

KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG

ÉVKÖNYVE

5

KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG

ÉVKÖNYVE

5

**DOLGOZATOK A MOLDVAI CSÁNGÓK
NÉPI KULTÚRÁJÁRÓL**

Kolozsvár, 1997

Szerkesztette:
Pozsony Ferenc

A szerkesztő munkatársai:
Tánczos Vilmos
Zakariás Erzsébet

A könyv megjelenését
a Magyar Művelődési és Közoktatási Minisztérium
támogatta

ISBN 973-97827-1-X

Készült a Református Egyház
Misztótfalusi Kis Miklós Sajtóközpontjának nyomdájában
Felelős vezető: Tonk István
Korrektúra: Hatházy Ferenc
Számítógépes szedés: Román Kinga
Számítógépes tördelés: Venczel Géza

© www.kjnt.ro/szovegtar

Tartalom

Az olvasóhoz.....	5
Halász Péter: Új szempontok a moldvai magyarok táji-etnikai tagozódásának vizsgálatához.....	7
Olosz Katalin: XVIII–XIX. századi adatok a moldvai magyarok szokásairól és nevéről.....	27
Kotics József: Erkölcsi értékrend és társadalmi kontroll néhány moldvai csángó faluban.....	36
Benedek H. Erika: A terhesség, szülés, csecsemőgondozás múltja és jelene egy moldvai csángó faluban.....	56
Dr. Kós Károly: Moldvai csángó menyegző (1949).....	73
Mohay Tamás: Temetés a moldvai Frumószában.....	96
Nyisztor Tinka: „Rendes” temetések Pusztinában.....	106
Nyisztor Tinka: A gyertya használata mindenszentek és halottak napján Pusztinában.....	113
Pálfalvi Pál: A pusztinai temető növényvilágáról.....	123
Benedek H. Erika: Adalékok egy moldvai csángó falu népi növényismeretéhez.....	150
Zakariás Erzsébet: A moldvai csángók táplálkozáskultúrájáról.....	169
Nagy Balázs: Sósforrások hasznosítása a moldvai Gorzafalvában.....	190
Benedek H. János: Csángó falvak gazdasági problémái.....	195
Benedek H. János: Egy moldvai magyar parasztcsalád gazdálkodása.....	210
Tánczos Vilmos: A Szent megnyilatkozásai a moldvai és gyimesi népi imádságokban.....	224
Pozsony Ferenc: Egy moldvai csángó család vallásos tárgyai.....	240
Pozsony Ferenc: Látomások a moldvai csángó falvakban.....	248
Gazda Enikő-Benedek H. Erika: Pusztinaiak csíksomlyói búcsújárása 1993-ban.....	259
Faragó József: Újév a moldvai Gyoszenyban.....	286
Pozsony Ferenc: Újesztendei szokások a moldvai csángóknál.....	303
Fazakas M. Izabella: Az egyházi év ünnepei Bogdánfalvában.....	324
Sumar.....	343

Az olvasóhoz

A Kriza János Néprajzi Társaság 5. Évkönyvében olyan dolgozatokat teszünk közzé, melyek új adatokkal, szempontokkal gyarapítják a moldvai csángók népi kultúrájával kapcsolatos ismereteinket. A magyar nyelvterület keleti peremvidékén élő csángók archaikus elemekben gazdag kultúrája viszonylag már korán felkeltette a kutatók figyelmét. Éppen ezért a moldvai magyarok településtörténetével, régies nyelvjárásaival, jellegzetes népi építészetével, lakás- és textilkultúrájával, viseletével, népzenejével, népköltészetével és gazdálkodásával már nagyon sokan foglalkoztak. Átfogó és csoportos nyelvjárási, népzenei, népköltészeti és etnográfiai kutatásukra első ízben csak az 1950-es években nyílt lehetőség. Mivel a romániai totalitárius hatalom minden eszközzel a régió etnikai homogenizációjára törekedett, az 1989-es fordulatot megelőző évtizedekben a csángó falvakban tudatosan ellehetetlenítette és megakadályozta a néprajzi kutatómunkát.

Társaságunk tagjai, a kolozsvári Magyar Nyelv és Kultúra Tanszékének oktatói 1991-től a magyar–néprajz szakos egyetemi hallgatókkal együtt újabb kutatásokat kezdeményeztek a moldvai csángó falvakban. A kolozsvári munkacsoport gyűjtőmunkájába bekapcsolódtak a budapesti meg a debreceni néprajzi tanszékek tanárai és egyetemistái. Már terepkutatásaink kezdetén a kevésbé kutatott témák felé fordultunk: pl. népi vallásosság; a család- és társadalomszerkezet dinamikája; morális és jogi értékrendszer; a történeti, etnikai és nemzeti tudat változásai; gazdasági, nyelvi, felekezeti és kulturális adaptálódás; populáris kultúra és azonosságtudat kapcsolata; akkulturáció, nyelv- és identitásváltás; integráció.

Kutatási módszereinket, stratégiánkat közösen és folyamatosan alakítottuk, módosítottuk. Eredményeinket számtalan előadás, kiállítás és közlemény segítségével népszerűsítettük. Következtetéseinket a szakemberekkel, érdeklődőkkel és érdekképviselői csoportokkal 1996. január 12–13. között az Illyefalván megszervezett *Csángó sorskérdések* című konferencia keretében ismertettük és szembesítettük. Az ott bemutatott dolgozatokat újabb terepkutatásokkal és szakmai vitákkal egy éven át tovább bővítettük.

Kötetünkben az olvasók a moldvai csángó-magyarok belső tagolódásával, csoportjaival, gazdasági problémáival, természetismeretével, erkölcsi értékrendjével, családi és kalendáris szokásaival, vallásosságával ismerkedhetnek meg. A Moldvában végzett terepgyűjtéseink során nagy

mennyiségű fényképet, videofilmet, interjút készítettünk, szociológiai és antropológiai felméréseket végeztünk. A több mint hatéves gyűjtőmunka eredményeit a Kriza János Néprajzi Társaság kolozsvári Dokumentációs Központjában helyeztük el, ahol egy csángóarchívumot szándékszunk megteremteni. A már elkészült antropológiai, szociológiai jellegű dolgozatainkat hamarosan egy újabb tanulmánykötetben fogjuk megjelentetni.

Kutatómunkánkat 1991–1995 között a Teleki László Alapítvány Magyarországkutatás VIII. B. programja támogatta. Terepgyűjtéseink eredményességét és sikerét ugyanakkor számtalan moldvai család önzetlen vendégszeretete, figyelmes támogatása biztosította. Jelentős támogatásukat elkészült tanulmányainkkal és dolgozatainkkal köszönjük meg.

Kolozsvár, 1997. május 1.

Pozsony Ferenc

Halász Péter

ÚJ SZEMPONTOK A MOLDAVI MAGYAROK TÁJI-ETNIKAI TAGOZÓDÁSÁNAK VIZSGÁLATÁHOZ

Régóta tudjuk, már a moldvai magyarságról szóló korai híradásokban is feltűnik, hogy a Kárpátoktól keletre élő, elszórt településeiben a XV–XVIII. században egészen a Dnyeszterig húzódó, ma pedig elsősorban a Szeret és mellékvízeinek völgyeiben élő moldvai magyarság *nem tekinthető egységes néprajzi csoportnak*. Természetesen jogosan használhatjuk a **moldvai magyarság** kifejezést mint földrajzi szempontok alapján meghatározott **táji csoport** elnevezését. Így tette ezt a nehéz életű Bandinus püspök is, mikor 1646-ban végigjárta Moldva katolikus településeit. A híveit számba vevő főpap magyarnak tekintette és nevezte őket minden további megkülönböztetés nélkül. Hasonlóképpen ír róluk Zöld Péter is 1781-ben küldött jelentésében: „magokat csángó-magyaroknak nevezték és nevezik a mai nap is”.¹

A moldvai magyarság etnikai tagolódása a XIX. század első felében kezd megjelenni a Moldvából érkező híradásokban. Petrás Incze János 1841-ben készült *Feleleteiben* esik szó először arról, hogy „kétfélék a’ Moldvában települő magyarok: Csángók t.i. és a’ szomszéd Erdélyből be vándorlottak, [...] s hogy ezek a csángók a bevándorlott székelyekkel barátságosan élnek ugyan, [...] de a csángó leány férjhez nem megy székely legényhez.” „Éppen illy, vagy még nehezebben veszen csángó legény is székely leányt feleségül...”²

Ám ezek a megfigyelések még csak általánosságokat tartalmaznak. Jerney János az, aki 1844 és 1845-ben gyűjtött anyaga alapján első ízben, településenként is megkülönbözteti a **csángó-magyar** és a **székely-magyar** népességet.³ (Ugyanígy két csoportját különbözteti meg a moldvai magyaroknak a századfordulón Weigand Gusztáv, aki elsősorban nem a származást, hanem a nyelvi sajátosságokat veszi alapul, s sz-elő beszédük alapján választja el a magyart a székelytől. Munkájában egyenesen sz-községekről (s-Gemeinden) beszél.⁴ Lükő Gábor is elsősorban **moldvai magyarokról** és **moldvai székelyekről** ír, mivel ő az egész moldvai magyarságot csángónak tartja (1. térkép). Ezen belül – nem vitatva természetesen a székelyek magyar voltát – könyvének térképein, de szövegében is, **magyar** és **székely**, valamint **egyéb magyar** településekről ír, hangsúlyozva, hogy a „moldvai magyar telepek lakossága régebbi

eredetű Moldvában, mint a székely-magyar”.⁵ Ezt a két néprajzi csoportot differenciálta tovább a nyelv földrajzi szemlélet érvényesülése. Szabó T. Attila északi és déli magyarokról beszél,⁶ és ezzel immár a moldvai magyarok három táji-etnikai csoportját különbözteti meg: északi csángó, déli csángó és székely (vagy székelyes) csángó. Ezt tekinthetjük a moldvai magyarok hagyományos etnikai felosztásának, amit egészen a leg-

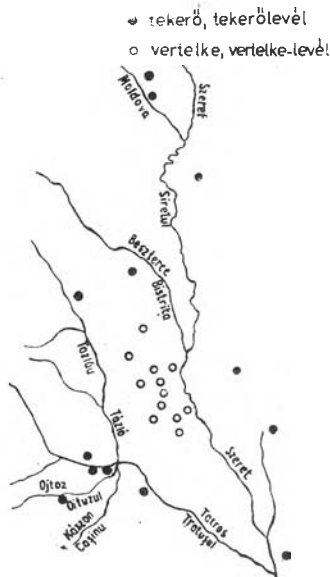
1. Lükő Gábor (1936) térképe a moldvai magyarok etnikai tagolódásáról

újabb időkhöz használtak és alkalmaztak mind a néprajzkutatók,⁷ mind pedig a nyelvészek,⁸ hogy csak a legrangosabbakat említsem. Aki huzamosabb időt töltött a moldvai magyarok között és jelentős számú településen fordult meg, annak érzékelnie kell, hogy a moldvai magyarság térbeli és kulturális tagoltsága ennél jóval összetettebb. Már a Néprajzi Atlasz térképei jelezték a tagoltság differenciáltabb voltát – pedig ott csak 8 település adatai szerepelnek, a legtöbb témában pedig ezek sem mind –, a Moldvai Csángó Nyelvjárás Atlasza pedig – noha sajnálatos módon nem készült még semmilyen szintézis értékes térképlapjairól – nyelvjárási szempontból is sejteti a térbeli tagoltság erőteljesebb érvényesülését.

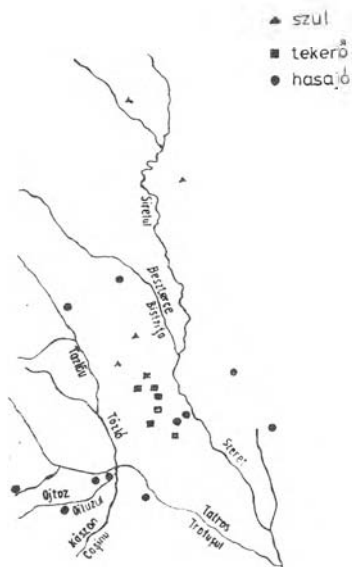
Jómagam akkor kezdtem először tünődni a kérdésen, mikor a moldvai magyarok kendermunkáját feldolgozva azt kellett látnom, hogy a kendertörő eszköz, továbbá a tekerőlevél, valamint a szövőszékalkatrészek neveinek földrajzi megoszlása korántsem tükrözi a moldvai magyarok hagyományos, háromfelé történő néprajzi tagolását (2, 3, 4. kép).⁹ Sejtéseimet akkor a következőképpen fogalmaztam meg: „A kendermunkával kapcsolatos műveletek elvégzési módjainak, valamint néhány esz-

2. A kendertörő eszköz nevének elterjedése (Halász 1973. 66.)

3. A fonal feltekerésére szolgáló eszköz nevének elterjedése (Halász 1973. 78.)

4. Az osztvotára hátszó hengerének neve
(Halász 1973-84)

köz elnevezésének földrajzi megoszlása alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy felül kell vizsgálnunk a moldvai magyarok táji-néprajzi csoportjaira vonatkozó eddigi nézeteinket [...]. A tanulmányban közölt négy térképet szemlélve egyértelműen kitűnik, hogy az Ojtoz–Tatros mentén lakó magyarok föltétlenül különböznek a Szeret mentiektől. Ez teljesen egyértelmű, és egybevág az eddigi elmélettel. Újszerű azonban, hogy néhány esetben a Tatros mentiek az úgynevezett északi, Román környéki csángókkal mutattak hasonlóságot, és ez esetben a Bákó környéki, a Szeret és a Tazló között élők teljesen elkülönülnek.”¹⁰

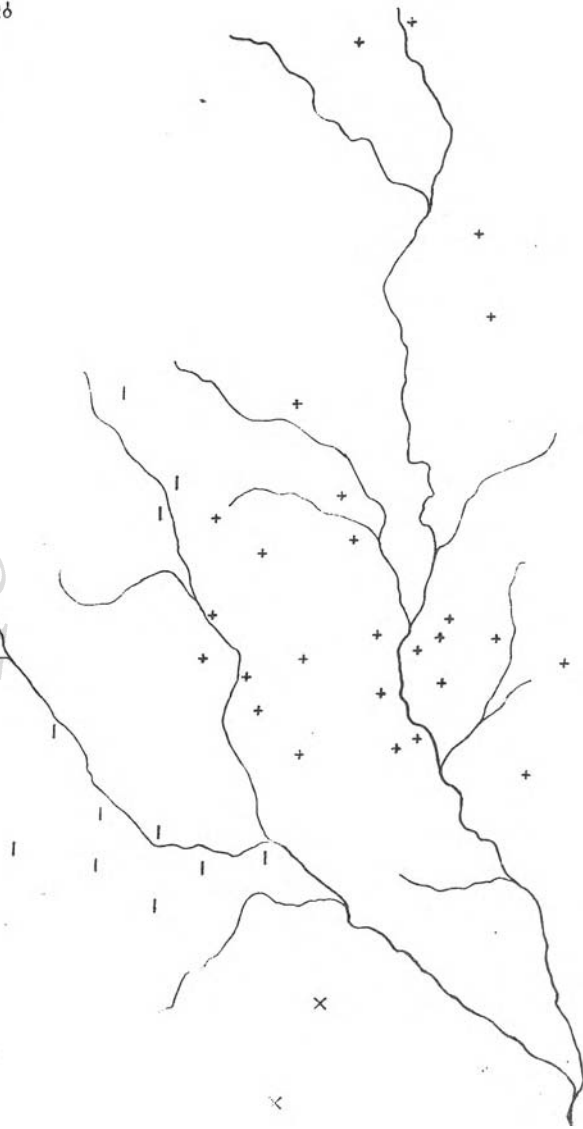
A 2. sz. térképet nagyobb anyagon igazolja a Csángó Nyelvjárás Atlaszának 433. számú térképe, amely a **nagyoló tiló** elnevezésének földrajzi

megoszlását mutatja a moldvai magyarság körében. Itt is látható, hogy a Tatros mentén és a Tazló felső folyása mentén teljesen egyértelműen *tiló*-nak nevezik ezt a szerszámot, míg a Szeret mentén Buteától Ploszkucényig, továbbá a Beszterce, a Terebes, valamint a Tazló alsó folyása mentén fekvő településeken *ráktató* a neve (5. kép).

A Moldvai Csángó Nyelvjárás Atlaszának több mint 600 térképlapján bizonyára számos olyan nyelvjárási jelenséget találhatunk, amelynek földrajzi megoszlása fontos adalékokkal szolgálhat a Moldvában élő magyarok táji-etnikai tagolódásához. Ennek feldolgozása, elemzése nyilvánvalóan a nyelvészek dolga. Én inkább a társadalomnéprajz területén igyekeztem anyagot gyűjteni arról, hogy maguk a moldvai magyarok miként látják a helyzetet, mely településekkel érznek közösséget és melyekkel gyakorolják is az együvé tartozás különböző megnyilvánulásait. Gyűjtésem olyan témakörökre terjedt ki, mint a származás (mely faluból jöttek), a másik faluban élőkrol alkotott vélemények (rokonszenv, ellenszenv), a viselet azonosságai vagy különbözőségeivel kapcsolatos vélemények, a

Új szempontok a moldvai magyarok táji-etnikai tagozódásához 11

- + ráktató
- | tiló
- x törő

5. A nagyolói tiló nevének elterjedése (Gálffy–Márton–Szabó T. 1991. 433.)

falucsúfolók, a házassági szokások, a búcsújárás és az árucserre különböző jelenségei. A gyűjtött anyag természetesen hiányos és kevés az átfogó kép megrajzolásához, csupán néhány részletet tudok felvázolni.

A nemzetiség szerinti tagolódás

A moldvai települések lakossága a leghatározottabban és a legegyszerűbben nemzetiség és – ami gyakorlatilag ugyanazt jelenti – vallás szerint tagolódik. Ez annyira nyilvánvaló és túlnyomó részben még ma is élő elhatárolódás, amivel nem is kell hosszasan foglalkozni. Számtalan jelét, esetét, jelenségét ismerjük, itt most csak jelzésszerűen utalok néhányra.

A moldvai magyarok identitásának, magyarságtudatának sajátos helyzete. Ezt egyrészt a nemesség, a középosztály, az értelmiség történelmi hiánya okozza, másrészt az a körülmény, hogy a Kárpát-medencén belüli magyarságból való kiszakadásuk idején az akkori és nem a XIX., XX. században formálódott nemzettudatot vitték magukkal. Ebből a szempontból tehát megkülönböztetett jelentősége van a nemzetiségi meghatározás kettősségének: részben ők határozzák meg önmagukat a környező románsággal szemben, részben pedig a románok vonnak választóvonalat maguk és a katolikus magyarok között. *Korábban nem es vegyültek* – mondja egy ember a Tázló menti, vegyes lakosságú Frumószábról. *Most még táncolnak egy hejt a legények a románokval, de régebben nem. A magyarok külön s a románok külön. Az egyik korcsmánál voltak ezek, s a másikinál azok. A magyaroké volt a Rádúj korcsmája a templom mellett, s a románoké idefenn, a Prészujé.*

Megvolt az elhatárolódás a kölcsönös csúfolódásban is. Nem is falucsúfolók ezek, mert nem egy-egy konkrét település lakosságát, hanem általában a másik nemzetiséget illették nem mindig szalonképes mondókákkal. Lészpeden gyűjtöttem, hogy a magyarok azt mondják a románoknak:

Moldován, Bolokán,
Trádje, fudje la djaán.
(Moldován, Bolokán,
Fut az ökör után.)

A románok pedig (főként a gyermekek) azt kiabálták emezeknek:

Új szempontok a moldvai magyarok táji-etnikai tagozódásához 13

Ungur, bungur, ceapencur,
De pohare, de la kur!
(Ungur, bungur, te hagymás,
Igyál a seggem poharából!)

Így csúfolkodtak, tréfálkoztak egymással, amiből azonban sohasem származott komoly harag, hiszen a bosszantás kölcsönös volt.

De azért mikor komolyra fordult a szó, a moldvai csángó-magyarok tudták, hol van a helyük a politikai szempontok által deformált nemzetiségi palettán. Ugyancsak egy frumószai ember mondta: *Minket úgy tartanak mindcsak örökké, hogy ahol mű megyünk, nehezebbet lépünk a födre. Mikor valahol többen vagyunk, akkor mi alább kell legyünk. Ha ketten, hárman beszélgetünk, nekünk nincs annyi igazunk, mint a románoknak. Ezek a falusiak úgy tartják, hogy mű rosszabbak vagyunk. Mi jöttek vagyunk. Bangyenek. Ami azt jelenti, hogy mindcsak a magyarokhoz tartoznánk, s nem volna annyi igazunk, mint nekik. Ha megharagudnak, még azt es mondják, hogy bozgor. Ezt azért mondják, hogy ők nem értik a magyar beszédet, s akkor azt mondják: bozgerálunk.*

A kölcsönös megkülönböztetés, a másság felismerésének és vállalásának kettős jelensége szempontjából fontos és érdekes, hogy azokon a csángó településeken, amelyek lakói – különösen a Romántól északra eső területeken – elvesztették egykori anyanyelvüket s már csak románul beszélnek, azok sem tartják magukat románnak, de a szomszédos román fálvak lakói is *catolicnak, ungurnak* mondják őket. A szabófalvi Erdős Szászka Pétert idézem: *Nálunk nem mondják nemzet. Ű azt mondja, hogy ű katolikus. Tudják, mellik katolikus, nem román. Mellik ortodox, román. Ők tudják: magyar, de nem mondják ezt. Nem éppeg mondják. Mondják: én katolikus vagyok. Sz akkor tudózik a magyar. Sz a románok isz tudják ezt a dolgot. Itt van Zsudafala, Tamászfala, van Butea, mind katolikos, nem tudnak magyarul. De azokat a románok mind büntetik, azoknak nem mondják: románok! Azok nem tudnak magyarul gyelok, sz a románok mondják azoknak isz: unguri!*¹¹

A nemzetiségen belüli tagolódás

A moldvai magyar etnikumon belüli tagolódás sokszor árnyalatnyi, tudatbeli különbségeit nem mindig könnyű felismerni. Hiszen sokszor ők maguk is inkább csak érzik, sejtik az eltéréseket.

Ilyen megkülönböztető tényező a **származás**, a letelepedéssel járó körülmények. Például a Tázló menti Pusztináról és Frumószáról egyaránt

tudjuk, hogy a madéfalvi veszedelem után elbujdosott székelyek alapították, a frumósziak mégis úgy érzik: *A pusztinaiak is csángók, de nekik másként volt a jövetelük, mint nekünk. Mert mi úgy jöttünk, hogy egyik jött eccer, a másik máccor. Ők nem.* Ugyancsak a történelmi előzményekkel függ össze a **rezesség** (rázeş), az egykori közjogi státust jelző, a **részes** szóból származó, szabadparaszti állapotra való utalás, amit a moldvaiak nagyon számon tartanak. A magyar és a román települések között egyaránt van **rezes** és **nem rezes** múltú közösség.

A magyar települések meglehetősen elkülönülnek egymástól a **viselet** tekintetében. A székely népségű falvakra, különösen azokra, amelyek lakói a XVIII. században jöttek át a Kárpátokon, egészen századunk derekáig jellemző volt a **főkötő** (csepesz) viselete, szemben a nem székely (magyar, csángó) falvakkal, ahol csak a hosszú, fehér, házilag szőtt kerpát viselték. Ez aztán szerepet kapott a falucsúfolókban is, például a lányikiak a Gajcsána-Magyarfaluban élöket *kerpásoknak*, *nagykalapos csángóknak* csúfolták, míg azok emezeket *szekujoknak* meg *lótérgyese*eknek, mert – mondják – *a főkötő olyan volt, mint a ló térgye.*¹² Ugyanez a fejviselet szerinti megkülönböztetés megvolt a Tázlós és a Beszterce menti székelyek, valamint a Szeret menti csángók között is.

Finomabb árnyalatokat mutatnak a Szeret menti csángó és nem csángó falvak viselete közti különbségek. Ez a témakör alaposabb vizsgálatot igényel. A bogdánfalviak és a lujzikalagoriak viselete – mint mondják – egyforma, csak ez utóbbiaknak egy kicsit pirosabb. A somoskaiak és a klézseiek viselete egy volt a külsőrekecsiniékével. A síkiaknak, a kákovaiaknak és a nagypatakaiaiaknak némileg különbözött, de csak *a hím*ben volt *valami eltérés*. Színről színre, motívumról motívumra kellene ezeket a falvankénti eltéréseket elemezni, mert ők maguk inkább csak érzik az eltéréseket. *Kelgyest váltott ki. Más színű volt, másként volt megdolgozva. Mikor mentek a népek a búcsúba, Szabófalvába, Teszkánba, Gyiristre... Kelgyeszt más módú vala.*

Nagyon tanulságos és szemléletes, hogy a Bákótól délre, a Beszterce és a Szeret összefolyásánál fekvő Trunkból miként látják a környező falvak viseletében – számukra – mutatkozó eltéréseket. Az értékelésben benne van saját maguk megítélése is: a szegény halászfalu asszonyai a magukénál különbnek tartották több más falu viseletét.

A bogdánfalviak, mikor megmosták az ingeiket, bétették egy kici kébbe. Nem szerették, hogy tiszta fehér legyen, kicit kéken illegetett. Azért a trunkiak fizeszeseknek csúfolták a bogdánfalviakat. Még az a szokásuk es volt, hogy mikor varrták az inget, sok szárigot [sárgát] tettek belé.[...] A

Új szempontok a moldvai magyarok táji-etnikai tagozódásához 15

dzsoszéniék nem úgy szabták az inget, mint műk. Tettek plátkát [vállbetétet], s a mejjüknél es meg volt varrva kereken. Mászmódúan jött ki, megismerszett.[...] A bogdánfalviak s a balcseszkuiai kihagyták a katrincából a pendejt, sz meg volt hímezve szépen. De mi ujan reszteszbbek vagyunk, mik még hímezzük!? Ok szépen kihimezték, a lujzikalagoriak s a lészpediek is kihimezték az ing alját.

A lujzikalagoriak szeretik erőst aszt a gyetót [nagyon] vereszet. Mikor vettünk ijen berkét, vettünk kalagori rozinkát, kalagori vereszet. Az a szép veresz, a szép ruzinka. Mi nem még mentünk utána, de ők addig mentek, míg kaptak. A lészpedieknek olyan szokászuk volt, hogy sok hurmuzt [gyöngyöt] kötöttek.

A patakiak erőst szépek voltak, s a katrincájuknak szép volt a feketeye, nem olyan szürkés, mint a miénk. Gyakor bordájuk volt, s kemény volt a katrinca, nem fojt le a szeggin. Azoknak hejhetett [kiváló] dolgaik voltak. Azoktól asztán malicilódtunk egy kicit. Mikor szóni fogták azokat a szép katrincákat, műk es lesódtünk... A patakiak gyakorbordás katrincája olyan kemény volt, ha letetted a földre, akkor lábön ült. A katrincák szegésére kéket tettek. Hasonló volt a kákovaiaké s a klézseieké es.

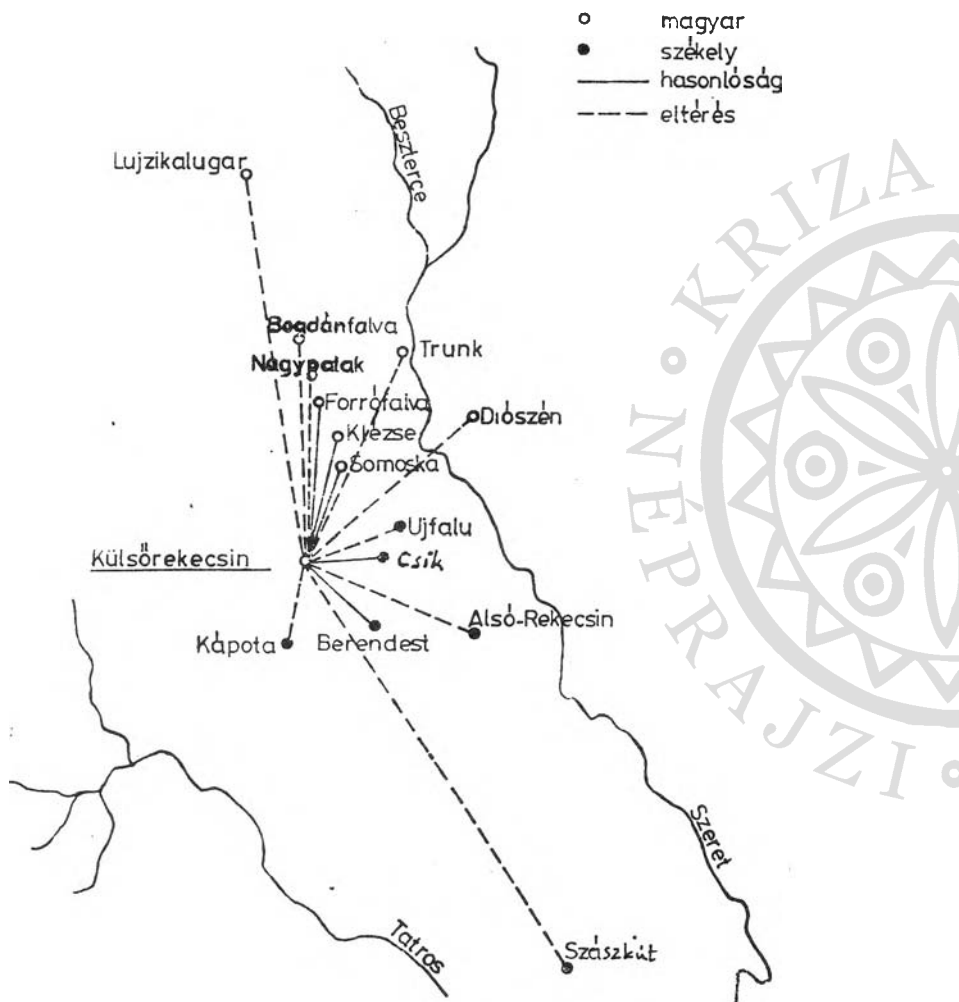
A klézsei lányok felcsánták a gecájukat [hajfonat] ide [a tarkójukra kétfelől]. Mikor megcsánták így a fülüök mögé, megsíritették így, s asztán úgy kötöte vissza a ruvát. Nálunk es, ha egy így síritette, azt mondták, klézsejiesen kötöte a tulpánját. De a patakiak meg a kákovaiak egy helyre, hátra kötöttek a gecájukat, s a kendőjüket kihúzták, arról tudtuk, hogy pataki vagy kákovai. A klézsejiek besíritették.

A ketrestiek rokolyában jártak. Régebb jártak katrincába, de olyanokba, hogy csak egy morzsa feketeye volt, akárcsak a gajcsániaknak, a lányikiaknak vagy a dzsoszéniéknek. Az ingeik ezeknek mind plátkással voltak.

Másik megkülönböztető jegy a **beszédjük**. Nem a tájszótárban megjelenő eltérésekről van szó, hanem amit ők fogalmaznak meg. Például azt mondja egy bogdánfalvi asszony: *a kalagoriak is csángók, de nem talál úgy a beszédünk*. Vagy egy külsőrekecsini azt mondja, pontosabban úgy érzi: *a somoskaiak és a klézseiek úgy beszélnek, mint műk, az újfalusiak csángósan. Akarmit nem éppen értjük, mikor mondják*. Vagy egy nagy-pataki asszony: *a kákovaiak s-vel, mik Nagypatakon sz-vel beszélünk. Nem talál a beszédünk. A klézseiek mindcsak s-vel. A rekecsiniek uljan félszékellesen. A csikiak esz. Essze vagyunk vegyülve.*¹³

Ezek a saját megfogalmazásukban megjelenő beszédbeli eltérések természetesen nem tudományos megfigyelések. Az ok és az okozat sem

egyértelmű a magyarázatokban. Sokszor nem azért tartják másnak a szomszéd falusit, mert eltér a beszédjük, hanem mélyebben érzik a különbséget, a beszédbeli eltéréssel csak azt magyarázzák, amit másként nem tudnak megfogalmazni.

6. A hagyományos székely és magyar településekkel való, a külsőrekecsiniek által vállalt azonosság és különbség

Új szempontok a moldvai magyarok táji-etnikai tagozódásához 17

A továbbiakban az etnikai tagolódás néhány olyan jelenségét mutatom be, ami módszertani szempontból is tanulságos lehet a kérdés további kutatása szempontjából.

Megvizsgáltam, hogy ők maguk, például a külsőrekecsiniek, hogyan érzékelik a hagyományosan besorolt, Lükő Gábor szerinti – jórészt Jerney közlésére alapozott – székely-magyar településekkel való viszonyukat. A 6. számú képen a **magyarnak** tekintett Külsőrekecsin és 14 Szeret menti település látható. Külön jelöltem a Lükő-féle térképen **magyarnak** és külön a **székelynek** feltüntetett településeket, s ezeket folyamatos, illetve szaggatott vonal köti össze Külsőrekecsinnel, aszerint, hogy a falubeliek velük hasonlóknak vagy eltérőnek tartják-e az illető település lakosságát. Ha egy kis nagyvonalúsággal százalékokat számolunk ebből a 14 településsel való viszonyból, akkor azt látjuk, hogy a külsőrekecsiniek véleménye éppen az esetek 50%-ában egyezik a **prekoncepcióval**, vagyis a **magyar** településeket hasonlóknak, a **székelyt** pedig eltérőnek ítélik. A viszonyok másik fele úgy alakul, hogy hét esetből ötnél a **magyarnak** tekinthető településektől megkülönböztetik magukat, két **székely** településsel viszont hasonlóságot éreznek. Ez utóbbi 50% esetében, amikor a rekecsiniek vonzódása nem a papírforma szerint alakul, érvényre jut bizonyos földrajzi szempont; a távolabb eső **magyar** településekhez kevésbé vonzódnak. Ezzel szemben két közelebb eső **székely** települést etnikailag is közel éreznek magukhoz, hármat azonban – bár viszonylag közel vannak – nem.

A **székely** és a **magyar** települések elkülönülése más viszonylatban Klézse esetében is megmutatkozik. Azok is megkülönböztetik magukat a közeli székely településektől, mint Csíkfalva, Berengyest.¹⁴ Ezt fejezi ki a Petrás Incze János által gyűjtött klézsei népdal is:

Eme széjekely legénynek
 Sziszd ki szemét szegéjenynek,
 E klézsei legéjenynek
 Szisz pogácsát szegéjenynek.¹⁵

Más esetben a földrajzi távolság, illetve közelség éppenséggel fordított jelleggel befolyásolja a települések kapcsolatát. A Román környéki, a Szeret és a Moldva folyók között élő, úgynevezett északi csángó települések közül minden szempontból kiválik Kelgyest. Nemcsak beszédjük áll közelebb a Bákó alatti csángó településekhez, de módosabbak is, ezért aztán magukat valamennyi környékbeli csángó település fölé emelik. Ha számba vesszük a körülöttük lévő csángó falukat, mindegyikről van egy-két rossz szavuk. A szabófalviak *italosabbak, nem úgy veszik a dolgot*. A

korhániak elvegyültek az oláhokkal. A tamászfalviak nem tudnak magyarul, a gyirisztiak dolgoznak, de isznak. És így tovább, egészen odáig, hogy mindenféleből válnak vala ki a kelgyesztiak. Az érdekes az, hogy a kelgyestieknek ezt a kiválóságát általában a többi falu is elismeri. Legalábbis akikkel beszéltem, úgy nyilatkoztak. Különösen a szomszédos szabófalviak azok, akiknek valóságos kisebbségi érzetük van, az őket mindenben meghaladó kelgyestiekkel szemben. A kelgyesztiak tyáborok [gazdagok] – mondják, azoknak sok földjük van, sze cufolkodnak rajtunk. A szabófalviak kerucája [szekér] fatengelesz, sze monták vala nekünk: fatengeleszek. Sze náluk vult vaszasz keruca.

Nagyon érdekes, hogy a minden tekintetben kitűnő Kelgyest lakossága mely környékbeli településekkel tartja magát hasonlóknak. A 7. képen azt látjuk, hogy elsősorban azokkal, amelyek földrajzilag távolabb esnek tőle. Ugyanakkor a négy legközelebb eső településsel kapcsolatban elsősorban a különbségeket hangsúlyozzák. Lehetnek azonban itt más összefüggések is. Tudjuk, hogy Szabófalva és Lökösfalva gyakorlatilag összeépült, Újfalva (Traján) pedig Szabófalvából települt ki a század elején. Ha eltekintünk a Moldova tulsó partján lévő Korhántól, akkor a 7. kép arról is

7. Kelgyest és a környező csángó falvak kapcsolata

8. Szabófalva és a lütüsi falvak kapcsolata

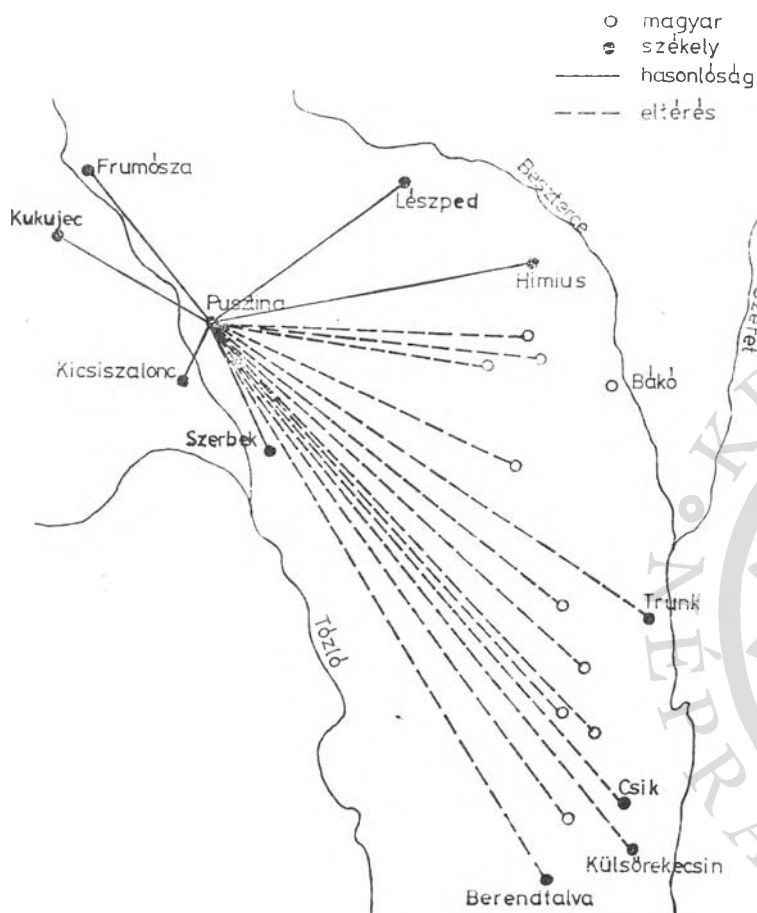
Új szempontok a moldvai magyarok táji-etnikai tagozódásához 19

szólhat, hogy a kelgyestiek eltérőbbnek érzik magukat a szabófalviaktól és azzal kapcsolatos falvak lakosságától, s hasonlóbbnak tartják a többi csángó települést. Tulajdonképpen ugyanezt vagy legalábbis hasonló viszonyokat tükröz a 8. kép is: a szabófalviak *másnak*, konkrétan és egységesen *verekedőszeknek* tartják az általuk *lütüszieknek* nevezett falvakat, köztük azokat, akiket a kelgyestiek az előző térkép szerint magukhoz közelállónak érezte. Ez a *lütüsziek* kifejezés arra utal, hogy a 8. képen 0-val jelzett három település a Szeret árterébe vezető *lötün* van, szemben a Szeret és a Moldva közti platon épült Szabófalvával.

A 9. térképen a pusztinaiaiak szemszögéből látjuk az etnikai kapcsolatok jellegét. Pusztina székely népe egyértelműen hasonlóságot érez a Tázló és a Beszterce mentén élő, ugyancsak a madéfalvi veszedelem után idetelepült székely lakosságú településekkel, ugyanakkor határozottan megkülönbözteti magát a Szeret jobb partján sorakozó, úgynevezett *mezőségi* falvak népétől – a *mezeiektől* –, függetlenül attól, hogy azok a Lükő-féle térkép szerint *magyarok* vagy *székelyek*.

Máskülönbben a pusztinaiaiak, akárcsak a frumószaiak vagy a lézpediek nem székelynek, hanem magyarnak tartják magukat, akik eltérnek a Bákó alatt, a Mezőségen élő csángóktól, mert azok – szerintük – *szöszösen* beszélnek. Elképzelhető természetesen, hogy a pusztinaiaiak a nagyobb távolság miatt tekintik a Szeret völgyeket egységesen tőlük különbözőeknek, de az sem lehetetlen, hogy a tudomány által még fel nem tárt, csak általuk érzékelhető eltérés van az Erdélyből a XVIII. század végén a Tázló és a Beszterce völgyébe került székelyek között.

A néprajzkutatás jól ismeri azt a módszert, amely az etnikai tagolódás, a népcsoport-identitás konkrét meghatározása érdekében a *házasodási szokásokat* elemzi, nevezetesen azt, hogy az etnikai csoportot alkotó települések lakossága honnan és milyen gyakorisággal házasodik, azon belül hová mennek és honnan jönnek a menyasszonyok, esetleg a vők. Ezzel a módszerrel, ha nem is tekinthető kizárólagosan perdöntőnek, több esetben sikerült lokalizálni egy-egy népcsoport határát. A régóta vezetett anyakönyvek még az esetleges időbeli változásokat is felismerhetővé teszik, a viszonylag nagyszámú adattal pedig lehetővé válik a különböző statisztikai módszerek alkalmazása. A moldvai csángó-magyarok kutatása során azonban az egyházi – vagy az előljárósági – anyakönyvekhez gyakorlatilag nem lehet hozzáférni. Ezért aztán – legalábbis egyelőre – le kell mondanunk az anyakönyvek statisztikai feldolgozásának lehetőségéről, s csak a helybéli beszélgetőtársak nem mindig megbízható általánosításaira vagyunk utalva. Különösen nehéz a szokás időbeli változásait megragadni.

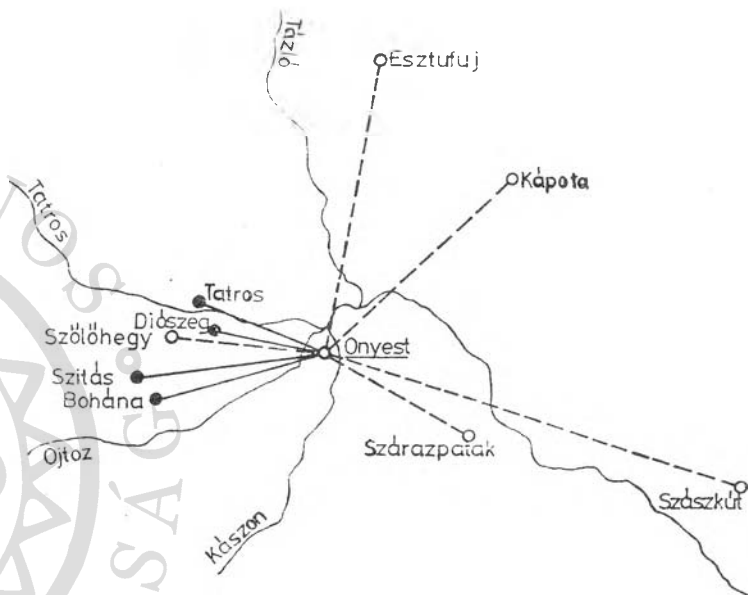

9. Puzsina és a hagyományos székely, magyar falvak közti hasonlóság és különbség tudata

Az eddigi megfigyelésekből annyi leszűrhető, hogy régebben inkább jellemző volt a falvakra az endogámia, ami nyilvánvalóan a települések fiatalsága közötti hagyományos találkozási alkalmak szűkösségére vezethető vissza. Különösen a kisebb nyelvszigetek vagy elszigetelt települések esetében jellemző az egymás közötti házasság, ezzel szemben a Szeret völgyében egymás mellett sorakozó magyar települések között már csak a templombúcsúk, az őrletek és a földbérletek révén is nagyobb volt a falvak közötti ismerkedési lehetőség. Kellő számú adat hiányában azonban

Új szempontok a moldvai magyarok táji-etnikai tagozódásához 21

- hoznak ———
○ visznek - - - -

10. Honnan hoznak és hová visznek Onyestre, illetve Onyestról nyirászat (menyasszonyt)?
nemigen lehet még becslni sem az endogámia mértékét és annak időbeli alakulását.

A házassági szokásokkal, nevezetesen a menyasszony (nyirásza) más-hová adásával, máshonnan hozásával kapcsolatosan két, szűkebb térségben megfigyelt jelenségre szeretnék rámutatni.

A Tazló és a Tatros összefolyásánál, Onyest környékén jól megfigyelhető: az egymással házassági kapcsolatban lévő települések között is eltérés van a tekintetben, hogy **oda hozzák-e a nyirászat** (menyasszonyt) vagy **onnan viszik**. Teljesen egyértelmű, hogy egy-egy településnek rangot jelent, ha **oda** mennek férjhez a lányok. Ennek megfelelően számos olyan kapcsolat ismeretes két település között, hogy az egyikből szívesen és rendszeresen mennek férjhez a másikba, fordítva viszont nem vagy csak elvétve. A 10. képen az onyestiek házassági szokása látható: honnan

hoznak nyirászat az onyesti legények, illetve hova mennek férjhez az onyesti lányok. A térképről kiderül, hogy az Onyestre házasság egyrészt a földrajzi közelséggel függ össze, de nem csak azzal, mint ahogy *nyirásznak* sem csak a közel eső településekre mennek az onyesti lányok. Nyilván van valami egyéb szempont, a települések között megmutatkozó rangsor, amely korrigálja a földrajzi távolsággal mérhető értékrendet. Erre utal az a megfigyelés, hogy két település között gyakran teljesen egyoldalú a házassági kapcsolat. Például az onyestiek gyakran hoztak lányt Diószegről, de oda nemigen mentek férjhez az onyesti lányok. Vagy Szárazpatak esete, ahonnan az onyesti legények szinte sohasem hoztak lányt, ám Onyestról többen is oda mentek férjhez – de csak a *legalávalóbbak*. Hasonló okokra vezethető vissza, hogy például a kis Ripából Pusztinába nem mentek (nem vittek) férjhez leányt, de Pusztinából négy lány is Ripára ment férjhez – bizonyára azért, mert a falujukban nem keltek el.

11. Gajcsána és a környező falvak közti azonosság, különbözőség tudata, valamint házassági kapcsolataik

Más természetű összefüggések láthatók a 11. képen. A Szereten túli magyar települések meglehetősen távol vannak egymástól, és a Tázló mentiekkel ellentétben még hagyományos értelemben sem tartoznak egységes etnikai csoporthoz: Lábnyik és Ketris lakossága – a Lükő Gábor-féle térkép szerint – *székely*, Gyószén, Hordzsest és Valén *magyar*, Ploszkucény *igazi csángó* (a múlt század végén rajzott ki Szabófalvából), Gajcsána pedig Lükő szerint *székely*, mi azonban tudjuk, hogy még ha az is lenne, semmi esetre sem a madéfalvi veszedelem után jöttek mai helyükre, mint a lábnyikiak, hanem jóval korábban.¹⁶

Lábnyik tehát, a viszonylag meszszebbre eső és jórészt már románul beszélő Ketrestet leszámítva, egyedüli székely falu ezen a vidéken, a Bákótól délkeletre eső, Szeret bal parti magyar települések között. Mondják is az idősebb lábnyikiak, hogy *régen nem hoztak a faluba nyirászat, nem is vit-*

Új szempontok a moldvai magyarok táji-etnikai tagozódásához 23

tek más faluba. Itt éltünk ebben a gödörben, itt születünk, itt es házasodtunk. Csak most, a verekedés után kezdtek volt más faluból leányt hozni: Gajcsánából, Valénból, Hordzsestről, mincsak ijen katolikusokat. Tehát a földrajzi elzártság és az ebből való kitérés szándék feloldja a korábban meglévő kulturális határokat. Ezen a 11. képen, a Szeret bal partján élő magyarok házassági szokásainak alakulását és változását szemlélve, azt a folyamatot figyelhetjük meg, amikor az etnokulturális erővonalakat megváltoztatják vagy legalábbis befolyásolják, módosítják a földrajzi, a táji hatások. Így azután ezen a hagyományos értelemben véve északi, déli és székelyes csángó népekből álló, hét vagy annál több települést magában foglaló, mintegy 600–700 négyzetkilométernyi területen az eltérő eredet ellenére létrejött az itt élő katolikus magyarok között az a közösségi kapcsolat, amely lehetővé teszi a házasságok létrejöttét.

Csupán néhány szempontot kívántam felvetni a moldvai magyarság táji-kulturális tagolódásával kapcsolatban. Mint említettem, az erre vonatkozó kutatásoknak még csak a kezdetén vagyok. Ha most mégis megkísérlem, hogy az eddig tárgyalt különböző társadalmi összefüggéseket egyetlen térképen ábrázoljam, azt elsősorban azért teszem, hogy vázlatosan kirajzolódhassanak azoknak a táji csoportoknak a körvonalai, amelyeket további vizsgálódások során érdemes lesz figyelembe venni.

A 12. kép szerint teljesen egyértelmű, hogy a Román környéki, északi csángóknak nevezett csoport minden szempontból elkülönül a délebbre esőktől. Tudjuk azonban, hogy ez sem tekinthető kulturális és identitásbeli szempontok alapján egységesnek.

Bákótól északnyugatra kirajzolódik egy csoport, amelynek fő települései a madéfalvi veszedelemkor idemenekült Frumósza, Pusztina, Lészped és a jórészt ezekből keletkezett további falvak a Tázló és a Beszterce völgyében.

Markánsan elkülönül a Bákótól délre, a Szeret jobb partján húzódó települések láncolata, s noha tudjuk, hogy történelmileg, nyelvjárási és viseletbeli tényezők alapján sem tekinthető egységesnek, mindenesetre erőteljesebb kapcsolatot tartanak egymással, mint akár a Szeret bal partján lévő, eredetüket tekintve hasonló módon összetett települések lakosságával, akár a tőlük nyugatra, a románul Culmea Pietricicának nevezett (Kövecses tetőnek fordítható) hegyen túl, a Tázló völgyében húzódó falvakkal. A térképről az is látható, hogy a Bákótól délre eső, hagyományosan déli csángóknak nevezett tömböt határozottan kettéválasztja a Szeret, s a két partján lévő települések között minden kulturális hasonlóság ellenére nincsen számottevő társadalmi kapcsolat. Végezetül jól

R Román
 B Bákó
 A Adjud

12. A moldvai magyarság táji-etnikai tagolódásának körvonalai

Új szempontok a moldvai magyarok táji-etnikai tagozódásához 25

kivehetően elkülönül a Tatros és a Tázló összefolyásánál lévő magyar települések csoportja.

A bemutatott szempontok és a vázlatos térképek nem szabad, hogy elfedjék a moldvai csángó-magyarok legfontosabb ismervét, amelynek alapján elsősorban vallási és nyelvi szempontból megkülönböztetik magukat a környezetükben élő románságtól. Belső tagolódásukat pedig rendkívül differenciált településtörténetük miatt is valószínűleg erőteljesebben befolyásolják a táji tényezők, mint azt korábban számon tartotta a tudomány.

Megkockáztatom továbbá azt a föltevést is, hogy a moldvai magyarság sajátos helyzetében, a magyarság évszázadok során történő fokozatos letelepedésével, az idő jelentős tényező az itteni népesség belső szerkezetének alakításában. Az idő, amely ma is dolgozik és alakítja a csángó-magyarok tagolódását.

Szakirodalom

- BENKŐ Loránd
1990 *A csángók eredete és települése a nyelvtudomány szemszögéből.* Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 188.
- DOMOKOS Pál Péter
1941 *Moldvai magyarság.* Kolozsvár
1979 *...édes Hazámnak akartam szolgálni...* Bp.
- GAZDA József
1993 *Hát én hogyan siratnám...* Bp.
- GÁLFFY Mózes – MÁRTON Gyula – SZABÓ T. Attila
1991 *Moldvai csángó nyelvattlasz.* Bp.
- GUNDA Béla
1988 *A moldvai magyarok eredete.* Magyar Nyelv 12–24.
- HALÁSZ Péter
1973 *A moldvai magyarok kendermunkája.* In: *Népi kultúra – népi társadalom* VII. Bp. 55–91.
1981 *Magyarfalu helynevei.* In: *Magyar Névtani Dolgozatok* 19. Bp.
1986 *Klézse helynevei.* In: *Magyar Névtani Dolgozatok* 58. Bp.
- JERNEY János
1851 *Keleti utazása a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett 1844 és 1845.* Pest
- LÜKŐ Gábor
1936 *A moldvai csángók.* Bp.
- SZABÓ T. Attila
1972 *Kik és hol élnek a csángók?*In: *Nyelv és múlt.* Bukarest. 122–131.
- WEIGAND Gusztáv
1902 *Der Ursprung der s-Gemeiden.* Jahresberichte 131–137.

Jegyzetek

1. Domokos 1941. 53.
2. Domokos 1979. 1328–1329.
3. Jerney 1851. 152–222.
4. Weigand 1902. 131–137.
5. Lükő 1936. 39.
6. Szabó T. 1972. 126.
7. Gunda 1988. 12–13.
8. Benkő 1990. 3.
9. Halász 1973. 66, 78, 84.
10. Halász 1973. 89.
11. Gazda 1993. 9.
12. Halász 1981. 4.
13. Gazda 1993. 13–14.
14. Halász 1986. 14.
15. Domokos 1979. 1410.
16. Halász 1981. 3–4.

Olosz Katalin

XVIII–XIX. SZÁZADI ADATOK A MOLDVAI
MAGYAROK SZOKÁSAIRÓL ÉS NEVÉRŐL

Két adalékkal szeretném megtoldani a moldvai magyarságról szóló szakirodalom hosszú lajstromát.¹ A véletlen úgy hozta, hogy mindkettő emlékiratból származik, mindkettő nyomtatott adat, s mindkettő ezideig elkerülte a magyar kutatók figyelmét. Közös jellemzőjük továbbá az is, hogy mindkét feljegyzés olyan kívülállótól származik, ki ideig-óráig tartózkodott Moldvában, nem az ott élő magyarok vagy katolikusok helyzetének megismerése végett érkezett oda, csupán véletlenszerűen találkozott a moldvai magyarokkal.

Eltérő viszont a két emlékirat utóélete: a XVIII. századira megjelenését követően, 1903-ban felfigyelt az *Erdélyi Múzeum* szemleírója, Görög Ferenc² szerepel Dumitru Martinaş csángókról írott könyvének bibliográfiájában is,³ csupán a magyar szakirodalom nem vett tudomást d’Hauterive francia diplomata moldvai magyarokra vonatkozó, 1787-ből való feljegyzéséről. A XIX. századi adat, melyet Berzenczey László *Emlékirata* tartalmaz, megjelenése, 1867 óta teljesen feledésbe merült, senki nem figyelt fel csángókra vonatkozó részleteire.⁴ Eltérő, pontosabban eltérő lehet a két emlékiratból kiböngészett adalékok információs értéke is. D’Hauterive gróf felvillantott vázlata inkább csak teljesebb teszi a moldvai magyarokról szóló szakirodalmat, Berzenczey élménybeszámolója ellenben, ha megoldást nem is, de újabb szempontot kínálhat a csángó név és a csángók eredetének vizsgálatához. S mint ilyen, ha többre nem, annyira legalább alkalmas, hogy felbolygassa azt a másfél százada meg-megújuló, mind a mai napig megnyugtató megoldást nem hozó vitát, mely a moldvai csángók eredete, nevének magyarázata körül zajlott. Ilyen megfontolásból nyilván kevesebbet időzők d’Hauterive gróf feljegyzésénél, s nagyobb teret hagyok Berzenczey emlékirata vonatkozó részeinek bemutatására.

A Memoire sur l’etat ancien et actuel de la Moldavie, 1787 (Emlékirat Moldva régi és jelenlegi állapotáról, 1787) című munka szerzője, Alexandre-Maurice Blanc de Lanautte, comt d’Hauterive (1754–1830) 1784-ben lépett a francia király külügyi szolgálatába. Első állomáshelye Konstantinápoly volt, honnan a következő év elején Iaşi-ba küldték az újonnan kinevezett fanarióta uralkodó, Alexandru Mavrocordat mellé követségi titkárnak. A vajda kíséretében érkezett 1785 februárjában Moldva

fővárosába, hol két évig tartózkodott. Mavrocordat elűzése (1786 decembere) után rövid ideig az új vajda, Alexandru Ipsilanti mellett is szolgált. 1787 elején térhetett vissza Franciaországba. Távozása előtt írta meg Ipsilanti vajda számára *Emlékirat*at. A kézirat időközben feledésbe merült, csak századunk fordulóján küldte el d'Hauterive gróf egyik rokona a román királynak, ki a Román Akadémia 1900. márciusi ünnepi ülésén mutatta be. Ezt követően jelentette meg az Akadémia 1902-ben, párhuzamosan francia és román nyelven.⁵

Forradalmi események nyomán született Berzenczey László emlékirata is. Csak jó fél évszázaddal később. A reformpolitikus Berzenczey László, az 1848-49-es forradalmi események székelyföldi kormánybiztosa, az általa szervezett huszárezred parancsnoka, az agyagfalvi székely nemzeti gyűlés (1848. okt. 16.) összehívója és nagyhatású szónoka a világosi fegyverletétel után menekülni kényszerült, hiszen halálra ítélték s jelképesen felakasztották.⁸ *Emlékirat*ában, melyet részben emigrációban (1855–56-ban), részben hazatérése után, 1867-ben írt s a kiegyezést követően tett közzé a marosvásárhelyi *Székely Néplap*ban (1857. május 25. – december 21. között), emigrációja első hónapjait beszéli el attól a naptól, mikor 1849. október utolsó éjszakáján Tölgyesnél átszökött a határon, a többhetes moldvai bujdosás után Galacnál túljutott a Dunán, török földre ért s december 22-én megérkezett a magyar emigráció első gyűjtőhelyére, Sumlára (Sumen, Bulgária). Orosz katonák, osztrák ügynökök, konzulátusi tisztviselők vizsla szemé elöl rejtőzködve menekült Moldván át – hol a Cantacuzino család segítségével, hol kóbor cigányok társaságában, hol Al. I. Cuza (akkor galaci törvényszéki elnök) támogatásával. Élményei 1849 őszéről-teléről valók, de mint jeleztem, később írta le azokat, s így számitani lehet bizonyos torzulásra. Ámbár éppen a csángókkal kapcsolatos megfigyelései – úgy tűnik – nagyon élesen rögzültek emlékezetében. Talán azért, mert olyasmit hallott, mi szította korábbi elhatározását, nevezetesen azt, hogy Körösi Csoma Sándor nyomában elindul a magyarok eredeti szálláshelyének felkeresésére.⁹

Galac felé igyekezve egy cigánykaravánhoz csatlakozott, mert biztonságosabban haladhatott velük. A cigányoknak is megvolt a maguk oka, hogy elkerüljék a forgalmas utakat, településeket, inkább éjszaka vándoroltak úttalan utakon. Ezzel magyarázható, hogy Berzenczey nem tudta megnevezni a helységet, ahol csángókkal találkozott. Csak annyit tudott, hogy nagy folyón, valószínű a Szereten mentek át egy hosszú hídon, s megállapodtak egy falu közelében. Berzenczey nem mert bemenni a fogadóba, mert ott orosz katonák ittak, inkább meghúzta magát egy ház eresze

alatt, melyből – meglepetésére – magyar szót hallott kiszűrődni. „Ez elég volt arra – meséli Berzenczey – hogy minden készülés, habozás nélkül a szobába toppanjak, mondom: »jó estét kegyelmeteknek« – »adjon Isten kendnek is« – felelték ők. [...] Ha magyarul nem beszél[n]ek, ruháikról, hosszú hajukról, szóval egész oláhos viseletükről bennük a magyarra nem ismertem volna. Ezek csángók voltak. [...]

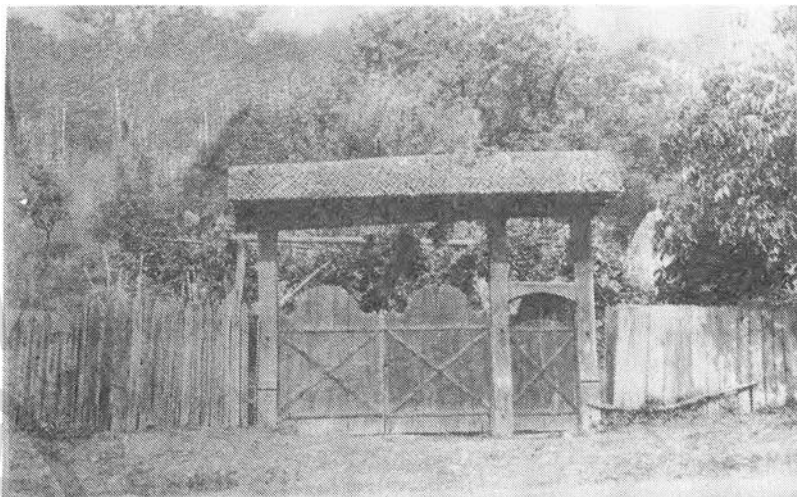
Ezen csángók tisztán beszélnek magyarul – és ez megjegyzésre méltó –, nem a szomszéd **székely**, hanem az innen legtávolabb eső **palóc** hangejtéssel.”¹⁰ Berzenczeynek gyermekkori emlék jutott az eszébe, „mikor nagy zajt ütött a páter Gegő általi felfedezése ezen kis magyar fajnak. Ő nagyobb sikert aratott, mint szegény Körözi [így!], ki nem a Kárpátok, hanem a Hymmalaja közelében kerese egy velünk rokon fajt. Minő szegyenítő vala nemzetünknek, hogy Gegő felfedezése mint nagy újság tünt fel Magyarhonban – elannyira, miképp még mi, székelyek sem tudunk semmit ezen, csakis pár mértfoldnyi távolságra lakó magyar testvéreinkről.”¹¹ A csángók is – folytatja Berzenczey – „rólunk kevés ismerettel bírnak ugyan, de mivel a régi háborús időkben Erdély felől sokan menekültek arra, mit pedig szóhagyományból tudnak, tehát engemet is ilyen járásbeli embernek tartottak. Ha mondom nekik, miként ők is magyarok, tagadólag csóválták, vagyis inkább üték fel törökösen fejüket, mondván: »ők nem magyarok, hanem csángók«. Volt köztük egy, kit Ferenc diáknak neveztek, ez azt monda, ők **csángurok** s rokonai az **unguroknak**. Most érdekelni kezdett engem az a Ferenc diák. Úgy látszott, hogy ő itt egész jós szerepet viszen: tud magyarul olvasni, tanít egy-egy gyermeket, de csak az olyat, ki elég elmét mutat a diákságra, vagyis kántorságra készülhetni. Ferenc diák aztán énekel magyarul a templomban, mi pedig nem közönséges dolog. Az egyházi beszéd olá hul tartatik, s az énekek is többnyire oláhok, a misén kívül, mely természetesen diá kul mondatik. A papok többnyire olaszok, s Konstantinápolyból küldetnek ide. Ezek olá hul csak megtanulnak, de magyarul megtanulni nem tartják szükségesnek. Vannak lengyel papok is, és tán két magyar; egyik Szabófalván, mely a legnagyobb magyar helység, de a magyar papot ezentúl aligha megtűrik. Mint hallám, a csángók mintegy hatvanezren vannak, legtöbbször Sturdza alattvalók. Panaszoltak a kemény bánásmódról. Kevéssel otlitém előtt egy vén embert 100-ig botoztak, ki bele is halt. Törvény nem volt más, mint a gazdatiszt akarata. A költözködés meg volt ugyan engedve, de inkább türtek bármennyi botot, fizettek s tettek robotot, mintsem odahagyják szülőhelyeiket. Aztán még ama költözés is meg volt nagyon nehezítve; mert az elköltözendő köteles volt maga helyett hasonló erejű lakost előál-

lítani [...], mi többnyire lehetetlen vala, vagy pedig két-három évre a takaszt vagy a robotnak pénzértékét előre letenni.”¹²

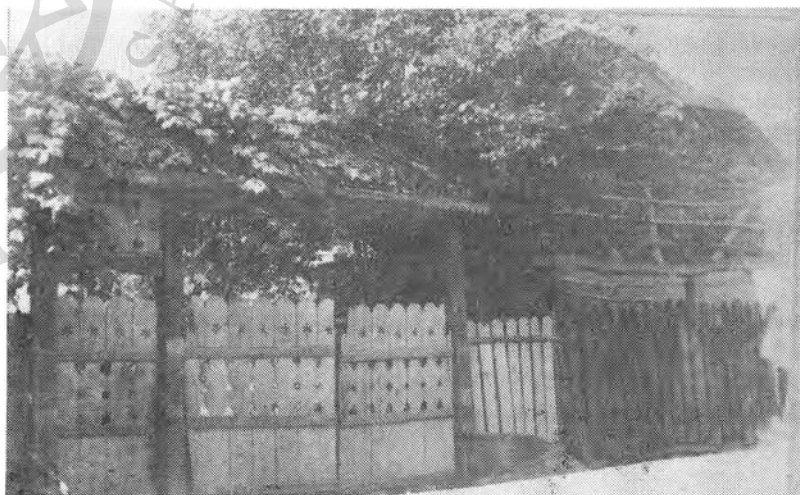
A csángur népnévvel hamarosan újból találkozik Berzenczey. Tecuci-ban egy idős török férfi beszélt neki arról, hogy ha a magyarok ősi szálláshelyét van szándékában felkeresni, Angorába menjen, mert „Örményországtól le a Fekete-tengerig, mint szintén egykor Anatóliában is, magyarok uralkodtak. Angora volt a főforrás, a Sánagur hegyek alatt, s ide valók eredetileg az ungurok, csangurok vagy csángok [így!]. Angora török neve Enguri, így neveztetett az ottani magyar nép is, és ezen fajból származtak a régi unguri királyok, a jelenlegi török sultán elődei, kik is egykor keresztények voltak. Ama népség egy része Európába jött, más része muzulmánként lévén, a törökök vagy parasztok által eltörökösültek. Maga a beszélő is magát magyarnak tartá, mint Angora minden lakosa, habár ma mindnyájan törökül beszélnek. [...] Mégis biztatott engem, hogy mennék Angorába, állítván, miképp nem fogom megbánni, hogy ott szívesen fogadnak stb. Sokat hallék azelőtt is a magyarok eredetéről, hanem hogy Angora valaha magyar város lett volna, ilyesmiről ez óráig nem is álmodtam” – vallja Berzenczey.¹³

A magyarok Örményország körüli jelenlétéről később ugyancsak halott Berzenczey, méghozzá igen furcsa körülmények között. Miután átjutott a Dunán, Galaccal átellenben, immár török földön az örmény származású partőr, aki szállást adott a bujdosó magyarnak, egyszer csak felrángatta álmából, s dühösen követelte tőle, hogy adja elő az örmények koronáját, amit a magyarok loptak el akkor, mikor „a magyarok Angorából a törökök által ide üzettek. [...] Tudákos egy ember lehetett – jegyzi meg Berzenczey – ; beszélt Harczos királyról, Szent Kulujról, s ki tudja, mi mindenről? De én kifáradván, határozottan mondtam, hogy elveszvé a magyar korona, mit tudom én, hol van az örmény korona? »Mi az – kiált föl – elveszett a magyar korona?! tán bizon éppen az volt a mi koronánk?! [...] igen, az az örmény korona volt, s ti elpusztítottátok! [...] Eszerint nekünk nincs koronánk, elvesztettétek; úgy büntet Isten titeket, most már nektek sincs koronátok, vége magyaristánnak! [Magyarország], már kóborolhattok ti is föl s alá a nagyvilágon, mint jómagunk.«”¹⁴

Kutahiai internáltsága idején aztán Berzenczey megpróbált az ottani örmény papoktól pontosabb s főleg megbízhatóbb információkat szerezni. Mint írja: „az ők állításuk szerint is a magyarok az örmények Stephenus koronáját elvitték; [...] az illetők szerint ezen korona inkább az első keresztényen korona volt, s mint ilyen, inkább vallási, mint politikai jelentőséggel bír.”¹⁵

Kötött kapu. Gorzafalva 1991. Fotó: Pozsony Ferenc

Kötött kapu. Külsőrekecsin 1991. Fotó: Pozsony Ferenc

Berzenczeynek egyébként szándékában állt, hogy az angorai magyarokról hallottakat is a helyszínen nyomozza. Emigráns évei lelegején úgy tűnt, hogy nem internálják, szabadon mozoghat Törökország területén. Mint egy későbbi röpiratában írja: „Én, ki magam a világba találám, egyhamar hazajövetelre semmi reményem, elhatározám Csoma Sándor nyomaikat követendő száműzetésem napjait a Himelaya [így!] hegyei közt tölteni, hátha dacára előleges készültségemnek, találok egy Columbus tojásra, valami felfedezésre a magyar nyelv és nemzet eredetét illetőleg. Utamat azonban Angora városa és Csangura török helység felé akarám venni, több töröktől hallám, hogy az Ungarok és Csangurok, Magyarok és Csángók itten hosszason tanyáztak, uralkodtak a Sangura folyó völgyeiben, melynek partjairól a görög Mythologia szerint Jupiter pohárnokát, Ganymedest sassával az égbe ragadtatá...”¹⁶

Angorai utazását azonban nem sikerült megvalósítania. Berzenczeyt a magyar emigráció többi tagjával együtt Kutahiába internálták, s később, mikor Föld körüli útra, illetve a Himalájába indult, Angora kiesett útvonalából.

Feltalálta volna-e „Columbus tojását”, ha eljut az Angora környéki törökökhöz? – Valószínű, hogy talált volna magyar nyomokat, mert Vámbéry Ármín 1914-ben megjelent posztumusz könyvében olvashatjuk, hogy a kazároktól elszenvedett vereség után a magyar törzs kettéoszlott, egyik része Etelközbe, a másik keleti irányban Perzsia felé vonult vissza. „E töredékek utolsó maradványait pedig – írja Vámbéry – határozottan a Kaukázus nyugati részén, az Elbrusz hegység völgyében ma is élő karacsáj törökökben kell felismernünk. E törzsnél a magyarokkal való rokonság mondája máig fennmaradt.”¹⁷ Minden valószínűség szerint Berzenczey is ennek a mondának hallotta változatait az angorai töröktől meg a dobrudzsai örménytől. Kérdés viszont, hogy a Ferenc diáktól emlegetett csángur eredet-tudat kapcsolható-e ehhez a történelmi mondanéhoz, s ha igen, miként jutottak a Kaukázus környékéről a csángurok Moldvába? És kérdés tulajdonképpen már az is, hogy valójában népi hagyomány alapján vallotta-e csángur eredetűeknek a csángókat az a bizonyos Ferenc diák, vagy történetesen – írástudó lévén – a *Csiki Székely Krónikából* szerzett értesülését, amiről viszont bebizonyosodott, hogy tudatos hamisítvány (a Sándor család birtokperének kedvező befolyásolása végett teremtettek egy Csángóúr nevű öst).

Ha már a kételyek előszámlálásánál tartunk, fel kell vetnünk föltétlenül a kérdést: van-e hitelt érdemlő jelentése, jelentősége Berzenczey értesüléseinek a csángókat illetően? – Nem vagyok történész, régész, nyelvész,

érdemben tehát nem szólhatok az érintett kérdésekről. De engedtessek meg nekem egy-két olvasói észrevétel, miután végiglapoztam a moldvai magyarok nevére, eredetére vonatkozó szakirodalom jó részét.

1. Megítélésem szerint Berzenczey feljegyzéseit óvatosan, csak körültekintő kritikával szabad felhasználni. Figyelembe kell venni Berzenczey romantikus őshazakereső szándékait, szakmai készültségét, valamint az emigráns ember lelkiállapotát, melyben minden bizonnyal erőt, vigasztalást merített a magyarságról szóló bármilyen információból, s így természetesen mohón kapott rajtuk. (Maga Berzenczey írja egy helyen, hogy a magyarok ősi szálláshelyének keresésével szándékozott honvágyát csillapítani.)

2. Lehet, hogy délibábosnak tűnik Berzenczey rokont kereső igyekezete, de ne feledjük, hogy a moldvai magyarságról megjelent kortárs munkák a kun-jász-besenyő származás mellett kardoskodtak (Gegő Elek, Jerney János, Veszely-Imets-Kováts), s méghozzá úgy, hogy ezeket a török népeket eleve magyar nyelvűeknek nyilvánították. Berzenczey *csángur*jait az *ungurok*kal rokon magyar népként említi. Információja ilyen módon kapcsolódhat azokhoz az elméletekhez, melyek a honfoglaló magyarságtól hátramaradt néprészben vélik megtalálni a csángók eredetének magyarázatát (Rubinyi Mózes, Gunda Béla). Természetesen itt ismét előtököltszik a kérdés: ama bizonyos *csángur* nép része volt-e a honfoglaló magyarságnak?

3. Szembesítenünk kell Berzenczey *csángur*jait a moldvai magyarság eredetét magyarázó harmadik – manapság a legvalószínűbbnek látszó elgondolással is (Mikecs László, Benda Kálmán elméletével). Eszerint a moldvai magyarság legrégebbi része – az, amelyik vállalja a csángó nevet – a középkori magyar királyság keleti védelmére telepített népesség késői maradéka. Ennek a szemléletnek a lényege az, hogy a moldvai magyarok nem keletről érkeztek mai helyükre, hanem nyugatról, a Kárpát-medencéből: az egyre keletebbre tolt védővonalrendszer részeként kerültek a XIII–XIV. században a Kárpátok vonulatán kívül a stratégiai fontosságú folyótorkolatok, átjárók környékére. Elképzelhető, hogy a *csángurok* ugyanúgy kerültek Moldvába, mint ahogy a székelyek mai telephelyeikre, vagyis a magyar királyság elővédjeiül. Köztudott, hogy ezt a feladatot az utólag csatlakozott törzsek vagy más etnikumú, de már magyar nyelvű népesség látta el.

4. Ha – Berzenczeyvel szólva – a csángurokban megtaláltuk azt a bizonyos Columbus tojását, akkor a csángó név magyarázata is egyszerűen megoldódna. Nem kellene mindenáron az *elcsángál*, *csáng*, *csángat* és

ehhez hasonló – számomra egyáltalán nem meggyőző – névmagyarázatokat erőltetni. Ez a fajta magyarázat annál is inkább erőltetettnek tűnik, mivel a moldvai magyarságnak éppen azt a részét nevezték a XIX. században csángónak, amely nem a székelységből *csángált* el és vállalta a csángó nevet. Akik őrizték és őrzik a székely eredet tudatát, nem vállalták/vállalják a csángó nevet sem Moldvában, sem Bukovinában. De – hangsúlyozom még egyszer – nem is őket nevezték a XIX. században csángóknak. Már Gegő Elek világosan megkülönbözteti a csángókat a székely kitelepedőktől.¹⁸ Jerney János pedig részletekbe menő aprólékos-sággal, kényesen vigyázott arra, hogy véletlenül se mossa össze a kétféle eredetű moldvai magyar népeiséget. A magyar lakosú vagy annak emlékét őrző moldvai helységek felsorolása közben minden egyes esetben feltünteteti, **csangó** (így!) vagy székely településről van szó. Sőt még azt is, ha a régi csángó település lakói közé székelyek elegyedtek időközben, vagy elrománosodtak.¹⁹ Nem tartom valószínűnek azt sem, hogy a székely származású moldvai magyarok azért nem vállalták a csángó nevet, mert gúnynévnek tartották. Nem vállalták, mert nem felelt meg a valóságnak: ők nem csángók.

5. Nem kell történésznek lennie az embernek, hogy tudja: egy adat nem adat és nem bizonyíték. És különösen nem az, ha kósza szájhagyomány és műkedvelő múltbúvár örökítette ránk. Berzenczey feljegyzéseinek csak akkor és úgy lesz becse, ha korszerű szaktudományi és interdiszciplináris vizsgálatok derítenek fényt vélt vagy valós értékeire és igazságára.

Szakirodalom

- BERZENCZEY László
1867 *Emlékiratok. Székely Néplap* II. évf., 30. sz. (júl. 27.), 31. sz. (aug. 3.), 39. sz. (szept. 28.)
- 1873 *Rovós*. I. Kolozsvár.
- GÖRÖG Ferenc
1903 *Moldva a XVIII. század végén*. Erdélyi Múzeum. XX. 4. füzet.
- JERNEY János
1851 *Keleti utazása a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett. 1844 és 1845*. I. Pest.
- MÁRTINAŞ, Dumitru
1985 *Originea ceangăilor din Moldova*. Bucureşti.
- P. GEGŐ Elek
1838 *A moldvai magyar telepekről*. Buda.

Jegyzetek

1. A nagyszámú irodalom felsorolását I. Mikecs László: *Csángók*. Bp. 1941, melynek függelékében (330–398.) 242 címet sorol fel és ismertet röviden. Az újabb eredményeket I. Gunda Béla: *A moldvai magyarok néprajzi kutatása*. In: *A határainkon kívüli magyar néprajzi kutatások*. Szerk. Máténé Szabó Mária Rózsa. Bp. 1984. 66–112.; Uő: *A moldvai magyarok kutatásának újabb eredményei*. In: *A határainkon kívüli magyar néprajzi kutatások*. II. Szerk. Petercsák Tivadar. Bp. 1989. 59–78. A román nyelvű irodalomról I. Dumitru Márton: *Originea ceangăilor din Moldova*. București, 1985. 181–192.
2. Görög 1903. 315–320.
3. Márton 1985. 185.
4. Berzenczey *Emlékiratával* Bözdői György foglalkozott, őt azonban a 48-as vonatkozások érdekelték. Közölt is részletet az *Emlékiratból A bujdosó emlékiratai* címen (Igaz Szó XXI. 5. sz., 1973. május. 644–651.), a csángókra vonatkozó adatokra azonban nem figyelt fel.
5. Hauterive 1902.
6. Görög 1903. 317.; Hauterive 1902. 88–91.
7. Hauterive 1902. 92–93.
8. Berzenczey életrajzát I. Szinyeyi József: *Magyar írók élete és munkái*. I. Bp. 1891. 975–978.; *Magyar utazók lexikona*. Szerk. Balázs Dénes. Bp. 1993. 50–52.; *Tevékenységéről*: Egyed Ákos: *Kossuth Lajosra Erdélyben 1994-ben*. Erdélyi Tudományos Füzetek 219. Kolozsvár 1994. 30–42.; Bözdői György: *Közös érdekek szolgálatában*. Igaz Szó XXI. 5. sz., 1973. május. 643.
9. Elhatározását meg is valósította: 1851–52-ben Föld körüli utazást tett, 1873–74-ben pedig Belső-Ázsiában járt őshaza-kutatási tervekkel. „Utazói érdemei vitathatatlank – írja a *Magyar utazók lexikona* – ő volt a világon az első, aki északi irányból, Oroszország felől a Karakorumon és a Himaláján átkelve eljutott Indiába. Ám megfelelő előtanulmányok és képzettség híján nem érhetett el tudományos eredményeket.” (52.)
10. Berzenczey 1867. 223.
11. Uo.
12. Uo. 225–226.
13. Uo. 226.
14. Uo. 257–258.
15. Uo. 258.
16. Berzenczey 1873. 27.
17. Vámbéry Ármán: *A magyarság bölcsőjénél*. Budapest, 1914. 76. Vámbéry állítását (s így közvetve Berzenczey értesüléseit) igazolja a *Történelmi atlasz* (Bp., é. n. [1980]) 6. lapján lévő térkép is: *Kelet-Európa a IX. században és a magyarok régi lakóhelyei*. Levédiából a magyarok két irányban távoznak: egy részük Etelközbe és onnan a Kárpát-medencébe, másik részük Kazárországon és a Kaukázuson át Grúzia, Örményország földjére. Ez utóbbiak a szavárd magyarok.
18. Gegő 1838. 20, 24, 51.
19. Jerney 1851. 152–221.

Kotics József

ERKÖLCSI ÉRTÉKREND ÉS TÁRSADALMI KONTROLL NÉHÁNY MOLDVAI CSÁNGÓ FALUBAN

Bevezetés

A moldvai csángók kultúrájának jellemzésekor a leggyakrabban a középkori jelzőt használják. A fogalomhoz kapcsolt jelentéstudományi kétpólusú, egyrészt a „sötét” középkorral hozták összefüggésbe, másfelől pedig a középkor a régi, a nagyon értékes, a megmentendő szinonimájaként jelenik meg. Az a kutató, aki moldvai magyar falvakban végez terepmunkát, első pillantásra szembesül az élet felfogásának és leélésének az övétől gyökeresen eltérő módjával. A kulturális idegenség megtapasztalása során annak saját világfelfogásunk szűrőjén keresztüli megítélése nehezen elkerülhető. A néhány moldvai falu erkölcsi értékrendjét és társadalmi kontrollmechanizmusait bemutató írásnak nem célja, hogy a miénktől eltérő életforma megmentendő értékeire vagy elfogadhatatlan negatívumaira hívja fel a figyelmet. Törekvésem arra irányul, hogy egy általam megtapasztalt értékrendszerrel és világlátással adjak képet.

1992, 1994 és 1995 nyarán néhány hetet töltöttem moldvai magyar falvakban. Először a Tatros környéki néhány településen (Szitás, Diószeg, Tatros), majd Pusztinán, Lészpeden és Szabófalván folytattam terepmunkát. Ez az írás az ott szerzett benyomások és tapasztalatok alapján készült. Az itt kifejtett meglátások és gondolatok érvényessége nem pusztán az ott eltöltött idő rövidege miatt korlátozott. A legnagyobb problémát az okozza, hogy az általam vázolt kép az erkölcsi rendszerről és a társadalmi kontrollmechanizmusokról bizonyosan egyoldalú. S ennek csak egyik, de nem is a leglényegesebb összetevője, hogy a falvak társadalmában központi szerepet játszó papok véleménye és felfogása nem tükröződ(het)ik az itt leírtakban. A másik tényező, ami egyoldalúvá teszi az elmondottakat, hogy a kialakított kép elsődlegesen az idős generáció látásmódját és vélekedését tükrözi vissza. Ahol módomban áll, természetesen utalok az értékrendben és az életmódban bekövetkezett változásokra, ezek azonban inkább csak bizonyos általános tendenciákra való utalások, mintsem a tényleges állapotok megközelítő leírásai.

Az alábbiakban azt vizsgálom, hogy a moldvai falvakban az erkölcsi értékrend mely részei hangsúlyosak, s ezek milyen megfogalmazást nyernek. Hogyan viszonyult a helyi társadalom azokhoz, akik nem tartották be

Erkölcsei értékrend és társadalmi kontroll néhány csángó faluban 37

a közösségi normákat? A társadalmi kontrollmechanizmusok milyen változáson mentek keresztül az utóbbi évtizedekben bekövetkezett radikális életformaváltás következtében? Az elemzéshez Heller Ágnesnek a szégyen hatalmáról írt tanulmányában megfogalmazott gondolatok igen segítségemre voltak.¹ Úgy tűnik számomra, hogy az általa alkalmazott kategóriák (külső tekintély – belső tekintély, szégyen – lelkiismeret) alkalmasak egy lokális kultúra erkölcsi rendszerének értelmezésére.

Manapság a moldvai falvakban egy radikális életformaváltásnak vagyunk tanúi, melynek során egy régies, archaikus kultúra feloldódik egy új közkultúrában.²

Az akkulturációs folyamat elemzése során nyomon követhető, hogy külső és belső tekintélyek milyen módon szabályozzák ezeknek a falvaknak az erkölcsi életét. Tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy egy átmeneti stádiumban³ létező kultúra erkölcsi rendszerének és társadalmi kontrollmechanizmusainak működését változásában tudjam megragadni.

Erkölcsei normarendszer – társadalmi kontroll

Erkölcson az egyén gyakorlati viszonyát értjük a helyes magatartás normáihoz és szabályaihoz.⁴ Bármely sajátos norma- és szabályhierarchiát valamely értelemmel bíró világszemlélet ruház fel. Az értelemmel bíró világszemlélet mint a dolgok jó, illetve szent rendjét igazolja és legitimálja a normák és szabályok hierarchiáját. Ez a világszemlélet kölcsönöz értelmet az adott közösség cselekvésmintáinak, normáinak és szabályainak, valamint azok hierarchiájának.⁵

Az erkölcsi normák legitimitásának két alapvető formája van: a hagyomány és az ész.⁶ A szégyen a külső, a lelkiismeret a belső tekintéllyel áll kapcsolatban. A szégyen esetében a tekintélyt azok a társadalmi szokások jelentik, amelyeket „mások tekintete” képvisel. A lelkiismeret esetében a tekintély a gyakorlati ész, amely belső hangként nyilvánul meg. A tradicionális társadalmakban a normák legitimitásának egyedüli forrása a szégyen, míg a funkcionális társadalmakban a lelkiismeret válik meghatározóvá. Ilyen értelemben szokás „szégyenkultúrákat” és „lelkiismeretkultúrákat” szembeállítani egymással.⁷

Ha a jóról és rosszról való tudás igazságáról kizárólag a hagyomány kezeskedik, akkor az erkölcsi tekintély külső.⁸ A külső tekintély azoknak a konkrét normáknak az összessége, amelyeknek az emberek alávetik magukat. Ha valaki nem veti alá magát ezeknek a normáknak, a többiek tekintete szégyenkezésre kényszeríti.⁹

„Ha az emberek válogatás vagy előzetes mérlegelés nélkül vetik alá magukat csoportjuk vagy közösségük valamennyi konkrét normájának, akkor az erkölcsi tekintély teljesen külső. [...] Mivel a normákat a tágabb közösség határozza meg és konkretizálja, az egyén mindenfajta normatív tartalmat külső forrásból kap, semmit sem tesz hozzá és semmit sem vesz el a tartalomból. [...] Mindenki a közösség nevében beszél, amelynek az adott személy egyedi képviselője. Az erkölcsi megítélés ily módon a mások tekintetében lakozik. Mások tekintete kíséri az egyén minden ténykedését. Ha olyasmit csinálsz, amit nem kellene, vagy nem teszel meg valamit, amit meg kellett volna, a mások tekintete miatt szégyelled magad.”¹⁰

A vizsgált falvakban néhány évtizeddel ezelőtt az egyes személy gyakorlati viszonya a helyes magatartás normáihoz és szabályaihoz voltaképpen miben sem különbözött bármely más személy viszonyától ugyanezekhez a normákhoz és szabályokhoz. A normákhoz való viszonyoknak nem volt egyéni színezete.¹¹

A helyi társadalom nemcsak a közös mindennapi élet valamennyi területe vonatkozásában, hanem ezen túlmenően az életfolyások és élettervek, az individuális szükségletek és a magánérzések vonatkozásában is illetékesnek nyilvánította magát. Ez a társadalmi kontrollmechanizmus az életvilágbeli rend szélsőségesen elnyomó és ellenőrző modellje.¹² A falu teljes illetékességének kinyilvánításában egyszersmind társadalmi biztonságot nyújtó és felelős csoporttudat is kifejeződik. Az életvilágbeli rend érvényességének biztosítása érdekében lép fel a közvélemény a norma-sértőkkel szemben.

A társadalmi kontroll azoknak a materiális és szimbolikus eszközöknek az összessége, melyek az adott közösség, társadalom rendelkezésére állnak, tagjai normatartó viselkedésének biztosítására.¹³ Ez az eszköztár igen széles. Magában foglal az önbíráskodástól kezdve a közvélemény-büntetésen keresztül a kiközösítéséig minden olyan cselekvést, amelynek célja a konform viselkedés kikényszerítése.

Falusi társadalmakban a közvélemény a társadalmi, életvilágbeli rend kialakításában és fenntartásában alapvető szerepet játszott, miután az élet-eseményekre való reagálás alapvetően nyilvános jellegű, az egyén a falu egészéhez méri magát.

Azokat az embereket, akik a társadalmi szankciókat is magában foglaló ítéletek meghozatalára vannak feljogosítva, társadalmi tekintélyeknek nevezzük.¹⁴ A néprajzi szakirodalom ezt a kontrolláló intézményt közvélemény néven tartja nyilván. Bizonyos esetekben a közvélemény a felnőtt

Erkölcsei értékrend és társadalmi kontroll néhány csángó faluban 39

lakosság egészével azonos, máskor ezt a feladatot egyes társadalmi csoportok vállalják magukra.¹⁵

Az emberi magatartást spontán módon elsősorban a közvélemény mérte meg és befolyásolta. A közvélemény kikényszeríthette a megkövetelt magatartást. A rend helyreállítása kényszerítés és megszegyenyítés révén történt.¹⁶ A közvélemény elsősorban a rendbontó egyént, de a fellépés nyilvánossága által közvetve az egész társadalmat igyekezett a helyes magatartás kialakítására és fenntartására kényszeríteni.¹⁷ A közvélemény különböző módon tudatta az érték-, elvárás- és normarendszerét megsértő tagjaival elítélő véleményét.¹⁸

Bűnök és büntetések

Az adott közösségek életében igen eltérő lehet azoknak a norma- és szabálysértéseknek a módja, amelyeket a közvélemény büntet. A bűn vagy véték a moldvai csángó falvak lakói körében azon magatartások összessége, amelyeket a közvélemény elítélt. Nem azonos azzal, amit a törvények bűnnek nyilvánítanak. Bűnnek azt tekintették, amit erkölcsileg is elítéltek, és ami a közvélemény megrovását vonta maga után.¹⁹

Az erkölcsi élet egyéni és közösségi megnyilvánulásai nem szemlélhetők önmagukban, szoros kapcsolatban állnak az adott közösség világképével és értékrendszerével.

A moldvai magyarok idősebb generációjának világfelfogását és értékrendszerét igen találóan jellemzi **Tánczos Vilmos** nemrég megjelent könyvében: „Az idősebb generáció körében még ma is a középkor világlátása, érték- és erkölcsrendje a meghatározó, a felvilágosodás racionalizmusa és ateizmusa körükben teljesen ismeretlen. [...] A világgépet szilárdná, statikussá szervezi az isteni bizonyosság, s a földi dolgoknak csak ebben a földön túli vonatkozásban van valódi értékük. Az élet itt még nem veszítette el keresztény metafizikai távlatait...”²⁰

A mindennapi élet a moldvai csángó falvakban nagyon mélyen át van itatva vallásossággal. Itt a világ egésze eredetében és fenntartottságában egyaránt szakralizált.²¹ Erkölcsi életük is vallási alapú. Az üdvösség elérése a legfontosabb törekvés ezekben a közösségekben. Ez határozza meg egész életüket, a munkához, a világhoz, másokhoz, saját magukhoz való viszonyukat. A katolikus egyház egyrészt explicit erkölcsi törvényeket deklarál (pl. az abortusszal, a házasság felbonthatatlanságával kapcsolatos állásfoglalások), másrészt vannak implicit erkölcsiséget hordozó tanításai (pl. a szeretet). Mércéként az egyéni, személyes lelkiismeretet hirdeti meg,

erről az oldalról bizonyos erkölcsi pluralitásnak ad helyet. Ez azonban nem érinti az expliciten moralizált területeket.²²

Az egyházi erkölcsi rend alapja a tízparancsolat, ennek következtében a legfontosabb bűnök az igen vallásos moldvai emberek számára az emberölés, rablás, magzatelhajtás, lopás. A faluközösség minden tagja számára kötelező a rendszeres templomba járás és a katolikus vallás követelményeinek megfelelő életvitel. Igen nagy bűnnek számít a moldvai falvakban a rendszeres templomba járás elmulasztása, a vallás előírásainak és követelményeinek nem megfelelő életvitel, a részegeskedés, a káromkodás.

A moldvai falvakban olyan közös normák és mércék a meghatározóak, amelyeket egyaránt és egyforma mértékben kell betartania a különböző rétegek tagjainak és a két nemnek. Ezekben a lokális társadalmakban még ma is létezik az erkölcsiségnek nemek szerinti szigorú tagolódása is.²³ Egészen más megítélés alá esik pl. a házasságtörés esetében a nő és a férfi. Az illegális szerelmi kapcsolatokban maguk az asszonyok is minden esetben a női felet hibáztatják. De ugyanez mondható el a túlzott alkoholfogyasztásról is. A káromkodást, a vallástalanságot a férfiaknál nem ítéli meg olyan szigorúan a közvélemény, mint a nőknél, még inkább a lányoknál. A nőktől ezen a ponton is a keresztény morállal való nagyobb azonosulást vár el a közvélemény.²⁴ Itt utalok röviden arra is, hogy nemcsak a nemek, hanem a társadalmi rétegződés szempontjából is van különbség az erkölcsi normatívákat illetően. A falvak gazdarétege jobban ragaszkodik az erkölcsi szabályok betartásához, mint a földnélküliek, napszámosok vagy a városban munkát találók.

A moldvai csángók értékrendjében a becsület bír központi jelentőséggel.²⁵ Többet nincsen *böcsüje*, mondják arra, aki súlyosan megsértette a közösség erkölcsrendjét s ezáltal elveszítette tekintélyét. Rendes, becsületes, tisztességes, tiszta. Ezek a legfőbb értékmérők az emberek megítélésben. A *tiszta ember* ezekben a falvakban a becsületes ember szinonimája. *Tiszta ember* az, aki nem csak ruházatában, viselkedésében felel meg az elvárásoknak, hanem tisztességgel végzi a munkáját, jó gazda, tisztán tartja az „életet” (háztartást) is.

Szabófalván valakinek a becsülete különleges érdem, ha valakinek egy jó háza van, egy derék lova, aki szerényen öltözködik, azt mondják róla: szép háza van, derék lova van, becsület neki. Azokról a lányokról, akik tisztességesek voltak, azt mondták, hogy eszes és becsületes leányok. *Nálunk az a legnagyobb bücsü a nagy lányynál, hogy megőrezze magát. Legyen nagylyán tiszta...*²⁶ Az a lány, aki házasságig nem őrizte meg

szüzességét, s ez kitudódott, nehezebben ment férjhez. Ha ezt el tudta titkolni, és csak a nászéjszakán derült erre fény, akkor igen gyakran az újdonsült férj hazazavarta feleségét szüleihez. Majd apósától a hozomány kiegészítését követelte, arra hivatkozva, hogy a felesége *már nem volt leán*. Ilyen esetben a lány apja igen nagy szegénybe került és nehezen tudta kivédeni vője követeléseit. Klézsén, amikor egy csángó lányt feleségül vevő román férfi számára nyilvánvalóvá vált feleségének a „hibája”, azonnal hazazavarta. Végül is újra összekerültek, de az asszonynak át kellett térnie az ortodox hitre, amiről korábban még nem volt szó.

A moldvai csángó falvak életvilága munkaközpontú, munkára beállítódott. A munka a profán élettervezésének vezérlőelve. A becsületes munkavégzés, a szorgalom ennek megfelelően értékrendjükben központi helyet foglal el. Az ez ellen vétők megítélése éppen ezért igen negatív.

A túlzott alkoholfogyasztás, a részegeskedés önmagában is rangcsökkentő tényező, de inkább közvetett módon fejt ki hatását. Az iszákos megbízhatatlan és munkakerülő is, és így már komoly hátrányt jelent családjának.

Azokat a nőket, akik nem tartják tisztán házukat és nem látják el otthoni teendőiket, Pusztinán *dögnek* nevezik. *Az ilyet régebb úgy csúfolták, mondták, hogy dög, s ez egy mocskos, nem dogozik, s ez várja készen, mind amelyiknek ezt mondják: »add meg Uram és rágd es meg« az Isten adja be a szájába készen.*²⁷

A nem kétkezi munkával, hanem ügyeskedéssel szerzett jövedelmet nem tartják tisztességesnek és megvetik. Ennek a megítélése ma már némelyik faluban nem tűnik ilyen szigorúnak.

A szorgos munkával megtermelt javak eltulajdonítását a közvélemény mindig bűnnek tekintette, ha az a saját közösségen belül történt. De a lopás megítélése már enyhébb, ha más faluból lop valaki, a kollektív gazdaságból pedig szinte erény volt a lopás. Sokak véleménye szerint az emberek a kollektív gazdaságokban tanulták meg a lopást.

Korábban, ha a tolvajt akkor kapták rajta, amikor kisebb dolgokat vagy gyümölcsöt lopott, elég volt, ha bocsánatot kért és a lopott dolgokat visszaszolgáltatta tulajdonosának, aki azzal a feltétellel bocsátott meg, ha megígérte, hogy többet nem lop. Gyakrabban történt meg azonban az, hogy a rajtakapott tolvajt elverték, majd átadták az állami hatóságoknak. Önbíráskodásra ma már nem kerül sor, a lopás büntetése (a mágikus eljárásokat nem tekintve) mára egyértelműen az igazságszolgáltatás feladata lett.

Szabófalván 1947-ben rablógyilkosság történt. Az elfogott tetteseket a tett színhelyére vitték, mutassák meg, hogyan történt az eset. A falubeliek felfedezve, hogy közöttük szabófalvi is van, a faluközösséget ért szegény miatt ott helyben megölték a gyilkost.²⁸ Ebben az esetben a közösség kollektív önbíráskodással vett elégtételt becsületének beszennyeződéséért.

A lopás ma már a kárt ért egyén személyes ügyeként jelenik meg, s a közösség kollektíven nem lép fel a tagját ért károkozás esetén, ezért az igazságszolgáltatás mellett még ma is igen fontos, ha nem fontosabb szerepe van a szimbolikus elégtétel egyéni formájának. Akit kár ért, misét mondat a *román pap*nál abból a célból, hogy a károkozót büntetés érje. A **román pap** hiedelemkor igen széles jelentéstartománnyal bír, de ezen belül a károkozó személyének felderítése és megbüntetése az egyik központi mozzanata.²⁹ Ugyanezt a célt szolgálja Pusztinán a rábőjtölés szokása is. *Csak a vót, hogy bőjtöltek vagy bőjtőt tartottak, hogy akkor nem ettek három pénteken, vaj kilenc pénteken nem ettek, csak imádkoztak egész nap, sem a majorságnak nem adtak enni, s akkor az Isten kivilágosította, akkor aki bűnös vót, azt megfogta.*³⁰

Ugyancsak mágikus eljárás során *bahhúzással* és kártyavetéssel próbálták sokan megtudakolni, hogy ki volt a tolvaj, meglesz-e az ellopott tárgy. Ebben az esetben a mágikus szertartás nem a bosszúra irányul, mint a fekete mise mondatásánál.

Az erkölcsi értékrend ellen vétőkkel szemben alkalmazott szankciók hatékonyságát az biztosította, hogy nyomukban a társadalmi elszigetelés veszélye járt. Ennek legsúlyosabb formája a kiközösítés, aminek alkalmazására azonban igen ritkán kerül sor. Gyakoribb volt, hogy azok a személyek, akik a falu normáitól eltérő viselkedéssel és életvezetéssel bírtak a falu társadalmában, marginalizálódtak. Ilyen személyek lehetnek az iszákosok mellett a feslett életű nők, a törvénytelen gyermeket szülő lányanyák éppúgy, mint a maguknak házastársat nem akaró vagy nem találó agglagények és vénlányok.

A feslett életű lányokról, ha kitudódott erkölcstelen életük, hamar terjedtek a pletykák, a pap is kiprédikálta őket. Az ilyenek aztán rossz hírbe kerültek és igen nehezen tudtak férjhez menni. Igen gyakran csak jóval öregebb legényekkel, megözvegyült férfiakkal vagy idegenből jött embeerekkel tudtak házasságot kötni. Erkölcstelen életvitelük jogos következménye – a közösség megítélése szerint – a marginális pozícióba kerülés. Azoknak, akiket vétkesnek, bűnösnek tartottak, nem fogadták köszönését, háta mögött vaskos tréfákkal gúnyolták.

A lányanyák, amennyiben nem kényszerültek a közösségből való végleges kilépésre, marginális pozícióba kerültek. Ez a helyzet és megítélés a lányanya gyermekére is vonatkozott. A törvénytelenül született gyereket *bitangnak*, *burjának*, Klézsén *csipkének* vagy *bojtorjának* nevezik. Több faluban az ilyen gyermeket szülő anyát a közösség ma is kirekeszti, tagjai sorában nem talál magának házastársat, így kénytelen más faluban új életet kezdeni, ami gyermekkel igen nehéz, ezért legtöbb esetben a lányanya szülei nevelik fel az ilyen gyermeket. A kiközösített lányanya gyermekének szülei által való felnevelése Moldvában korábban is általános gyakorlat volt. Amennyiben a faluban talált magának házastársat, életük végéig a társadalom peremén, elszigeteltségben éltek.

Ugyanígy peremre szorultak azok is, akik nem találtak maguknak házastársat és ezáltal vétettek a közösség normái ellen.³¹ A házasság szakralitásával kapcsolatos az abból kimaradók igen negatív megítélése is. Emellett ezekben a közösségekben az értékrend lényeges eleme a gyerekek vállalása és felnevelése, ami ellen éppúgy vét az agglégény, mint a vénlány.³² Az ilyen ember szegényt hoz családjára, mert személye a helyi értékrend alapvető megkérdőjelezője. Éppen ezért mindenki igyekszik elkerülni a társtalanság kudarcát és az ezzel járó családi szegényt, valamint az ebből adódó marginális szerepet. A marginalizált személy mint negatív vonatkozási pont eszközként működik a falu lakói számára az egyéni életvezetés, a saját identitás definiálása számára.³³

A szegyen rituáléi

A viselkedés normái és törvényei tradicionális társadalmakban nemcsak azt írták elő, hogyan kell konform módon viselkedni, hanem azt is szabályozták, hogyan kell a dolgokat helyrehozniuk, ha nem tartották be az előírásokat, így a külső tekintély megfelelő viselkedésmódokat kínált azoknak is, akik megszegték előírásait.

A megszegyenítő büntetés mindig nagy nyilvánosság előtt folyt, sőt az emberek tekintélyes része tevékeny szerepet vállalt a megszegyenítésben, hozzájárulva a vétkes meggyalázásához. Az egyház vagy a hatóság által kezdeményezett aktusban való aktív részvétel azt a tudatot eredményezte, mintha maga a közösség büntette volna meg bünt elkövetett tagját.³⁴ Ez a ritualizált megszegyenítés arra utal, hogy a közösség jogot formál az egyén privát életszférájának megítélésére is, amennyiben az ellentétes a konszenzuson alapuló értékekkel. Ilyen esetben nem csak az egyént, hanem a családot éri a jó hírnevének a csorbulása. A rítus célja azonban nem

a kirekesztés, hanem az integráció. A vezeklés nyilvánossága révén válnak újra a közösség teljes jogú tagjaivá azok, akik megsértették a közösség által elfogadott értékrendet. A faluközösség ezen az úton generálja az értékrend fennmaradását hosszú távon, ugyanakkor a közösség erkölcsi önvédelmét is szolgálja.³⁵ A kritika hagyományos formái lehetőséget nyújtottak arra, hogy a társadalmi konfliktusokat jelképes alakban fogalmazzák meg, s ezáltal olyan korlátok között tartsák, hogy a résztvevők továbbra is egymás mellett élhessenek a faluban.³⁶

Az egyház által alkalmazott becsületbeli büntetések közé tartozott a *kiprédikálás*, ennek súlyosabb formája a *kiátkozás*, valamint a *gyertya* vagy *kereszttartás* szokása. A pap a vallási erkölcs ellen vétőket kisebb bűn esetén személyesen megdorgálta, nagyobb bűn esetén pedig kiprédikálta. A kiprédikálást mint büntetést a pap elsősorban házasságtörés, házasság előtti nemi élet, káromkodás esetében alkalmazta.

Régebben lopás esetében is alkalmazták a megszégyenítő büntetést. Szabófalván korábban a tolvaj hátára kötözték az ellopott dolgokat, és végighurcolták a falun. Közben kiabálnia kellett: *Aki úgy tesz, mint én, úgy járja meg, mint én*. Egy férfiról, akivel ezt tettek, azt mondják, hogy a szégyen miatt, amit szenvedett, elment a faluból, és azóta sem tért vissza.³⁷

Szabófalván egy lányrablási esetet büntetett úgy a pap, hogy a vásárnapi nagymisén fekete ruhába öltözve, kiátkozta a hívek sokasága előtt a törvénytelen tettéért a lányrablót.³⁸

Ha a lány terhes lett a házasság előtti nemi kapcsolat következtében, a legénynek kötelessége volt feleségül venni, de az egyházi büntetést nem kerülhették el ebben az esetben sem. Rendszerint gyertyát kellett tartaniuk, vagy keresztet, ami igen nagy szégyent jelentett a falusiak előtt. Ha nem teljesítették ezt a megalázó büntetést, a pap nem mátkásította meg és nem adta össze őket. Ha a gyermek a házasság megkötése után született ugyan, de kiderült, hogy korábbi együttlét eredménye, a büntetés lezajlásáig a pap nem volt hajlandó a gyermeket megkeresztelni.

Jól szemlélteti a *kereszt alá ültetés* szokásának részletesebb vizsgálata a megszégyenítő büntetésekben bekövetkezett változások irányultságát.

Pusztinán a *keresztállítás* szokását néhány évtizede még az alábbi módon gyakorolták: *Akkor édesanyám azt mondta, hogy akkor aztat elétérgyeltette [a pap], akiket ő hallotta, hibások, elétérgyeltette az ótárra, s visszajöttek, a szenteltvizet mindenki elvette, s mind megszentelték [a bűnösöket]. Az ördög menjen ki belőlük. Úgy megszentelték, hogy az ingik csupa loccs vót. Addig szentelték. Így büntették meg régen.*³⁹ A

Erkölcsei értékrend és társadalmi kontroll néhány csángó faluban 45

vétkesek megbüntetésében és nyilvános megalázásában ekkor még aktívan részt vettek a helyi társadalom tagjai.

Szabófalván a megesett leány és legény égő gyertyát kellett tartson a vasárnapi misén az oltár előtt, ami igen nagy megaláztatás és szégyen volt. Történt olyan eset is, hogy a legény szégyenében nem akarta tartani a gyertyát, s a büntetés teljesítése csak a lányra maradt. De a fiú sem szabadt, mert ezt a büntetést a pap bírsággá (*gloaba*) változtatta, amit a legénynek ki kellett fizetnie a parókián az egyház hasznára. Így a vétkes legények is, akik a gyertyával való büntetést pénzben váltották ki, elnyerték büntetésüket. Kezdetben csak a legények húzhatták ki magukat a nyilvános megszégyenítés alól, ez is arra utal, hogy eltérően ítélték meg a két nem szerepét az egyes bűnök büntetésénél.

Pusztinán is gyertyát kellett tartani a lányanyáknak. Itt a gyertyát előzőleg *pakurával* kenték be és azt kellett tartani három vasárnapon keresztül.

Klézsén is a lányanyának kellett *fekete gyertyát* fognia. A gyertyát csúfságból szurokkal kenték be, és kezében csalánt kellett fognia. Később már csak gyertyát fogtak, a szurok és a csalán elmaradt, ma már egyikkel sem büntetnek.

A Tatros környéki falvakban régebben nemcsak a megesett leányoknak kellett fekete keresztet fogniuk, hanem azoknak is, akikről kitudódott, hogy abortuszuk volt.⁴⁰

Klézsén a pap nagyon sok esetben igen drasztikus módon büntette a lányanyákat. Amikor kitudódott az eset, a falu népének szeme láttára a pap a vétkest saját házában disznóóljába zárta be, így szégyenítve meg súlyos vétkéért.

Pusztinán a templomban a lányt, a legényt és a lány szüleit ültették ki keresztet fogni. Ha már megszületett a gyerek, anyja azt is a karján fogta, hogy mindenki lássa.

Lészpeden ma már nem kell keresztet tartaniuk a házasság előtti nemi élet vétségét elkövetőknek, de a pap az esküvőjüket csak hétköznap hajlandó megtartani, mivel arra a vasárnapi nagymisén semmiképpen sem kerülhet sor. A menyasszony nem viselhet koszorút, a vőlegényről a pap személyesen tépi le a *lakodalmi virágot*.

Diószegen a megesett leányt *fekete kereszt* alá ültették a mise idején, a kereszt másik oldalára a legényt, sőt gyakran a lány szülei is ott vezekeltek. Mindezt három héten keresztül, arra az időre, amíg az esküvőjüket kihirdették.

Ugyancsak a büntetés része, hogy a leánynak nem szabad fehér menyasszonyi ruhát öltenie és nagy lakodalmat tartani. Ez azonban korábbi gyakorlat volt, a pap ma már megesketi az ilyen személyeket is. Egy szitási férfi nehezményezte, hogy bár levélben jelezte a papnak egy helyi lány ilyen jellegű vétségét, az mégis összeadta őket, fehér ruhában esküdtetett és a nagy lakodalom se maradt el.⁴¹ Az értékrendek összeütközésének lehetünk itt tanúi. Ilyenkor minden esetben a pap által képviselt elképzelés realizálódik. Más esetben éppen az ellenkezőjét figyelhetjük meg, már nemcsak az érintettek, de a közvélemény jelentős része is helyteleníti a nyilvános megszegyenítést, azonban azt a helyi pap a legutóbbi időkig alkalmazza. Így Lészpeden még néhány éve is fekete keresztet kellett fognia a vétkes leánynak és legénynek. Újabban a szigor itt is enyhült valamelyest, s a vétkesek elkerülhetik a kipurdikálást és a nyilvános megszegyenítést, ha pénzben váltják meg bűnüket. A bűnről természetesen az egész falunak tudomása van, de a büntetés formájáról csak az érintettek és a pap tud. Ezáltal éppen a büntetés nyilvánosságának, a megszegyenítésnek a visszatartó ereje szűnik meg. Minél heterogénebbé válik a külső tekintély, annál kevésbé látja el a szegény a társadalom integrálásának feladatát. A szegény nem szabályozhatja a csoporton kívüli kapcsolatokat, csak a belső konfliktusok szabályozását tudta ellátni.⁴²

Más formái is voltak az egyházi büntetésnek, ha a lányok állapotosok lettek. Szabófalván a vétkes leányt a parókiára vitték, ahol egy jármot tettek a nyakára, egy szíjjal a kerítéshez kötötték. Az összegyülekezett sokaság szeme láttára a pap a vétkes leányt kegyetlenül megverte.⁴³ A modernizálódó egyház napjainkban a megszegyenítéssel kapcsolatos rítusokat egyre inkább feladja.⁴⁴

A megszegyenítő szokások változásában határozott tendenciákat vehettünk észre. Az első fázisban a közösség még aktívan részt vesz a megszegyenítés rítusában, a következő fázis az, amikor a közösség aktívan már nem vesz ebben részt, viszont passzívan jelen van a nyilvános megszegyenítés helyén a templomban. Ekkor a bűnösök jól láthatóan hosszabb időn keresztül tartják a feszületet. A legény szülei azonban már ekkor elkerülték a nyilvános megszegyenítést. Ez is arra utal, hogy a nő szerepét súlyosabbnak ítélték meg a vétkezésben. A büntetés pénzbeli kiváltása is kezdetben csak a férfira vonatkozott, a nőnek ki kellett állnia a megaláztatást.

Néhány évtizede ez a gyakorlat is megszűnt, ma már a vétkeseknek nem kell kiülniük, de bűnük így is nyilvánosságot kap a **kipurdikálás** révén. Később már ez is változik, a pap ugyan konkrét eseteket prédikál ki,

de már nevek említése nélkül. Persze a közösség minden ilyen esetben tud következtetni a normasértők személyére, de nevük nyilvánosan nem hangzik el a templomban. A mai állapot szerint már ezt is nehezményezik a vétekesek, s egyénileg igyekeznek a pappal rendezni ügyüket. Ily módon némi pénzváltásért már el tudják kerülni a nyilvános megszégyenítést.

A normák pluralitása és a társadalmi kontroll

Igen fontos annak megvizsgálása, hogy a közvélemény milyen szerepet játszik ma a társadalmi, életvilágbeli rend előállításában és fenntartásában. A jelentős életformaváltás és polgárosodás következtében a moldvai falvakban a konkrét normák korábban magától értetődő jellege az utóbbi években eltűnően van, megjelennek a rendkívül elvont és univerzális normák, ezek azonban ma még kizárólag a fiatalabb generáció körében érvényesülnek, de még körükben sem meghatározóak. Az új, érvényessé váló normák egyre kevésbé konkrétak. Ha teljesen elvonttá válnak, akkor több értelmezésnek engednek teret.⁴⁵ A radikális életformaváltás azonban nem hozta magával a normarendszer meggyöngyülését, hanem a normák pluralitása jellemző a mai állapotokra. A viselkedési normák heterogenitása a különböző generációk eltérő felfogásának következménye.

A modernizációs folyamat az életforma külső jegyeire hat, az életmódvezérlő értékeket különböző mértékben érinti. Napjainkban egy igen szigorú valláserkölcson alapuló életvitel keveredik egy polgárosultabb értékrenddel.

Az értékrend megváltozása, a szakrálisan megalapozott értékelsőségek elvetése vagy megkérdőjelezése a fiatal, elsősorban a városba költözött vagy ott dolgozó generáció sajátja. Ez semmiképpen sem jelenti azt, hogy a fiatal generáció már nem vallásos, csak értékrendjében máshol vannak a súlypontok. A fiatal nemzedék világlátására azonban már a városi életmódminták mind nagyobb hatással vannak. Jóllehet a fiatalok is megkerülik vagy áthágják a normákat, de ők sem tagadják őket. Értékorientációjukat még egyértelműen a keresztény morál határozza meg. Azok a normák, amelyeket az eljáró férfiak a városban megismernek, nem kerülnek be a falu vérkeringésébe, ők maguk viszont a falubeli normáktól már sok tekintetben eltávolodnak. A mobilitás hatására egyre nagyobb azoknak a száma, akik kiesnek a társadalmi ellenőrzés hatóköréből. A közösségi normák betartását segítő szankciórendszer rájuk már nem vonatkozik. A közösségi élet területén az egyház a legfontosabb integráló tényező. Például az, aki a vallásgyakorlással felhagy, ezekből a közösségekből kire-

keszti önmagát. A keresztény erkölcsrend minden ottélő értékorientációját alapvetően meghatározza még ma is.

A válások csak az utóbbi néhány évben jelentek meg a csángó falvakban. A család – a házasság szentsége folytán – szakrális alapokon álló intézmény. Az egyén házasságához nem azért marad hű ezekben a falvakban, mert az jól működik, hanem azért, mert az szakrális alapokon áll. A válás ezért még ma is igen negatív megítélés alá esik. Aki nem a szakrális elv mentén viszonyul hozzá, azt a közösség kirekeszti soraiból. Elsődlegesen a pap tevékenysége játszik itt nagy szerepet, aki az ilyen személy részére nem szolgáltatja ki az egyházi szentségeket, kizárja a templomból, nem engedi gyónni, áldozni.⁴⁶ Az egyházi szolgáltatások megvonása, mint büntetési forma, a vallásos ember számára igen súlyos, szégyenletes büntetés, egyértelmű kiközösítés. Ennek következményeként az ilyen egyének el kell hagynia közösségét, újabban mindez sok esetben valláscserével (az ortodox hitre való áttéréssel) párosul. A közvélemény szemében ma már nem számít egyértelműen súlyos bűnnek a válás. Ma már az egyéni szempontok és körülmények mérlegelése során több esetben (durva iszákos, brutális férj, lusta, erkölcstelen, házasságtörő feleség) maguk is elfogadhatónak tartják azt.

Megfigyelhető, hogy ha a válás után újra házasságot akar kötni az elvált személy, ilyen esetben gyakori a valláscsere, vagyis az ortodox hitre való áttérés.

Tradicionális létfeltételek között a nők válása szinte teljesen reménytelen volt, hiszen férje családjából kiválva, nem volt lehetősége önálló egzisztencia teremtésére. Miután a nők is kiszakadtak a hagyományos munkamegosztás által kínált szerepből, egyre inkább anyagilag is tudták függetleníteni magukat, s a válások száma jelentékenyen megnőtt. A közösségből való kilépésnek, a falu elhagyásának a megnövekedett mobilizációs lehetőségek következtében jóval nagyobb szerepe van. Megfigyelhető, hogy amikor az egyén a közösség elhagyására kényszerül (mert kiközösítik, vagy a marginális pozícióba kerülést nem vállalja), nem okoz számára nehézséget, hogy más vallású közösségekbe tagolódjon be és etnikailag is eltérő közegben éljen. A nyelvi és kulturális asszimiláció olyan szintjén állnak ezek a falvak, ahol az identitások cseréje nem okoz megrázkódtatást az egyén számára, és ezt a tágabb család sem éli meg negatívként.⁴⁷ Az esetek többségében a kiközösített (így a közösséget véglegesen elhagyó) személy nő.

Korábban a közösség egésze is kiközösítéssel büntette az elváltakat, azonban ma ez már nem egyértelműen számít bűnnek a közvélemény

szemében. A vadházasságra, a templomi esküvő nélküli együttélésre az utóbbi években egyetlen moldvai csángó faluban sem találtunk példát.

A házasságon kívüli nemi élet ma is igen szigorú megítélés alá esik. Különösen az erre vetemedő nők szigorú elítélete jellemző, de a közösségi ellenőrzés már nem terjed ki ezeknek a viselkedési formáknak az elítélésére, ez egyre inkább az egyház és a szűkebb rokonság feladatává vált. Az életmód és az értékrendszer változása, a nagyarányú akkulturációs folyamat következtében ma már ez sem így van. Ma már a vénlányt sem ítélik meg olyan negatívan, ha az vallásos és dolgozó; a közösség személyes döntésére bízta, hogy férjhez megy-e vagy sem. Ez egyértelműen annak a folyamatnak a következménye, amikor a közvélemény már nem érzi jogosultnak a direkt vagy akár indirekt beleszólást a közösségben élő egyének privát életébe.

Bizonyos tevékenységek az állami igazságszolgáltatás megjelenésével kikerülnek a közvélemény megítélése alól. Bonyolult a viszonyrendszer a közvélemény és a hatósági, valamint az egyházi büntetések között. Ezek állandóan változnak. Korábban a közvélemény-büntetésnek és az egyházi büntetésnek volt meghatározó szerepe. Ma a hatósági büntetési formák és az egyházi büntetés a domináns tényezők. A társadalmi kontroll szerepe a magántulajdon felszámolása, az ingázás, a városiasodás révén lényegesen csökkent, működése szűkebb rokonsági, ismeretségi körökben érvényes, az egyén felszabadult a közösségi kontroll alól, a közösség élete ma már egyre kisebb mértékben folyik a falu szeme előtt.

Az utóbbi néhány évtizedben a vizsgált moldvai falvakban a társadalmi kontrollintézmények szerepe és tevékenysége átstrukturálódásának lehetünk szemtanúi. Olyan tevékenységek, melyek korábban egyértelműen a helyi társadalom közvéleményének ellenőrzése alatt álltak (pl. kisebb értékű lopások, abortusz stb.), egyértelműen az állami igazságszolgáltatás körébe utalódtak. Másfelől a társadalmi kontroll ma leginkább az egyházhoz, szinte kizárólagosan a pap személyéhez kötődik. Sok esetben ez az ellenőrzés a közvélemény kifejezője is, de már aktív részvétele és kezdeményező szerepe nélkül. Napjainkban – a korábbi állapottól eltérően – a társadalmi kontrollmechanizmusok centralizációjáról beszélhetünk.

Ezt az átalakulási folyamatot jól szemlélteti a túlzott alkoholfogyasztással kapcsolatos közösségi megítélés és attitűd megváltozása. A túlzott alkoholfogyasztás korábban jóval negatívabb megítélést kapott, hiszen a közösség értékrendjének egyik legfontosabb összetevőjét, a munka végzését akadályozta. Éppen ezért a szankciók ilyen esetben igen szigorúak voltak. A nők a nyilvános alkoholfogyasztásból korábban teljesen ki vol-

tak zárva. A változás nem csak arra utal, hogy e téren is alapvető módosulások történtek, mivel a moldvai falvak kocsmájában megjelenő nők ma már nem keltenek se feltűnést, se megbotránkozást. Az asszonyok férjük nélkül is bemennek a kocsmába, s ezt a közvélemény már nem ítéli meg túl szigorúan, csupán a régi értékrendet képviselő idősebb asszonyok fejezik ki rosszallásukat az esettel kapcsolatban.

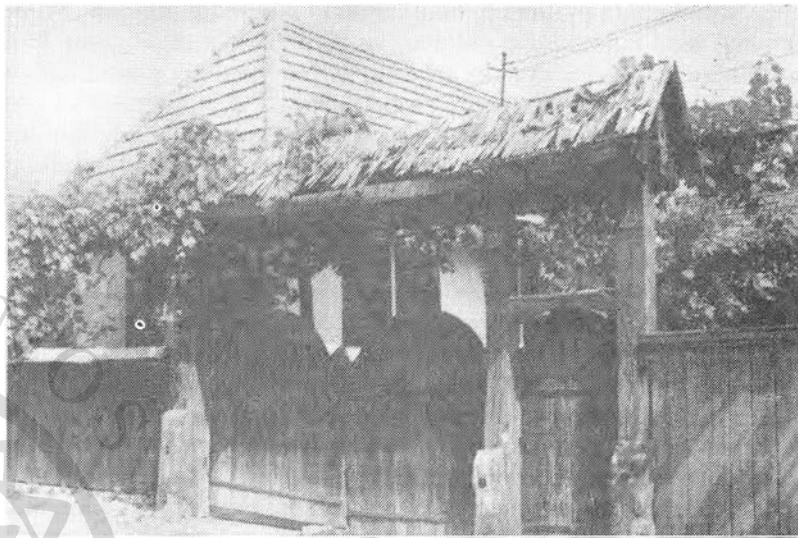
A falvak lakóinak életében a rendszeres, gyakran túlzott alkoholfogyasztás komoly szerepet játszik. Nemcsak a férfiak, hanem a nők és az idősebbek körében is gyakori a rendszeres alkoholfogyasztás. A közösség azonban ma már nem rendelkezik olyan eszközökkel, melyekkel eredményesen léphetne fel a normasértőkkel szemben. A beleszólás joga az egyéni életvezetési stratégiákba és cselekvésekbe ma már nem áll a közösség rendelkezésére. Így ebben az esetben teljesen a család hatáskörébe tartozó jelenségről van már szó. De ha formálisan nem is, a szóbeszéd, a pletyka révén a közösség megítélése még ma is publikus formát kap.

1989 után az egyház megnövekedett kontrolláló szerepe mellett az ellenőrzés máig igen hatékony és egyre nagyobb szerepet játszó formája a szóbeszéd meg a pletyka. A *világ kacagja*, az *ilyet beszélnek*, mondják a kibeszélésre, a pletykázkodásra. Mindenki arra törekszik, hogy *ne kerüljön a világ szájára*.

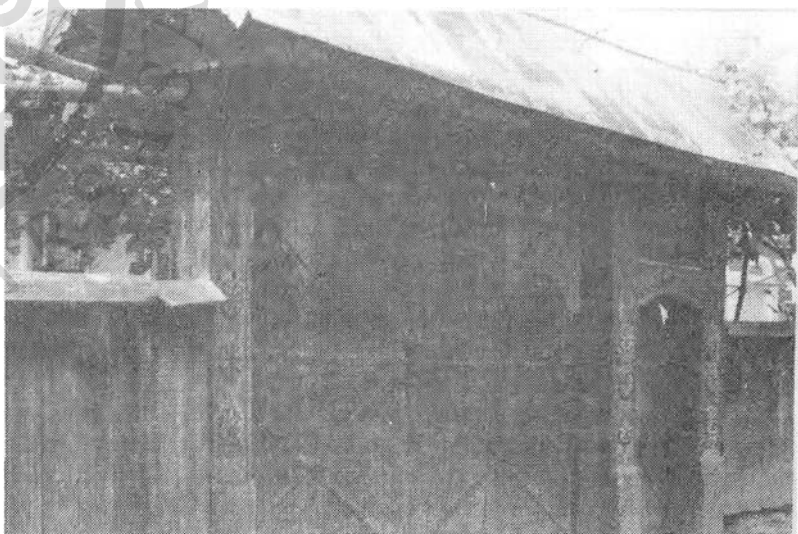
A pletyka, mint a társadalmi kontroll eszköze, ma is igen hatékonyan működik, sőt úgy tűnik, hogy a többi kontrollintézmény háttérbe szorulása, koncentrálódása következtében szerepe egyre nagyobb lesz. A moldvai falvakban a pletykának mint informális kontrollechanizmusnak viselkedésszabályozó, konformitást kikényszerítő funkciója van. A pletyka olyan értelemben tekinthető a társadalmi kontroll eszközének, amennyiben társadalmi nyomást gyakorol a helytelenített viselkedés elkövetőjére, kényszerítve a környezete által érvényesnek tekintett erkölcsi normák és értékek elismerésére.⁴⁸ A jó hírnév, a tisztesség, a reputáció elvesztésétől való félelem adja az alapját a pletykától való tartásnak. Ennek következtében igen hatékony szerepet tölt be az áthagyományozott normák kontrollálásában.⁴⁹

A pap szerepének megnövekedését mutatja az is, hogy tevékenysége nem pusztán a vallási élettel kapcsolatos események ellenőrzésére terjed ki. A mindennapi életvitel legapróbb mozzanataiba is beleszólása van. Sok esetben a családi konfliktusokba is beavatkozik, elsődlegesen azzal a szándékkal, hogy segítsen feloldani az ellentéteket. Erre azonban csak akkor vállalkozik, ha valamelyik családtag megkéri a közvetítésre. *Őt hét-re otthagytam az uram. A pap jött, hogy békítsen ki bennünket* (Pusztina).

Erkölcsei értékrend és társadalmi kontroll néhány csángó faluban 51

Kötött kapu Gorzafalva 1996. Fotó: Pozsony Ferenc

Kötött kapu. Gorzafalva 1996. Fotó: Pozsony Ferenc

A törvénytelen gyermeket szülő lányanya megítélése még ma is igen negatív, de a korábbiaktól eltérően, az anya bűnét nem terjesztik ki a gyermekekre, és így ma már (az anyától eltérően) nem marginalizálódik a *bitang gyermek* a közösségben. Több faluban az ilyen gyermeket szülő anyát a közösség ma is kirekeszti, tagjai sorában nem talál magának házasársat, így kénytelen más faluban új életet kezdeni, ami gyermekkel igen nehéz, ezért igen gyakran a lányanya szülei nevelik fel az ilyen gyermeket. A kiközösített lányanya gyermekének szülei által való felnevelése korábban is általános gyakorlat volt. A pap ma is sok esetben a szószékről a vétkes kiközösítésére szólítja föl a híveket, ezt azonban többen nem tartják már be.⁵⁰ A nyilvános megszégyenítés helyett a falu közvéleménye már azt is elégséges büntetésnek fogadja el, ha a vétkest *kacagták, beszélték*, és ha a pap kiprédikálta és a gyermeket *bitang*nak nevezte.

Az egyházi szolgáltatások megvonása, mint büntetési forma, a vallásos ember számára igen súlyos, szégyenletes büntetés, egyértelmű kiközösítés.)

A falunak nincs többé egységes (köz)véleménye. A konszenzuson alapuló értékrendet ma már nem tartja mindenki magára nézve kötelezőnek. A külső tekintély erkölcsi kényszerítő erejének eróziója következtében alapvetően megváltozott a gyermekvállalással kapcsolatos attitűd is, ma már a sok gyermeket vállaló fiatalasszonyokat lenézéssel, sajnálkozással tekintik, „málészájúnak” tartják.⁵¹

Igen lényeges változás a szankciórendszer működésében, hogy egyéni spontán formái mellett elmaradnak a presztízsrontó, csoportos ritualizált alkalmak. A szégyen ritualizált megnyilvánulási lehetőségei ma már nem játszanak jelentős szerepet a falvak társadalmi kontrollrendszerében. Ez az értékrendszerben bekövetkezett jelentős változás következménye. Mint már utaltam rá korábban, a társadalmi nyilvános és privát szféra még nem vált el, egységet képez. A privát, az intim szféra respektálása ezekben a közösségekben igen szűk körű volt. A mai gyakorlat már arra utal, hogy itt lényeges változás következett be, s a társadalmi kontroll egyre inkább kivonul a magánszféra területéről. Az ott történtek minősítése ma már kizárólag a pap feladata. Ma már a közvéleménynek nincs a privát élet-szférára kiterjedő beleszólási lehetősége.

A vizsgált moldvai falvakban, a változások ellenére, a mai napig egy kifinomult társadalmi ellenőrzési rendszer működik, melynek hatékonyságát ugyan gyengíti a növekvő családi elzárkózás, ennek ellenére azonban működőképessége nem kérdőjeleződik meg.

Szakirodalom

- ANGYAL Pál
1933 *A közvélemény-büntetés.* Budapest.
- BERGMANN Jörg, R.
1987 *Der Klatsch.* Zur Sozialform der diskreten Indiskretion. Berlin–New York.
- BOUDON, Raymond–BOURRICAUD, François
1992 *Soziologische Stichworte.* Opladen.
- DETRICHNÉ Török Zsuzsa
1990 *Kultúra és szakralitás a moldvai csángóknál.* Szociológia 3–4. 223–237.
- GAGYI József
1994 *Marginalizált személy egy székelly faluban.* In: *Antropológiai Műhely 4.* Csíkszereda. 87–97.
- GELENCSÉR József
1989 *Pellengér, szegyenkö, pacalozás.* Megszegyenítő büntetések a Káli-menedencében. Horizont XVII. évf. I. 28–35.
- HELLER Ágnes
1994 *Altalános etika.* Budapest.
é. n. *A szegyen hatalma.* Gond 10 szám. Debrecen. 158–211.
- IMREH István–ERDŐS SZESZKA Péter
1978 *A szabófalvi jogszokásokról.* In: *Néprajzi dolgozatok.* Bukarest. 195–207.
- JÁVOR Kata
1978 *Kontinuitás és változás a társadalmi és tudati viszonyokban.* In: *Varsány. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalomnéprajzához.* Szerk. Bodrogi Tibor. Budapest. 295–375.
- KALLÓS Zoltán
1993 *Gyűjtési élményeim Moldvában.* In: *Moldovának szip tájaind születtem...* Szerk. Péterbenca Anikó. Jászberény. 95–109.
- KESZEG Vilmos
é. n. *A román pap hiedelemköre a mezőségi folklórban.* (Megjelenés alatt az Ethnographiában)
- KASCHUBA, Wolfgang
1990 *Az agrártársadalom útban a modernség felé: új kutatási távlatok.* In: *A német társadalomtörténet új útjai.* Szerk.: Vári András. Budapest. 58–80.
- KULCSÁR Kálmán
1962 *A közvélemény mint szociológiai jelenség.* Magyar Filozófiai Szemle
- MOHAY Tamás
1994 *„Megszenteltesség áldott szent neved...” Magyar imádságok Moldvából.* Pannonhalmi Szemle 1/2. 53–66.
- NAGY Olga
1989 *A törvény szorításában.* Budapest.
- PÁPAY Zsuzsa
1989 *Rang, párválasztás, közvélemény.* Budapest.
- POZSONY Ferenc
1996 *Etnokulturális folyamatok a moldvai csángó falvakban.* In: *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei.* Szerk.: Katona Judit – Viga Gyula. Miskolc. 173–181.

TÁNCZOS Vilmos

1995a *Gyöngyökkel gyökereztél.* Gyimesi és moldvai archaikus imádságok. Csíkszereda.

1995b „*En román akarok lenni!!*” (Csángók Erdélyben – az etnikai-nyelvi-nemzeti identitás kérdései). Korunk 1. szám. 61–69.

TARKANY Szűcs Ernő

1981 *Magyar jogi népszokások.* Budapest.

VERES László

1982 *Erkölcsei normatívák és tevékenység típusok.* Debrecen.

Jegyzetek

1. Heller é.n.
2. Pozsony 1996. 175.
3. Niklas Luhmann kategóriái szerint a moldvai csángó falvak a tradicionális és a poszt-tradicionális társadalmak közötti átmeneti állapotban vannak. A hagyományos társadalmakra a rétegződött munkamegosztás, míg a poszttradicionális társadalmakra a funkcionális munkamegosztás a jellemző. A tagolt (tradicionális) társadalmakban az egyén társadalmi funkcióját a rétegződésben elfoglalt helyzete határozza meg, míg a funkcionális társadalmakban a betöltött funkció az, ami az egyén helyzetét meghatározza a rétegződésben. Luhmann nézeteit idézi Heller 1994. 181.
4. Heller 1994. 62.
5. Heller 1994. 49.
6. Heller 1994. 167.
7. Ezt a felfogást elsősorban Ruth Benedict és Margaret Mead képviselték. Nézetük Freudnak a szégyent és büntudatot szembeállító elképzeléseihez kapcsolódik. Vö.: Heller é.n. 159.
8. Külső tekintély önmagában csak akkor szabályozhatja az egyének viselkedését, ha a viselkedés normái homogének, vagyis ugyanazok a normák érvényesek mindenkire. Vö.: Heller é.n. 164.
9. Heller 1994. 140.
10. Heller 1994. 126.
11. Heller 1994. 63.
12. Kaschuba 1990. 71.
13. Boudon–Bourricaud 1992. 476.
14. Heller 1994. 145.
15. Scharfe 1970. Igen gyakran falusi legénytársulások jogosultak a közvélemény nevében fellépni. Ebben az esetben igen érdekes helyzet áll elő, azok ellenőrzik a normák betartását, akik még nem teljesen szocializálódtak az adott közösség normarendszerébe.
16. Angyal 1933. 62.; Tárkány Szűcs 1981. 787.
17. Tárkány Szűcs 1981. 787.
18. Angyal 1933.; Kulcsár 1962.; Nagy 1989.; Pápay 1989.; Jávor 1978.
19. Tárkány Szűcs 1981. 783.
20. Tánczos 1995. 286, 290.
21. Detrichné 1990. 236. Lásd még Tánczos 1995. 292–296.; Mohay 1994.
22. Detrichné 1990. 230–231.
23. Heller 1994. 182.; Veres 1982. 43.; Jávor 1978. 312.
24. Jávor 1978. 312.

Erkölcsei értékrend és társadalmi kontroll néhány csángó faluban 55

25. Dülmen 1990. 61. A középkori és kora újkori európai tradicionális társadalmakban is a becsület volt az értékrend meghatározó tényezője. Ezért van a becsületbeli bűntetéseknél olyan kiemelkedő szerepe a szégyenkultúrákban.
26. Imreh – Erdős Szeszka 1978. 198–199.
27. Xántusz Piroska gyűjtése. Az adatok átengedéséért itt mondok köszönetet Xántusz Piroska, Metz Ágnes és B. Szakács István kolozsvári egyetemi hallgatónak.
28. Imreh – Erdős Szeszka 1978. 202.
29. Keszeg Vilmos tanulmányában a hiedelemkör teljes elemzését elvégezte mezőségi adatai alapján. Köszönöm, hogy írását kéziratos formában rendelkezésemre bocsátotta.
30. Metz Ágnes gyűjtése, 1995.
31. Pápay 1989. 92.
32. Pápay 1989. 92.
33. Gagyai 1994. 88.
34. Gelencsér 1989. 31.
35. Detrichné 1990. 228–229.
36. Kaschuba 1990. 66.
37. Imreh – Erdős Szeszka 1978. 201.
38. Imreh – Erdős Szeszka 1978. 205.
39. Czégényi Dóra gyűjtése, 1995.
40. B. Szakács István gyűjtése, 1992.
41. B. Szakács István gyűjtése, 1992.
42. Heller é. n. 200.
43. Imreh – Erdős Szeszka 1978. 206. II. József eltiltotta mind a nős, mind a nőtlen parázsnak egyházi fenytés alá kényszerítését. 1786-ban királyi rendelet született, melynek értelmében a megesezt személyeket meggyalázó büntetésekkel illetni nem szabad. Vö. Gelencsér 1989. 31.
44. Ez annak ellenére így van, hogy egyes kutatók az e téren tapasztalható állapotok középkorias jellegét hangsúlyozzák. „A vallással kapcsolatban középkori állapotok vannak. Tudok olyan esetet, hogy klézsei pap kiátkozott egy lányt azért, mert feljelentette a papot, hogy a segélycsomagból származó kávé pénzéért eladja. S hogy ez hogy történt, az is nagyon érdekes, csak a görögkeleti egyháznál hallottam ilyesmit, hogy kiátkoznak valakit nyilvánosan a templomban. A pap gyertyát gyűjtött és kiátkozta, s a gyertyát eltápost a oltáron. Szóval ilyen körülmények vannak még. Ez maga a középkor.” Kallós Zoltán 1993. 101. Ugyancsak a klézsei pap prédikálta ki azokat, akik a Székelyföldre vitték üdülni a csángó gyerekeket, s közülük ketten nem érezték jól magukat. A vasárnapi misén mondott átkai során a hitetlenek földjének nevezte a székely várost, ahová a gyerekeket vitték. Fehér Kati közlése, 1996.
45. Heller 1994. 134.
46. Vö. Gagyai 1994. 90. Az egyházadót nem fizetőt úgy szankcionálják, hogy halála után a temetési ceremónia alkalmával nem harangoznak és a pap a sirjánál nem mond prédikációt.
47. Pozsony Ferenc a moldvai magyarok identitásának vizsgálata során erősen hangsúlyozza ezt a tendenciát. Pozsony 1996. 177. Vö. Tánczos 1995b. 61–69.
48. Bergmann 1987. 199.
49. Bergmann 1987. 200.
50. B. Szakács István gyűjtése, 1992.
51. B. Szakács István gyűjtése, 1992.

Benedek H. Erika

A TERHESSÉG, SZÜLÉS, CSECSEMŐGONDOZÁS MÚLTJA ÉS JELENE EGY MOLDAVI CSÁNGÓ FALUBAN

A gyűjtést egy Bakó megyei csángó faluban, Csíkban (Ciucan) végeztem. Három éve járok a faluba, közben több családot alkalmam volt megfigyelni. A faluról tudni kell, hogy Bákótól mintegy 50 km távolságra fekszik, műút nem vezet át rajta, a lakói tömegközlekedési eszközöket nem vehetnek igénybe. Magának a falunak sincs biztonságosan használható útja, a járművekkel (szekér) a patakmederben közlekednek. Csíkban csak elemi iskola van, orvosi rendelő vagy egészségügyi szakember nincs. Egészségügyi gondjaikkal Rekecsinbe (Răcăciuni) kell menniük, kórház pedig csak Bákóban van. A legközelebbi vasútállomás több mint egy óra járásnyira van, ha az erdőn keresztül vezető utat veszik igénybe. A külvilágtól nem csak fizikailag vannak elszigetelve, az információ áramlása is akadályba ütközik: nagyon kevés elektromos készülék van a faluban, így televízió és rádió is csak néhány házban.

Házaitak többnyire maguk építik vályogból, sárral tapasztják. A vilány szinte minden házba be van vezetve. Az emberek többsége gazdálkodással foglalkozik, mindkét nem tevékenységének nagy részét mezőgazdasági munka teszi ki, egyéb munkahelyekre csak nagyon kevesen járnak. A faluból kb. 6–8 férfi ingázik más munkahelyre, és kb. húszan dolgoznak külföldön. Ilyen körülmények között a családi gazdaságok szinte teljesen önellátásra vannak kényszerítve, csak nagyon ritkán vásárolhatnak üzleti termékeket, hiszen gyakorlatilag alig jutnak pénzhez. A nőknek semmilyen kereseti lehetőségük nincs, amióta a kollektív megszűnt. Nincs lehetőségük arra, hogy mezőgazdasági termékeiket piacon értékesítsék, az állam a tejet sem vásárolja fel a faluból. Ilyen körülmények között a családfenntartó szerep szinte teljesen a férfiakra hárul. A nők csak nagyon ritkán hagyják el a falut, de nagyon sok olyan fiatal lány van, aki a községnél távolabb még soha nem járt (ide jártak iskolába).

Engem elsősorban a nők helyzete érdekelt: hogyan élnek, hogyan élnek életük egyik legfontosabb szakaszában – terhességük alatt; mi változik meg az életükben, hogyan élnek meg ezt az állapotot; hogyan fogadja be őket a család közössége és a falu társadalma; a rendelkezésükre álló körülmények között hogyan látják el csecsemőiket, hogyan nevelik gyermekeiket; hogyan végzik eközben mindennapi teendőiket, és hogy oldják meg az olyan problémákat, amilyenekkel más társadalmakban szakembe-

rekhez fordulnak. A család élete, az anyák helyzete, a csecsemők gondozása régen és napjainkban, évtizedek alatt történt-e változás a csíki nők életében – ezek azok a kérdések, amelyek érdekeltek, és amelyekre ebben a dolgozatban szeretnék válaszolni.

Az adatközlőim 19–82 év közötti nők voltak, tudásuk között csak tapasztalati és mennyiségi eltérések voltak, lényegét tekintve ugyanazokból a forrásokból táplálkoznak: az idősebbektől hagyományozódó tudásból és a tapasztalatokból. Így kultúrájuk, szokásaik sok archaikus vonást tartalmaznak.

Családtervezés

Megfigyeléseim szerint a csíki családok alakulásában nem játszik szerepet semmilyen tudatos tervezés. A fiatalok házasságkötésük után nem beszélnek meg, hogy mikor, hány és milyen nemű gyereket szeretnének. Ezek a kérdések fel sem merülnek mint olyanok, amiket befolyásolni lehetne. Azt hiszem, nem tévedek, amikor állítom, hogy az idősebbek nem látnak kapcsolatot a terhesség és a szexualitás között. Akik e két dolog közötti kapcsolattal tisztában vannak, azok sem ismerik a *befolyásolás* módjait, vagy ha mégis, akkor mély vallásosságuk megakadályozza őket abban, hogy bármit is tegyenek. Így aztán egy-egy családban hat-nyolc vagy több gyermek születik napjainkban is.

Terhességmegelőzés, terhességmegszakítás

A terhességmegelőzés lehetőségeiről, módzatairól csak a legfiatalabbnak vannak felületes ismereteik. Egyetlen adatközlőm tudott a fogamzásgátló tabletták létezéséről, mivel a férje külföldön dolgozott. Az ilyen készítményekkel még csak nagyon kevesen kerülhettek kapcsolatba, és terjedését valószínűleg befolyásolni fogja a morális megítélés is, de a családok anyagi helyzete is. Az egyetlen védekezési módszer/kísérlet, amit a többség ismer és alkalmaz, azon a tévhiten alapszik, hogy nem eshetnek teherbe még egyszer addig, ameddig szoptatnak, így aztán általában több mint egy évig szoptatják gyermekeiket.

Terhességmegszakításról több adat került elő, bár mindenki tagadta, hogy ő maga átesett volna ilyen jellegű beavatkozáson. Régen specialistának elismert személyhez fordultak, a bábához. Ezek időnként minden bizonynyal sikerrel is járhattak, de az esetek többségében nemcsak a magzat,

de az anya életébe is került a szakszerűtlenül végzett terhességmegszakítás.

Olyan esetek is előfordultak, amikor nem fordultak specialistákhoz, hanem ők maguk próbáltak véget vetni a nem kívánt terhességnek. Erre a célra különböző növényi főzeteket használtak. Két ilyen növényre sikerült rábukkannom, az egyik legismertebb *bolondság dudó*ként használt növény az oleander (*Nerium oleander*), a leveléből készült főzetet itták meg, a másik Szűz Mária tenere néven emlegetett gilisztaűző varádics (*Tanacetum vulgare*), ennek is a főzetét fogyasztották. Egyesek szerint az ilyen kísérletek sikerrel jártak (*ha lett legyen tízhetes is, ellett, akkor is ölte meg*), másoknak kevesebb szerencsájuk volt, akár bele is halhattak a kísérletbe.

Tudnak arról, hogy kérés esetén orvoshoz lehet fordulni a nem kívánt terhesség megszakítása céljából, de az ilyesmit morálisan elítélik, ítéletüket vallási érvekkel támasztják alá.

A terhesség

A terhes asszonyt a csíkiak *nehезesnek* vagy *hordozósnak* nevezik. A hírt, hogy az asszony terhes, ha nem is fogadta nagy lelkesedés a családban, mindig természetes módon próbálták elfogadni, hiszen többnyire isteni döntést láttak a tények mögött. A nehezes asszony élete attól a pillanattól kezdve, hogy felismeri állapotát, gyökerestől megváltozik, a születendő gyermek egészsége érdekében előírások és tabuk egész sorát kell betartania még napjainkban is.

Az első fontos előírás arra vonatkozik, hogy a terhességet nem szabad letagadni, mert ellenkező esetben *némát nevel*, vagy *makogóst nevel*. Úgy illik, hogy az asszony a hírt elsőként a férjével közölje, ezt követően pedig az édesanyjával, később aztán az egész család, majd az egész falu megtudhatja. Ezután valamelyest kímélni kezdik az asszonyt, nehezebb fizikai munkákat nem végez (ez főleg súlyos dolgok emelésére vonatkozik). Az asszonyok között (családban, szomszédságban) megfigyelhető egyfajta összetartás ilyenkor, kisegítik egymást a munkában, hiszen a nehezes asszony helyett valakinek azokat is el kell végezni és többnyire nem a férj az, aki elvégzi. Emellett viselkedésre vonatkozó tanácsokkal, figyelmeztetésekkel is ellátták egymást. A fiatal asszonyok is ilyenkor tanulnak bele a rájuk vonatkozó szabályokba, ebben az időszakban látják el őket tanácsokkal a férjjel való viselkedéssel, a csecsemőgondozással kapcsolatban is.

Az előírások szerint a nehezes asszonynak vigyáznia kellett minden mozdulatára, szavára, de még a gondolataira is, mert minden kihathat a gyermek egészségi állapotára. A másállapotú asszonynak nem szabad **káromkodnia**, hogy miért, nem tudják *csak vétek, azt mondták* (az öregek). **Imádkoznia** viszont minél gyakrabban kell, hogy könnyebben megszabaduljon majd a terhétől, *...met hogyha nem, nem szabadul meg*. Figyelnie kell arra, hogy milyen tárgyakat érint magához, mert bármi könnyen meglátszik majd a gyermekeken: *Bédug valamit a kebelibe, ha eldugja, veszen vaj egy gerezd szőlőt, vaj valamerre elmeen ki, vagy egy darab húst béteszen, akkor a feteke pecsét jó ki. S ha szőlőt kap, béteszen, akkor a gerezd éppen kijő, vagy az oldalára, vagy az orcájára, vagy a lábára. [...] S megnyúzott egy darab csórikot [disznóbőr], bészúrta ide, s épp az orcájára nőtt egy szőrös hólyag. S nem lehet dugdosni, egy kibriket [gyufa] sem lehet dugni, semmit, semmit!* Íme ez tehát az anyajegy keletkezésének a magyarázata is. A gyereket még sok mindentől meg kell óvni az anyja révén. Az anyának óvatosnak kell lennie **szőrös állattal** való találkozáskor, mert ha megérinti, belerúg, akkor a gyermeke szőrös lesz. A **torz gyerek** születésének az okát abban látják, hogy a férj megverte a feleségét nehezes korában. Az anyának arra is figyelnie kell, hogy mit milyen erősen néz meg, mert ha valamit **megcsodál**, akkor arra fog hasonlítani a gyermeke. Ha idejében észbe kap, az anya még védekezhet a baj ellen: *ha eszébe jut s bétöp a kebelibe, menjek pusztákra, azt mondják, amit lát ő, az menjen pusztákra, ne máj menjen a gyerekekhez*. Ezzel az ősi gonoszúzó formulával védekeznek tehát a megcsodált hatásától.

Még ennél is súlyosabb következményei lehetnek annak, ha az anya **megkíván** valamit, de nem jut hozzá. Ilyenkor akár el is vetélhet. A következőképpen védekezhet ez ellen: *Meg kell nyalja a tenerit, ottan az a gusztya [íze], annak a jósága, amit ő kíván, ha megnyalta a tenerit a jó oda*.

Hasonlóan súlyos következményekkel járhat a **megijedés** is: *megijedésből a gyerek megromlik, még abból is válik, hogy nem egészséges*. A nehezes asszonyt nem szabad megijeszteni, óvni kell az olyan helyzetektől, amelyek ilyen veszélyekkel járhatnak.

A nehezes kismamának **nem ajánlott megnézni a halottat**.

A nehezes asszony **temetésre** elmehet abban az esetben, ha közeli hozzátartozója (szülő, testvér) halt meg, de a **sírgödörbe** nem jó belenéznie. **Lakodalomban** való részvételre nem vonatkoznak tiltások.

A kismamának nem szabad lopni, bizonyos növények ellopása pedig különösen veszélyes lehet a gyerekekre nézve. Ilyen növény a tők, ha ellop-

ják, a gyermek kopasz lesz *(nem lehet bószánt [tököt] lopni, met csórén marad a gyerek feje.)*

A koraszülés okait nem ismerik, isteni döntést látnak e mögött is. Szerintük az a gyermek, amelyik hét hónapra születik, az életben marad, az, amelyik nyolcra, az meghal.

Üszög születéséről tudnak. Ez általában *megpiszkált* vagy más okból ki nem fejlődött magzat, élettelen hústömb. Az üszög keletkezésének okát többen a megfázásban látják.

A nehezes asszony étrendje változatlan marad, mindent ehet, ami neki jólesik, szerintük a gyermek kéri az ételt, amit az anyja kíván.

A csíkiak véleménye szerint a terhes nő hét hónapig élhet nemi életet, utána ez már veszélyeztetné a magzat életét. Szülés után ez a tilalom

A pólyás babákat is elviszik a misére. Puszta 1990.
Fotó: Pozsony Ferenc

negyven napig érvényes. A férfiak ezt a tilalmat nem mindig tartják be: [...] *melik eszes vót, böcsületes vót, melik részeges vót, Isten tudja...*

A burokban született gyermeket nem tartják szerencsésnek, sőt kifejezetten szerencsétlennek tartják, hiszen a burokban való megszületése szinte az életébe kerül.

A köldökzsinór gyerekekre való hurkolódását azzal magyarázzák, hogy az anya valamit a nyakába akasztott, míg terhes volt. (*Attól van, ha valamit az asszony béakaszt a nyakába, míg nehezes, madzagot, tarisznyát kötöget a nyakába.*)

A rokonok házasságáról annyit tudnak, hogy az ilyenből fogyatékos gyermek születik.

A gyermek szemének, bőrének, hajának a színét nem tudják mágikus eljárásokkal befolyásolni. Az öröklődés szabályszerűségét abban látják, hogy a fiúk az anya tulajdonságait öröklik, a lányok pedig az apjukét. (*Ha az édesanyának kékek a szemei, akkor a fiúnak kékek, ha az apának kékek, a leánynak kékek. Az apának feketék, de a lányaimnak mind feketék lett, de a fiának kék a szeme. A leányok az apikra s a fiúk az anyákra, gyereken talál, hogy a fiú ne személjen [hasonlítson] az anyával.*)

Minden családot foglalkoztat a kérdés: mi lesz a születendő gyermek neve? A választ különböző jelekből próbálják megfejteni, megjósolni: *Mikor így láttuk, pecsétes, akkor aszondtuk, lehet fiú, s ha nem, akkor leán. Mikor gömbölyű a hasa, akkor fiú van, s a leánval szélyes. Almod egy virágot, ha fehér ablaki virág, akkor fiú, s ha vereset álmod, akkor leán.*

A terhes asszony a csíkiak tudatában szinte megegyezik a termékenység fogalmával. A nehezes asszony bármit ültethet, mert az biztosan megfog. Használati tárgyai segítségével még az eső is megidézhető. Nagy szárazság idején ellopnak valamit (kannát, puliszkakavaró fát) tőle, és a kútba dobják. Mindezt úgy kell elvégezni, hogy az asszony ne tudjon róla, így veszekedni fog, megharagszik a férjére és megered az eső. Vigyázni kell arra, hogy a kútba dobott tárgyat idejében ki tudják venni (három nap múlva), mert különben nem tudják megállítani az esőt. Ez a gyakorlat Csíkban még ma is él.

A kisbát teknőben ringatják. Somoska 1993. Fotó: Zakariás Erzsébet

A kislányok kézzel fogják a halat a patakban. Szalonc 1992. Fotó: Pozsony Ferenc

A szülés

A csíki asszonyok valamikor régen otthonaikban szültek, szakképzett bábaasszonyok felügyelete mellett. Ez a helyzet a 60-as években változott, amikor szigorítani kezdték a terhesség-ellenőrzéseket és kötelezővé tették a kórházban való szülést. A 90-es évek ismét változást hoztak, a csíki asszonyoknak nehéz igénybe venni az egészségügyi szolgáltatásokat, akkor sem éltek szívesen ezekkel a lehetőségekkel, amikor azt kötelezővé tették, így aztán napjainkra visszaállt a 60-as évek helyzete, azzal az eltéréssel, hogy a szülések mellett nem szakképzett bábák felügyelnek.

A csíki asszonyok szívesebben szültek és szülnek otthon. Azok, akik kórházban is szültek, egyértelműen az otthon szülést tartják jobbnak. A kórházban kiszolgáltatottabbnak érzik magukat, magyarázatként jó példa erre annak az asszonynak az esete, aki a kórházban kijátszva a személyzetet, egyedül szülte meg gyermekét. *Ej megszületett, mind csak magamra született meg. Elmentek, váltottak az asztalnál, én mind csak megcsináltam az ágy karjánál, nem vót senki, senki nem vót, szkimbba [váltásban] vótak ők. S há mind csak úgy csiántam, mint itthon es, letérgyeltem, s nekifeszítettem a hasamat az ágnak s kész.*

A szülést, ha rendes időben történt, előkészületek előzték meg. Elő- és elkészítették a szükséges textíliákat, megvarrták a babaruhákat. Úgy tartották, hogy szülés előtt sokat kell dolgozni, mert úgy könnyebben meglesz a gyermek. Szerencsés esetben az éppen szülni készülő asszony otthon tartózkodott, vagy sikerült hazaérnie a megfelelő időben, de nagyon sok olyan esetről is beszámoltak, hogy a falutól távol, valamelyik mezőn került szülésre a sor. Nemezszer kellett az asszonynak egyedül boldogulnia, sterilizálatlan, veszélyes körülmények között szülnie. Az egyik adatközlőm erről így nyilatkozott: *Hát hogyne, mentek kapálni s lett meg a gyerek ott a kapálóba. S kötték bé, tették a szekérre s hozták haza. [...]* *hogyne mosták lenne meg, a régi emberek eszesebbek vótak, mint a mostaniak. Régen elindultál a mezőn, egy akkorát mentél, hogy elfáradtál, kutat értél, s még egy akkorát mentél s még kutat értél. De a mostani emberek mért nem csinálnak?! Nincs ideik kutat csiánni.* A szerencsésebbek otthon a tisztaszobában vajúdhattak és szülhettek. Értesítették a bábát, aki a vajúdó nő derekát és hasát *dörgölve* igyekezett könnyíteni az asszonyon. A vajúdás ideje alatt a szülni készülő asszony imádkozott, hogy hamarabb szabaduljon terhétől. Az ágy előkészítése, a vízmelegítés a bába feladata volt. A szülés ideje alatt a hozzátartozók kint várakoztak, a férjeket soha nem engedték ilyenkor a feleségeik közelébe.

A csíki asszonyok úgy tartják, hogy letérdepelve a legkönnyebb szülni, csíkban ez a szülési pozíció általános napjainkban is. A nők többsége vagy az ágyra, vagy a földre térdepelve hozta világra gyermekét. *(Letérgyelve a földre, ott [a kórházban] lefektettek az ágyra, fel ott fel, s itthon a földön, úgy könnyebb, lefektetve nehezebb, met nincs semmi ereje.)*

Nehéz szülés esetén régen meghevített köveket dobtak egy edényben lévő vízbe, és e fölé guggolva *áburáltatták* (gőzölték) magukat. Ma ez a módszer már nem általános, súlyos esetekben kórházba viszik az asszonyt.

Az újszülött köldökzsinórját általában ollóval vágják el, de ha nem volt kéznél, más vágóeszközt is használtak. Elkötésre gyapjún kívül bármilyen más anyagot alkalmaztak, legjobbnak a kendercérmát tartották. A köldökzsinórt általában megőrzik, amíg a gyermek el nem éri a 7–8 éves kort. Ekkor odaadják neki, hogy bontsa ki, ha sikerül neki kioldania, úgy tartják, hogy *tudományos, eszes* lesz.

A gyermeket tiszta, langyos vízben fürösztik meg, ez régen a bába feladata volt. Különös gondot fordítanak arra, hogy milyen színű textíliában törlik meg az újszülöttet, ez ugyanis kihat a gyermek jövőjére is. Ha vörös ruhadarabbal törlik meg először, akkor *Hamar, hirtelen pacil valamit* (elhamarkodott lesz, hamar történik vele valami baj), ha feketében törlik meg, mindig szomorú lesz, *örökké gyászos* lesz. Ha az apa ingébe veszik fel először, akkor az apával *tart*, ha az anyáéval, akkor az anyával.

Régen a gyermekeket általában fateknőben fürösztötték, napjainkban már műanyagot is használnak, de ez még nem szorította ki teljesen a fatárgyakat. Az anya megmosdatása is a bába feladata volt, ő látta el vizes borogatással is, fájdalomcsillapítóként általában itt is pálinkát használtak. A bába feladata volt a szennyes textíliák kimosása és a méhlepény, vagy *gyerek háza*, vagy *másza* elásása is. Ezt tiszta helyre kellett elásni, oda, ahol senki se jár, általában a virágoskertbe temették el *mélyecske*re.

A bába fizetségképpen pénzt, vásznat és ételmezt kapott. A szülés levezetésén kívül még voltak feladatai: a szülést követő héten mindennap meglátogatta a betegágyas asszonyt, megdörgölte, megmasszírozta a hasát, a derekát, hogy a szervei kerüljenek vissza a megfelelő helyre, a hasát felkötötte, leszorította, hogy ne maradjon nagy, a gyermeket reggel-este megfürösztötte.

Az újszülött ellátása/csecsemőgondozás

Az újszülöttet, miután megfüröszttötte a bába, bepólyálták, vagy ahogy a csíkiak mondják, bepókálták, lehetőleg fehér ruhadarabba, egy beryóccal jó szorosan lekötötték, és megmutatták a kint várakozó családtagoknak. A gyermek fekhelye az anyja mellett volt az ágyban vagy egy kibélelt fateknőben. A szülést követő néhány órán belül került sor az első szoptatásra.

A bába egy héten keresztül reggel-este megfüröszttötte a gyermeket. A fürdővíz kiöntésének a helyét gondosan megválasztották, nem lehetett akárhova kiönteni. Mindig olyan helyre öntötték, ahol nem járt senki, mert (az érintkezésen alapuló mágia elvét követve) ha rossz szándékú ember lépett bele, az árthatott a gyermeknek. A reggeli füröszttővizet kelet felé öntötték, az estelit gyakran nem öntötték ki, mert úgy tartották, hogy azzal kiöntenék a gyermek álmát és az nyugtalanul aludna. Ha mégis kiöntötték, akkor nyugat felé tették, hogy a gyermek aludjon jól, mint a nap. *(Amikor füröszttöd a gyereket, regvel megfüröszttöd, kiöntöd napjövetre, ahol nem jár senki. Délután mikor füröszttöd, úgy csiánták a bábák, az öregek, azt öntöd napszentületre, hogy jobban aludjék. Estére öntöd, de napszentületre, hogy aludjék, mint a nap aluszik.)*

Ha a gyermek valamilyen oknál fogva mégsem alszik jól, akkor kivetnek három izzó parazsat (szenet) nyugat felé, s kéri a gyermek álmát a következő szöveggel: *Nem vetem a tüzet sem a naphoz, sem a hódhoz, vetem a tüzet, hogy adják vissza az álmát, hogy a bába hozza vissza az álmát, melyik elvette a gyerekeknek.*

Az első héten csak tiszta langyos („lengecske”) vízben füröszttik a gyermeket, később aztán különböző növényeket főznek bele illatosítás és egészségvédelem céljából. Az esetleges megbetegedéseket is növényi főzetekkel orvosolják. A leggyakrabban használt illatosító növények a menta: minta (*Mentha longifolia*), a pozsarnycának nevezett orbáncfű (*Hypericum perforatum*), a romanicának nevezett orvosi székfű (*Matricaria chamomilla*), diólevél (*Juglans regia*), a fereg farkú dudónak nevezett közönséges cickafark (*Achillea millefolium*), a Szent György-virágnak nevezett tavaszi kankalin és sugár kankalin (*Primula veris* és *Primula elatior*), valamint a csalán (*Urtica dioica*). Az illatosító hatáson kívül erősítő hatást is tulajdonítanak az ezekből a növényekből készült fürdőnek: *hogy legyen illatos jó, akár ha meghúzza, erősödik a gyerek.* Ha a gyermeknek nem nyílik ki a szeme, akkor vagy anyatejet csepegtetnek bele, vagy a szánska dudónak nevezett sárga tárnics

(*Gentiana lutea*) főzetével mosogatják a szemét. Ha a gyermek sokat sír és semmilyen elfogadható okot nem találnak rá, akkor úgy gondolják, hogy *találja a rossz*, ilyenkor ugyancsak a sárga tárnics főzetében fürösztik meg. Ha a kicsi gyermek nem indul meg idejében járni, az ineresztőnek nevezett heverő patkófűből (*Hippocrepis comosa*) készítenek fürdőt, de a sánkórénak, tövises iglicének (*Ononis spinosa*) is hasonló jó hatást tulajdonítanak. Erősítő fürdőként alkalmazzák még a szúrós kenderkefűvet (*Galeopsis tetrajit*) és a cintóriának nevezett északi kakukkfűvet (*Thymus serpyllum*).

Ha az anya terhessége alatt szőrös állatba (kutyába, macskába) rúgott, a gyermeke szőrösen születik, ezt ők abagas gyermeknek nevezik. A szörzet eltávolítása céljából fürdöket alkalmaznak, ezek alapjául különböző növényi főzetek szolgálnak. Erre alkalmas a zab (*Avena*) főzete, továbbá a sánkóré, tövises iglice (*Ononis spinosa*), a bábic dudó, fekete peszterce (*Ballota nigra*), és a puj haj főzete. Olyan kukoricát kell keresni, amelyen nem fejlődtek ki a szemek, ez alkalmas a szörzet eltávolítására, a fürdő után a gyermekről lehullik a szőr, állításuk szerint.

Régen fürdetéskor csak fateknőt használtak, nem maguk készítették, *tekenyős* cigányoktól vásárolták. Az aljára tettek egy textildarabot, arra fektették rá a gyermeket, szappant vagy más vegyi anyagot nem használtak.

A gyermekruhát régen az asszonyok maguk varrták. Többnyire a használt, elrongyolódott felnőttruhákból készültek a babaholmik. Kendert és gyapjút használtak, csak ez állt rendelkezésre, így jó is volt, hogy a használatban megpuhult holmik kerültek rá a csecsemőkre. A pelenkát manapság pelinkának nevezik, régen *culának* hívták, ebbe pókálták bele a gyermeket, ha hűvösebb volt, felnőttruhákkal takarták be. A gyermeket négy hónapos koráig szorosan leköttették (a kezét is), hogy a csontjai egyenesen fejlődjenek, ne legyenek *facsarosak*, *karikósak* a lábai. A kezeit négy hónapos kora után hagyták szabadon, és hat-hét hónap után már nem pókálták. Ez idő alatt még régen is gondosan púdereztek az olyan részeket, amelyek könnyen befulledhetnek: a láb, a karok hajlatait, a fül mögötti részt stb. Hat-hét hónapos kora után a kislány inget és *rokolyácskát* kapott. Az inget a felnőttek által használt ing mintájára készítették, a rokolyácska egy darab vászon volt, amit egy madzaggal felerősítettek a gyermek derekára. Lábbelit ebben a korban még nem kaptak és később posztóból készült bocskort (háziilag készítették) húztak a kis lábakra. A kisfiúk inget és *gatyecskát* kapnak, mindkettő kendervászonból készült. A félesz-

tendős gyerekek már nem kaptak culát, sőt a kislányok alsótestét csak az ing és a kis rokolya védte.

A 60-as évek után kezdtek terjedni az üzletben vásárolható babaholmik, megjelentek az *ingecskék*: elől bebújósak, hátul megkötősek, olyanok, mint napjainkban, a nadrágokat is megvásárolták, a pelenkát üzletből vásárolt puhább anyagból kezdték szőni (csak az utóbbi egy-két évtizedben vásárolják készen) és pólókat, plédek is kezdtek megjelenni.

Ma már mindent vásárolnak, de a féléves gyereket ma sem pelenkázák már, a kisfiúkat egy kis nadrágot kapnak, a kislányok egy *ruhecskát*, de az altestük meztelen. Ez bizonyos szempontból megkönnyíti az anyukák dolgát: nem kell tisztába tenni a gyermeket (a házak tapasztott földűek), de higiéniai szempontból nem tartom a legjobb megoldásnak, annál is inkább, mert az ilyen korú gyermeket hetente már csak egyszer fürösztik.

A csecsemő öltöztetésének a helye az ágy volt, az asztalon tilos volt ilyesmit csinálni, mert *az asztalon vétek, met onnét eszel, ott imádkozol*. Itt volt a csecsemő fekhelye is az anyja mellett vagy a fateknőben. Ezt gondosan kibélelték, jól lehetett ringatni benne a síró gyermeket, az anyák így munka közben is tudták ringatni lábbal. Éjszakára az anyák mindig maguk mellé vették gyermekeiket, így ha az felsírt, meg lehetett könnyen szoptatni, de a jó oldalai mellett ez veszéllyel is járt, könnyen ráfeküdhetett így az anyja a gyermekére. Adatközlőim szerint régen az ilyen esetek nagyon gyakoriak voltak, különösen ha az anyja még ivott is. *(Aj mennyi vót, megrészekedett, nyomta meg, megölte, meghótt. Itt es vót.)* Az italozás (vagy más) következtében gyermekgyilkosságok is történtek: *Mennek, vesznek, s issza meg, dugva is iszik, s ha van kicsikéje, odapalja a földhöz. Most van egy menyecske, két gyermeket temetett el. Megrészekedett, összeverekedtek, s odavágta a földhöz a gyerekeket.*

A kicsi gyermeket a mezőre is gyakran vitték magukkal a szülők, ilyenkor ott készítettek nekik fekhelyet. Két-két karót X alakban leszúrtak a földbe, ezekre felkötötték egy lepedőt, jól kibélelték, és a gyermeket ott hagyták, amíg dolgoztak. Úgy tartották, hogy ezt az ideiglenes fekhelyet nem jó éjszakára ott hagyni, mert *fekszik belé a rossz, s aztán rossz, hamis a gyermek, aztán bőg*. Hazainduláskor mindig kihúzták a leszúrt karókat, ha ez elmaradt és megtörtént a baj, akkor növényi főzetekkel segítettek rajta.

Csikban a gyermekeket nagyon sokáig szoptatják, egy év az általános, de a két-három év sem ritka. Ha az anyának jól van teje, akkor egy-két hónapos koráig csak szoptatja és teákat ad neki. Ha nincs elég teje az édesanyának, akkor akár pár hetes korban megkezdik egyébbel kiegészí-

teni a gyermek étrendjét. Mindent adnak a gyermeknek, amit a felnőttek esznek, fokozatosan növelik az adagokat. Külön, csak a gyermekeknek nem készítenek ételt.

A gyermek elválasztása minden családban egyéni módon történik, vannak olyan esetek, hogy egyszerűen abbahagyják a szoptatást, de az esetek többségében nem zajlik ilyen egyszerűen. Rendszerint megpróbálják elriasztani valamivel a szopni akaró viszonylag nagy gyereket, ezért különböző dolgokkal kenik be a mellüket a nők, amelyek színiükben, ízükben, tapintásukban riasztóan hatnak a gyerekekre. Vannak, akik örömmel kenik be, mert az keserű, és a gyermek magától *elvál*ik, mások csípős paprikát használnak, ismét mások állati ürüléket, egyik adatközlőm szerint a *juhu baliga* (juhürülék) a legjobb, mert attól megijednek a gyermekek.

Elválasztás után a gyulladt mellet vizes borogatással hozzák rendbe, de mágikus eljárást is lehet alkalmazni: használt férfigatyával kell megtörölni a mellet.

A gyermeket, különösen az első hetekben, rengeteg veszély fenyegeti, a *regvinába* jövő látogatók könnyen megigézhetik, ha csak pár pillanatra is egyedül hagyják, a rossz ténykedhet körülötte, akár ki is cserélheti. Az igézés ellen úgy védekeznek, hogy a fürösztéskor egy kicsit beleköpködnek a fürdővízbe, piros cérnát kötnek a gyermek csuklójára. A csíkiak szerint az tud igézni, akit kétszer választottak el. Ha valaki véletlenül mégis megigézte a gyermeket, akkor szenesvizet vetettek/vetnek neki. Egy pohár vízbe beledobnak három paraszt, mindegyiknél elimádkozzák a Miatyánkot, aztán a következő szöveget mondják: *Kék szemű látta, sárig szemű látta, erdő látta, mező látta, Mária látta, meggyógyítom, tisztán maradjon a betegnek a feje, milyen tisztán adta vót az Isten.* Ezt követően megkenik a gyermek talpát, tenyerét, homlokát szenes vízzel.

Az első hetekben a gyermeket nem szívesen hagyják magára, ha ez mégis elkerülhetetlen, akkor egy tárgyat állítanak mellé, hogy őrizze; ez lehet egy seprű, egy fészület, egy olvasó vagy egy kanál is. A valláshoz kapcsolódó tárgyak önmagukban is képesek ellátni a gonoszt távol tartó funkciót, a profánabb tárgyakat, pl. kanál, nemritkán bekenik fokhagymával is. Ha a rossz valahogy mégis a gyerekekhez férközik, akkor kínozza, hogy *varcsogjon*. Előfordult olyan eset is, hogy egy gyerek már napok óta sirt és sehogy sem tudták elhallgattatni. Ekkor eljátszottak egy eladási jelenetet: egy éppen arra járónak eladták bizonyos pénzmennyiségért, hogy ezentúl ő legyen a gyermek anyja. A gyermeket háromszor kiadták az ablakon, és bevitték az ajtón. A szerződés értelmében ezen a világon az új szülő az anyja, a másvilágon pedig az igazi anyjává lesz újra. (A gyer-

mek ablakon, ajtón való ki-be adogatása a születés eljátszására emlékeztet; a gyermek megijedt, hogy elveszíti szüleit, elhallgatott, közben háromszor újjászületett.)

A gyermek pelenkáit és kimosott ruháit sem jó éjszakára kint hagyni, mert beleköltöznek a szépasszonyok, ezek azok, akik éjszaka kékre harapdálják az embert.

A betegágyas anya

Csikban a szülést követő három héten keresztül nevezik az anyát betegágyasnak. Mivel ebben az időszakban a rossz könnyebben árthat az anyának, megelőző intézkedéseket foganasítanak: szentelt vízzel meghintik az ágyát, a feje alá szentelt virágot tesznek, a házat pedig megfüstölik, hogy a rossz kerülje el. Az ágyat elkerítették lepedővel, hogy ez is óvja az ártó szemektől.

A szülést követő első héten a bába mindennap meglátogatta, megdörögölte, a gyermeket ellenőrizte. Ebben az időszakban a betegágyas édesanyja is (vagy más idősebb rokon) odaköltözik, főz a családnak, elvégzi az asszony teendőit. A szomszédok, rokonok, ismerősök ebben az időszakban látogatják meg az asszonyt, visznek neki enni, megnézik az új családtagot. Ezt *regyinának* nevezik a csikiak. A látogatók csak az anyának visznek enni, a család többi tagját más látja el. Rendszerint csirkét, *pislenyt* vágnak, ebből levest (*lét*) készítenek, a húshoz rizset főznek, *geluskát* készítenek (szőlőlevélbe töltött, rizses, húsos, fűszeres massa), és esetleg még *plecsintát* is sütnek (kelt tészta olajban sütve). A gyermek és az anya védelme érdekében a látogatóknak bizonyos szabályokat be kell tartaniuk: nem ülhetnek le a betegágyas ágyára, mert elvehetik a tejét; az épp menstruáló nőknek nem szabad regyinába menniük, mert ha mégis megteszik, a gyermek *bíbonás* (kiütéses) lesz; távozáskor, nehogy megigézzék a kicsit, megköpködik, és hogy el ne vigyék az álmát és az egészségét, egy darab cérnát leszakítanak a ruhájukról (általában a bernyócból) és az ágy alá dobják a következő szöveggel: *Adom az álmodat vissza, s az egészségedet, nem kell semmi.*

Az anyára is vonatkoznak tiltó előírások: nem szabad semmit kiadnia a házból, mert azzal kiadhatja a gyermek álmát és egészségét is; ez alatt a három hét alatt nem hagyhatja el a házat, egyrészt mert tisztátalannak számít, másrészt mert akár a tekintetek is árthatnak neki; nem hozhat vizet a kutakból, mert azok kiszáradhatnak vagy megnyüvesedhetnek ettől; nem mászhat fára, mert az kiszáradna; nem ültethet növényeket, mert nem fo-

gannának meg; ha látogatók érkeznek, nem rejthet el előlük semmit, mert megdagadnak a mellei és *pakkanak ki*. Ha ez utóbbi előírást mégsem tartotta be és megdagadtak a mellei, azt csak egy módon orvosolhatja: kell keresnie egy éppen menstruáló szűz lányt, kell kérnie tőle egy véres fehérműt, és ezzel kell megkenegesse a mellét.

Vigyáznia kell arra, hogy senki ne üljön le az ágyára, mert nem csak nők, hanem férfiak és gyerekek is elragadhatják a tejét, ilyenkor az anyának nincs mit szoptatni, de az sem érzi jól magát, aki elragadta a tejet, annak megnőnek a mellei és *nem bír*. Ilyenkor az visszamegy a betegágyashoz, egy kis vízben megmosakszik, ebben a vízben aztán megfürösztik a gyermeket, így visszakerül a tej az anyához. Mások szerint az, aki elragadta, visz egy rongyot a szoptató anyához, erre ráfej egypár csepp tejet, és az anya ezután visszakapja a tejét. Ha egy másik szoptató anya ragadta el a tejét, akkor kölcsönösen megszojtatják egymás gyermekét, így mindkettő visszanyeri a saját tejét. A tej visszaadásának azt a módját is ismerik, amikor aki elragadta a tejet, egy darab kenyérré kifejji és azt a károsult anya megeszi.

A gyermekeket régen általában fekvő pozícióban szoptatták, nem szabályos időközönként, hanem amikor sírt. Az anyának ahhoz, hogy legyen teje, sokat kellett ennie, erre különösen a betegágyas időszakban gondosan vigyáztak a hozzátartozók. Ha valakinek mégsem volt teje, akkor előfordult, hogy más szoptató nő etette az ő gyermekét is. Ha ilyen megoldást nem találtak, akkor az állatok tejét vették igénybe, erre vonatkozóan olyan adat is előkerült, mely szerint cucli hiányában a gyermeket közvetlenül az állat tőgyéhez tartották, hogy szopjon (juhról volt szó).

Beavatás/keresztelő

A három hét leteltével megtartják a keresztelőt és ezzel egy időben az anya beavatását is. Mindkét szertartásra a templomban kerül sor.

A keresztszülőket komának nevezik, a rokonok, ismerősök köréből választják a szülőket, akár többet is választhatnak. A keresztszülő pénzt és ruhákat ajándékoz a gyermeknek. A név kiválasztásába nem szólnak bele a rokonok, kizárólag a szülők döntenek el, hogy milyen nevet adnak a gyermeknek, ezen a téren napjainkban nem figyelhető meg semmilyen ragaszkodás a hagyományokhoz. A román eredetű nevek terjednek, az öregek többségét még a nevek magyar változatával nevezik meg.

A keresztszülők a ruhákat már a szertartás előtt átadják, ebbe öltöztetik a gyereket, ez mindig fehér színű. A keresztelendő mindig a kereszt-

anyja öltözteti fel. A templomba menet mindegy, hogy ki viszi a gyermeket, de a templomba való belépéskor átveszik a keresztszülők: ha fiú, akkor a keresztapa viszi be, ha lány, akkor a keresztanya. Ez a felállás érvényes a szertartás alatt is. A keresztelő szertartást követően kerül sor a beavató szertartásra: a gyermeket átveszi az anya, letérdepelnek, és melléjük térdel az apa is. A szertartás végén az anya egy *servétet* (szövött terítő) ajándékozik a papnak.

A templomból egyenesen hazamennek, itt ekkor már áll a terített asztal. A keresztszülőkön kívül az ünnepségen részt vesznek a közeli rokonok. A gyermeket az asztalra teszik és a pénzajándékot ráteszik a gyermekre, a ruhákat átadják az anyának.

A keresztelői díszebédet a közeli rokonok (anya, testvér) készítik el, a kismamának épp csak elő kell készítenie a hozzávalókat. Húslevest készítenek, koçsonyát, geluskát, újabban szalámit, sajtot is vásárolnak, kalácsot sütenek; italként bort és pálinkát fogyasztanak.

A beavatás – ahogyan ők nevezik: *molifta* – mentesíti az anyát az addig érvényes tilalmaktól, attól a naptól kezdve kijárhat az utcára, járhat kútra stb., a közösség teljes jogú tagjává válik ismét. A gyermek is a keresztelő révén válik a közösség tagjává.

A kereszteletlenül elhunyt gyermekeket nem tekintik közösségük tagjának, a temetőbe nem temetik a többi halott közé, a temető szélén kapnak helyet. Őket pogányoknak tartják, úgy gondolják, hogy egyenesen a purgatóriumba kerülnek és a másvilágon nem találkozhatnak a szüleikkel.

A kereszteletlenül meghalt gyermek keresztjét is felhasználják mágikus célokra: esővarázslásra. Hosszú szárazság esetén a keresztet a kútba, vagy forrásba vetik, ezzel megidézik az esőt.

Az öreg csikiak hallottak a táltosról és a garabonciásról, de ilyen születésére nem emlékeznek. A táltosról a következőket mondták: *Táltosról sok ideje nem halltam – megmond mindent, mi van ezen a világon es, ki kell legyen es, ki kell jöjjön es, kitől es, mindent megmond. Mikor leghamarabb megszületik, három-négy hónapra tud beszélni. Vót Kákován egy, mind csak errefelé ezeken a falukon, meg kell lejen halva, vagy nem, de az imádkozik, nem beszél mindenkivel. Én vagyok az úton valahol, s tudja, hogy én menek hozzá, s ő tudja, hogy mi gondom van nekem, te ne jöjj bé, menj el, ne jöjj bé, rossz gondod vót az úton ilyen s ilyen helyt, megmondja, hol es, s oda ne jöjj. Tudós, tud segíteni mindent, őnekie nagy érdeme van az Istennél. Gyéren talál olyan, sok esztendő kell lejen, hogy olyan szülesek.*

A garabonciás már a rossz útra tért egyén neve lett: ...az rossz; mindenfelé, ahová meen, az rosszat csinál, nem bírsz vele értekezni. Kell adni valamit, hogy ne lejen rossz, imádszágot, csak fizet miséket a mómája, tátája; ha cinka, ha férfit, kell imádkozni neki, hogy térjen jóra. Rosszkat csinál, olyan gyermek, hogy nem ül otthon a háznál az apjánál, elmeen, hagy itt; hanyigálja az egyiket, hanyigálja a másikat, nem halgassa meg az apját s az anyját, aztán elkezd részegeskedni, oztán megüti a másikat, erre meen ez.

Az életnek ez a szelete ma is ilyen archaikus elemekkel dúsított képet mutat Csíkban. A hiedelmek, a tilalmak, az előírások ma is generációkról generációkra hagyományozódnak; a legfiatalabbak is megtanulják ugyanilyen természetességgel és félelem nélkül elfogadni a helyzetük nyújtotta lehetőségeket. Amíg ezt a fajta tudást nem váltják fel a tudományos egészségügyi ismeretek, addig ezzel kell megmagyarázniuk az érthetetlen jelenségeket, és addig ez nem válhat passzív tudássá, még ha nem is tartanak be már minden előírást olyan szigorúan, még ha mosolyognak is egy-két magyarázaton.

Adatközlők

Tamás Mária sz. 1933
Lőrinc Mihályné sz. 1943
Szilágyi Magdó sz. 1913
Bandrabul Anica sz. 1947
Bukur Andrásné sz. 1964
Bálint Mártonné sz. 1936
Pisti Antiné sz. 1943
Tamás Magdó sz. 1964
Gábor Ilona sz. 1956
Tamás Matricica sz. 1972
Kotyór Veronika sz. 1933

Dr. Kós Károly

MOLDVAI CSÁNGÓ MENYEGZŐ
(1949)

Élső csángók közti utam alkalmával, 1949-ben, elsősorban a kevésbé ismert anyagi kultúra körében tájékoztam, a társas életre csak itt-ott, gyakran jegyzetben utaltam.¹ Az 1953-ban végzett csoportos kutatómunkának már az erről beszámoló könyv címe is² elárulja, hogy témája a népművészet volt, bár ebben az esetben is a komplex vizsgálati módszert alkalmaztuk. Kimondottan társadalomnéprajzi gyűjtést csak mellékesen végeztem ekkor is, akárcsak 1949-ben.

Az 1953-ban velünk egy időben a csángók közt gyűjtő folkloristák vezetője, Faragó József nemrég közölte akkori lészpedi udvarlással kapcsolatos írását,³ s épp a csángó lakodalomról közölte még 1941-ben a trunki Szabó Ferenc leírását Domokos Pál Péter,⁴ újabban meg Istók György klézsei lakos közlése alapján Pozsony Ferenc.⁵

Részben épp ezek az írások késztettek arra, hogy végre én is közöljem a témakörben végzett adatgyűjtésemet. Jelenlegi közlésem a még 1949. évi tájékoztató gyűjtésem alkalmával Bogdánfalvában és másutt szerzett adatok akkori feldolgozásán alapszik s így kiegészíti a trunki és a klézsei lakodalom leírásait.

A csángó lakodalomról értekezve helyesnek tartottam a terjedelmes kántori eredetű menyasszonyi búcsúztatók és más rigmusok elhagyását, viszont kiegészítettem a két nembeli ifjúság ismerkedési alkalmainak, a kelengyének, majd a rokonságnak és a **halott lakodalmának** ismertetésével.

Közlésemmel kapcsolatban még meg kell jegyeznem, hogy el kell tekintenem a helyi kiejtés árnyalatait feltűntető fonetikus írás alkalmazásától, valamint – a könnyebb olvasás érdekében – az akkori idősebbeknél még rendszeres **sz-ezés** (**s** helyett) jelzésétől (a helyi műszavak és idézetek esetében). Ugyanakkor még megjegyzendők a szövegben alkalmazott falunév-rövidítések: **Bf** = Bogdánfalva, **Kl** = Klézse, **Lé** = Lészped, **Lk** = Lujzikalagor, **Pl** = Ploszkucény, **Szf** = Szabófalva.

Guzsalyos

A két nembeli ifjúság ismerkedési lehetőségei és társas életének intézményei a csángóknál elsősorban a lányok téli estéken tartott *guzsalyosa*

(fonó), a tánc és a legények vasárnap esti udvarló látogatása a választottjaik házánál.

A téli idő beálltától, *mikor már a kendereket feltakariccsák, pujszedés* (kukoricatörés) *után*, pontosabban Szentandrástól (nov. 30.) húshagyóig (a húsvét előtti hathetes böjtig, egyúttal a tavaszi munkák elkezdéséig) vannak faluszerte a guzsalyosok. E kb. három hónapig tartó időszak alatt a szombat és vasárnap kivételével minden este megtartják külön a fonó asszonyok és külön a fonó lányok gyűléseit. Az asszonyok csak kisebb csoportokban, a szomszédok jönnek össze, míg a lányok fonói utcák, illetve falurészek szerint szerveződnek.

Bogdánfalvában a falu minden *katun*jában (házcsoport) van egy-két guzsalyos, minden este más-más lányos háznál: *Most este az én lányomhoz, más este a szomszédba, azután a másik szegletbe* mennek.

Rendszerint a házak utcai sorrendjében rendre hívják meg egymást a lányok: *A gyilésen mikor bomolnak el*, az egyik lány mondja, hogy *holnap este én gyűlletem, nálam van a rend*; másnap este, mikor besötétedik, esti harangozáskor valóban ott gyűl össze a szomszédságból, utcából 10–15–20 lány. A vendéglátó lány szülei, az öregek behúzódnak a ház mellé toldott *kilérbe* s lefeküsznek, a nagyházban pedig csak az ifjak maradnak. Néhol a házigazda jobban törődik az ifjakkal, hoz nekik vagy egy kancsó bort, s maga is ott marad, s mesél nekik. Padokat tesznek az asztal köré, és székeken átfektetett deszkákkal is növelik az ülőhelyet.

Az asztal körül a nagylányok helye, míg a kisebb lányok hátrább ülnek. *Mikor dolgot végeztek* (miután ellátták a marhákat), a legények is ellátogatnak abba a fonóba, ahol a szeretőjük van. Van úgy is (pl. Lészpeden), hogy *a legények csinálnak egy csátát* (csapatot) *s összejárják a gyiléseket* (fonókat) *mind*. Midőn aztán a legénycsapat továbbindul, a házilány kikíséri őket az ajtóig, s amelyik legény akar, az kint elbeszélget vele, ha viszont a lány nem akar sokáig a legénnyel lenni (nem szereti), akkor hamar mondja: *Na, Isten áldja!* – s bejön a házba. Ugyancsak kikíséri a házilány összes vendégét éjjel 11 óra felé, mikor *elbomlanak* és hazamennek. Minden legény úgy igyekszik, hogy azt a fonót kerítse sorra utoljára, ahol az ő szeretője van és elbomláskor ezt hazakísérhesse.

Amikor a legény olyan fonóba megy, ahol neki addig nem volt szeretője, viszont egy ottani olyan lányt akar szeretni, akinek addig más legény szeretője volt, ha előzőleg *meg van a beszéd a lánnyal*, akkor leül a lány mellé, s mikor megérkezik a lány addigi szeretője, a korábban jött legény úgy tesz, mintha át akarná adni a helyet a régi szeretőnek, de a lány han-

gos szóval mondja, hogy *állj meg itt*. Mire a régi szerető érti, hogy többé a lánynál nincs mit keresnie, mert *kisütötte a lány* (Lé).

A más fonók látogatása miatt későn érkező legénytől a gyanakvó szeretője mindig megkérdi, hogy *hol voltál?* – mire aztán a legény *hazudol valamit, hogy egy emberrel volt dolga, vagy mást* (Lé).

A kora esti órákban (5–8 óra közt), míg a lányok csak magukban vannak a fonóban, *ott tanácsolnak, kacagnak, énekelnek*, egyik dalt a másik után fújják, közben egymás vagy más lányok szerelmi dolgait megtárgyalva nevetgélnek, ugratják egymást, hogy minél inkább tisztába legyenek egymás szerelmi kapcsolataival és ilyenformán saját esélyeikkel. Közben azért igyekeznek, hogy a kétorsónyi fonalat minél hamarabb megfonják aznap este, mert aki kevesebbet fon, azt *restesnek* mondják.

Mikor a legények megérkeznek, nagyban folyik a dalolás, beszélgetés. A közjük telepedett legények aztán lányszomszédjukat-szeretőjüket tapogatják, cseccselik, merészebb legény nagy kacagás közt viccből még le is fekteti a védekező lányt. Egyes legények a lámpát is eloltják. Ha azonban a legény túllépi a játék határát, a lány megharagszik és rávág guzsalyával, sokszor úgy, hogy ez el is törik. A legény ekkor köteles más guzsalyat csinálni az eltört helyett, amelyet ugyancsak ő maga vagy a korábbi szerető készített.

Mikor aztán *eladódik* (férjhez megy) a lány, az ekkori guzsalyát *nem adják vele*, mert úgy tartják, hogy különben *igen sokat kell hogy fonjon*. Márpedig a fonás az asszonyok számára nem kedves időtöltés, hanem a nagy családra, a sok gyermekre fonnia kell az éjszakába nyúlóan. Ezért éneklük az asszonyok a fonóban Klézsén:

*Mintsem fonnám az orsót,
Inkább hajtnám a korsót...*

Tánc

Az ifjúság másik fő ismerkedési alkalma és házasságszerző intézménye a vasárnap délutáni tánc. Ezt a legények szervezik, és ők hívják meg rá a lányokat. Többnyire páros táncokat járnak, csárdást, polkát vagy ketőtst, minden legény a maga szeretőjével. Míg más látható jegyük nincs a szerelmeseknek, onnan tudódik meg, hogy melyik legénynek ki a szeretője, hogy a táncot kívül járja.

Hogya a legény szeretőt akar tartani, a táncban, guzsalyosban, kalákában megismerkedik egy neki teccő lányval és leszereti. Azt mondja a

lánynak: *Ha te is szerecc, adj nekem egy jegyet.* A jegy Bogdánfalvában egy *szervet* (kis kendő) vagy egy *matacsel* (gyöngyből gyapjúszállal kötött szalag) a kalapra. Régen bokrétát adott a lány, amelyet *kóccicának*, *leszgardának* (Bf) vagy *gericának* (Lé) neveztek. Ezt a lány gyöngyből (az olvasó szemeiből) fuzta. Azért hagyták el, mert nehéz volt a kalapon: *Akkor rosszabb volt, mert a lány dolgai mind a legény fején voltak* (Lé).

A legény még ott a táncban, ahol kapja, felteszi a jegyet a kalapjára, amit mindenki észrevesz és mondják is, hogy *Na, Pál János szereti Farakas Péter lányát.* Attól kezdve aztán minden vasárnap felteszi a legény kalapjára a jegyet, míg csak meg nem házasodik (Bf). Az ilyen jegyes legénynek aztán feltétlen előjogai vannak a lánynál, viszont kötelezve van: nyárban körtét, szőlőt *lop* a lánynak, akit vasárnaponként este otthon meglátogat és *lopva el is hál vele a csűrben* (Bf).

Leánykérés

Ha a legény már elszánta magát a házasságra s ezt megbeszélte a lánynyal is, ez meg szüleivel, és biztosítva van az apa részéről a külön háza, szekere, két ökre s valamennyi föld is, *veszen a nyámokból* (rokonokból) két lánykérőt, pl. egy nagybátyját és egy nagyobb fiútestvérét, és hárman elmennek vasárnap este az eladólányos házhoz.

A lány szülei, akik lányuktól már előre értesültek a kérők jöveteléről, befogadják őket a tisztaházba, ahol előbb közömbös dolgokról beszélgetnek, majd a kérők elmondják jövetelük célját: *Mük azért jöttünk kelmetekhez, hogy nem adhatnak-e lányt a mük legényünknek, ki ide jött velünk?*

Erre a szokásos felelet: *Mük nem tudjuk, hogy adunk vagy nem, mert nem tudjuk, hogy ők szeretik-e egymást. Én magiket megtisztelem, magik meg hagyjanak egy nap-kettőt és meg fogjuk gondolni.* Erre aztán isznak egy kis bort (ami a megtisztelés jele), és a kérők hazamennek.

Néhány nap múlva aztán – rendszerint csütörtökön, mert ez szerencsés, jó nap – újból elmennek a kérők, kiket újból megtisztelnek borral, a lány is előkerül, *ha van kedve* (azaz kedveli a legényt), de az apa még mindig csak azt válaszolja, hogy *még hagyjuk, lássuk még, hogy gondoljuk.*

Harmadszorra aztán – ismét vasárnap este – ismét jönnek a kérők, s még a legény apja és többen a *nyámok* közül is. A legény ekkor be sem jött régen a házba, hanem csak az ablakon át figyelt és a ki-kijövő lánytól értesült a bent történekről, míg csak nem keresték és be nem hívták.

Vőfélyek a lakodalmas menet élén. Klézse 1990. Fotó: Pozsony Ferenc

A menyasszony hagyományos esküvői ruhában megy a templomi kihirdetésre. Pustina 1990. Fotó: Pozsony Ferenc

A templomi esküvőről hazaérkező menyasszonyt-újasszonyt anyósa vízzel, gabonával és pénzzel fogadja. Klézse 1989. Fotó: Pozsony Ferenc

A legény kérője ekkor megfogja a lány kezét és a legény elejébe viszi, s ezt mondja: *Hogyha szeretitek egymást, fogjátok meg a kezeteket*, mire az ifjak kezét fognak és a lány szülei odamenve egy-egy pohár borral *felöntik* az összefogott kezekre és mondják: *Az Isten adjon szerencsét nektek, fiaim, amit tük csináltok, mük is akarjuk*. Ekkor mindnyájan, kik ott vannak, odateszik a kezeiket és *felvágják a kézfogást*, szerencsét kívánnak s kijelentik, hogy *na, a mi lányunk nyirászka* (kismenyasszony).

Erre aztán a menyasszony tölt mindenkinek egy-egy pohár bort, a kérőknek kezét csókol, és mikor átadja nekik a pohár bort, tesz mindenkinek a jobb vállára egy-egy szép servetet, *ez jelenti a jóakarattját*. Aztán még *beszédeznak* és isznak az asztalnál egy-két órát, majd a kérők elköszönnek és hazamennek (Bf).

Másnap a legény és a lány a paphoz megy, s ott elmondják (románul), hogy *mük úgy értettük, hogy párosok legyünk*. Erre a pap mondat velük valami imádságot (amit a katekizmusból tanultak fiatalon, ugyancsak románul), *letérgyülnek*, a pap *összefogdassa* a kezeiket, s ráteszi a maga bal kezét, a jobbal pedig megszenteli s azt mondja (románul): *Ha ti egymást választottátok az Isten színe előtt, egymásé legyetek, éljetez számos esztendőn szerencsésen!* (Bf)

Miután így – a hozzátartozók és az egyház előtt *megkezelődtek* (Lk), ketten együtt járnak mindenüvé: lakodalomba, keresztelőre, temetésre, vecsernyére s a *nyirej* (r. mire 'vőlegény') örökké hazakiséri a *nyirászáját* (r. mireasa 'menyasszony'). Közben a pap három vasárnap kijelenti a templomban (románul), *hogyha valaki valami nyámságot* (rokonságot) *tud közöttük, akkor jelentse meg*. E háromszori kihirdetés után kerül sor a *menyekoze* (lakodalomra).

Kelengye, hozomány

A kézfogó és menyegző közti négy hét egyébként szükséges idő a lakodalom és házasság előkészítésére. *Mikor megkezelődtek, kezdik szabni-varrni az inget*, készítik elő az eladó lány *rongyáját* (Lk), *gúnyáját* (Bf), azaz kelengyéjét, s ekkor beszélnek a lány hozományát is.

Régi szokás szerint a lánnyal is adtak valamennyi földet, de mivel a ház a legkisebb fiúra marad (aki legtovább marad az ősi házban szüleivel), ez a lányt és testvéreit a ház részéből kifizeti. Az állatokból is kap valamennyit a menyasszony. Jellemző, hogy amint a ház és föld elsősorban a fiúk öröksége (hiszen a lány kapja a kelengyét), a *kenderes* (kenderföld) női ágon öröklődik a családban, a lánygyermek között oszlik (Lk). A

disznót, marhát, juhot a menyegző után rögtön kikapja a lány, a föld egy részét pedig a tavaszi szántáskor veszi birtokba (Bf).

A menyasszony kelengyéjét a lakodalomkor viszik a vőlegényes házhoz, kivéve a mesteremberek – szücsök és szabók – által készítendő ruhadarabokat: a bőr *keptárt* (mellrevalót), *kozsókot*, illetve bundát, a posztó nagyszoknyát (szokmányt) és *veszton* (ujjast), valamint a kelengyésládát, ami régen bükkfából ácsolt szuszék volt, de már néhány nemzedéke vásáron vett festett deszkaláda.

Más bútor a menyasszonyt nem illette, viszont a kelengye minden darabjának anyaga s jobbára elkészítése is a házból került ki. Ez azt is jelenti, hogy a kelengye nagysága elsősorban a család nagyságától, az anya szorgalmától s ügyességétől, s falvak szerint a helyi szokástól függ. (1949-ben még csupán a nagygazdák lányainál jelentek meg bolti darabok: paplan, bolti kendő, kabát stb.)

A kelengye darabjainak anyagát (vásznat, szötteseket) a családbeli *népek* (fehérmépek, asszonyok, lányok) már jó előre elkészítik, a szabás-varrásra azonban jórészt csak a kézfogó után kerül sor. A következőkben a lánnyal adandó szokásos gúnyának egy lujzikalagori és egy bogdánfalvi leltárát adjuk (mindkettőt a helybeli közepes állású paraszt-asszonyok felsorolásában):

Lujzikalagoron 10 ing, 6 *katrinca*, 6 *bernyéc* (keskeny öv), 3 *ő* (öv), 10 kendő (fehér fejkendő), 10 *kendező* (törülköző), egy bőr *kozsók*, 1 bunda, 1 nagyszoknya (palástul szoknya, vállra vetve hordott szürke daróc köpenyeféle szokmány), 1 *hammas* (négynyüstösen szőtt lepedő két szélből), 1 ágyravaló (kenderrel szőtt gyapjú ágyterítő tarka kockás mintával 2 szélből), 1 padravaló (ugyanilyen, csak 1 szélből), 2 párna *rinyvel* (huzattal), 1 *serge* (gyapjú csergepokróc).

Bogdánfalvában a lánnyal adott állatok és 30–100 rúd föld és kenderföld mellett kiállított rongya: 20 ing (fele miesnapokra viselőnek, *alarendű himmel*, fele *innapló messzgyilt himmel*, azaz ferdén himzett csíkokkal), 10 *katrinca*, 6–7 *bernyéc*, 3–4 *ő*, 10 kendő (fejre), 5–6 *tulpán* (bolti tarka fejkendő), 10 *kirpa* (fejrevaló), 8–10 *innapló kendező* mintásan szövve, 4–6 *viselő kendező*, 2 *keptár* (bőr mellrevaló), 2 szoknya (nagy posztókabát), 2 *veszton* (ujjas), 2 *flanyera* (falvédő), 3 nagy abrosz, 10 kicsi abrosz, 10 párnaszín (huzat), 8 tarisznya, 6–7 zsák, 2 tarka láda. A ládán kívül sehol sem járt más bútor a menyasszonnyal.

Ugyanezen idő alatt csináltat a vőlegény menyasszonyának és szakrájának (r. soacră 'anyós') egy-egy pár *sarut* (csizma), a menyasszony pedig az ipának (após) és anyósnak varr egy-egy pár inget (Lk).

Lészpeden a vőlegény leendő felesége számára csináltat hozzáértő aszszonnyal *fékötőt* és ad még egy *ruhát* (fejkendő), csizma helyett ugyanitt a 40-es években már *papucs* (cipő) járt a menyasszonynak.

A menyegző ideje

Tekintettel arra, hogy a több napig tartó *menyekező* (lakodalom) – a előkészületeket nem is számítva – sok munkaidőt vesz igénybe, a nyári mezei munkák évszaka nem alkalmas lakodalomtartásra. A lakodalommal járó vendégeskedés, az etetés-ítatás és egyéb költségek is a terménybetakarítás és szüret utáni hónapokat rendelik legalkalmasabbnak.

Az egész csángóságnál a lakodalomtartás két időszaka öszre és téltre esik: ősszel *Kisasszonytól Szentandrásig* (szept. 8-tól nov. 30-ig; a fonó elkezdéséig), télen meg *karácsonytól húshagyóig* tart (Bf).

Ami a lakodalom napját illeti, ezt meghatározza a vasárnapi mulatozás és pénteki evés-ivás tilalma, de a pénteket az egyházi tilalom mellett amúgy is *szerencsétlen* napnak tartották. Ilyenformán lehetőleg hétfőtől kezdődött a lakodalom, amely szerdáig fejeződik be, hogy ekkor lehetővé tegye más lakodalomba való elmenetelét az oda is meghívottaknak. A hétfő mint a hét kezdő napja különben is szerencsés (Szf).

Újabban (a 40-es években) már inkább vasárnap kezdődik a lakodalom, hogy takarékoskodjanak a munkaidővel, a szegényeké meg nem is tart három napig. Mostanában (1949) még kettőt sem, hanem csak *vendégelik az embereket*, igazi menyegzőt nem csinálnak (*Mit nyuttozzunk, nincs mivel* – mondják egyesek Szabófalván).

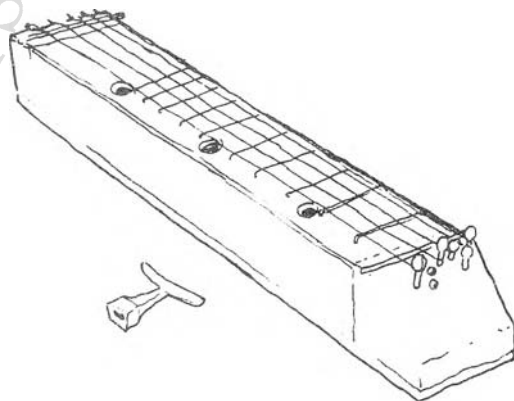
A lakodalom ünnepi jellegét kihangsúlyozza a viselet, a tárgyak rituális átadása s használatba vétele, a bőséges jó minőségű ünnepi étel, ital (ezek felszolgálási módja), a tisztségviselők ünnepélyes megjelenése és beszéde, a zene, a tánc, a felvonulók színes festői forgataga.

A menyegző kezdő mozzanatai

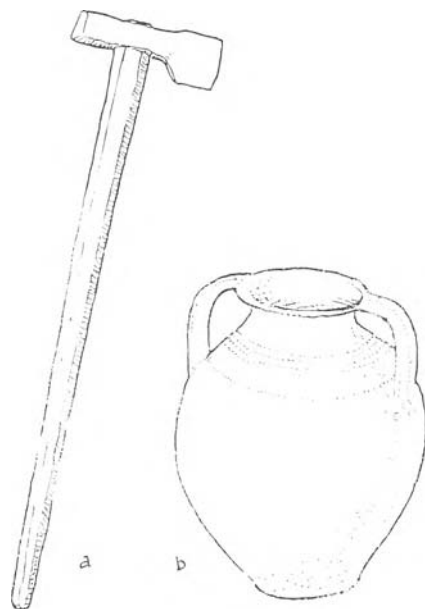
Lássuk most a hagyományos *menyekező* lefolyását. Leírásunk gerincét itt a bogdánfalvi Duma Péter sokszoros násznagy elmondása alkotja, melyet itt-ott kiegészítenek a Bogdánfalvában és Szabófalván általam közeli látottak is.

Kobza (Bogdánfalva). Tetejét fenyőből, oldalát és alját bukkból készítik, lúdtollal pengetik.
Rajz: Dr. Kós Károly

Citera szilfából, kulcsa fémből (Bogdánfalva). 1939 óta Brassóból „jött divatba”.
Télen és ünnepnapokon összegyűlt barátok énekelnek mellette. A húrokat fácskával nyomják és tollal pengetik. Rajz: Dr. Kós Károly

Menyegzői tárgyak: a) a vőlegénypálca (Bogdánfava), fokosforma, mikor esküdni mennek, akkor a menyasszonytól kapott szervétet kötik rá; b) menyegzői és bócsús fazék (Bogdánfalva), Csikmadarasról származó edény. Rajz: Dr. Kós Károly

(A kötött, verses szövegeket, melyek jobb esetben is csak népköltészet érdekeségűek, itt, mint e közleményt feleslegesen duzzasztót, ez esetben mellőzöm.)

A vőlegény közben keres valami keresztapát (násznagyot), aki gyakran a vőlegény valódi keresztapja, de vannak **hivatásos** keresztapák is, akik gyakorlattal és ügyes verseléssel vezetik le a hosszú lakodalmi szertartást. Így pl. Bogdánfalvában Duma Péter 56 évesen már harmincadszor volt ilyen keresztapa násznagy. Lujzikalagoron meg Farcádi János *érti jól* a keresztapaságot.

A csángó falvakban általában ugyanazon három-négy hozzáértő ember közül kérnek fel násznagyot a fiatalok. Az ilyen szereplést, mulatozást, lakodalmi szórakozást szerető emberek már legénykorukban mint vőfélyek megtanulják a szokásos rendtartást és a kötött szövegeket. A rigmusokat sokszor diktálás után vagy egy másik kézirat alapján írják le egy füzetbe (magyar nyelvű iskolájuk nem lévén, román ortográfiával).

Az ifjú jegyes pár *tessen* (felkér) mindkét részről egy-egy pár hívogatót (vőfélyt) a legények közül, akik majd meghívják ki-ki *nyámságát* (rokonságát) a lakodalomra (Bf). A lányok feldíszítik az ember nagyságú som- vagy mogyorófa hívogatópalcácat a hívogatók számára: felvirágoztatják és felgyöngyözik. Régen a menyasszony hívogatóinak a palcájára *tulpánt* (kendőt) is kötöttek. Szombaton reggel indulnak a hívogatók párosan: a vőlegényei az ő nyámjait, a menyasszonyei pedig az ő rokonait hívják meg a lakodalomra. Sorba veszik a házakat, s bemenve mondják:

Aggyon Isten jó napot keeteknek!

Aggyon Isten, fiak, miféle fáradozók vattok?

Mire így felelnek:

Mük vagyunk Farkas Péter lányának, Ilonának hívogatói, hívjuk a menyeközbe magikat is, s ha lányuk van, lányukat is, ha legényük van, a legényüket is, szombaton estére.

Hasonlóképpen járnak el a vőlegény hívogatói is.

Délben mennek a fiatalok a *primáriára* (községházára), ahol két-három tanú jelenlétében összeadják őket hivatalosan.

Szombaton délután, 1–2 óra felé, mennek a lányok a menyasszonyhoz virággal, amiből készítenek egy szép virágospalcát. Ekkorra már a muzsikások is odaérkeznek s a menyasszony parancsolja meg nekik, hogy *muzikáljanak, hogy a lányok táncoltassák meg a virágospalcát!* Erre a lányok körbeállják a menyasszonyt a virágpalcával, és eltáncolják az *övet* (körtánc), az ott állingáló hívogatókat is maguk közé vonva, a palcát háromszor körbetáncolják.

Eme ősi jellegű termékenységvarázsló tánc végeztével a közelben lévő *éfiúasszonyok* nagyokat *ihantnak* (sikongatnak), és szerencsét kívánnak a menyasszónynak és szüleinek. Akkor a házigazda (az apa) bort ad a hívogatóknak, és megtiszteli (borral) az odaérkező vendégeket, s a lakodalmat megnyitottnak jelenti ki, mondván: *Hála legyen az Istennek, megindult a lakodalom; az Isten adja, hogy szerencsés órában legyen! Éljenek az éfiak sok számos esztendő!*

Erre aztán ismét rázendítenek a muzsikások, és következik még egy-két tánc: csárdás, polka, majd a házigazda *asztalhoz teszi* az ottlevőket, s esznek, isznak. Asztal után folytatják tovább a táncot éjfélig.

Éjfélkor a vőlegénytől, ahol az ő nyámsága jött össze és ugyancsak folyik a mulatozás, átjön a keresztapa és keresztanya (a násznagy és nász-nagyasszony) vagy két-három legény kíséretében, s a keresztapa megkérdi a menyasszonytól: *Mit csináltok tük itt?* Mire a házból egy ember feleli, hogy *mük megkesztük a lakodalmat, tám úgy, mint magik.*

A keresztapa a menyasszonyhoz szól: *Jövünk hozzád, hogy lássuk, miféle készületet küldesz a nyirelnek?* Erre a menyasszony megtiszteli a keresztapát egy pohár borral, és azt mondja: *Én nem ismerem magikat; miféle idegen emberek magik?*

A keresztapa megfelel: *Műk vagyunk Pál Jánosnak és Farkas Ilonának a keresztapjáék, s azért jöttünk, hogy küldj a nyirelnek valami készületet.* Mire a menyasszony visszafeleli, hogy *küldünk akkor, ha magiknak van háromszáz aranyik.*

Erre a keresztapa: *Műk megfelelünk az arany felől, de előbbször lásuk: megérdemli a készületet?*

Ekkor a menyasszony elővesz két szervetet és két bokréta virágot, s kezét csókolva a keresztapának és keresztanyának, azokat átadja egy-egy pohár bor kíséretében, miközben mondja, hogy: *köszönöm szépen, keresztapám és keresztanyám, hogy hozzám fáradtak.*

Ekkor a keresztapa kiveszi a pénzt, amit a vőlegény küldött (kis jelképes összeg), átadja, és elbúcsúzva visszaindul. A kapuig kísérik muzsikaszóval és téli sötétben még lámpásokkal is. Aztán a menyasszonynál tovább folyik a multság, s tart éjfél után egy-két óráig, ekkor a vendégek hazamennek.

Másnap (ez esetben vasárnap) reggel a legények a muzsikussal elindulva, miután kissé megállnak a vőlegény háza előtt, továbbmennek a keresztapa házához, s innen magukkal víve a keresztapát és keresztanyát, nagy muzsikaszóval és *jótkatással* (sikongatással, csujogtatással) visszatérnek a vőlegényhez. Mikor ideérkeznek, a keresztapáék egyik szervetet teszik a vőlegény nyakába, a másikat meg a derekába tűzik s a kalapját is földízítik a menyasszony virágaival. Aztán elindul a vőlegény a keresztapával s az összes menyeközökkel (násznéppel) a menyasszonyhoz, hogy együtt menjenek a templomba.

A menyasszony megköszöni a vendégek eljövetelét: *Igen szépen köszönöm, kedves bácsikáim és kedves nénikéim, hogy nem sajnálták e napunkra elfáradni, s mindenkinek kezét csókol s ad egy pohár bort.*

Ekkor a hívogatok kimennek a házból, és *puskalövéseket csinálnak*, jelezve a nászmenet indulását (de ugyanekkor eljlesztve a *rosszakat* is az ifjú pár útjából).

A templom felé elől megy a keresztapa a hívogatókkal, utánuk az ifjú pár, majd a muzsikussal, végül pedig a többi menyeközös: a menyasszonyt körülvevő *künyoszolók*, az anyák (örömannyák), a *nyoszolók* és az *apák* (örömapák), a *nászok*. Ahol elhaladnak, a házakból *öntenek vizet kancsó-*

val vagy kártyával eleikbe és szerencsét mondanak, a nyirel pedig ad baksist: pénzt dob az edénybe vagy a földre (Bf).

A templom kapujához érve a menyasszony koszorús fejére *fátyort* tesznek, s úgy kísérik a keresztapák, keresztanyák és a virágospálcás hívogatók az oltárhoz az ifjú párt. A menyasszonyt nem az öltözete, hanem csak a fejdíszje különböztette meg a többi ünneplőtől.

Az egyházi szertartások (gyónás, áldozás, esküvés, mise) után az ifjú pár ismét különválik, s mindenik a maga népivel megy a saját otthonába.

Az állami esküvőt nem tartották az egyházzal s főleg a lakodalommal egyenrangúnak. Legtöbbször szinte észrevétlenül zajlott le az egyházi esküvőt megelőző héten.

Otthon *asztalhoz ülnek, esznek, isznak, énekelnek, muzsikálnak*. Az asztalhoz az ételeteket az éfiasszonyok hozzák, ebéd után aztán újból *folttassák a táncot*.

Jönnek a menyasszony után

Úgy egy-két óra múlva jő a keresztapa a nyirelvel szekerral. A legények lóháton kísérik, a többiek ismét szekérral követik a lányos házhoz. Azonban a menyasszony emberei és hívogatói gyorsan beteszik előttük a kaput, mire aztán bekiált a keresztapa: *Bé kell eresszetek, mert idegenek vagyunk, elkéstünk, szállást kell adni!*

Kiszólanak az udvarról: Nem tudunk adni, mert itt királné van.

A keresztapa azt feleli: Mük tudjuk, üsmerjük a királnét, mert nálunk van a királ, azért akarunk hozzátok szállani.

Van üsmerkedés? – kérdik belülről – mert akkor kinyicuc a kapukat.

Erre a kaput kinyitják, s előáll egy embere a mireaszának, akit köszönt a keresztapa: Isten jónapot keeteknek!

– Isten hozta keemeteket, keemetek miféle futó-fáradó emberek? – kérdi a mireasza szószólója.

– Mük vagyunk római császárnak vadászói, madarászói. Elindultunk vadászni, és itt a magik házánál a vadackának capásába akadtunk. Vaj a vadunkat jelen adják, vaj a házikat törvényszékre adjuk – feleli a keresztapa.

Mük magiknak a vadjikat nem tudjuk eléadni, ha magik azt a jegyes királt elé nem tudják mutatni – akadékoskodnak ismét a bentiek, mire a keresztapa elémutatja a vőlegényt:

Ismerek a jegyes királt? – kérdi. Erre már a belsők megbékélnek: Ez fog lenni.

Akkor vált egy pohár bort a keresztapa a másik beszédtartóval, s akkor rikócsák: Urá! Megvan, amit kerestünk!

Míg a menyasszonyt várják az ajtóban, eléáll egy gyámbás (maskara), aki kifigurázza a vőlegényt, kínálva őt hol galuskával (töltött káposzta), hol meg csonttal, majd kanállal, borral, de a vőlegény rá sem néz és nem fogad el semmit.

Közben a vőlegény népe elé megy az ajtóig, ott köszön a keresztapa, mire a beszédtartó felel: Isten hozta keemeteket!

A keresztapa erre előáll: Mind biztattak, hogy elé bírják adni a királnét (a vadat, azaz a menyasszonyt), s a királnénak még gúnyája is van, azt is elé kell adják!

A beszédtartó feleli: A királnénak a gúnyját is elé bírjuk adni, ha tesznek harmincezer aranyat.

– Műk, amit mondtunk, meg bírjuk csánni, csak amit kérünk, elé bírják adni – felel a keresztapa. Még váltanak egy pohár bort s Urá! kiáltással bemennek a házba.

A házban a menyasszonyt sírva találják a gúnyjával a gócban (házsarkában), és sírnak a lányok is körülötte. A vőlegény hívogatói megfogják a menyasszonyt és visszaléptetik a ház (szoba) közepibe, ott a keresztanya és más éfiasszonyok (a menyecske szó itt 'rosszfélét' jelent) beburkozzák a fátyorral. A csángó papság a húszas évektől eltiltotta a nagygyá lett lányok régi hajviseletét, a hátul felfont gecát. A menyasszony fejére, a gecába font hajra apró gyöngyökkel kivarrt kendőcskét, vagyis kócinát tettek, újabban azonban művirág koszorút vagy koronát visel a menyasszony, melyet nagyfejű gombostűvel tűznek föl. Ezt az egészet pedig a jelzett fátyollal borították le.

A hívogatók a virágospálcáikkal viszik ki a menyasszonyt az ajtó elé a vőlegénynek, akinek megfogja a kezét és megcsókolja, majd napjövetre (keletre) fordulva állanak. Széket tesznek ki, amit léccserrel (szóttos terítő) letakarnak, ide ülnek a menyasszony szülei, kik elé letérgyül az ifjú pár, s ekkor a keresztapa elbúcsúztatja a menyasszonyt apjától, anyjától, testvéreitől, nyámjaitól s a lányoktól. A búcsúztató versben hangzik el, amely kisebb változtatásokkal azonos a Székelyföldön s Erdély más részein másolatokban elterjedt szövegekkel.

Búcsúztatás után a keresztapa vesz két pohár bort, és átadja a menyasszonynak és vőlegénynek. De a vőlegény a borát továbbadja az ipának (após), keresztiesen és kézcsókkal. A menyasszony is átadja a bort anyjának, akinek kezét csókol.

A keresztapa tölt még két pohár bort, és odanyújtja a fiataloknak, majd a vőlegény ismét az ipának, a menyasszony pedig édesanyjának adja újból, kezét csókolva, kik isznak egy keveset, a többit meg általöntik a fejükön és sírogatnak. Aztán a pálcás hívogatok a kisnyoszolyókkal középre vezetik az ifjú párt, és összefogozva egy körbe, megkerülik azt a négy-öt szekeret, amelyek most az ográdában (udvaron) várakoznak, miközben az övest táncolják. E tánc közben nem szabad beszélni, csak a legények ihantanak (kurjongatnak) egyet-egyet.

Aztán odamennek a várakozó készített szekerekhez, amelyek mindig lószekerek és a lovak kantárához szép szervezetek vannak kötve. Miközben a keresztanya kézen fogva fölsegíti a menyasszonyt a szekérbe, a vőlegény egy baltával (néha fokosforma csögös bot szervettel földészítve) háromszor megcsapja a menyasszonya hátulját (Bf).

Viszik a menyasszonyt

Mikor lesötétül a nap, viszik a nyirászat. A nyirel a szekér előtt megy az emberekvel és mozikásokval. Leghátul jön az a szekér, amelyik a gúnyát hozza, s amelyre még egy-két asszony is felül. Urálnak (hurráznak), és járnak közben egy-egy *kerekítést* (körtáncot) az utcán. Mikor aztán a vőlegény házához érnek, a vőlegény anyja borral várja a kapuban az érkezőket. A borban *para* (pénz) és kendermag, búza-, *puj-* (kukorica), bab-, árpa- és zabszem van téve, ezt a vőlegény elé önti, aki az öntésből felgyűjti a pénzt és mindenféleből egy-egy szemet, és a sarujába teszi.

Mikor aztán a ház elé, az ajtóhoz ér, a keresztapa átvesz egy nagy kerek *kalácot* a vőlegény hozzátartozójától, s ezzel megkerüli háromszor a menyasszony szekerét. A vőlegény és a menyasszony harap egyet-egyet a kalácsból. Leveszik a menyasszonyt a szekérről, s a vőlegény és anyja leülteti egy székre, s ott *megsiríti* (megforgatja) a *mámá* (anyós) háromszor és *csókolnak* (csókolóznak); a *napa* (após) pedig ajándékot ad a menyasszonynak – kendőt és pénzt –, amit ez a kebelébe tesz.

Aztán lelép a menyasszony a szekérről, s ekkor köréje gyűlnek és bemennek a házba. Elöl megy be a keresztapa, utána a hívogatok a virágospálcával, azután a lányok összefogulva, közrevéve a nyirászat a nyirelrel, vagyis az ifjú párt. A nyirásza (menyasszony) odasírul a góchoz (a sarokba fordul), ahol a kecskékre fektetett deszkaasztal nyúlik el.

Az asztal *fejér ruhával* van megterítve, rajta mindkét végén és közepén két-két kalács egymásra téve, több helyt még egy szép kancsó is, amelyben *gyortya* ég. A fiatal pár ide, középre ül és hallgat, míg a többiek tán-

colják az övest. Úgy egy fél óra múlva aztán a keresztanyak leveszik a menyasszony fejről a fátyolt, az anyós pedig elvezeti őt és fiát egy külön *dugott helyre*, a kilérbe vagy más *odájeba* (szoba), ahol tesznek enni a párnak, de a keresztapa és keresztanya is ott *foltoznak* (falatoznak) velük. Miután ettek, mind a négyen kijönnek és mulatnak, táncolnak egy-két órát.

Éjféltajt elkíséri aztán a keresztanya a vőlegény két-három asszonyrokonával a menyasszonyt az iménti dugott helyre, leveszik a fejről a leánykori nagy- és kicsikócinát és *felkerpázzák* (felkontyolják). Tehát a koszorú helyére kerpát, s arra pedig szöttes fejkendőt kötnek. Bogdánfalvában ilyenkor kurjongatják:

*Ki az urát szereti,
A kendejit felveti;
Ki az urát nagyon szereti,
Mind a két felit felveti.*

Bejön az *újember* (a vőlegény), és a behozott borból tölt egy-egy pohárral a kontyolóasszonyoknak. Megérkezik az ajtó elé a hegedűsökkel a keresztapa, s mindenki visz be a fiataloknak egy-egy lepedőt, párnát, kendezőt. Mikor aztán az ifjú pár kivonul a vendégek közé, a keresztapa köszönti őket: *Jó estét, uraim!* Erre aztán a kontyolóasszonyok táncolnak a gúnyákkal (a fiatalok ágyneműjével), a vendégek pedig nézik a táncot, kacagnak, tréfálkoznak, vigadnak és kötődnek az új házassokkal.

Lakoma, menyasszonytánc

Még táncolnak egy kicsit, aztán felállítják újból a bakokra fektetett deszkaasztalokat a házban, leterítik fejér ruhával, tesznek rá *pitánt*, kanalakat és tálakat a galuskának (kukoricadarával töltött káposzta), amit négy-négy vendég eszik egy közös tálból (kettő az asztal egyik felén, kettő meg szemben a másik felén ülve), ezenkívül még bort is tesznek kancsóokban. Először a galuskát eszik meg, ez után következik a *lé*, azaz marhahús vagy disznóhús hagymával vagy zöldséggel és metélttel főzve levesnek, majd a *tormás*, azaz a levesbe főtt hús tormával, amit *pitánnal* esznek, málé vagy kinyer helyett (Bf), másutt pedig *turtát* (Lk). A pitánba rozslisztet is kevernek a máléliszthez, ezt tejjel, tojással és cukorral felgyúrák és *taválokban* vagy *tingerikben* (tepsi) sütik meg a kemencében, majd felvagdalva teszik az asztalra. Hasonló módon készül az ugyancsak kovásztalan *turta*, éppen csak rozsliszt hozzáadása nélkül.

A galuska, lé és tormás elfogyasztása után *fölgyűtik a tálakat* (leszedik az asztalt) és a keresztapa vesz egy tányért meg egy *gyortyát* (ezért csúfolják Szabófalván a keresztapa-násznagyot gyortyatartónak), a hívogatok meg vesznek egy boroskancsót és poharat, s a pohár bort átadják az újasszonynak, az pedig annak a férfi vendégnek nyújtja, aki vetni akar. Az ember fölkel, egy kicsit megtáncoltatja az újasszonyt és visszaadva a poharat, vet a tányérba pénzt (1949-ben 100–2000 lejt), amit a keresztapa megköszön az újasszony helyett: *Isten szaparicca meg!* A házas férfiak után még a legények is vetnek, megforgatva az újasszonyt. (A kisnyoszolók ekkor már nincsenek itt, mert sötétedésig hazamennek.)

Ez után a keresztapa az újemberrel elhúzódik egy más helyiségbe, s ott megolvassák a parát. A pénz megszámlálása után a keresztapa vezetésével a násznép fölkerelkedik, és átmegy a leányos házhoz is vetni. Itt is terített asztal fogadja a vendégeket, s asztalhoz ülve *tokányt* (marhatokányt) esznek, utána bort isznak, majd kihajiccák az asztalokat (szétszedve kirakják a rögtönzött asztalokat) s az újasszony férfi rokonai is sorba vetve (pénzt) megtáncoltatják. A menyasszonytáncot aztán általános tánc, mulatozás követi, míg csak hajnal felé belefáradnak.

Az új párt a keresztapa kíséri vissza az újember szülői házába, ahol számukra külön helyiség van fenntartva lakásul: a kicsiház.

Reggel azonban már újból *telepődnek* (sietnek, készülődnek) az asszonyok, mert várják az ipáékat, akik nemsokára jönnek is vendégségbe, és ismét tart a lakoma és mulatság egész nap, míg *setétül* (sötétedésig).

A következő vasárnap ezt a látogatást adja vissza az újember feleségével, szüleivel, testvéreivel és közeli rokonaival (sokszor húszan is). Ilyenkor az ipáéknak visznek ajándékot is: tyúkot, tálat, kalánt, kendert, orsót, és ott esznek, isznak estig. Ami ajándékot ekkor visznek, azt az újasszony kapja (vissza) szüleitől.

Nemzet, nyámság

A házassággal a fiatalok nagykorú tagjaivá válnak a csángó faluközösségnek, társadalomnak. Ugyanekkor az újasszony belekerül férje rokonsági körébe, *nemzetébe* (nemzetségébe), *nyámságába* (rokonságába). Csak kivételnek számít, hogy egy szegény fiú olyan gazdalányt vesz feleségül, aki egyetlen gyermek, s ilyen esetben az após megkívánja, hogy hozzá költözzön vőnek, fiúnak. Az általános szabály, hogy a férfi viszi házához az asszonyt s a gyermekeik a férj családnevét öröklik, a nemzetség is férfira számítódik. A férfi családját *i-háznak*, feleségét *népemnek*, gyer-

mekeit *családaimnak* mondja; a fiút mondja *gyermeknek*, a lányt csak *lánykának*, ha serdülő, *cinkacsának* jelzi (Bf). A felmenők: *apa, anya, a házastársé ipa, máma*.

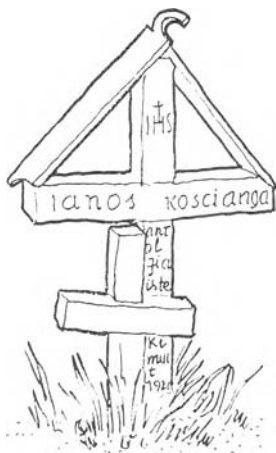
Tekintettel arra, hogy a szülői házat a legkisebb fiú öröklí, hová annak felesége is eladódik, a nagyobb újházias fiúk csak ideiglenesen viszik ide feleségüket, míg az ősi telekből (ha elég téres) kapott részen saját családi háza épül. Így magyarázható, hogy a főútból kiágazó kis utcák, gyakran zsákutcák vérrokonok szerint alakultak ki; a mizsesek (mesgyés szomszédok, Bf) egyúttal férfiágon való atyafiak is, és viszont: az egynevűek jó-részt szomszédok, többnyire épp tőszomszédok. Mint Bogdánfalvában mondják, a nemzetek a falu egy-egy részében szálltak le.

Gyakori, hogy egyes utcák az ősi család vagy nemzetség valamely egykori tagja neve után kapták mai nevüket. Így pl. Lészpeden van: Ződ János István, Jánó, Ádám, Kompót Feri, András Júzi, Komán Péter, Farkas és Fazakas ulicája. Bogdánfalvában az egyik zsákutca, a Kicsidek ulicája az egykori Kicsid-ős nagy, bő telkén keletkezett, melynek két felén a hét Kicsid leszármazott lakik.

A falvakat lakó nemzetségek közül egyeseket olyan ősinek tartanak, mint a település, vagyis falualapítók lennének. Így pl. Pusztinán – mint mondják – hamarább (elsőként) egy Pusztina nevezetű jött ide, most is élnek Pusztinák a faluban. Bogdánfalvában a Petrás a legrégebb nemzet, egyes családokról viszont még él az Erdélyből való származás emlékezete, így pl. a Szabó, Bece, Mozsikás, Kis és Kánya nemzet s mások is Erdélyből jöttek, sokan onnan is házasodtak.

Jellemző, hogy a csángóknál gyakori az olyan család, melynek mai neve újabb keletű (pl. Preszekár, Kozsokár, Zsitár, Volár stb.) román szóval nevezett foglalkozás után adott új név; más esetekben a névrománosító sovínizta papok vagy jegyzők egyszerűen lefordították a magyar vezetőneveket (pl. Ploszkucényben a Farkasból Lupu, a Gazdagból Bogatu lett). Enyhébb névromanosítás volt, amikor – különösen Roman város környékén (pl. Szabófalván) – a családneveket csak román alakba írták át (pl. Palu, Mihajes, Imrea, Iacob stb.). Ilyen elferdített-kifordított családnevek esetében már sokszor igen nehéz a korábbi rokoni kapcsolatok föl-derítése.

A csángó falu lakóinak majd minden társas összzejövele, társas munkája nemzetségi (rokoni, szomszédági) alapon történik, így pl. a lányok és asszonyok guzsalyosai, a táncok, keresztelők és menyegzők rendezése, a szerencsétlenül járt, tűzkárosult embereknek, megözvegyült asszonyoknak vagy az újházásoknak adott segítség.

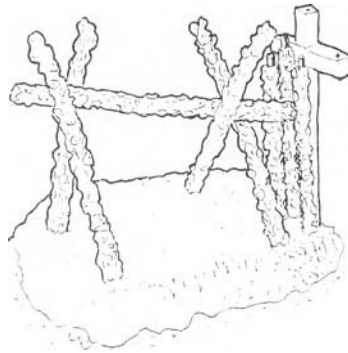

Temetői kereszt (Lujzikalagor), deszkafedele tetején félhold alakúra kivágott kakas (farka).

Rajz: Dr. Kós Károly

Családi sírhantok (Lujzikalagor), a kicsi kereszték a kisgyermek halottakéi, egyben jelzik a csángók közti nagy gyermekhalandóságot. A kicsi keresztien látható furatok a temetéskor idetűzött virágpálcák helyei. Rajz: Dr. Kós Károly

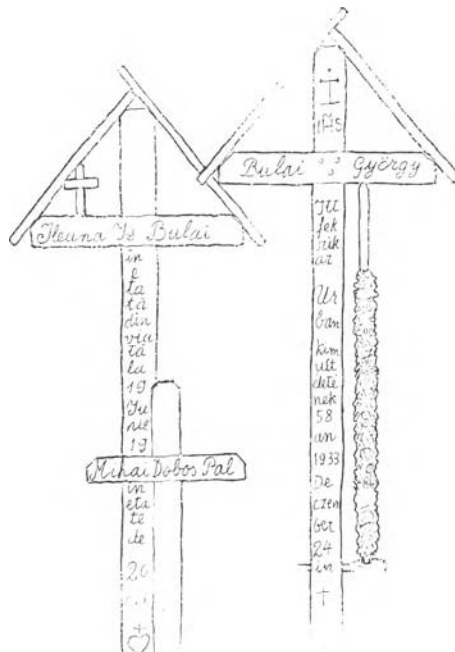

Ifjú legény sirja (Lujzikalagor). A kereszt végébe szúrt virágospálcákat később a sírhandba szúrták, a virágpálcákból összeállított kecskéhez pedig a koszorúkat támasztották. Rajz:

Kós Károly

Sírkeresztek (Bogdánfalva). Balról a szüléskor meghalt fiatalasszony keresztje, fent hozzá- illetve a halva született magzat apró keresztje, jobbról egy férfi keresztje a virágospálcával, még magyar nyelvű hornyolt felirattal. Rajz: Dr. Kós Károly

Kalákát inkább csak papjuknak adtak a csángók, amivel minden katolikus hívő tartozott: a legények kaszás-, a lányok aratókalákát, a férfiak gyakran még egy-egy szekeres vagy kézműves ingyen napszámot adtak. A fiatalok kalákája végeztével táncos multság volt (Lk).

A halott lakodalma, temető

A nemzetségi összetartozás nyomait nemcsak az élő társadalom, a lokális közösség, a falu őrzi, hanem a *halottak faluja*, a temető is. A nyírfákkal körülvett temetőben a nemzetségbeliek egymás mellé temetkeznek: a sírhalmok – mint az utcabeli telkek – nemzetségek szerint alakítanak csoportokat, s e sírhantok közül is a közeli rokonokéi egymás mellett vannak, a családtagok meg éppen egymás mellé temetkeznek.

Az egy családhoz tartozók sírkeresztjei közül mindig az apáé a legmagasabb (gyakran 3 m magas) és rendszerint hornyolóval vésett magyar felírással (míg csak a 40-es évek elején Antonescu hívei le nem gyalulták sokfelé), míg a feleség és a nagyobb gyerekek keresztje ennél kisebb. Egészen kisméretűek a kiskorukban elhunytak keresztjei, melyeken felirat sincsen. A családfelek nagy keresztjeit gyakran apró gombák módján körülvevő keresztcskék minden statisztikánál szemléltetőbben mutatják a csángóknál levő nagyfokú gyermekhalandóságot. Jellemző módon a csecsemő halott apró sírkeresztjét az anya sírkeresztjéhez illesztik.

Az élő társadalom lakodalmának jelképét, a virágospálcát a halott legény és lány keresztjébe fűrt három lyukba helyezik, melyekre, akárcsak a lakodalom alkalmával, még *tulpánokat* (fejkendő) is kötnek (Lk).

Az ifjú halott temetőbe vitelekor a *szentmihály lovára* (saroglya) ugyancsak virágospálcákat szerelnek, melyeket aztán odatűznek a friss sírhantra, háztető szarvazat, illetve négy lábú állat formára.

Sok sírkereszt kis deszkafedele fent kiálló részét sarló, félhold, illetve kakasfarok formára vágják ki, s ezt a formát *kakasnak* nevezik (talán a bibliai kakas után).

A halottat nemének és korának megfelelő ruhában temetik el. Lészpeden, *ha erőst éfian hol el* a lány, öltözete gyapotvászon csángós ing, *fota* (bolti lepelszoknya), *bernec*, ö (öv), *papucs* (cipő), *korcon* (harisnya), az asszonyokat konttyal, főkötővel, sárruhával, katrincával, az öregasszonyokat meg katrincával, főkötővel és vastag fehér gyapotvászon kendővel temetik el. A férjhalotton gyapoting, gyapotgagya, bernéc, ö, szövet (feltúrve jobb felől a bernéc alá, mint a vőlegényeknek), papucs, korcon van, a fejre nem tesznek kalapot, sem sapkát.

A fiatal halottat a falusi *gyiák* (kántor) búcsúztatja el a családtól, rokonságtól és a falutól. Ez a búcsúztató nagyon hasonló a lakodalmi búcsúztatóhoz, melyet a násznagy mond el a menyasszony nevében. A temetés után, akárcsak a menyegzőn esküvő után, *asztalvetés, prázsnyik* (r. praznic 'tor') a rokonság részére, ahol még asztalulés előtt adnak minden megjelentnek egy szál gyortyát és egy kalácsot (búzalisztból készült cipő), majd feltálalják a lakodalman is szokásos *galuskát* (töltött káposzta), *lét* (húsleves), amiket kenyér helyett kelesztetlen sültmáléval, turtával fogyasztanak el, miközben bor mellett a halott jó emlékezetét idézik, kívánva boldog feltámadást.

Az 1945-ben Jenő Antal lemnár (ács) és Ződ Ferenc piktor (festő) által készített lészpedi temetőkapura fölfestett felirat talán az első magyar nyelvű közfelírás a moldvai csángóknál:

*Hogy vagytok tük, voltunk mü is,
Hogy vagyunk mü, lesztek tük is:
Por és Hommu!*

Szakirodalom

- DOMOKOS Pál Péter
1941 *A moldvai magyarság.* Kolozsvár. 162–180.
1993 *Csángómagyar lakodalom.* In: *Moldovának szíp tájaind születtem...* Magyarországi csángó fesztivál és konferencia. Szerk. Péterbencze Anikó. Jászberény. 91–94.
- FARAGÓ József
1990 *Udvarlás a moldvai Lészpeden.* Művelődés 6–7. sz. 32–34.
- ISTÓK György – POZSONY Ferenc
1992 *Lakodalom a moldvai Klézsén.* Művelődés 12. sz. 34–36.
- KALLÓS Zoltán
1987 *Lakodalom előtti „szabogató” a moldvai magyarok közt.* Ethnographia XCVIII. 2–4. sz. 350–359.
- Dr. KÓS Károly
1976 *Csángó néprajzi vázlat.* In: *Tájak, falvak, hagyományok.* Bukarest. 103–217.
- Dr. KÓS Károly – NAGY Jenő – SZENTIMREI Judit
1981 *Moldvai csángó népművészet.* Bukarest.
- PÉTERBENCZE Anikó
1993 *Adatok a moldvai csángók folklórához.* Táncok és táncos szokások a Bákó környéki falvakban. In: *Moldovának szíp tájaind születtem...* Jászberény. 68–90.
- SERES András
1976 *Nyírásza után indulunk.* Művelődés 3. sz. 59–62.
- WICHMANN Györgyné
1936 *Moldvai csángó mennyegző Szabófalván.* Ethnographia 57–65.

Jegyzetek

1. Dr. Kós 1976. 103–217.
2. Dr. Kós – Nagy – Szentimrei 1981.
3. Faragó 1990. 32–34.
4. Domokos 1941. 162–180. Lásd főleg a búcsúztató rigmusok terjengős szövegeit.
5. Istók–Pozsony 1992. 34–36.

Mohay Tamás

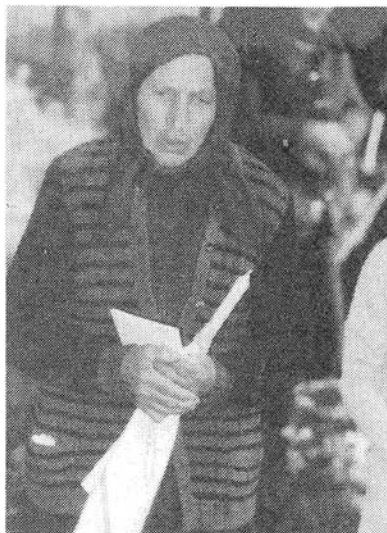
TEMETÉS A MOLDVAI FRUMÓSZÁBAN

A ki néprajzi kutatómunkára adta a fejét, azzal gyakorta előfordul, hogy miközben kitartóan keres és kérdezősködik régvolt események, szokások után, aközben egyszerre csak karnyújtásnyi közelébe kerül annak, ami a jelenben történik, s ami éppolyan esemény és szokás, mint aminek múltja felől érdeklődik. A kutató ilyenkor kilép az elbeszélések, az emlékek és emlékeztetések világából, ahol esetleg régen elhomályosult részleteket sikerült feltárnia, ahol talán már apró jelzésekből is maga előtt látja az egészet. Kérdezőből igyekszik megfigyelővé alakulni, s minél inkább a mélyére látni annak, ami körülötte történik. Kétségtelen, hogy a kutatói alkat nagyban hozzájárul ahhoz, hogy ki hol érzi inkább otthon magát, mi okoz feldolgozhatóbb nehézségeket: az-e, ha meg kell szövegetatni az embereket a „rég-i időkről”, életüknek esetleg nem szívesen feltároló részleteiről, vagy az, hogy egy előre kevésbé látható helyzetben megtalálja magát és megfelelő módon viselkedjék. Az is kétségtelen, hogy a néprajzi kutató a legtöbb esetben kívülről érkezik egy közösségbe (így van ez akkor is, ha esetleg a földijeje közé tér vissza, hiszen azok már érzik rajta a máságot, idegen világok lerakódásait), és akár akarja, akár nem, idegen abban a közegben, amit meg szeretne ismerni. Hogy mit ismerhet meg, az nemcsak azon múlik, hogy milyen éles a szeme, hanem ugyanannyira azon is, hogy az adott közösségben hogyan szokás bánni az idegennel. Társadalmi hierarchiák alján, központoktól távol eső periferikus vidékeken, hagyományait őrző vagy a modernizációban lemaradt területeken az idegen többnyire olyan úton érkezik, amelyen a helyiek még alig indultak el; láthatnak benne lehetőséget kapcsolatteremtésre, akár kapaszkodásra, vállalhatják előtte büszkén hagyományaik értékeit, s közben figyelik minden apró lépését, számon tartják, vetett-e keresztet a templomban, vagy csak megállt az oszlop mellett – egyszóval éppen annyira (csak más módon) igyekeznek kiismerni az idegent, mint az őket. Valószínűnek tartom, hogy aki „hagyja magát” kiismerni, az nagyobb eséllyel tud meg többet a számára idegen, ismeretlen közösségekről, mint aki bezárkózva csupán válaszokat vár. A váratlan helyzetekben való „megfelelő” viselkedés tehát olykor nem is azt jelenti, hogy igyekszem hamar kiismerni a helyi szokásokat, hogy aztán magam is úgy tegyek mindent, ahogy a helyiek – hanem inkább azt, hogy igyekszem kiismerni, hol a lehetséges helye az idegennek az adott helyzetben, hol és mennyire lép-

A magányos özvegyasszony egyszerű deszkakoporsóban fekszik, feje alatt virágkoszorúval. Frumósza 1992.

Fotó: Mohay Tamás

Gyászoló asszony az udvaron elhelyezett koporsónál imádkozik. Frumósza 1992. Fotó: Mohay Tamás

hetők át a körém vont szimbolikus határok, hol és milyen válaszokat várnak tőlem, a kérdezőtől, a megfigyelőtől.

Amikor 1992 nyarán a moldvai Pusztinában hírt vettük, hogy a közeli Frumósában másnap temetés lesz, nem volt kétséges, hogy ott kell lenni – akkor is, ha nem a halotti szokások feltárása az elsődleges célunk. Sem időnk, sem alkalmunk nem volt arra, hogy a „halotti szokásokat” vagy a „temetés rendjét” annak rendje-módja szerint, kézikönyvek tartalomjegyzékét szem előtt tartva végigkérdezzük. Kora reggeltől délutánig viszont együtt voltunk a halott körül, a templomban, a torban és az utcán a gyászolókkal, ismerősökkel, s e néhány óra alatt sokakkal válhattunk szót, sokat láthattunk és fényképezhattünk. Tapasztalataink közreadását akkor is érdemesnek tartom, ha azokból messzemenő általánosításokat nem lehet levonni; s másfelől akkor is, ha tudatában vagyok annak, hogy néprajzi kutatók vagy mások jóval több temetést is megfigyelhettek Moldvában csángó falvakban. Bizonyos, hogy az, aki évekig volt tanító pl. Lészpeden (Kallós Zoltán), vagy tízévi munkával fényképalbumot állított össze (Csoma Gergely), vagy a kultúra és szakralitás összefüggéseit kutatta val-

A pap érkezése előtt a sírkereszt, a kisebb zászlók és a lámpások az udvarban vannak. Frumósza 1992.

Fotó: Mohay Tamás

lásszociológiai módszerekkel (Török Zsuzsa – tanulmánya a *Szociológia* c. folyóirat 1990/3–4. számában látott napvilágot), vagy a népköltészetet, szokásvilágot, népi vallásosságot tárja föl szívós kitartással (Pozsony Ferenc, Tánczos Vilmos – nekik külön is köszönettel tartozom segítségükért, ami nélkül nem boldogulhattam volna) – az itt leírtaknál lényegesen többet tud, s az is biztos, hogy sokáig nem rajtuk múlt, hogy közzé tehetik-e, amit tudnak.

Anna néni 90 év fölött volt már, mikor meghalt. Egyedül élt kis házában, ami a hosszúkás udvar mélyén állt egy mellékutcában. Négy lánya és fiai maradtak a faluban, de nem laktak együtt. A temetést és a tort a lányok rendezték családjukkal. Reggel nyolc óra előtt a koporsó már kinn volt az udvaron a ház előtt. A nyitott deszkakoporsó nem méretre készült, egyszerű kivitelű volt. Fedele külön volt a kerítéshez támasztva. A halott lepellet letakarva feküdt benne, feje alatt virágokból font koszorúval. A

Szent Mihály lovát fekete-zöld mintás szöttes terítővel takarták le, azon nyolc ruha (kendő) volt elhelyezve kétoldalt összehajtva, amit majd a koporsóvivő asszonyok kaptak meg. A halott álla nem volt felkötve, csak a szeme lefogva. A koporsó körül a rokonok, főleg idősebb asszonyok álltak, s érkezésünkkor a buszon velünk együtt utazó keresztlány, 50–60 év közötti asszony, odalépett a koporsó mellé, és siratni kezdett. Amíg a gyászolók a pap érkezésére várakoztak, addig a férfiak főként a kapu körül álltak, ahol a szomszéd pajta oldalának voltak nekitámasztva a nagyobb templomi zászlók; velük szemben a kerítéshez támasztva a kisebb zászlókat, a lámpásokat és a sírkeresztet helyezték el. A várakozás ideje alatt, ami a szokásosnál kicsit hosszabbra nyúlt, a férfiak a kapu körül, a többiek valamivel beljebb, és a koporsó körüliek is halkabban vagy hangosabban beszélgettek, s ekkor lehetett valamelyest szemügyre venni bennünket is: pusztinai (de távol élő) ismerősüket, két diáklányt és a láthatóan távolról érkezett idegen férfit. Nem lehetetlen, hogy a várakozás és a megérkező idegenek együttes hatására a koporsónál szokatlan módon egy asszony imádkozni kezdett. Elmondta a Miatyánkot (abban a szájhagyományban élő formában, ami némileg különbözik az egyházi nyelvben rögzített szövegtől), majd közvetlenül utána a következő archaikus imát:

*Ma péntek
 Az én házamba Szent Antal
 Közepébe küs oltár
 Abba ül Ur Jézus Krisztus
 Szent haja leeresztve
 Szent ajaka megkékülve
 Jobb kezibe kis könnyücske
 Abból imádkozik
 Odamene Szent Lukács
 Jivendüli Isten
 Mi dolog, mi dolog, ki vagyok parancsolva a Kálvári
 helyre
 Hogy a zsidók felfeszítsenek
 Magas keresztfára
 Vas ostorokval ostorozzanak
 Vas lándzsákkal döfödjének
 Piros véremet kiontsák
 Fekete földnek színyire
 Ki ezt elmondja este lefektibe
 Regvel felkőtibe
 Kicsid ujját sem hagyja bűnben, ámen.*

A koporsót egymást váltó nem rokon asszonyok viszik a templomig Szent Mihály lován.
Frumósza 1992. Fotó: Mohay Tamás

A temetési menet a falu főutcáján a templom felé halad. A lelkész a zászlók után megy,
mögötte a koporsó. Frumósza 1992. Fotó: Mohay Tamás

A szobában készítik el a kínálnivalót.
A tor vendégeinek felvágják a kenyeret
és a pitánt. Frumósza 1992. Fotó:
MohayTamás

Ilyen archaikus imákat legtöbbször kérdezésre lehet hallani, s igen kicsi az esélye annak, hogy valódi imahelyzetben találkozhatson velük valaki: ahhoz ott kellene lenni egy éppen reggeli vagy esti imáját végző ember mellett. A temetésen elhangzott ima „valódi” ima lehetett: az utolsó, amit a halott jelenlétében anyanyelvén mondtak el. (A temetést megelőző virrasztásokon nyilván mondtak más magyar imákat, énekeket is.) Az általam ismert szakirodalomban nem találtam nyomát hasonló esetnek Moldvából, s szóban sem tudott senki róla többet mondani. Ezért kérdés lehet, hogy nem csupán a hosszú várakozás vagy az „idegenek” kedvéért illesztették-e oda. Ha úgy volna, akkor is jellegzetesnek kell tartanunk, hogy ilyen helyzetben éppen egy magyarul elhangzott archaikus ima kerül a felszínre. Az az újabb tilalom, hogy Moldvában a halott mellett már

egyáltalán nem (a virrasztóban sem) szabad magyarul imádkozni, nyilván csökkenteni fogja hasonló „élő” imák megfigyelésének lehetőségét.

A pap megérkezése előtt a jelenlevőknek kis fehér gyertyákat osztottak – a távolból érkezett pusztinai ismerős pedig emlékképeket a pápa magyarországi látogatásáról. Ekkor volt idő benézni a kis házba is: a bejárat a keskeny középső helyiségbe vezetett, attól balra nyílt a szoba, ahol a halott fel volt ravatalozva. Még égett a két kis lámpa, ami éjjel világított, gyertyát pótolta. A két kis asztalt már beállították a fal mellé, a sarokban kis széken párnák és összehajtott terítők voltak. Az elsőszobában, ahol a tűzhely, az ágy, a saroktéma állt, minden a helyén volt. A pap érkezése előtt már ki volt készítve a kerítés mellé egy kis asztalra ruhája, stólája, szertartáskönyve, s amikor a kántorral együtt megérkezett a pap és a vikárius, ebbe öltöztek föl. Az udvaron a rövid egyházi szertartást románul végezte a két pap, a kántor, s a gyászolók velük együtt énekeltek, imádkoztak. Ezután állt föl a temetési menet: elől kis zászlóval egy férfi, mögötte a sírkeresztet két oldalról ketten tartották, mögöttük a lámpást vivő, majd nyolc kis zászlótól közrefogva a három nagy templomi. A két pap a zászlók mögött haladt, utánuk vitte nyolc asszony a koporsót. Az általános szokás szerint a halott lábbal a kapu felé feküdt az udvaron, így is vitték ki (lábánál állt a pap is a szertartás alatt, háta mögött a gyászolók nagyobb részével). Az utcára érve sorakoztak fel a zászlóvivők és a keresztvivők is, nem álltak oda a koporsóhoz a búcsúztatás alatt. Ugyancsak nem szögeztek le a koporsót (ahogy az a legtöbb helyen szokás), hanem a temetési menetben külön vitték a koporsófedelelet a halott mögött négyen. Amikor a menet a mellékutcákból kiért a főútra, kissé összerendeződött, és csak az út egyik oldalát foglalta el, hogy a járművek elhaladhassanak. A szembejövő szekerek megálltak, az emberek levett kalappal adtak tiszteletet. A kerítések mögül gyerekek, felnőttek néztek utána a menetnek. Előfordult, hogy a koporsó kissé félrecsúszott a Szent Mihály lován: akkor a koporsóvivők megálltak, megigazították, váltották egymást, úgy haladtak tovább. Menet közben a halott arcát takaró lepel lecsúszott (ezt nem igazították vissza), s így szemből megsütötte a nap. Amíg a templomhoz ért a menet, énekek hangzottak egymás után.

A templom előtt a keresztvivők, a zászlótartók és a két pap fölment a lépcsőn, s a többieket, akik a koporsóval félkaréjban megálltak, így fogadták. Mielőtt bevonultak a templomba, a pap beszentelte a halottat. A gyázmise alatt a Szent Mihály lovára tett koporsó arccal az oltár felé volt letéve, s gyertyákat itt is meggyújtottak. Mivel a templom padlózata éppen

A torra az udvaron kondérokban fő a tejbelaska és a galuska. Frumósza 1992.
Fotó: Mohay Tamás

A megterített asztalnál kiosztott égő gyertyákkal imádkoztak a kántor vezetésével.
Frumósza 1992. Fotó: Mohay Tamás

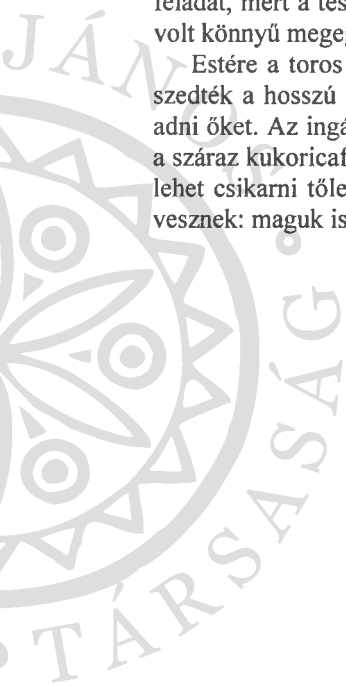
fel volt bontva felújításhoz, az emberek kissé botladozva keresték meg helyüket.

A gyászmise után a templom előtt újra felállt a menet, s tíz óra körül ért ki a temetőbe, ahova egy darabon kissé meredek út vezet. A sírok között, ahol már szűkebb volt a hely, de még a sírtól távolabb, letették a Szent Mihály lovát, otthagyták a fuben, és csak a koporsót vitték oda a sírhoz. Rövid szertartás után itt szegezték rá a fedelet, s úgy eresztették le a sírba. A rokonok egy-két röögöt dobtak utána („hogy könnyebben elfelejtsék”, mondta utána valaki), de a behatolás ideje alatt csak a legközelebbi rokonok maradtak a sírnál: a két pap, a kántor visszaindult a templomhoz, a többiek pedig elszéledtek, ki-ki megkereste saját rokonai sírját vagy elindult haza, illetve a tort előkészíteni. A hantolás alatt még elhangzott egy rövidebb siratás. A távozók az összecsavart zászlókat a Szent Mihály lovára tették, s visszavitték a templomba. A sír körül állók ezen a ponton kérték meg az idegent, hogy fényképezze le őket.

A tort nem a halottas háznál tartották meg (hiszen ott már senki nem lakott), hanem az idős özvegyasszony egyik lányának udvarán, ahol a szomszédban a testvére is ott lakott. Így lehetett biztosítani az előkészületeket. A torban a pap már nem jelent meg, csak a kántor, aki az asztalfőn foglalt helyet. Két oldalán a férfiak, lejjebb az asszonyok, s az asztal végében a gyerekek. A diákok közül azt, aki ott foglalt helyet először, más helyre, az asszonyok közé tessélték, engem pedig a férfiak közé, a kántor közelébe. A hosszú asztal két oldalán együtt kb. 50–60-an lehetünk. Mialatt helyet foglaltunk, felválták a szobában (a szövöszékre tett deszkán és a fal melletti asztalon) a kenyeret és a pitánt (utóbbi a halott egyik kedvenc étele volt), s lavórban, kosárban vitték ki az asztalhoz. A kertben kondérokban főtt a tejbelaska és a galuska – melljük sült húst tettek még oda az asztalra. Az első kínálás az ital volt, s amíg minden étel az asztalra került, az emberek beszélgettek. Akkor mindenki fölállt, kis vékony gyertyákat kapott, s az égő gyertyákkal mondta el a kántor a búcsúztatót (név szerint megemlítve a halott közeli rokonait, hozzátartozóit), az imákat – együtt a jelenlevőkkel a Miatyánkot és Üdvözlégyet, a halotti imákat románul – és az asztali áldást. Az étkezéshez kanalat és kenyeret mindenkinek külön adtak, a leveseket zománcos mély tányérokban tálalták, amelyekből egymás után vettek a vendégek, a szomszédok olykor közös tányérból is kanalaztak. Ekkor már fesztelen volt a beszélgetés, előkerültek régi történetek, a férfiak közt különösen a háborúval, fogsággal kapcsolatban, meg az éppen szorító gondok, megoldásra váró helyzetek. A kántor közelében a férfiak olykor románra váltottak, de ő is értette a magyar szót.

A kb. másfél órás étkezés végeztével újra sor került – felállva, égő gyertyákkal – a búcsúztatóra, az imádságokra és az asztali áldásra, majd lassan szétoszlott a vendégsereg. Az udvaron segítőkész rokonok hozzáfogtak a mosogatáshoz a fateknőben (katlanokban melegítették hozzá a vizet), s a megmaradt étel egy részét szétosztották a segítők és a rokonok között. A vendégek távozása után csak néhány férfi maradt az asztalnál, akik fokozatosan egyre jobb kedvre derültek, és azt is megbeszélték, hogyan osztják meg a családban a temetés és a tor költségeit. Ez nem volt egyszerű feladat, mert a testvérek és a sógorok közt békétlenség is előfordult, nem volt könnyű megegyezni.

Estére a toros házban is visszatért az élet a rendes kerékvágásba, leszedték a hosszú asztalt, összerakták az edényeket, hogy vissza lehessen adni őket. Az ingázók másnap, szerdán, korán keltek, az öregek kimentek a száraz kukoricaföldekre kapálóba, hogy magkapják a földtől azt, amit ki lehet csikarni tőle. Anna néni lányai másnap és még egy darabig feketét vesznek: maguk is idős asszonyok, akik eltemették édesanyjukat.

Nyisztor Tinka

„RENDES” TEMETÉSEK PUSZTINÁBAN
A SZOKÁS SZEREPE
A HAGYOMÁNYOS KULTÚRÁBAN

Az emberi élet fordulóihoz kapcsolódó szokásokat vizsgálva, Arnold Van Gennep a temetési szertartásokat „elválasztó rítusoknak” nevezte. Elemzéseiben elsősorban a szokások társadalmi funkcióit, aspektusait ragadta meg. Az átmeneti rítusokban mindig a társadalmi állapot tükröződik, éppen ezért az a legfontosabb funkciójuk, hogy az egyént és a közösséget megsegítsék a hirtelen megváltozott élethelyzetben.¹

Az emberélet végső fordulópontjához fűződő rítusok a paraszti közösségekben is pontos „forgatókönyvre” épültek: cselekvéseik, tárgyi kódjaik, tér- és időhasználatuk rendje nagyon tagolt, pontosan meghatározott volt.

A hagyományok által meghatározott temetkezési szokások a moldvai falvakban is pontos utasításokat tartalmaztak az elhunyt közösségből való eltávolítására, és egy újabb családi meg társadalmi "egyensúlyi" állapot megteremtésére vonatkozóan.²

A temetés szertartásrendjét Moldvában is alapvetően meghatározta az elhunyt társadalmi státusa, neme, életkora, felekezete stb.³ Dolgozatomban a temetkezéssel kapcsolatos szokásokból csak azokat az elemeket vizsgálom, melyek két konkrét pusztinai temetés társadalmi háttérét világítják meg és értelmezik. Fölöslegesnek érzem a hagyományok által meghatározott pusztinai temetkezési szertartásrend teljes bemutatását, mivel azt Virt István írásai már megvalósították.⁴

Ugyanakkor szükségesnek érzem tisztázni, hogy az itt bemutatásra kerülő két konkrét temetést a pusztinaiak "rendes" temetésként emlegették. Az esemény minősítése során a falubeliek a rendes szónak nem a magyar köznyelvi jelentését használják, mivel máskor is rendszerint ezzel nevezik meg a neveléses, szokatlan, különleges és groteszk eseményeket.

Dolgozatomban a temetkezési szokásoknak csak a legfontosabb eseménysorát (tehát a koporsónak a halottas házból történő kivitelétől a temetőben sorra kerülő elföldeléséig) vázoló fel. Pusztinában napjainkban is úgynevezett zászlós temetkezés van. A temetést megelőző nap elhoznak a templomból egy körmeneti keresztet, négy-hat zászlót és két *lobogót*. Az utóbbiak nem mások, mint rúdra erősített világítólámpák. A halottas háznál rendre gondosan feldíszítik a felsorolt tárgyakat: háziszóttéseket vagy

bolti fejkendőt, zsebkendőt, törülközőt kötöznek a zászlók és a „lobogók” rúdjaira, valamint a keresztekre.

A temetés napján már korán reggel a halottat koporsóba helyezik és kiviszik az udvarra, ahol a gyülekező emberek imádkozva fejezik ki tiszteletüket az elhunyt iránt, majd rendre végbúcsút vesznek tőle. A pap és a kántor megérkezésekor a család udvarán rövid szertartás következik: a lelkész egyet imádkozik, majd beszenteli a halottat. Utána a gyászmenet lassan elindul a templom felé. A népes családok és rokonság tagjai a gyásmise idején szentgyónást végeznek a halott tiszteletére, ezért rendszerint két pap szokta irányítani és vezetni a temetési szertartást.

A temetési gyászmenet rendje Pusztinán szigorúan kötött és meghatározott: elől halad a feszületet vivő személy, aki rendszerint a megboldogult keresztyermeké. Utána viszik a két *lobogót* és az egyházi zászlókat. Őket követik a papok, a kántor és a rokonság távolabbi, nem közeli férfitagjai. A halottat szállító szekér mindig a menet végén halad, melyet hagyományosan a közeli családtagok, a rokonok és a nők csoportja zár.

1993. december 31-én Pusztinában két elhalálozás történt: Kondor György hosszas betegeskedés után hunyt el, míg Bullák Júzsi Marikát férje december 31-én reggel holtan találta az ágyban. A család és a helybeli katolikus lelkész előzetes szóbeli megállapodása szerint mindkét temetés egy napon, de különböző órában történt volna.

Reggel 9 órakor a pap és a gyászmenet a férfi halott koporsóját a szokásoknak megfelelően elkísérte a templomba, ahol a közeli rokonok felsorakoztak az előbb már említett gyónáshoz. A pap beült a gyóntatószékbe, míg a kántor imádkozni kezdett a hívőkkel együtt. Ezen a napon csak egy pap végezte a temetési szertartást. Körülbelül tíz-tizenöt perc múlva *a páter hirtelen kiszökött a gyóntatószékből, vette a deákat és elindult ki a templomból.* (Sz. M. sz. 1954, Pusztina).

Ettől a pillanattól kezdve a temetési szokásrend megszokott „forgatókönyve” felborult, szerepét veszítette. Az új és szokatlan helyzetben a jelenlévők közül már senki nem tudta, hogy most mi a konkrét szerepe, teendője. A csend a templomban hirtelen megszakadt. Az emberek hangosan beszélgetni kezdtek, mivel nem értették, mi történik. Mikor észrevették és megállapították, hogy a pap utasítást ad a kántornak és néhány embernek, hogy induljanak a temetési kellékekkel a másik halott után, maguk is elindultak.

Azok, akik már eleve ki voltak jelölve a kellékek hordozására, megfogták a zászlókat, a lobogókat és a feszületet és elindultak a pap után. Hamarosan kiderült, hogy a *páter* a szertartás közben megváltoztatta az

eredeti megegyezést, s úgy határozott, hogy a templomba behozatja a másik halottat is, s ott mindkettőnek közös misét celebrál. Tehát „egy kalap alatt elintézi” majd mindkét temetést.

A falubeliek zavarát az fokozta, hogy a második halottas háznál még nem voltak rákészülve a temetésre, mivel a lelkéssel való előzetes megbeszélés értelmében csak két órával későbbre várták a papot. A családtagok a lelkésznek olyan érvekkel indokolták a temetés későbbi, tehát az eredetileg meghatározott időpontban való kezdését, melyeket szigorúan a helyi tradíciók határoztak meg:

a) Az ételek a tervezett torra kellő időpontban semmi esetben sem készülhetnek volna el.

b) A temetkezési kellékekre (pl. zászlókra, keresztekre) hirtelen nem lehet felkötözni a *kendezőket* vagy *kendőket* stb.

c) Nem volt előkészítve a halottas szekér, mivel ugyanazzal a szekérral vitték volna ki a második halottat is, mint ami az előző temetésen is szolgált.

d) A hivatalosan kiállított halotti bizonyítvány a családhoz még nem érkezett meg a községközpontban lévő tanácstól, így az is könnyen előfordulhatott volna, hogy annak hiányában a lelkész nem engedélyezi a hirtelen elhunyt személy temetését.

A szokatlan helyzetben a családtagok érvei a *pátert* nem tudták szándéka megváltoztatására készíteni, mivel az továbbra is határozottan követelte a halottat.

A rövid vita után a hozzátartozók gyorsan intézkedtek. A szomszédból kértek egy szekeret és két tehenet, majd a koporsót a szekérra helyezték és tanácstalanul elindultak a templom felé. Már induláskor váratlan helyzetek teremtődtek és nehézségek kezdődtek.

A zászlókat, a lobogókat és a fészületet most a második halottnál kijelölt női személyek vitték volna, mivel a kellékeket mindig az elhunyttal azonos neműek viszik, de mellettük már ott álltak azok a férfiak is, akiket az előző halott temetésénél jelöltek ki ugyanarra a szerepkörre.

A temetésekre január 2-án került sor, éppen ezért a falu lejtős utcáit jég és hó borította. A tehenek nem voltak megpatkolva, éppen ezért csúsztak, s a koporsót nem bírták kihúzni a hágón. A nehéz helyzetben a szekér után haladó siratok és közeli rokonok tolni kezdték a szekeret és biztatták az állatokat. *Erőst nagy kacagság vót. A pap elől sietett, s hátul taszitották a szekeret, aki hogy tudta. Ki kacagott, ki bőgött, de erőst rendes vót.* (Sz. M. sz. 1954, Pusztina)

Az általános kavarodás, tanácstalanság a templomi gyászmise után tovább fokozódott. A jelenlévők nem tudták eldönteni, milyen legyen a közös menet sorrendje, a férfi vagy a nő koporsója legyen az első. Az így összetársított két halottnak csak egy feszület jutott. Viszont annak hordozására már két személyi volt kijelölve, egy-egy mindkét halott részéről. Ugyanez történt a többi kellekkel is.

Az általános zavarban elfeledték az illemszabályokat, s a zászlóvivő férfiak és nők között már a menet indulásakor veszekedés támadt, mivel mindkét fél ragaszkodott a kijelölt szerepéhez. Mivel a vitában végül is a férfiak bizonyultak erősebbeknek, a nők csak kísérték a kereszteteket, de voltak olyanok is, akik meg tudtak egyezni: az út első szakaszán a férfiak, másik felén pedig a nők teljesítették kötelességüket. A felek közötti egyezkedés alkalmat teremtett nemcsak a vitatkozásra, hanem a szórakozásra is.

Egy fiatal asszony, aki részt vett a temetésen, így beszélt a történetekről: *Hála Istennek, én nem vittem se keresztet, se lobogót, de az emberem igen. Az emberem megegyezett a társával, hogy egy darabig viszi egyik, s osztán a másik, s kész. S a végén mindenki elveszi a kendezőt vagy ruhát a keresztéről. Ők nem veszekedtek, csak kacagták a másik embereket és asszonyokat. Elől ment a pap, de hátul mindenki úgy veszekedett, hogy zúgott a falu. Vót, aki fogatt az áldat mellett, de sokan szidták a papot, hogy csúfságot csinált ebből a két emberből.* (Sz. M. sz. 1954)

A zűrzavar csúcspontja a temetőben következett, mivel a sírgödörök nem egymás mellett voltak és a pap nem tartotta be a kialakult sorrendet. A résztvevők elvárása az lett volna, hogy először a férfi, majd a nő tetejét szentelje be. Ez azonban fordítva történt, és a résztvevők nem tudták: hol, mikor, mi történik és hová álljanak. A teljes káoszról az elhunyt férfi feszületét vivő adatközlőnk így emlékezett:

Hát nekem Kondor György szomszédom s keresztapám es vót. Én a feszületvel odaálltam a koporsóhoz, a gödör mellé, de míg odaértem, a koporsót leszegezték. Én úgy tudtam, hogy keresztapámat temeti hamarébb, s azé álltam oda. Hát eccer aszongya valaki, hogy – Péter, te nem jó helyen álltál meg! Ez nem Kondor György! Hát ezt csinálta a pap, hogy én odaálltam Marikacska fejihez, mint egy bolond. (K. P.)

Nem volt könnyebb a siratóasszonyok helyzete sem. Pusztinán a halottat folyamatosan siratják a temetőben addig, amíg bele nem helyezik a sírgödörbe. Ennek időtartama általában tíz-tizenöt perc szokott lenni. A mi esetünkben a második halottat azért kellett hosszabban siratni, mivel várni kellett az első elhunytat temető papra. Azonban a siratok már nem

bírták szusszal, s a rögtönzött siratószöveget többször is megismételték, ezáltal éppen az ellenkező hatást, tehát kacagást váltottak ki a jelenlévők-ből.

Az egyházi kellékeket díszítő tárgyakat rendszerint azok a személyek kapják fizetségül, akik a menetben hordozzák a keresztet, lobogót. Jelen esetben a szemfulesebbek gyorsabban leszedtek mindent a zászlókról. A zavart az is fokozta, hogy nem tudták azt sem eldönteni, hogy kit milyen tárgy illet meg, mivel nem egyformán cipelték a kellékeket.

Az események háttere

Pusztinában minden évben január 1-én kezdődik az egy hétig tartó házszentelés. Ezen a héten a papok és kíséretük házról házra járnak, megszentelik, megáldják a házat, a családtagokat, és összegyűjtik az évi egyházi adót.

A falubeliek véleménye szerint a „rendes” temetés hátterében az 1994. évi házszentelés állt. Ugyanis a páter azért vállalta a két temetés „sietős” lebonyolítását egyedül, hogy a „kicsi pap” időközben haladjon a házszen-teléssel, illetve az egyházi adó beszédésével.

Pusztinába 1992-ben érkezett a jelenlegi plébános, aki a iași-i püspök-ség utasítására gyökeres változásokat hajtott végre a helyi vallásos élet-ben, szokásokban.

1. Rendelkezései alapján a kántor már nem járhatott halottas házhoz virrasztóba, csak a temetés előtti napon mehetett el oda "búcsúztatni".

2. Az elhunyt tiszteletére Pusztinában addig naponta meghúzták a ha-rangokat, mely fontos kommunikációs elem is volt, tehát egyúttal hírül adta az eseményt is. Az új lelkész felborította ezt a hagyományt is, mivel csak az első napon engedélyezte a harangozást.

3. Azt a személyt, aki egyházi szolgáltatásokra szorult (pl. keresztelés, esketés, temetés), arra kötelezte, hogy meghatározott napon neki dolgo-zanak. A plébános saját tulajdonaként kezelte az egyház által visszakapott tíz hektár földterületet, amit mindig a hívőkkel dolgoztatott meg.

A falu szokásainak figyelmen kívül hagyása, hagyományainak durva felborítása és megsértése azt eredményezte, hogy Pusztinában tragikomi-kusan végződött a két „rendes” temetés.

A temetés utóhatásai

1. A faluban általános felháborodást keltett a pap minősíthetetlen viselkedése.

2. Az öregasszonyok elkeseredve beszéltek a temetésről: *Az emberből csúfot űznek, még akkor es, ha minden adósságot megfizetnek.*

3. 1994. január 4-én Pusztinában újból temettek. Az esemény előtt az elhunyt hozzátartozói különleges módon, írásban hívták meg a papot: *Tisztelendő! Mű megfizessük, de csak úgy jöjjön el temetni, ha rendesen, becsületesen végez. Olyant, mind tennapelőtti temetés, mű es tudunk csinálni, belétejük a hótat egy zsákba, s belévessük a gödörbe, eltemessük s kész. Bár (legalább) nem lesz ott az egész falu, hogy kacagjanak.*

4. A történetek után a falu történetében először fordult elő, hogy Pusztinában több család nem engedte be a papot házszentelni és nem fizették meg a kötelező évi egyházi adót.

5. A házszentelések befejezése utáni vasárnap az egész falu várta, hogy a templomban mise közben az *áldott*, vagyis a lelkész prédikálja ki, értelmezze, magyarázza a történeteket, de ez nem következett be. A pap úgy csinált, mintha mi sem történt volna, sőt megköszönte a falu minden lakójának a templom fenntartásához nyújtott hozzájárulását.

Összegzés

A pusztinai "rendes" temetés bemutatásával és leírásával a hagyományos szokások normatív és regulatív erejére akartam rámutatni. Az egyén és a közösség életében mindig és mindenhol súlyos zavart, bizonytalanságot okoz a kialakult normák és szabályok durva megsértése vagy megváltoztatása.

A „rendes” temetés története azt is jelezte, hogy a faluközösség és a pap között felhalmozódott korábbi feszültségeket, konfliktusokat az emberek csak akkor merték kifejezésre juttatni megjegyzéseikkel, zúgolódással, az újabb temetésre küldött különleges felkéréssel, az egyházi adó megtagadásával, amikor a lelkész éppen legszemélyesebb szokásaikat sértette meg.

Szakirodalom

FEJŐS Zoltán
1979

Az átmeneti rítusok. Arnold Van Gennep elméletének vázlata.
Ethnographia XC évf. 3. sz. 406–414.

- GENNEP, Arnold Van
 1996 *Riturile de trecere. Iași.*
- KUNT Ernő
 1987 *Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe. Budapest.*
 1990 *Temetkezési szokások. In: Magyar Néprajz VII. Budapest. 67–101.*
- VIRT István
 1989 *Halottas szokások és hiedelmek a Baranya megyében élő csángóknál. In: Janus Pannonius Múzeum Évkönyve. Pécs. 227–239.*
 1990 *Egy moldvai magyar község (Pusztina) halottas szokásai. In: Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl. Budapest. 132–145.*
 1991 *Halottas szokások változásának vizsgálata Pusztinán és a Baranya megyében élő csángóknál. In: A Duna menti népek hagyományos műveltsége. Budapest. 649–654.*
 1992 *Csángó halottas szokások. Téka 12. sz. 24–31.*
 1993 *"Meggzabadultam a testi haláltól". A moldvai csángók lélekhite. In: "Moldovának szíp táiaiind születtem..." Jászberény. 60–67.*

Jegyzetek

1. Gennep 1996.; Fejős 1979.
2. Virt 1992.
3. Kunt 1987.; 1990. 69.
4. Virt 1984.; 1990, 1991, 1994.

Nyisztor Tinka

A GYERTYA HASZNÁLATA MINDENSZENTEK ÉS HALOTTAK NAPJÁN PUSZTINÁBAN

A Bákó megyei Pusztina római katolikus lakossága a XVIII. században telepedett le a Tázló mentére. A faluban napjainkban kb. 700 család, 5000 személy él. Két család kivételével a pusztinaiai archaikus székely nyelvjárásukat a mostoha körülmények között napjainkig megőrizték. Kalendáris szokásaik szorosan kapcsolódnak a katolikus egyház ünneprendjéhez és vallásos szertartásaihoz.

1. Halottak napi szokások Pusztinában

1992–1994 között a faluban közvetlenül megfigyeltem a halottak napi megemlékezések sorában a gyertyával kapcsolatos szokáselemeket.¹

Pusztinán halottak napjáig az asszonyok a sírokat gondosan rendbe teszik. A falubeliek a naptári év során más alkalommal nem látogatják a temetőt.

Mindenszentek napján délelőtt tíz órakor a templomban *nagymisét* tartanak. Azon a hívek általában igen nagy számban vesznek részt. A faluból már sokan közelebbi vagy távolabbi városokban dolgoznak, de erre az alkalomra hazajönnek, főként azok, akiknek közeli hozzátartozója hunyt el az elmúlt esztendőben. Ilyenkor a mindenszentekért és a halottakért tartott misét a pap románul celebrálja. Más napoktól eltérően mindenszentek és halottak napján a nők gyászos viseletbe öltöznek, fejükre fekete kendőt kötnek.

1992-ben a mise végén a pap kihirdette a délutáni programot, és püspöki körlevelet olvasott fel a híveknek. Pusztinában hajdanán mindenszentek napján a sírszenteléseket délután egy órakor kezdték el több pap részvételével. Az említett püspöki körlevél gyökeresebb változásokat tett kötelezővé a halottak napi szokások rendszerében. Attól az évtől kezdve a pap minden sírnál csak egy *liberát*² mond el, és csak egyszer szenteli meg a sírt. A körlevélben elrendelték, hogy a halott összes hozzátartozója egyszerre legyen ott a sírnál, mert később a pap ugyanoda már nem tér vissza újra. A temetőben végzett halottak napi szokások kiemelkedő eseményének számít a sír megáldása és a *libera*, amit a pap és egy ministráns végez.

Pusztinában eddig az volt a szokás, hogy ahány *liberát* fizettek, a pap annyit imádkozott a sírnál. Aki sokat fizetett, ott a pap sokat imádkozott.

A püspöki körlevél éppen ezt a rendszert kívánta megszüntetni. A befizetést igazoló cédulát a temető kapujában lehet megvenni a „megyebíróktól”. A befizetést követően ráírják a cédulára, hogy kiért és hány „liberát” fizettek. A sírnál a pap erről a papirosról olvassa le a halott nevét, és a kifizetett összeg nagyságától függetlenül csak egyszer imádkozik. A szokás megváltoztatása felháborodást, nemtetszést váltott ki a hívek körében: *Ha én eccer fizetek száz liberát, mongya el száccor a pap, met az a dóga, s ahogy mostanig el tutták mondani, mondják el most es. Ha nem szégyelné az ember, fizetne csak egy liberát, lássuk, akkor jó lenne-e?* (D.P.) 1992-ben egy „libera” ára 10 lej volt, 1994-ben már 1000 lejt hirdettek ki előre, de mindenszentek napján a pap csökkentette a „libera” árát.

Mindenszentek és halottak napján általában a temetőben találkozik a falu apraja-nagyja. Ilyenkor azok is meglátogatják a temetőt, akik már csak ritkán jönnek haza szülőfalujukba. Mindenszentek délutánján a távolabbról hazalátogatók virágot és koszorút visznek rokonaik sírjára, ahol gyertyákat is gyújtanak. A faluban élők ilyenkor a temetőbe étellel, itallal teli tarisznyákkal érkeznek, a kezükben pedig több szál gyertyát hoznak. Azok közül a helybeliek a sír megszentelése közben párat meggyújtanak, majd az égő gyertyát a sírhant földjébe szúrják és ott hagyják elégni. Miközben a gyertyák pislákolnak, a rokonok csendesen imádkoznak.

A magukkal vitt ételt és italt rendszerint idegeneknek, ismerősöknek, szegényebb falubelieknek és gyerekeknek ajándékozzák, vagyis *Isten nevében* elosztogatják. Ilyenkor egy kisebb, boltban vásárolt kalácsot, kekszket, diót, valamint egy pohár pálinkát vagy bort adnak át egy szál gyertya kíséretében: *Vedd el ezt a kalácsot tátámért, gyermekemé adom!* Aki elfogadja, az megköszöni: *az Isten fizessen érte.* Az ital elfogyasztása előtt abból egy keveset a földre is leöntenek, miközben a következőket mondják annak, aki az italt adta: *Isten tartsa meg!* Majd így folytatják: *Isten adjon örök nyugodalmat a meghóttaknak, minden cseppből részt. Isten bocsássa a bűneiket!*

Pusztinában a hivatalos egyházi ünnepi szertartások ilyenkor három napig tartottak. Éppen ezért a temetőben mindig voltak emberek, akik imádkoztak a sírok mellett, ételt, italt és gyertyát osztogattak Isten nevében, vagy egy pohár ital mellett éppen ráérősen elbeszélgettek a halottakról és a mindennapi élet dolgairól. Mások a síron rendszerint gyertyákat égetnek, s imádkozva várják a pap érkezését, hogy elmondja a *liberát*.

A tehetősebbek a templomi és a temetői megemlékezések mellett a családi háznál megtartott *torral* is felidézik elhunyt családtagjaik emlékét.

Az "Isten nevében" felajánlott ételt és italt a halottak napját megelőző vagy az azt követő héten is átadhatták a halotti tor résztvevőinek. Moldva-szerte ma is úgy tartják, hogy amit Isten nevében ajándékoznak valakinek, azt a halott a túlvilágon meg fogja kapni, vagyis "érte esik": *Halottak napjától egy hétvel hamarább kezdik tenni a torokat, s a halottak napja után es még egy hétig asztalt tesznek majt mindennap.* (B.K.)

Pusztinán a torba meghívják rendszerint a szomszédokat és rokonokat, de ilyenkor az utcáról is beinvitálnak mindenkit, aki éppen arra jár. *Halottak napján szoktak tenni tort, met ez a halottak emléké. Reggel vagy este ételeket csináltunk, s esszegyűjtöttük a szomszédokat, a rokonokat. Enni adunk, imátkoznak, s megköszönik: Isten fizesse, essék a hótaiké!* (M.M.)

Mikor elkészítettük az etelt, akkor híjuk a népességet esze. A szomszédoságot, a komaasszonyokat, a jóbarátokat, mindenkit, aki oda való. Asztán vannak úton valók, melyek idegenek, más falusiak, s azok es éhesek. Azokat esz behíjuk az útból: Mé nem jó bé egy kicsit, hogy adjunk egy kicsi ételt s egy pohár italt a hótainkét. S akkor az emberek szüvesen jönnek s megköszönik. (B.K.)

A toron részt vevők az étel elfogyasztása előtt és utána állva, égő gyertyával imádkoznak. 1992-ig mindig a kántor vezette az imádságot, de attól az évtől már a faluból hívnak előénekes asszonyokat, akiknek speciális szolgálataikért fizetni is szoktak: *Mielőtt leülnek enni, elmondják a miatyánkot, üdvözlégyet, egy énekecskét elfúnak. Halottas énekeket énekelnek. Több rendbe ülnek le az asztalokhoz, met sokan vannak, s akkor minden asztalnál énekelnek. Imátkoznak hamarább, s utána esznek. Mikor tort teszünk, akkor hívunk fehérnépeket, kik tudnak énekelni magyarul. Megtanulták régebben az édesanyjuktól, s most őket híjuk el, hogy vezessék az imádságot, az éneket. Most a páter nem engedi a deákat, hogy eljőjjön, ennek van immá egy éve.* (B.K.)

A torban elfogyasztott ételek szorosan kötődnek az alkalomhoz. Régebben ilyenkor kenyér helyett *pitánt*³ sütöttek, amit napjainkban már ritkán készítenek. Főtt ételnek *savanyúlevest*⁴, *édeslaskát*⁵ és *geluskát*⁶ főznek. Étkezés előtt egy kis pohár pálinkát isznak, majd evés után egy pohár bort fogyasztanak: *Ilyenkor főzünk savanyúlevest, édeslaskát és geluskát. Nálunk így van. Egy pohár pálinkát s egy pohár bort es adunk a torba. Kinek többecske van, az aggya kannával a bort, hogy érejeze meg a nép, hogy ett es, ivutt es. Mikor mennek el a torból, a kenyeret elviszik, ami az asztalon megmaradt.* (D.P.) A tor végén a résztvevők egyszerre, hangos szóval köszönik meg a halottért adott ételt és italt: *Isten fizesse,*

essék a hottaiké! Távozáskor a következő köszöntéssel búcsúznak el: *Maradjanak békével! Az Isten segítse meg ettől tovább es! Az Isten viselje gondját az egyedülvalóságának!* Az utóbbi mondatot általában csak akkor mondják, ha özvegy maradt a háznál, majd így folytatják: *Az Isten viselje gondját mindenbe.*

A halottak napi toron jellegzetes az asztal terítésének módja is. Amennyiben az időjárás megengedi, az asztalokat kiteszik az udvarra, mivel a meghívottak nagy száma miatt a ház általában szűkösnek bizonyulna. Az asztalokat mindig fehér vagy újságpapírral terítik le. Az ételeket cseréptáliból fakanállal fogyasztják el. Pusztinában csak újabban kezdett elterjedni a tányér meg a fémkanál használata.

Mindenszentek napján este hagyományosan a harangok megkondulása jelzi a házaknál tartott közös, családi imádkozás kezdetét, amit rendszerint égő gyertya mellett tartanak. Pusztinán olyan imádkozással, énekléssel töltött estén is részt vehettem, ahol a családtagokon kívül nagyobb számban voltak jelen meghívott ismerősök és szomszédok. A résztvevők többsége idős asszony volt, de voltak férfiak és gyermekek is.

A meghívottak között volt egy előénekes asszony, s annak vezetésével imádkozták a rózsafüzért és énekeltek a halottas dalokat. A közös imádkozás és éneklés után mindenkit megkínáltak pálinkával, amit a halottért adtak *Isten nevében.*

Mindenszentek és halottak napjának éjjelén a házakban az asztal sohasem maradhatott üresen, éppen ezért éjszakára rendszerint ételt és italt hagynak a halottak részére. Este, az úgynevezett *Mária harangszó* után az asztalra ételt és italt helyeznek abban a hitben, hogy ilyenkor a halottak lelkei hazatérnek: *Anyókám a halottak napján este örökké tett ki a tőtésre ételt. Amit ők vacsoráztak, mindenből félretett egy kicsit, s este kítette a tőtésre, hogyha eljönnek éjjel a hótyaik, akkor ők es vacsoráljanak, s mennyenek vissza teli kézt, ne üres kézzel. Máccor megkapuk az ételt reggel, de úgy montuk, hogy eljártak a hóttak s ettek belőle.* (M.M.) A halott visszajárásával kapcsolatos hiedelem inkább az idősebeknél él, de a halottak iránti tisztelet a fiatalabbakat is arra készteti, hogy a szokásokat napjainkban is megtartsák.

Az én anyósom úgy szokta, hogy halottak estéjére tejen ki az ételekből, mindenből a kűszöbre, az ajtóba gyertyát, italt, ételt és mindent. Az én sógoram felkőtt éjjel, kiment s megette az ételt, s az italt megitta. Anyósam kiment reggel, s aszt mongya:

– Keljetek, me édesapátok hazajött, az ételt megette, s az italt es megitta, s ne mongyátok többet, hogy nem igaz, hogy nem jó haza.

Halottak napi *libera* a temetőben.
Pusztina 1992. Fotó: Virt István

Temetőbe induló család halottak napján.
Pusztina 1992. Fotó: Virt István

Közös imádkozás égő gyertyával
mindenszentek napján, előimádkozó
asszony vezetésével. Pusztina 1992.
Fotó: Virt István

Közös ima égő gyertyákkal
a halottak napi toron.
Pusztina 1992. Fotó: Virt István

Kacagtuk úgy, hogy hótunk meg.

Vót egy kasocskája, abba belérakott mindent, s kitette a küszöbre. Mások az asztalra teszik. Halottak napján úgy szoktuk, hogy teszünk ki az asztalra valami ételt, hogy ne legyen üres az asztal. A házba égvel hagyjuk a béket (villanyégőt), hogy legyen világosság, mikor hazajönnek a hótak. Égetünk egy békecskét, hogy legyen világosságik, kapják meg a terített asztalt. (B.K.)

A halottak napi szokásokat elsősorban az a pusztinai hiedelem határozza meg, hogy ezen a napon a halottak szabadon, de láthatatlanul járnak az élők között: *Monták édesanyámék, de így látásképpen nem láttuk:*

– Most este imátkoztatok többet, mint akármikor, me most este eljő apótok, anyótok, megvizitálja az életét, megjárja az életét, de nem lehet látni. Mű úgy tettek, s úgy kell legyen máig es. Erre az éjre el vannak csapval a hótak. S akkor imátkozunk még többet, mint máccor, Istenébe adunk még többet. Úgy csináljuk, hogy érezzék ők es magikat jól. Úgy tarcsuk, hogy mikor mindenszentek este elkezdenek harangozni, akkor a hótak szabadok. (M.M.)

A pusztinai halottak napi megemlékezések 1992-ben három napig tartottak. 1993-ban a temetőben már csak két napig tartott a megemlékezés. Ez idő alatt a papok beszentelték azokat a sírokat, amelyekért a hozzátartozók előzőleg fizettek. Azokért az elhunytakért, akiknek a faluban nincsenek hozzátartozói, a templomban szoktak imádkozni.

Halottak napján az élő emberek nemcsak megemlékeznek az eltávozottairól, hanem együtt is vannak velük. A temetőben két-három napig lehet látni, ahogy mindenki ráérősen üldögél a sírok mellett. Ilyenkor imádkoznak és hosszasan elbeszélgetnek az élőkrol meg a halottakról. Erre a napra igyekeznek minden mezőgazdasági munkát befejezni, hogy a halottak napi eseményeket, szokásokat semmi ne zavarja vagy gátolja. A nehezebb mezőgazdasági munkák végeztével már nyugodtabban mennek a temetőbe, ahol *tort tesznek* és esténként otthon a házban imádkoznak, vagyis engesztelik a halottakat.

2. A gyertya használata a pusztinai halottas szokásokban

Pusztinán a gyertya végigkíséri a mindenszentek és a halottak napi szokásokat. 1994-ben nemcsak résztvevőként figyeltem meg a szokásokban betöltött szerepét, hanem több személlyel részletesebb interjút is készítettem.

A gyertya beszerzésére, előállítására a faluban az utóbbi évtizedekben mindig nagy gondot fordítottak. Az 1960-as évek előtt ez nagyobb gondot jelentett, mivel a falu lakosai kevésbé érintkeztek a várossal.

A gyertya a halottas szokások nélkülözhetetlen eleme. Fontos szerepet játszik mindenszentek és halottak napján, elhalálozás, virrasztás és vihar esetén, házszenteléskor, kereszteléskor és esküvőkor.

A gyertyát akkor használtuk mindenszentek estéjén, mikor harangoztak. Mikor én leánka voltam, máám az egésznek (11 tagú család) adott egy-egy gyertyát, s akkor felragasztattuk az ablakhoz, vagy az asztal széjére, s azonta, hogy kell imátkozni, mikor harangoznak, amíg a gyertya elég. Osztá másnap vót halottak napja. Akkor mentünk, s vittük a temetőbe, s ott mikor a pap odajött szolgálni, meggyutattuk s égettük. Még adott máám Istenébe es, aki ott vót a közelünkbe. (D.P.)

Osztá halottak napján csináltak egy-egy kicsi tort, mint most es, s akkor mindenkinek adtak egy szál gyertyát, s aval imátkoztak, mikor ültek le enni. Aki nem tudott tort tenni, adott a szomszédba egy tál ételt, egy meleg pitánt, s adott egy szál gyertyát es. Más meggyutatta, s úgy adta, más nem gyutatta meg, de akkor adott tyibriket (gyufát) es melléje. (D.P.)

Ha valaki hal meg, két kezébe két szál gyertyát fognak, s e ég, ég, ameddig ismerik, hogy meghót, elment a lelke. Osztá megkerülik háromcor a házat, s utána felragasztják az asztalra vagy az ablakba se elégetik. (D.P.)

...a halottas háznál vannak a hót gyertyái mellette. Testgyertyák. Az olyan hosszú kell legyen, mind a test, s az sirített gyertya kell legyen viaszból. Kettőt essze ragasztanak, s teszik bal felől, s jobb felől egyet. Négy kell olyan hosszú, mind a test, met egyet tesznek zsotárgyertyának. Azok el kell égjenek, míg a halott el van nyugval a háznál. A négy gyertyát akkor égetik, amikor harangoznak a hótnak, s az emberek s a deák imádkoznak a hót mellett. Régebben a koporsóra es ragasztottak gyertyákat, most csak vesznek egy-két kilát (kg), s a templomba elosztogassák Isten nébe. A koporsóba tesznek a fejéhez, a két oldalába a könyökéhez s a lábához. A fejéhez kereszt formába felragasztják a falhuzó alá (a koporsó belsejét bevonják háziszóttessel), a két oldalába a koporsónak, a lábához mind kereszt formába ragajszák, s a mejére, melyiket teszik pénzvel, az az ötödik. A sirített viaszgyertyát megolvajszák, s a parát (pénzérme) belé ragajszák. Olyan, mint egy kicsi kereszt, csak pénz van a közepébe. Aszt teszik a mejére. (D.P.)

Temetéskor a koporsó mellett visznek négy szál gyertyát, azok es testgyertyák, csak kurták. A pap s a deák kezébe es gyertyát adnak. (D.P.)

Mikor a pap jött a kereszttel házszentelni, akkor meggyutattunk egy-egy szál gyertyát, letérgyeltünk, s úgy vártuk. S osztá mikor jött a nagyidő, akkor vót szentelt gyertyánk, s azt égettük, s imádkoztunk. (D.P.)

Mikor a gyermeket viszik keresztelni, a keresztapák vesznek három szál gyertyát. Egyet a templomba hagynak, s kettőt vissza hoznak. Osztá, mikor kiavatódik a betegasszony, az es gyertyát fog a kezébe. Égvel. (D.P.)

Ha valakinek hamarább született bubája, s nem kilenc hónapra a nunta (esküvő) után, akkor égő gyertyát kellett fogjon az ótár előtt, met addig a pap nem keresztelte meg a bubát. (D.P.)

A gyertya használata legtöbbször a vallásos ünnepekhez kapcsolódik, így a templomban húsvéti, karácsonyi körmenetben, gyertyaszentelő napján és a temetőben halottak napján, temetés alkalmával találkoztunk vele. Az égő gyertya otthon családi körben mindenszentek estéjén vagy házszenteléskor szintén egyházi jellegű ünnepekhez kapcsolódik. Használatát halottas szokásokban (elhalalozás, virrasztás, torozás) az egyházi szertartás, rendkívüli időjárásakor pedig a hiedelem indokolja.

Hát az este az óra kilenc s fél! Felköttem, vettem az olvasót, szépen elkerültem, s imádkoztam a hótaké. Gyertyát es gyutattam, s felállítottam az asztalra, s elaludtam egy olyan tizenegy s fél. Akkor es harangoztak, s szépen harangoztak. (K.I.)

Mikor az ember hal meg, akkor teszik a gyertyát a kezébe. Mikor az én emberem hót meg, letörtént (véletlenül lejött) Potocki Antika, az én anyatársam, Tamás Péterné. Ide jöttek, s akkor ingemet kinyomtak a házból: mennyen ki na, mennyen ki! Kiléptem az ereszbe, de én haltam, bent milyen szépen monta Potocki Marikacska a töredelmességet: Act de cainta..., s mikor elvégezte, esment kezte újból. Én es mondtam magyarul künn az ereszbe. Osztá megkerülték háromcor a házat, de akkor es végig imádkoztak. (K.I.)

...a románok még jobban tartásák, még az espotájba es gyertyát tartnak a fíjókba. Én vótam az espotájba, s láttam. Úgy tudják a szorák (nővérek), honné vegyék ki a gyertyát, s úgy futnak vele! Az oláhok nem hagyják meghaljon valaki gyertyá nélkül. (D.P.)

Mikor tátám az espotájba vót, akkor láttam, hogy a szorák a gyertyát elé vették vót neki es. A szorák tudják ezt, s ha nem gyertyát, akkor bár (legalább) egy tyibriket gyutnak, de nem hagyják, senki meghaljon világonosság nélkül. (B.A.)

Az 1960-as évek végéig halottak napján a temetőben a gyertyákat csak addig égették, ameddig a pap „liberázott” és beszentelte a sirt. A gyertyát

nem volt szabad égve a síron hagyni. Távozáskor a temető kapujában mindenki bedobta az ott lévő kosárba a megmaradt gyertyát. Az ott összegyűjtött gyertyát a templomban használták el. *A gyertyát nem éppen hagyták ott égve. Tították a papok, nehogy meggyuljan valami. Most erefelé ennyire kicsivilizálódtunk, hogy megszurkálják a temetőt (sírt), s ott hagyják égve. Ez szép szokás, olyan a temető este, mint a mennyország.* (D.P.)

Az utóbbi években a temetőben este hat óra után már nem marad senki, csak a gyertyák égnek a sírokon. A felnőttek igyekeznek a templomba, ahol misét celebrálnak az elhunytakért. A temetőben nem maradnak felnőttek, viszont a tizenéves fiúgyerekek észrevétlenül vigyáznak a gyertyákra, amíg azok elégnak. Csinálják ezt szórakozásból is, de mindenszentek, halottak napja az egyetlen alkalom, amikor a gyerekek legyőzik a félelmüket, és sötétben az esti órákban is be mernek menni a temetőbe. Az esti gyertyagyújtás (17–19 óra között) a temetőben csak 8–10 éve honosodott meg. Újabban akik erdélyi városokból járnak haza *világítani*, azok sötétedés után nagy szeretettel gyűjtanak gyertyát elhunyt rokonaik sírjánál. A faluban főleg a fiatalok járultak hozzá a szokás terjedéséhez, de azt az idősebbek is elfogadták. A fiatalok és olykor az idősebbek is a gyertya jelenlétét a hagyományokkal magyarázták: *ilyen a szokás, mindenki így csinálja, így kell.* Azonban hosszabb beszélgetés után konkrétan is meghatározták az égő gyertya szerepét.

Virrasztás és temetés után a halottas háznál hosszabb ideig (sokan két-három hétig vagy negyven napig) éjjel villanykörtét égetnek. Mindenszentek estéjén és halottak napján a temetőben már gyertyát égetnek. Véleményem szerint a világosság csökkenti az elhunytak miatt érzett félelmet, habár az emberek magyarázata legtöbbször arról szólt, hogy elsősorban a léleknek van szüksége fényre: *jobban lássan, tudjan könnyebben járkalni. Látod-e, mikor keresztelnek, hogy mondják? Lumina lui Cristos...* (Krisztus világossága...) *A világosság kell. Nálam vagyon egy kép, hogy mikor Krisztus Urunkat felfeszítették, csak anyycska világosság vót, hogy a hátiknál égett a szalma vagy miféle!? S csak az, ami sütött (világított), annál tették fel a Jéduskát a keresztfára.* (K.I.)

Aszt mondják, hogy mikor hót meg, minden lefetekedett, s csak a tűz, ami vót körül, annál hót meg. (B.A.) *A házat es azé kerülük meg háromcor, met kísérik el a lelket világosságval.* (B.A.)

Arra a kérdésre, hogy miért kell a haldokló kezébe égő gyertyát adni, a legtöbben a következőképpen válaszoltak: *Hát aszt mondják, hogy meny-*

nyen a másvilágra gyertyával kezébe. Mennyen világossággal, hogy legyen világossága. (D.P.)

A fenti példák éppen azt jelzik, hogy Pusztinán is a gyertya végigkíséri az embert egész életén át. Szimbolikus szerepet játszik a keresztelő alkalomával, a születésnapján, a haldokló mellett vagy éppen a ravatálnál. A zsidók is gyertyát gyújtottak a gyermek születésekor vagy halálesetkor az ártó démonok távol tartására.

Jegyzetek

1. Gyűjtéseimet 1992–1994 között végeztem.
2. libera: halottakért mondott ima
3. pitán: forrázott kukorica- és rozsliszt, amit a kemencében, kenyérsütő tepsiben megsütnek
4. savanyúleves: húsból főtt leves zöldséggel, tésztával, amit korpaciberével savanyítanak
5. édeslaska: húslében megfőzött tészta, amit köménnyel ízesítenek
6. geluska: a töltött káposztához hasonló étel, amit hús nélkül készítenek rizsből vagy kukoricadarából, sok zöldséggel és szalonnával. A töltelékét káposztalevélbe, martilapulevélbe, répalevélbe, szőlőlevélbe vagy tormalevélbe töltik.
7. élet: udvar, porta

Adatközlők

1. Dani Péterné sz. 1928, Pusztina
2. Bilibok Katalin sz. 1954, Pusztina
3. Morinc Istán Margit sz. 1949, Pusztina
4. Kicsi Istánné sz. 1915, Pusztina
5. Bálint Anna sz. 1973, Pusztina

Pálfalvi Pál

A PUSZTINAI TEMETŐ NÖVÉNYVILÁGÁRÓL

A magyar néprajzi irodalom nem bővelkedik a temetők növényvilágát, növényzetét leíró művekben. A múlt század 80-as éveitől, illetve századunk elejétől számíthatjuk a temetők tanulmányozását, s a leírások szinte napjainkig a sírjelek – főleg a fejfák (gombfák, kopjafák) – és a sírjeleken található motívumok (köztük növényiek is) leírásával foglalkoznak. Ezen írások számbavételét ezúttal mellőzzük.

Nem mulaszthatjuk el viszont néhány, a temető alap kutatását sürgető vagy összefoglaló munka megemlítését.

A magyar temetők kutatását sürgető, a temetők növényvilágát is tanulmányozó munkák hiányát jelző alapmunka a Balassa Iváné.¹ A magyar temetők kiváló összefoglalóját ugyancsak Balassa Iván írta meg.² A Budapest környéki falusi temetők *herbaflórájáról* Rapaics Raymund írt.³ A magyar népi temetők szemiotikai elemzését Kunt Ernő végezte el.⁴ A magyarországi és erdélyi temetők népművészetét szintén Kunt Ernő foglalta össze.⁵

Napjainkig ha szó esik is az erdélyi, székelyföldi magyar temetők növénytanai megismeréséről, az – általános értelemben – a temetőket határoló árkokra ültetett sövényre, bokrokra, fákra, a temető gyümölcsösjellegére, a temetői kaszáló és a gyümölcsfák utáni gazdasági haszonra és az élőfáknak sírjelként való használatára vonatkozik. Kevés az erdélyi-székelyföldi adat a sírjelek növényi jeleire és díszekre vonatkozóan is, és teljesen hiányos a temetői növényekkel kapcsolatos hiedelmeket és szokásokat illetően.

Az erdélyi, székelyföldi magyar temetők növényfajaira, növényzetére vonatkozó írások közül részletességével, úttörő jellegével kitűnik Szabó Attila és Péntek János kalotaszegi gyűjtése.⁶ A téma kárpát-medencei összefüggéseit vetíti elő Szabó Attila tömör kitekintése.⁷ Ebben az írásban utalás esik a Gyergyói-medence és a Mezőség temetőinek flórájára. A kolozsvári Házsongárd temetői növényzetének részletes összefoglalója a Csűrös László közelmúltban megjelent írása.⁸

E sorok írója 1977–1979. és 1981–1984. évi, felcsíki temetőkben tett felmérése igen megcsonkítva (csak felsorolás a temetői növényfajokról, a temetői virágokkal, cserjékkel kapcsolatos hiedelmek mellőzésével) jelent meg.⁹ Feldolgozatlan saját, 1984–1996 közötti gyimesi – (10 temető) és a Gyimesből kirajzolt települések (Háromkút, Farkaspalló, Gyepece,

Magyarcsügés – sőt Úzvölgyi – Csinod és Egerszék) temetőiben tett, adatközlőkkel megerősített igen részletes gyűjtésem (flóralista, ritka és eltűnőfélben lévő fajok, illatos levelű *vénasszonybüzlentyűk*, a sírokon megtelepített dísznövényegyüttesek és alaprajzuk, a búcsús és halottak napi díszítés és szokások növényei stb.).

Az erdélyi és moldvai temetők jellegzetes növényfajainak, növényvilágának, a sírokra telepített növényegyütteseinek részletes feltárása mindmáig feladata a néprajzosoknak, etnobotanikusoknak.

Ami a moldvai magyarok temetői növényvilága kutatását illeti, tudtom szerint ilyen jellegű gyűjtés, leírás nem történt. Tanulmányunk a moldvai Pusztina temetői növényzetéből ad izelítőt a teljesség igénye nélkül; a feldolgozás módszertani szempontból is tökéletesíthető, bővíthető.

Barta Mihályné sz. László Katalin Bullák
unokájával, kezében a Nagyboldogasszony
napján szentelt csokorral.
Pusztina 1996. Fotó: Pálfalvi Pál

A Tázló folyó bal oldalán elterülő Puszтина a szóbeli hagyomány szerint a madéfalvi veszedelem (1764) után alakult. Nevét a „puszta helyre” (Pojána) letelepült menekültek adták. Első írásos említése az 1792. évi népszámlálás alkalmával történik, amikor első telepese Puszтина György volt. Katolikus templomát 1830-ban építették, és Szent Istvánra szentelték fel. Ma 700 házá számú, 2900 lakosú; mint székelyes csángó falut, magyarul jól beszélő emberek lakják.

A pusztinai temető növényvilágának megismerése céljából két alkalommal végeztem helyszíni gyűjtést: 1995. június 4–6-án és 1996. november 1–3-án. A temetőre vonatkozó általános adatok (elhelyezése, története, sírok száma stb.) nyérése után herbárumi példányokat gyűjtöttem a jellegzetes növényfajokból (30 faj), majd 47 alaprajzot készítettem a sírokra telepített növényegyüttesekről, míg 7 sír esetében a halottak napi díszítést rajzoltam meg (összesen 54 síralaprajz). Rögzítettem egy fiatalon elhunyt lány sírjának díszítését is. A 12 adatközlőtől 35 kérdéses csoport köré tömörített, több mint száz kérdés alapján nyertem adatokat. A kérdőív kitért a temetőre vonatkozó hiedelmek, szokáscselekvések leírására is. Egy-egy fekete-fehér és színes negatív filmen (kb. 25–30 hasznosítható filmkocka) örökítettem meg a látottakat. A nyert adatok alapján jó összehasonlítási lehetőségek mutatkoznak a felcsíki és gyimesi temetők hasonló adataival. A tanulmány szövegében a növények neveit népi nevükön használom. Az idézett adatközlők zárójelben szerepelnek.

Puszтина falu temetőjének helye többször változott. A szájhagyomány szerint a temető első helye Pojánában volt – ott, ahol a madéfalvi veszedelem első 30 menekültje megtelepedett (6, 2). Innen a Háromkeresztfához – amely a Hegyen van – *mutálták* (telepítették át) a temetőt. *Ide kicsit temetkeztek, mert nem tudtak a hágón kimenni a halottval (2).* Az ide történő temetkezést megerősíti egyik adatközlőnk azzal is, hogy: *este vitték ki a kereszteteket s reggel hozták bé, a temetés után (6).* Ma a Keresztfáknál szántók vannak, *nem tetszik fel, hogy ott temető lett volna (2).* A Keresztfáktól Iszlázra *mutálták* a temetőt. Itt kevés időt, 7–8 évet (1953–1961 között) volt a temető, mert Iszlázon víz forrott, *s a hótakot vette fel a víz s a kutakba beléfolyt (2).* A temető mai helyére 1961-ben került. *A kollektív timpijin (idején) parancsolták a népnek, hogy terebuzát vessenek a temetőbe, de a falu népe nem hallgatta meg (7).*

A pusztinai temető körülbelül 350 m tszf. magasságon, dél–délnyugati kitettségű oldalon, a faluba bevezető Cárinka út és a Susa (Főút) között a temetőnek nevezett dombon terül el. Területe 28 prázsina (kb. 50 ár).

Területét betonoszlopos, dróthálós kerítés övezi, melyet Benchea Silvestru páter (pap) idejében építettek (1973). A temetőt széles út választja két részre: a jobb oldali felső oldalas helyen találhatóak a régi sírhelyek, *gödrök* (kb. 2/3 része a temetőnek), míg balra a temető *lunkájában* (lapos területén) az újabb rész (kb. 1/3-a a síroknak) fekszik.

Az általam megszámlolt sírhelyek száma közel 800. Ezekből 575 a temető külső és 323 belső oldalán található. A pusztinai temetőben is fellelhető az ún. nemzetségi, a „bokrokba” való temetkezés. Például az Eriş (Erős) nemzetség 9, a Pustinau (Pusztinai) nemzetség 6, a Focioroş (Facsaros) nemzetség 5 stb. keresztje jelzi egymás mellett a rokoni egymáshoz tartozást. A sírhelyek a temető régi részén hagyományosan Ny-K (a halott feje nyugat felé), míg az újabb, alsó részén É-D irányultságúak. A temető régi külső területén, a *brádok* (fenyőfák) alatt a kb. 3–3,5 m magas fa anyakereszt áll. A fából készült sírjelek (keresztek) 55, a *cimint timilián* (beton alapon) levő vaskeresztek 40 és a *mármura* (márvány) sírkövek 5%-ban vannak jelen. A régi sírokat gyeppel borítja, *béfiyesedtek*, a sírok szélén nem található az azt keretező növényeszőnyeg. Az újabb keletű sírokat betonszegély keretezi. Az újabb részen a sírok és növények már *vaskertcské*kben vannak. A beton alapba, *timiliába* öntött keresztekre, különösen a kőből öntöttekre, de vaskeresztekre is *pózát* (az elhunytak fényképét) teszik, tehetik. Nem képezi tanulmányunk témáját a sírjelek amúgy szegényes ornamentikájának rögzítése.

A pusztinai temetőben azonosított fás- és lágyszárú növényfajok száma 88. A temetői fajok számát tágabb értelemben értelmeztük – ide számítottuk a spontán flórából származó, a halottkultuszban szerepet játszó és érdekes felhasználású stb. fajokat is. Az ezekkel kapcsolatos részleteket a temető növényzetének leírásakor, illetve a temetői hiedelmekben, babonákban és szokáscelekvésekben (halottak napja) szerepet játszó növények leírásakor tárgyaljuk.

A növényfajok száma után ítélve Pusztina temetőjének szegényebb dísznövényflórája van, mint a gyimesi csángók vagy a felcsíki székelyek temetőinek. (1. táblázat)

A pusztinai temető növényeinek fajlistája:

Fák (spontán flórából):

- Abies alba Mill. – Keresztes fenyő, Fejér fenyő
- Picea excelsa (Lam.) Link. – Brád, Brádfenyő, fenyőfa
- Populus nigra L. Pop – Plofpa

Robinia pseudacacia L. – Szálken

Salix alba L. – Pimpófa, pimpó

Fák (dísz- és gyümölcsfák):

Cerasus vulgaris Mill. – Meggyfa

Juglans regia L. – Dió, diófa

Pirus piraster (L.) Medik. – Vackorfa

Prunus avium L. – Keserű cseresnye

Prunus domestica L. (két fajta) – Bárdás szilva (nagy, piros, édes), szilvafa (húsos, kék, magvaváló)

Rhus typhina Torner – Ecetfa

Viburnum opulus L. – Bulgári de západă, Laptarózsa

Cserjék, bokrok (spontán flórából):

Sambucus ebulus L. – Gyalogbogánza (Halászné Zelnik K. 1981. 365. és 1987. 10.)

Cserjék, bokrok (díszcserjék):

Artemisia abrotanum L. – Citrus

Chaenomeles japonica Lindl. – Májusifa

Philadelphus coronarius L. – Favirág, fejer favirág

Rosa spp. cult – Csipkerózsa

Ribes aureum Pursh. – Kuisorfa

Symphoricarpos albus Blake – Gyüngyvirág, gyöngyemény

Syringa vulgaris L. – Boroszlán, boroszlánfa

Lágyszárú növények:

Aconitum stoerckianum L. – Kék sarkantyú

Althaea rosea (L.) Cáv. – Fátalan

Antirrhinum majus L. – Táltottsájú virág

Aquilegia vulgaris L. – Harangvirág

Artemisia annua L. – Marturics, motoricsvirág

Aster dumosus L. – Szenterezsti virág

Bellis perennis L. – Boglár, mezei boglár (Halászné Zelnik K. 1987. 20.)

Calendula officinalis L. – Cigányvirág, sasköröm (Halászné Zelnik K. 1987. 14.)

Callistephus cinensis (L.) Ness. – Őszirózsa

Convallaria majalis L. – Lakramióra, Mária virágja

Cosmos bipinnatus Cav. – Bongostüvirág (Halászné Zelnik K. 1987. 19.)

Cronosmia masonorum L.

Chrysanthemum balsamita L. – Laposminta

- Chrysanthemum indicum* L. – Dumitrika
Chrysanthemum (Pyretrum) partenium (L.) Bernh. – Csukrosboglár
 (Halászné Zelnik K. 1987. 19.), fehér boglár (1. ábra)
Chrysanthemum tanacetum L. – Medvetalp
Dahlia variabilis (Willd.) Desf. – Gyergyina (Halászné Zelnik K. 1987. 8.), Györgyina
Dianthus caryophyllus L. – Gároáfá, Gárófa, Garofavirág
Dianthus barbatus L. – Kerti székfü
Dicentra spectabilis (L.) Lam. – Csercselika
Gladiolus gandavensis L. – Tulipán, Mária virágja
Hemerocallis flava L. – Nádvirág, sárig nádvirág, sátévirág (2. ábra)
Hosta plantaginea (Andrews.) Tratt
Hyacinthus orientalis L. – Szüvirág
Iberis umbellata L.
Iris germanica L. – Kék nádvirág, nádvirág
Iris pallida Lam. - Fejér nádvirág
Lilium bulbiferum L. - Rozsdás liliom
Lilium candidum L. - Fejér liliom
Lychnis chalcedonica L. - Szikrai
Lychnis coronaria Lam. - Csíki viola (3. ábra)
Melissa officinalis L. - Méfű
Mentha piperita var. *officinalis* Sole f. *rubescens* Camus - Jégminta
Narcissus poeticus L. - Fejér fokhagymavirág
Narcissus pseudonarcissus L. - Sárig fokhagymavirág
Ocimum basilicum L. - Biszjog (Halászné Zelnik K. 1987. 6.),
 Biszjog (Halászné Zelnik K. 1981. 365.), Bisziok
Paeonia officinalis L. - Bazsarózsa (Halászné Zelnik K. 1987. 6.),
 Bezserózsa
Paeonia nivea L. - Fejér bezserózsa
Papaver somniferum L. - Mákvirág
Pelargonium zonale (L.) Ait. - Kerekklapi virág
Phlox paniculata L. - Örményvirág, Szentkeresztvirág
Polygonum orientale L.
Rudbeckia laciniata L. - Olávirág
Saponaria officinalis L. - Szappanvirág (4. ábra)
Tagetes erecta L. - Botas, csukros botas, sárig botas
Tagetes patula L. - Botas, botosvirág (Halászné Zelnik K. 1987. 7. és
 1981. 366.), kicsibotas, veresbotas

Trapaecolum majus L. - Töcsér (Halászné Zelnik K. 1987. 13.),
Töcséres, töcséres virág

Typhoides arundinacea (L.) Mch. ssp. *picta* (L.) Janchen - Kerti
szekfű

Vinca minor L. - Télizöld

Viola odorata L. - Toporás

Zinnia elegans Jacq. - Boérrózsa, boérvirág

Temetőbe telepített fajok:

Galanthus nivalis L. - Gyiocsél, Gyocsél

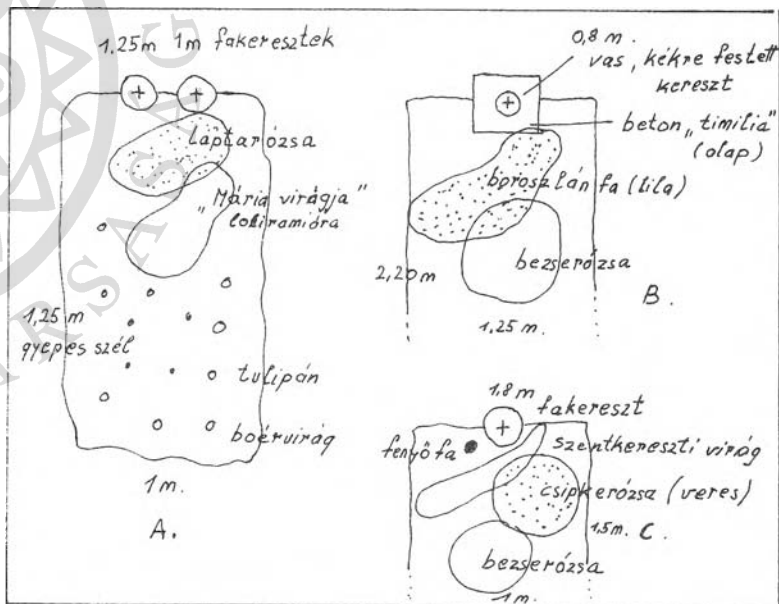
Leucojum vernum L. - Nyári gyiocsél

Spontán fajok (sírokon):

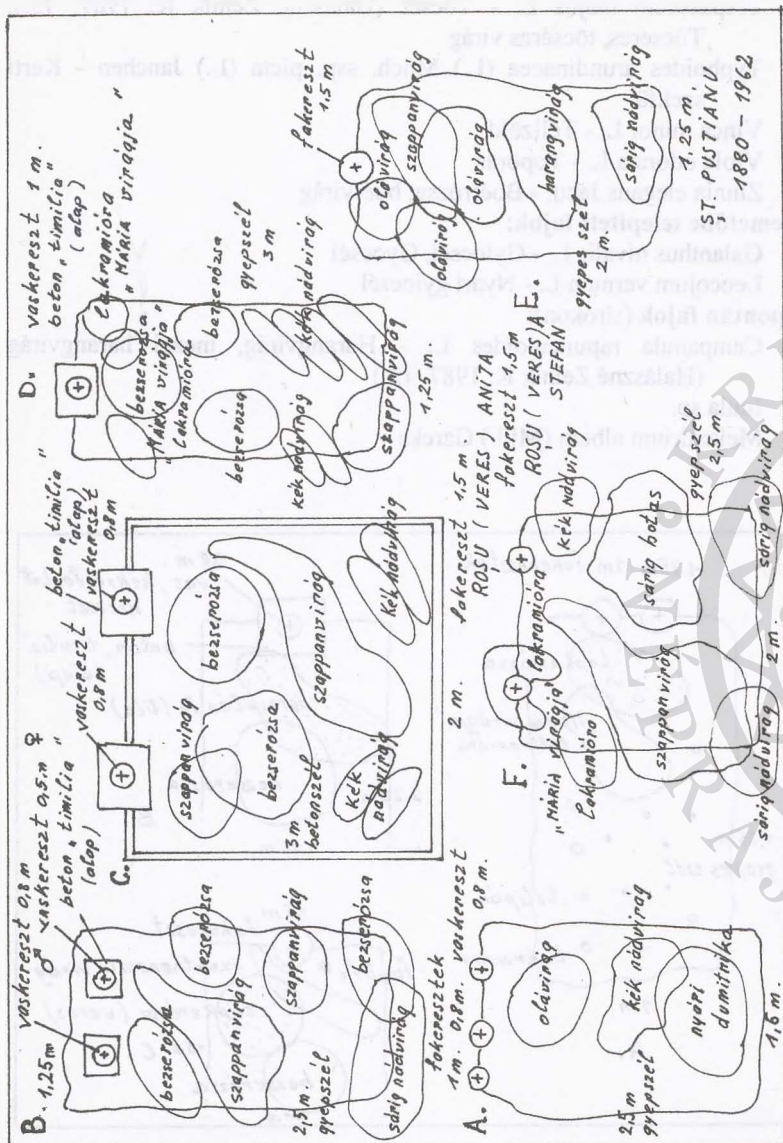
Campanula rapunculoides L. - Harangvirág, mezei harangvirág
(Halászné Zelnik K. 1987. 13.)

Inula sp.

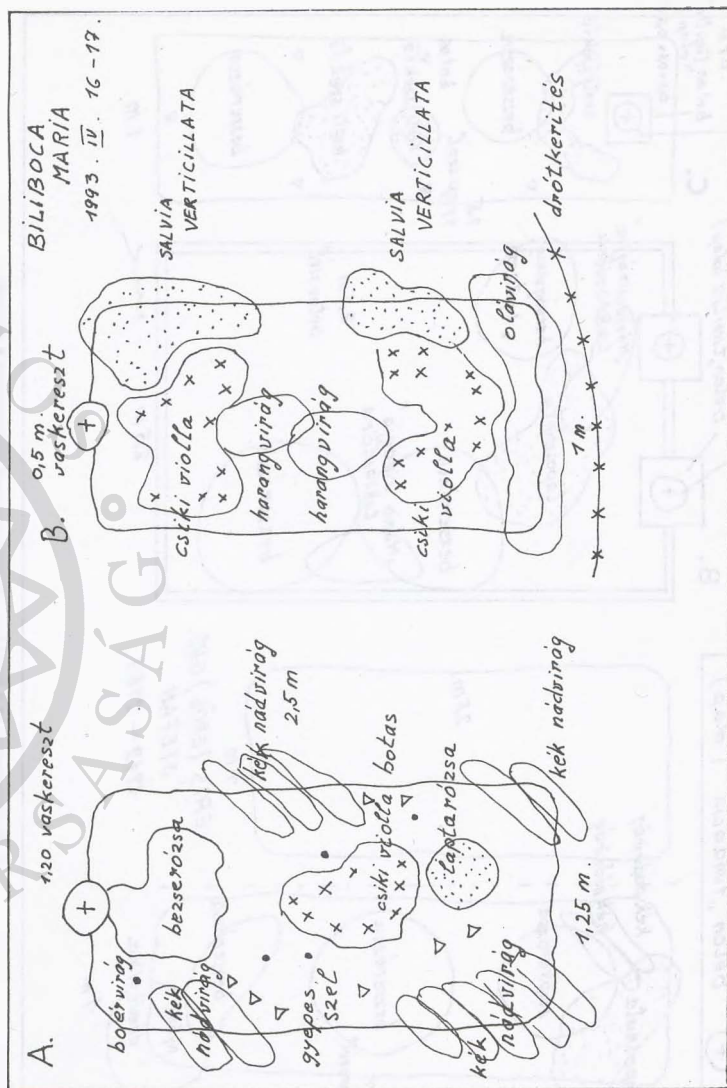
Melandrium album (Mill.) Garcke

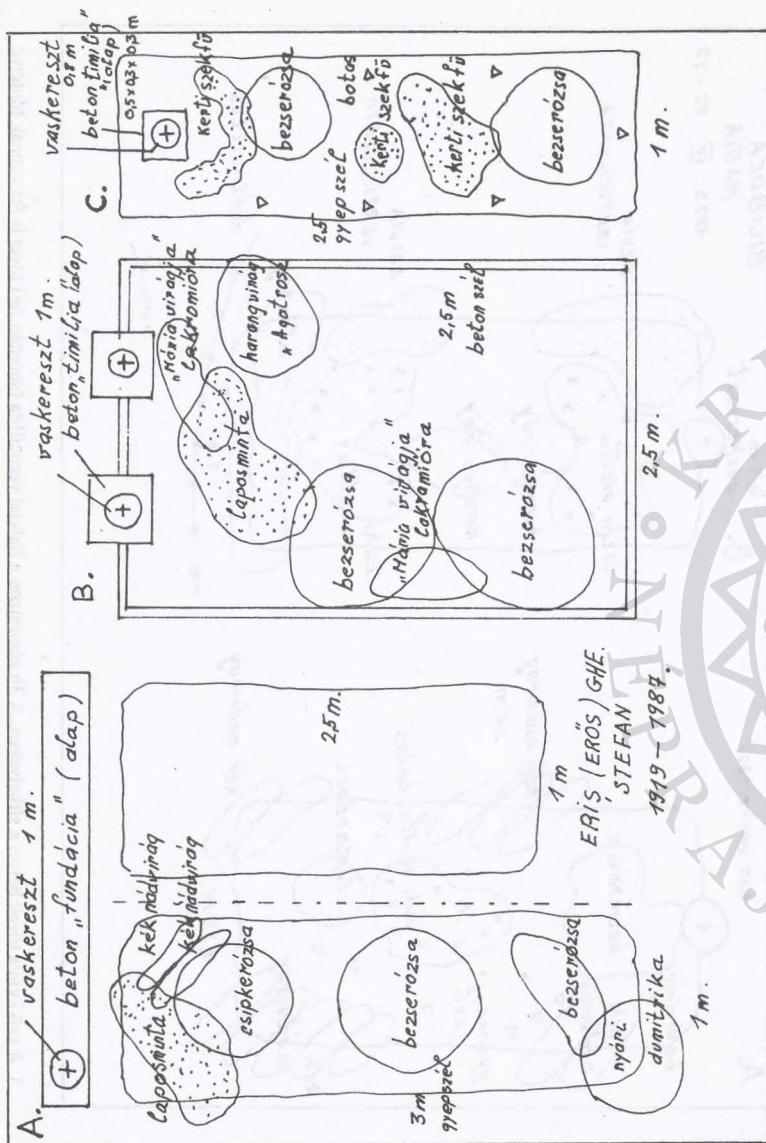
1. Fák és cserjék helye a pusztinai temető sírjainak növényegylítésében

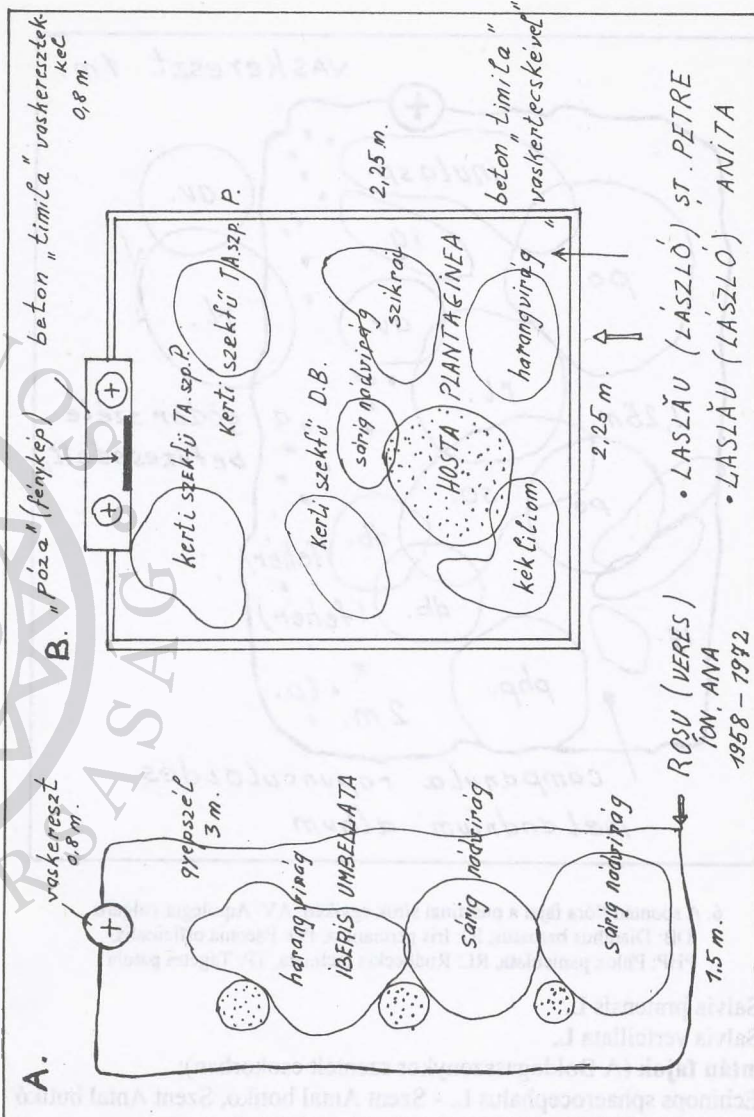
2. Néhány hagyományos fajból álló dísznövénygyűttes a pusztai temető sírjain

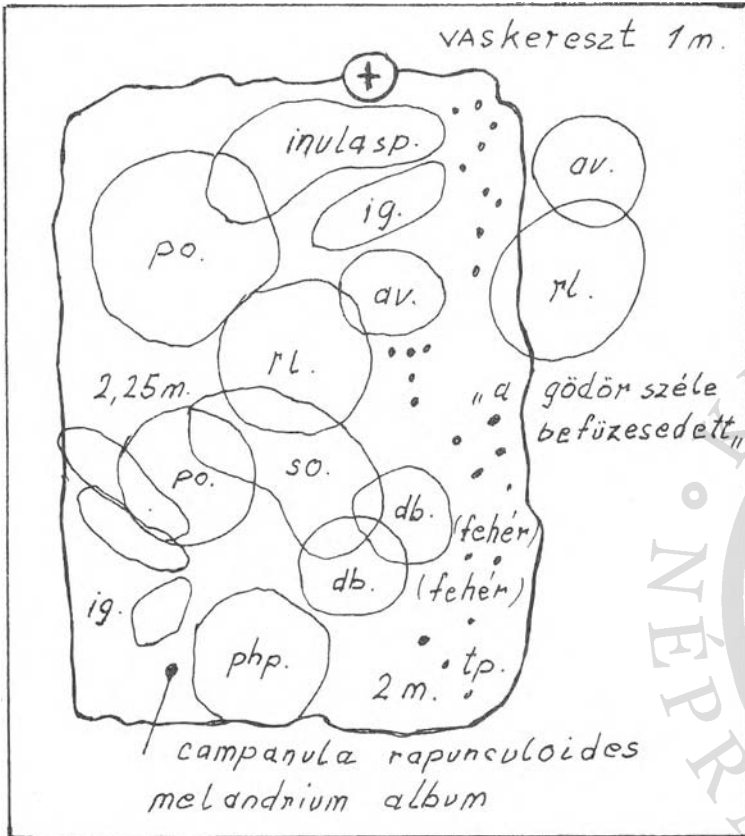
3. A csiki viola tövek helyei a sírhelyeken. A 3b alaprajzon a *Salvia verticillata* (spontán faj) tövei is fel vannak tüntetve.

4. A laposminta és a kerti székfű példányainak elhelyezése a sírokon

5. Hagyományos és újonnan behozott fajok a pusztinai sírokon

6. A spontán flóra fajai a pusztinai sírok egyikén. AV: *Aquilegia vulgaris*,
 DB: *Dianthus barbatus*, IG: *Iris germanica*, PO: *Paeonia officinalis*,
 PHP: *Phlox paniculata*, RL: *Rudbeckia laciniata*, TP: *Tagetes patula*

Salvia pratensis L.

Salvia verticillata L.

Spontán fajok (A Boldogasszonykor szentelt csokorban):

Echinops sphaerocephalus L. - Szent Antal botikó, Szent Antal butikó
 (Halászné Zelnik K. 1981. 364. és 1987. 9.)

Eryngium planum L. - Kékcsipke, Szentkereszti burján (Halászné
 Zelnik K. 1987. 13.)

- Filipendula ulmaria (L.) Maxim - Ulmusor
 Sisymbrium officinale (L.) Scop. - Lidércütte burján
Termesztett fajok (A Boldogasszonykor szentelt csokorban):
 Cannabis sativa L. - Magoskender, kender
 Helianthus annuus L. - Napraforduló, Naputánjáró (Halászné Zelnik
 K. 1981. 364.)
 Sinapis alba L. - Mustár (Halászné Zelnik K. 1981. 366. és 1987. 17.)
 Zea mays L. - Terebuza

A pusztinai temető növényvilágáról

A tanulmányozott temető fás növényzetével kapcsolatosan az első megjegyzésünk az, hogy relatív kis területen több fafaj – cserje, bokor van elszórtan telepítve anélkül, hogy erdő vagy bokros kinézetét keltené. Mindjárt a temető bejáratát két magas plopfa (nyárfa) őrzi. A Cárinka utca felől a kert mellett több dió- (6 db) és 1–1 meggy-, cseresznye-, szilva- és körtefa van ültetve. A temető főútja mellett, hátul egy öreg diófa, kissé kinnebb egy szép keserű cseresznye is él. A régi, jobb oldali részen két nagy, 10–15 fás csoportban horgasmagvú szilvafák teremnek. Régebb, az 1930-as években több bárdás szilva és nyári szilva (fosóka) is volt. A régi rész tetején már a kapu közelébe eső részen 10–20 méteres fenyőfák díszlegnek, alattuk az anyakeresztel. Közvetlen a dombon, jobboldalt, egy vadvackor található. Alatta az egész temetőben csak itt zöldellő télizöld telepei díszlenek. A temetőben termő gyümölcsöket többnyire a gyermekek ették meg, s ma is ők dézsmálják, *gyűtik fel*. A kaszálóterület és a gyümölcsfák utáni haszon a deákat (kántort) illette meg. Ma a páter hasznát képezi.

A díszfákat és díszcserjéket főleg a kedvelt csipkerózsa képviseli. A temetőben rózsaszín és *veres* fajtái gyakoribbak (**5. ábra**).

Ritkább fajok a laptarózsa (két-három síron), az illatos virágú, *jóbbúzó* kuisorfa (3–4 síron) és az igen kedvelt fehér favirág (1–2 síron). Egyetlen példányban díszlik – Pál Júzsi Péterné Páncér Katalin sírján – a májusifa. Gyakoribbak a boroszlán elbokrosodott tövei, melyeket állandóan irtanak. A fák, cserjék közül a laptarózását, fenyőfát sírjelnek is ültették. Sírjelnek tűnik a vadvackorfa is. Ezt valószínűsíti az alatta levő télizöld telepe, mely régi temetői örökzöld növény. A gyüngyvirág (a hóbogyó bogyója) *télbe es nyílik*. (2)

A temető fás növényzetéből 1973-ban vágták ki azt a 8–10 db ecetfát, melyekkel *egy pláj bé volt növe, s veres macsukákat köttek* (a virágzatról

van szó). A virágokból ecetet főztek. Két virágot tettek egy liter vízhez, hogy *legyen sebes* (csípős) *íze*. A fővő ételt *felsavanyítottatta*, emlékezik Barta Mihályné László Katalin Bullák (2). A temetőt övező szátken fákat szintén ekkor *posztították ki*. A szátkent (a virágot) *képek közé tették, jó bűzű*. (8)

Az azonosított lágyszárú növények 54 fajba sorolhatók. A leggyakoribb és a régiek által legkedveltebb fajok közé tartozik a harangvirág, *tyetrosz* (liláskék virágaival), kék nádvirág, sárig nádvirág vagy sátévirág, mely *portokála színt nyillik*, a szimpla és csukros virágú szappanvirág és a veres bezserózsa stb. Külön számon tartják, értékelik a fejér és lila vagy német bezserózsát. A sírokra szívesen ültetik a botast, bojérvirágot, tulipánt, őszirózsát s a szép *laleleket* is.

A csiki és gyimesi temetőkhöz hasonlóan ritkaságnak számítanak, lassan fogyatkoznak a régi falusi virágoskertek fajtái. Ezek hangulatossá tesszik a falusi temetőket (6. ábra). Egy-egy síron található az égőpiros szikrai, a lila fátalán, 2 síron a csiki viola, a laposminta és 2–3 síron a csüngő virágú, csilingelő nevű cserceselika. A régi kedvelt virágok közé tartoznak a fejér boglár, kéksarkantyú, kerti szekfű (*Dianthus barbatus*), lakramióra, rozsdás liliom, örmény vagy szentkeresztvi virág, cigánvirág és a tátotszajú virág különböző színű tövei is. A csiki violával kapcsolatosan jegyeztem le adatközlőmtől (2): *16-ban a verekedés timpijin, mikor a Száraz-Reketőről kinyomták a határt Gyimesre s a népet elmutálták Gyimesből ide... azok adtak magot*.

Örökzöld fajok a brádokon kívül a gárdviunak nevezett *Buxus sempervirens* és az egy tőben fellelhető télizöld. A régi temetőrész gödreit díszíti fehér-zöld síkos leveleivel a kerti szekfű (*Typhoides arundinacea* ssp. *picta*), 8–10 síron található faj, régi sírdísz.

Veszélyeztetett, eltűnőfélben levő fajok a pusztinai temetőben a falusi illatos kertekre emlékeztető *jó bűzű* levelű növények, mint a laposminta, medvetalp, a tyetrost nyíló jégminta stb. Az idősek emlegetik a citrost is mint sírnövényt, de a temetőben nem találtam. A *citrost régebb a bábák hordták, súrolták ki, mert jóbűze volt* s fertőtlenítettek vele (4, 12). Az ürmeknek és más növényfajoknak halottkultuszban betöltött szerepéről a későbbiekben részletesen szólunk.

Az általunk szent növényeknek nevezett, a pusztinai temetőben élő fajok száma a csiki és gyimesi fajszámhoz képest kevesebb, bár a pusztinaiak is katolikusok. Ilyen növények: *Mária virágja* (2 faj) – Lakramióra (v. gyöngyvirág) és tulipán (v. kardvirág), *Szentkeresztvi virág* (2 faj) – örményvirág (v. lángvirág) és Szentkeresztvi virág (v. csillagvi-

rág). A lakramióra Szűz Mária könnyeiből fakadt – tartják. A Szentkeresztii burján (*Eryngium planum*) és a Szent Antal butikó (*Echinops spaerocephalus*) a Nagybaldogasszonykor (VIII. 15.) szentelt csokor megbecsült növényei.

A régi temető hagyományos flórája az utóbbi 25–30 évben újabb, népi nevet nem hordozó fajokkal bővült. 1964-ben került a temető új részének több sírjára a terjedő kakasvirág. Egy-egy síron tenyészik viszont a Hosta plantaginea és a *Crocoshia masonorum*. A lila *Iberis amarát az esztrádáról, a várasból* (Bákó) hoztam – vallja egyik adatközlő (2). Pojánából telepítették be a tavaszi gyocscél v. gyocscél és a nyári gyocscél fajokat.

Több vadon termő, a sírokon megtelepedett növényről a következő fejezetben írunk. Nem sikerült az azonosítása, népi nevének tisztázása vagy a begyűjtése a káposztavirágnak, a *Crocoshia masonorum*, *Iberis umbellata*, *Hosta plantaginea*, *Polygonum orientale* és egyes spontán fajoknak.

A sírokra telepített növényegyüttesek

A falusi temetők sírjaira telepített növényegyüttesek tükrözik az illető vidék flóraválasztékát, az ismert, kedvelt hagyományos helyi fajokat, a vidék emberének szépérzékét és az idő múlásával ízlésének változását, s nem utolsósorban a halott korát. A falusi temetőkben nagyfokú spontaneitás jellemző, főleg ami az ösztönösen a sírokra telepített növényfajok választékát illeti. A fő szempont a telepítésben az volt, hogy évelő, kevés gondozást igénylő fajokat válasszanak. Olyanokat, amelyek akár évtizedekig jelleként is fennmaradnak az utódoknak. Ezért a fák vagy cserjék és az alattuk megbúvó vagy a begyepesedett hanton sínylődő lágyszárú növények tövei akár sírjelleként is értelmezhetők. Nem hanyagolhatók el a növények telepítésében az érzelmi szempontok sem (lásd a halottkultusz-nál az ún. *hagvatékozott* virágokat).

Itt jegyezzük meg azt is, hogy a temető valóságos átmeneti hely az adott helység dísznövényflórájának változásában. A temetőben élnek s maradnak fenn a hagyományos dísznövényflóra fajai, s gyakran itt telepítik először az újonnan behozott fajokat. A temető füves gyepje a természetes növénytakaró fajainak jó konzerválója, fenntartója lehet. Így a temető a dísznövényfajok, a természetes flóra fajai gyűjteményének – génbanknak – tekinthető.

A magyar néprajzi irodalomban még nem történt próbálkozás a temetői dísznövények, a sírokra telepített növényegyüttesek leírására, valamilyen rendszer szerint történő osztályozására. Jó szempont lehet a leíráshoz – mélyebb virágkultúra ismerete mellett – a sírokra telepített növények virágkultusz rétegei alapján történő jellemzése. Próbálkozásom ebben a kérdésben így úttörő jellegű, különösen az alaprajzok közzététele szempontjából, a pusztinai temető gödreire (sírjaira) telepített növényegyüttesekről készített 47 alaprajz alapján.

A sírhelyek nagy része vízszintes síkban egyszintű, lapos, a régiek gyakran *befüsedtek*. A sírok szélén nem található a régi csiki és gyimesi temetőekben jellemző *Sedum roseum*, újabban *Cerastium lanatum*. Sok sírhelyet már csak egy-egy bezserózsa, kék nádvirág, sárig nádvirág, harangvirág, szappanvirág, olávirág stb. tövei jeleznek.

A sírokra telepített növényegyütteseknek szegényes flóraválasztéka van. Általában 3–5 faj képezi a régi sírok növényegyütteseit. Ez talán a temető többszörös áttelepítésének, a többszörös töosztásnak, a hagyományos régi fajokhoz való ragaszkodásnak és az egyes élő fajok időnkénti irtásának tulajdonítható. Az utóbbiról így beszél adatközlőnk: *A nádvirágot, az olávirágot vágták ki, sokat elterült. Tettek szebbeket: tulipánt, botasvirágot, őszirózstát, bisziókot* (2).

A halott fejéhez sírjelnek régebb fenyőfát (**1c alaprajz**), boroszlánt (**1b alaprajz**), laptarózstát (**1a, 3a alaprajz**), favirágot ültettek. A fenyőfa telepítését tiltották: *ne tegyék, mert erdő lesz, azt mondta a páter* (6). A sírjel gyakran gyümölcsfa volt, főleg szilva, ritkán dió. Sírjelnek tűnik az alatta tenyésző télizöld miatt a vadvackorfa is. Újabban a kereszt mellé a kedvelt csipkerózstát (**1c, 4a, 7ab alaprajz**) telepítik. A **8. alaprajzon** a szilvafák is sírjelnek tűnnek.

A lágyszárú növények, főleg az élő bezserózsa, kék nádvirág, harangvirág, sárig nádvirág, szappanvirág 2–3 (**2abc alaprajz**) vagy 3–5 fajból álló növényegyüttese alapján képeznek dísz a sírokon (**2def alaprajz**). Ezekhez a fajokhoz a kicsi veres botas, a bojérrózsa (**1a, 3a, 7a, 8. alaprajz**), őszirózsa (**7a alaprajz**) lehet a társított faj, melyeket palántákról szaporítanak (**3a, 4c, 6, 8. alaprajz**). Több virágegyüttesben jelen van a kertí szekfü, a kedvelt fejr boglár, az örményvirág.

A ritka szikrai (**5b alaprajz**), csiki viola (**3ab alaprajz**), a meggyérült állományú Mária virágja (Lakramióra) is fennmaradt néhány helyen (**1a, 2df, 4b alaprajzok**).

A hagyományos növényfajok közé régebb bisziókot is ültettek. Az illatos levelű növények közül a laposminta vészelte át nagyobb egyedszám-

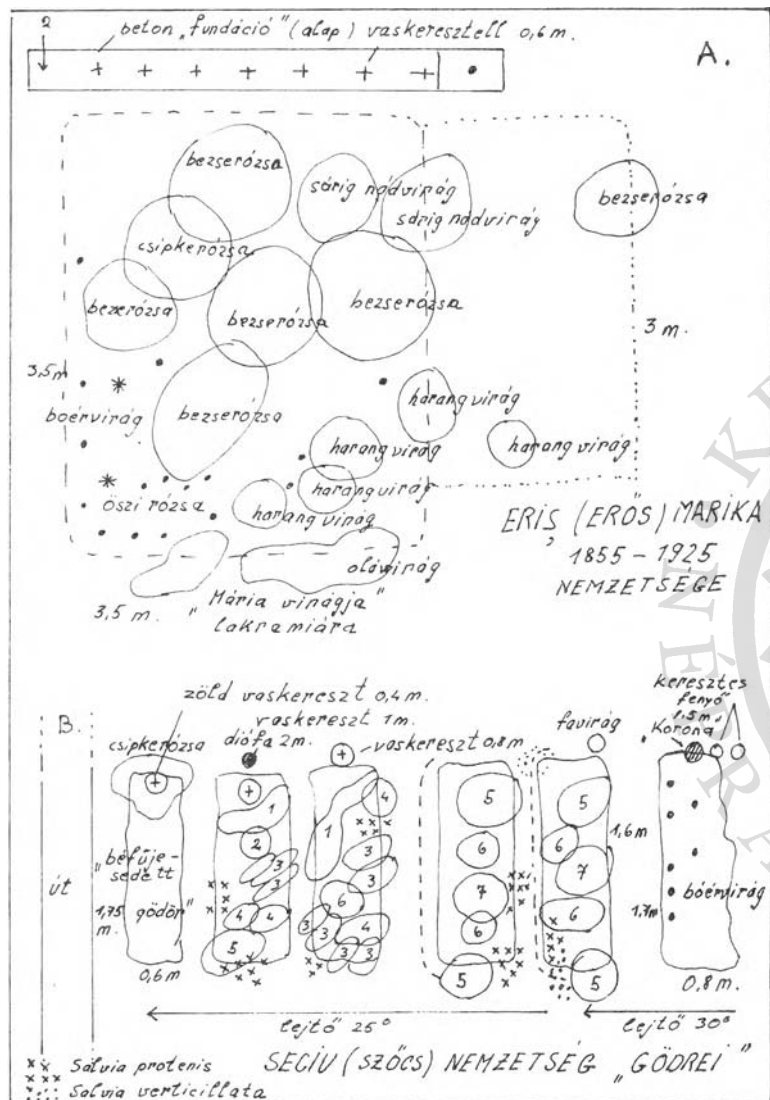
ban az időket (**4ab alaprajz**). Csíkos leveleivel több síron díszlik a kerti szekfű (*Typhoides arundinaceus ssp. picta*) (**4c alaprajz**). Nem találtam sírra ültetve a marturicsot (Motoricsvirág) és a medvetalpat, viszont a kereszteken a botassal, cigánvirággal, fejér boglárral, szappanvirággal, töcséressel csokorba kötve felleltem.

Újonnan telepített fajok a pusztinai temetőben a kuisorfa, a tulipán, a *Crocsmia masonorum*, az *Iberis umbellata* (**5a alaprajz**). A Focioros (Facsaros) család beton timiliás, vaskertecskés és kettős keresztes pózáz gödrén több hagyományos faj és a ritka szikrai társaságában a középre ültetett szép tő *Hosta plantaginea* az új behozott faj (**5b alaprajz**).

A Săciu (Szűcs) család nemzeti temetkezési helyének különálló sírjain nemcsak a dísznövényfajok, hanem a környező kaszálóban tenyésző *Salvia pratensis* és *Salvia verticillata* is azonosak (**7b alaprajz**, lásd még: **3b**). A spontán flóra fajainak feljegyzése azért is fontos, mert több közülük akár dísznövényé is válhat vagy vált. Pusztinán pl. a gyocsél. Vallásos ünnepekkor (Virágvasárnap) vagy a sírhely meglátogatásakor pimpót is szúrhatnak a gödör földjébe.

Érdekes megfigyelésekre, összehasonlításokra ad alkalmat a temető növényegyütteseinek évszakonként virágzó fajai össz-színének felmérése. Ezt úgy állapíthatjuk meg, hogy a különböző színekben virágzó fajok flóralistájának elkészítése után ezek százalékos összarányát megközelítőleg lejegyezzük. A felmérés akár a temető „nemzeti karakterének” megállapítását is lehetővé teszi. Ugyanakkor figyelembe vehető az illető nemzetiség kedvelt virágválasztéka is.

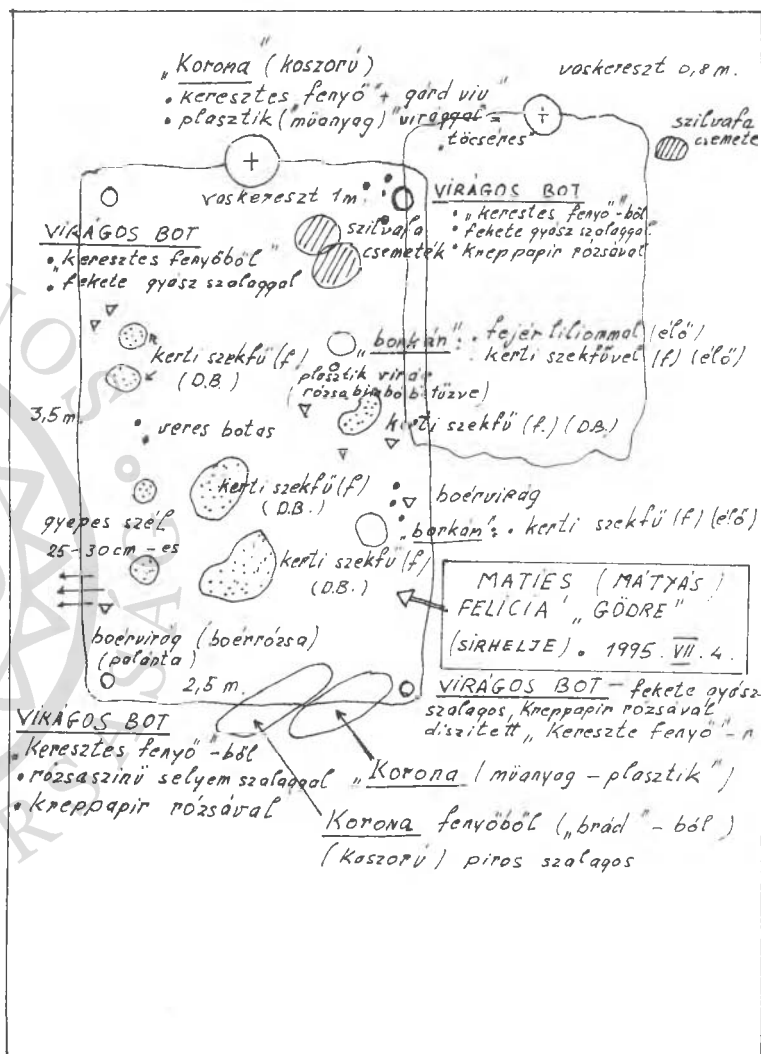
Ilyen felméréseket végeztem a gyimesi csángók temetőiben 1992 tavaszán, 1994 és 1995 nyarán-őszén és 1996-ban a pusztinai temetőben is. A **2. táblázatot** tanulmányozva, a román (ortodox, görög katolikus) – magyar (római katolikus) jelleget talán a piros-sárga-fehér-kék össz-színű növényfajok százalékos arányú virágegyütteseinek sorrendje döntheti el. A táblázat nyári adatait összevetve a romános (görög katolikus) jelleget a piros-sárga színű fajok százalékos jelenléte, sorrendje, a magyaros (római katolikus) jelleget pedig a piros elsőbbsége adhatja. A pusztinai temető esetében a sárga és a piros – *veres* színű fajok nagy aránya minden évszakban talán a környező romános hatásnak tulajdonítható. Ugyanez a nyári gyimesbükki (görög katolikus temető) felmérésénél is megfigyelhető. A mindenkori színarányt, sorrendet, a múlt idő függvényében a tájegység hagyományörzése, izlésváltozása vagy éppen az illető év, időszak dísznövényválasztéka stb. befolyásolhatja.

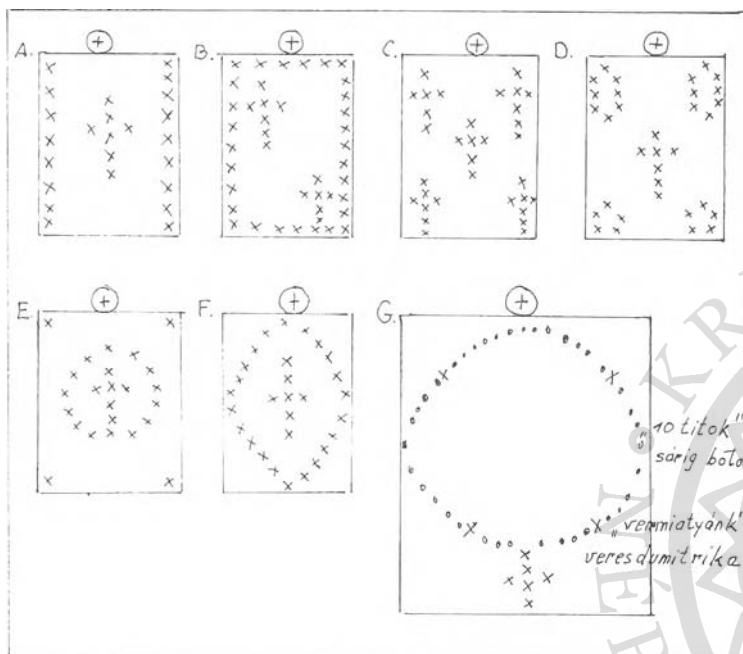
7. Nemzetségi, egy bokorba történő temetkezés disznóvényegyüttese.

A számok feloldása: 1. Olívvirág, 2. Bezerózsza, 3. Kék nádvirág, 4. Örményvirág,

5. Sárgi nádvirág, 6. Fejér boglár, 7. Harangvirág.

8 Máties (Mátyás) Felícia (1979–1995) sírhelyének kertágyai és frissen telepített sírnövényeinek elhelyezése

9. Jellegzetes halottak napi (1996) síra szurkált minták a pusztinai temetőben

Az itt felvetett vizsgálódási lehetőség alapos, részletes megfigyelések igazolása után lehet törvénytörő!

A tanulmány további részében a pusztinai temető növényzetének leírásánál számba vett kertvirág- és dísznövényfajokkal kapcsolatos, tágabb értelemben pedig a halál, a halott körüli történetekben és a halottkultusz vonatkozásaiban szerepet játszó növényekről, a hozzájuk fűződő hiedelmekről és szokáscelekvésekről szólnunk.

A halál jelét látták abban, ha valaki betegen ablakbeli virággal (kereklapi) álmodott. Özvegy Esztán Péterné László Katalin, Laci Katalin leánya (1956–1990 januárja között élt) kérte édesanyját – miután ablakbeli kereklapi virággal álmodott –, hogy *mutálja bé a virágaimot ... meg es halt* (6). Más, a témánkhoz nem vágó, de az adatot kiegészítő példa a

következő: *Mikor valaki ki kellett haljon a házból, akkor termett a darabjába (a földjén) a mezőn Szenmihály terebuza, amelyiknek nem volt virágja, s nem kötött... Vót egy öreg anyám László Júzsiné, Ruszka György Katalin (1838–1936) ... bé es vált, azon a nyáron meg es halt (2).* A halál előtti *hagyakozásra* a sírra kívánt növényfajra is van példa. Fekete János Antiné László Ilona Deputát (1922–1947) hagyta hátra: *Áfurusit (átkozott) legyen az ura, ha kerekklapi virágot nem ütet s fenyőfát a fejihez (2).* A férj *bévátotta* a haldokló kérését.

A halál beállta után *melyiknek búsultak* (hozzátartozók) a *bisziókot, laposmintát, méburjánt, medvetalpat* (jóbúzü növények) *morzsolták. A halott mellé, mikor elnyúccsák, kétfelől a fejihez szép nagy virágokat tesznek – 2–2 kanna vagy kalderár piros és fejér kerekklapi virágot. Szezon után lalele virágot hoznak, tavasszal bezserózsát, fejér liliumot vagy garoáfát stb. tesznek (2).*

A halotti mellé, de halotti párnába is a régiek bisziókot tettek (6, 8). A fennebb már említett, a rosszullét elhárítására használt (aromaterápia?) jóbúzü növények mellett ebből az adatból is az ún. ürmös temetkezést feltételezhetjük. A szakirodalom – Selmeczi László, Halászné Zelnik Katalin – az ürmös és más illatos növények gyásznövényként való használatáról tudósít. Halászné Zelnik Katalin írja le pusztinai szokásként a kerti botosvirág, jégminta, pimpó és mezei virágok halotti párnába való gyűjtését. Az ő általánosan megjelölt adatát bővíttem a Nagyboldogasszonyok (VIII. 15.) szentelt virágcsokor fajainak felsorolásával. Barta Mihályné László Katalin Bullák 1994-ben szentelt nagyboldogasszonyi csokrában – *szenteltettem egy marak virágot (7. ábra)* – bisziók, botas, piros kerekklapi virág, tulipán dísznövények, lidércütte burján, kékcsipke, Szent Antal butikó, ulmusor spontán fajok, kenderszál, terebuza – és mustárvirága, *kicsike* napraforduló természetett növényfajok voltak egybekötve. Az egyes növényfajokat egyenként is különböző betegségek gyógyítására használják, *egészség ellen szentelik. Így ha rossz szél üti a kicsi bubát, sokat sír (rontás, epilepszia), lidércütte fűvet szénnel tele tálba tettek s a baba fejét fekete ruhával letakarva füstölték, hogy megjöjjön (2).* Itt említem meg 1983-as Dálnokon (Háromszék) gyűjtött adatomat: A halotti párnába piros rózsaszirmokat szárítanak és gyűjtenek az öregasszonyok. A halott mellé rakott virágokat eltemetik a koporsóba vele.

A *koronát* (koszorút) temetéskor a halott mellé teszik... bár *ha meghótt, tehetnek akármit... a földnek teszik (2).* A *csinált koronákat fejér fenyőből vagy brádfenyőből s virágakból fonják*, amelyek az elhalálozás évszakára jellemzőek, pl: csipkerózsa, őszirózsa, botas, dimitrika,

tátottszájú virág stb. *Az a lágszépebb, amelykbe minden félá virág van – tartják* (7). Télen szetteket tesznek *plasztikból* (műanyagból készült koszorú művirágokkal) (8), vagy fenyőből és papírvirágokból („krepontált papír”) készítik. Sajnos ez a kényelmes, ízléstelen megoldás kezdett elharapódzni – Gyimesben, Csikban is – az élő virágok rovására. A régiek a koronát megöntözték *jóbbú vízzel* (kölnivel) (7).

Az alábbiakban a fiatalon elhunyt Matieş (Mátyás) Felicia (1979. I. 22. – 1995. I. 26.) ottjártamkor alig fél éve álló sírhelyén megtelepített dísznövények és más kegytárgyak leírásával a sírhely díszítését és növényekkel való betelepítésének kezdeteit írom le (9. ábra, 8. alaprajz). A 3,5x2,5 m méretű sírhely hantja 25–30 cm-re emelkedik ki a körülötte levő gyepűből. Földje agyagos, csupasz. Felső felén 1 méteres vaskereszt található.

A sír négy sarkában négy lecsnokolt kereszt fenyőből készített *virágos bot* van leszúrva. Tetejükön fekete gyászszalag (3) és rózsaszín selyemszalag (1) és *kreponátpapír rózsa* (3), a jobb oldali alsó tetején (1) *plasztik* Godetia (?) virág van rögzítve. Az alsó két virágos bot szárán rózsaszín, a két felsőn fehér papírrózsák találhatók.

A koroának (3) keresztcsenyő és gard viuból *plasztik narancssárga tölcse*rel (felül a kereszten), brádfenyőből fehér kála és piros gerbera *plasztikvirágból*, piros liliom és valamilyen egzotikus virág utánzatából készültek. A gödör földjére egy szál, *plasztik, rózsaszín rózsabimbó* is le van tűzve.

A síron a kereszthez közel (30–50 cm) két szilvafacsemete zöldül (sírjel?). A sír földjén 7 tő fejér kerti székfű (*Dianthus barbatus*), 9 szál veres botas, 7 szál boérvirág képviseli az élő virágokat. Két borkánban (befőttestüveg) a sír jobb oldalán fejér liliom és a szintén fehér virágú kerti székfű élő tövei vannak vízbe téve.

A jellemző fekete gyászszínen (gyászszalag a virágos boton) kívül a rózsaszín (szalag, papírvirág), de különösen a fehér (műanyag és élő virágok) és piros (szalag, élővirág) színek egyértelműen a halott fiatal korára utalnak.

A temetői virágokat a *hótaknak szánták*. Ezért szigorúan elítélték a virágok lopását. Újabban *kilopják a szépet... a laléléket... haza a kertbe, kinek nincsen*. (2) A temetőből virágot csak a *harangozóné a templomba, az ótárra* hozhat ki. (6) A oltár díszítésére *favirágokat* (boroszlán, fejér favirág, csipkerózsa), bezserózsát, fejér és sárga fokhagymavirágot, lalélét stb. használnak. (1, 6) Mikor jön a *vákancia* (szünidő), a gyermekek visznek a *Domnişoarának* (tanító kisasszonynak) a temetői virágokból. (1, 8)

Érdekesek azok a hiedelmek, amelyek a temetői virágok megszaglására, ellopására vagy éppen a temetőből való kivitelére vonatkoznak. Általánosan elterjedt hiedelem, hogy a temetői virágokat *nem jó megbűzölni* (megszagolni) – *az a hótaké (6)*, vagy *ha megbűzölöd a temetői virágot, nem érzed többet a buzit. (2)*

Tiltás alá esett a temetői virág leszakítása, hazavitele is: *Zsibbad a keze, aki elveszi a virágot* – tartják. (8) Gyakran *jesztgetik* a gyermekeket azzal, hogy a halottak *kijönnek a temetőből s elvisznek. (2)* Rosszul járhatott az, aki virágot lopott: *Azt a halott éjjel a párnába verte* – mondják, hiszik. (2)

Lupásku Lilivel (sz. 1986) esett meg az a történet, hogy amikor a temetőben szedett csipkerózsacsokkal hazament, otthon a nagyanyja rászólt: *Tedd ki a tőtésre, mi lesz, ha egy rosszabbra reatalálsz s feljő a gödriből s megszoricsa a nyakadot éjjel?* A megijedt leányka valósnak vette a megszólítást, s félve azt kérdezte: *Tyár (kiár – csakugyan) feljő vajon?* – és a virágot kitette a tőtésre. A fenti hiedelemtörténet nemcsak azt bizonyítja, hogy a moldvai csángók mennyire betartják a tilalmakat, s ily módon nagy mértékben megőrzik szellemi örökségünket, hanem azt is, hogy a túlvilági élet lehetőségében is hisznek.

A temetővel kapcsolatos legfontosabb szokáscselekvés-sorozat Pusztinán is halottak napján zajlik le. Nem vág témánkba a halott nevében tett jótékonyági cselekedetek (osztogatás *Isten nevében*), a gyertya *gyutagatása* (világítás), a gödörnél a páterrel mondatott liberális mise, megemlékezések stb. leírása. Az ekkor virágzó és használatos növényfajok számbavételét, a gödör gondozását, díszítését – *kivirágozását* – tartjuk fontosnak részletezni.

1996. november 1–3-i időszakban a pusztinai temetőben tett felmérés-munkor a következő növényfajok megkésített tövei virágoztak még: csipkerózsza, *csukros szappanvirág*, sárigbotas, veres vagy kicsi botas, fehér boglár, cigánvirág. Az őszi idény leggyakoribb dísznövényfaja itt a dumitrika (paraszt krizantém), lila, *veres* és *fejér* színváltozatokban nyílt. A dumitrika mellett ismert késő őszi temetői virág a szentkeresztii virág (*Aster dumosus*) magas (1,25–1,5 m) ágas változata. A pusztinai temetőben csak két síron találtam meg.

A temető általános késő őszi színe a rozsdavörös (a veres dumitrikától – 65%), sárga (a sárig és veres botastól, cigánvirágtól – 30%). A rózsaszín (szappanvirág, csipkerózsza) és fehér (fejér boglár) szín csak elenyésző arányban (5%) volt jelen. Nem elterjedt szokás csokrokra rakása a sírokra, de van, aki visz: gyöngyinat (sötétbordó), tócsér virágot, botast,

csipkerózsát s a városiak gároáfát. Télen is *virágzik* (bogyói díszítenek) a *gyöngyemény* vagy *gyöngyvirág*. (2, 6)

A sírhely gondozása az asszonyok feladata. *Halottakra felváltuk* (felkapáltuk) a *gödört* (2), *mindegyik az ő bokrát* (rokonsága sírhelyeit) *csinálja ki* (6, 9) – mondják adatközlőink.

Szépségnek keresztiesen fenyőágot, dumitrikát szúrtam a gödörre (3, 11), *csináltam rombokot... közepibe keresztet* (6) – jelzik azt, hogy a pusztinai temető sírjait feldíszítették, vagyis *kivirágozzák a gödört*. (2)

A 9. **alapräjzon** azokat a mintákat mutatjuk be, amelyeket 1996 őszén veres és fejér dumitrikából raktak a pusztinai csángó sírokra. Mintát rakhattak még fenyőfából, botasból vagy újabban, de ritkán (fiataloknak) gároáfából is. Ritkábban *olvasót raknak*. Ilyen minta a **9g alapräjz**. Az olvasó *10 titkát* sárga botasból, míg a 10 titok közötti *szemet* – a *versmíatyánkot* és a keresztet veres dumitrikából szurkálták a sírhely földjébe.

Tanulmányunkban megpróbáltunk szempontokat, mintát adni a temetők növényvilágának, növényzetének leírására. A sírokra telepített fajok azonosítása, jellegzetes elhelyezése, funkciója, térben és időben való változásának számbavétele, a velük kapcsolatos hiedelmek, hiedelemtörténetek és a halottak napi szokáscelekvések sorozatában játszott szerepének részletező leírása – még ha a pusztinai temető nem is tekinthető alaplíntának – első a magyar etnobotanikai irodalomban. Különösen a síron kialakított hagyományos és újabb növényegyüttesek feldolgozásánál a temető etnikai jellegének meghatározására tett kísérletünk, reméljük, újat ad kutatóinknak.

Táblázatok

Tájegység	Növénycsoportok				Összesen
	Fák	Cserjék (bokrok)	Lágyszárú növények	Más (spontán és halottkultuszban szerepet játszó növények)	
Moldva-Pusztina	Spontán 5 Termesztett 7 (12 faj)	Spontán 1 Termesztett 8 (dísz- és gyümölcsfa) (9 faj)	54	13	88
Gyimes					106
Felesík					192 faj, ebből 129 faj a temetőkben

1. táblázat: A pusztinai temető növényfajainak megoszlása

Tájegység, helység A temető és felekezete	Évszak, felmérés ideje		
	Tavaszi 1992. V. 30–31. Gyimes 1995 tavasza, Moldva	Nyár 1994. VII. 15. Gyimes 1995. VIII. 3–4. Mold- va	Ősz, késő ősz 1994. XI. 12. (Gyimes) 1996. XI. 1–3. (Moldva)
Gyimes Hidegség Bezsányok temetője Római katolikus	fehér 70% kék 25% piros, rózsaszín 5%	piros-rózsaszín 50% sárga 25% fehér 20% kék-lila 5%	piros-rozsdabarna 40% sárga 30% fehér 30%
Gyimes Gyimesbükki Cikojai temető Görög katolikus		sárga 50% piros, rózsaszín 30% kék-lila 15% fehér 5%	
Moldva Pusztina Temető Római katolikus	sárga 55% fehér 35% kék 10%	piros-rózsaszín 65% sárga 20% fehér 10% kék-lila 5%	„veres”, rozsdabarna 65% sárga 30% fehér, rózsaszín 5%

2. táblázat: A gyimesi és pusztinai temetők növényvilága össz-színének összehasonlító táblázata

Szakirodalom

- BALASSA Iván
1973 *A magyar temetők néprajzi kutatása.* Ethnographia 84., 3. 225–242.
1989 *A magyar falvak temetői.* Corvina kiadó, Budapest.
- CSÜRÖS László
1996 *A Házsongárd növényzetéről.* Művelődés 79. 5–6, 64–70.
- HALÁSZNÉ Zelnik Katalin
1980 *Az örömnök gyásznövényként való használatáról.* Elet és Tudomány 35., 28. 866.
1981 *Adatok a moldvai magyarok gyógynövény-használatához.* Gyógyszerészet 25., 10. 361–400.
1987 *Moldvai csángó növénynevek.* In: *Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok* 36. Budapest. 3–22.
- HOFER Tamás
1981 *Bezeichnung von Grabern durh lebende Baume.* Ethnographica et Folkloristica Carpatica (Műveltség és Hagomány 20.) Debrecen. 223–228.
- JÁVORKA Sándor–CSAPODY Vera
1962 *Kerti virágaink.* Közép-európai disznövényeink színes atlasza. Mezőgazdasági kiadó, Budapest.
1975 *Iconographia florae partis austro-orientalis Europae Centralis.* Akadémiai kiadó, Budapest.

- KUNT Ernő
1974–1975 *A magyar népi temetők szemiotikai elemzése. In: A Hermann Ottó Múzeum évkönyve* 13–14. Miskolc. 475–507.
- 1983 *Temetők népművészete. Corvina kiadó, Budapest.*
- MALONYAI Dezső
1907 *A magyar nép művészete. Budapest, I.* 255.
1909 *A magyar nép művészete. Budapest, II.* 285.
- NOVÁK László
1982 *Temetés és sirjelölés Magyarországon, különös tekintettel a fejfákra. In: Néprajzi Tanulmányok Dankó Imre tiszteletére (Módy György közreműködésével szerkesztette Balassa Iván – Újváry Zoltán). A Hajdú Bihar Megyei Múzeumok Közleményei* 39. Debrecen. 767.
- ORBÁN Balázs
1869 *A Székelyföld leírása. Budapest, III.* 16.
- PÁLFALVI Pál
1994 *Régi és új dísznövények Felcsikban. In: Pro Natura. Kriterion.* 64–71.
- PÉNTEK János – SZABÓ Attila
1985 *Temetők növényzete. In: Ember és növényvilág, Kriterion.* 143–146.
- RAPAICS Raymund
1932 *A magyarság virágai. Budapest.* 36–38.
- SÁMUEL Aladár
1918 *Kisküküllő vármegye ref. népének temetkezési szokásai. Ethnographia* 29. 91–104.
- SELMECZI László
1980 *A kunok letelepedésének emlékeiből. Élet és tudomány* 35. 3. 67–69.
- SZABÓ Attila
1991 *A temető kertek növényzetéről. Néprajzi hírek* 20. 66–70.
- PLANTE DECORATIVE
1976 *In: Flora RPR–RSR I–XIII. Editura Academiei.* 129–133.

Jegyzetek

1. Balassa 1973.
2. Balassa 1989.
3. Rapaics 1932.
4. Kunt 1983.
5. Péntek 1985.
6. Szabó 1991.
7. Csűrös 1996.
8. Pálfalvi 1994.

Adatközlők

- Barta Istvánné Erős Magdó, Bosztán, 1957
Barta Mihályné László Katalin, Bullák, 1930
Beján (Becze) Fülöpné Szpatáru Katrina, Moszor, 1933
Özv. Dávid Györgyné Laczkó (Júzi) Katalin, Prücsök, 1915

Eszkripkáru Józsiné Becze Anyica, Putyina Nyica, 1936
Özv. Esztán Peterné László Katalin, Laci Katalin, 1926
Laslău (László) Œt. Catrina, kicsi István Katalin, 1930
Lupasku Istvänné László Mária, Gyurkó Istvänné, 1933
Mátyás Demeterné Páncér Nyica, Mátyásné, 1933
Nyisztor Jánosné Timár Ilona, 1929
Panŕiru (Pánczél) Œt. Mária, Kukucsi Marika, 1918
Pusztinka Jánosné, Pastiannu Marika, Berbéc, 1922

Benedek H. Erika

ADALÉKOK EGY MOLDVAI CSÁNGÓ FALU NÉPI NÖVÉNYISMERETÉHEZ

Adolgozatban egy Bákó megyei csángó falu, Csík (Ciucani) népi növényismeretéről közlök adatokat, a teljesség igénye nélkül. A falu Somoska és Felsőrekecsin közelében fekszik, távol esik a műutaktól, nehezen közelíthető meg. A közeli falvakkal földút köti össze, ez biztonságosan csak gyalogosan vagy szekérrel vehető igénybe. Tömegközlekedési eszköz nem jár a faluba. Ilyen körülmények között a külvilággal való kapcsolattartás igen nehézkes. Felsőtagozatos iskola, gyógyszertár, orvosi rendelő nincs a faluban. A legközelebbi vasútállomáshoz több mint egy órát kell gyalogni erdőn keresztül, a legközelebbi város (Bákó) kb. 50 km-re van.

Gyűjtést több ízben végeztem ebben a faluban. Kezdetben a növények azonosításához színes képeket használtam, később aztán élő növényeket is gyűjtve ismételtam meg az azonosítást. Bár az ellenőrző növényazonosítás célja az esetleges tévedések kiküszöbölése volt, a tévedés lehetősége azonban teljes mértékben így sem zárható ki. Tapasztalataim szerint a növények hasonlóságukkal még a tapasztalt növénygyűjtőket is megtévesztik, így fordulhat elő az, hogy ugyanaz az adatközlő időnként több különböző növényt ugyanazzal a névvel nevez meg.

Amint már említettem, nem áll szándékomban kimerítő anyagot közölni a csíki népi növényismeretről, csak néhány adatot szeretnék bemutatni ebből a tudásanyagból. A bemutatásra kerülő anyagban a leggyakrabban használt növények szerepelnek, ezek legnagyobb részét a gyógyászati célokra használt növények teszik ki. Ezenkívül tartalmaz még néhány étkezésre, állatétkeztetésre, textíliafestésre és mágikus célokra gyűjtögetett növényt. A gyakorlati célokra gyűjtögetett növények mellett közlöm az azonosított, de gyakorlati célokra nem használt növények listáját is.

A gyógynövények

A csíki ember – körülményei miatt érthető módon – bármilyen egészségügyi probléma esetén szívesebben alkalmazza a gyógynövényeket és természetes anyagokat, mint a gyógyszereket. Ezek a tőlük idegen gyógyszerekkel szemben könnyen hozzáférhetőek, adagolásuk számukra egysze-

rúbb, a tévedési lehetőség kisebb, hiszen kizárólag olyan növényeket használnak, amelyeket már generációk óta jól ismernek.

A gyógynövények felhasználási módja igen változatos. Alkalmazzák magát a frissen szedett növényt, közvetlenül a beteg testrészre helyezve. Erre a célra főként a növény levelét, virágát vagy gyümölcsét használják. A növényeket főzetek formájában is felhasználják; erre alkalmas lehet az egész növény, tehát szára, levele, virágja, gyümölcse egyaránt. A főzeteket tea vagy fürdő formájában alkalmazzák. Alkoholos kivonatot készítenek a magvakból. Füstölik magukat a szárított növényekkel. A gyökereket frissen vagy tartósítva fogyasztják.

A 70-es években a csíkiak nagy mennyiségben gyűjtötték a gyógynövényeket, eladási célból is, az államnak. Ma már csak saját szükségleteiket kielégítő mennyiségeket gyűjtenek. A virágos növényeket virágzásuk idején, a gyümölcsöket beérésük után szedik; főként szárítással és aszalással tartósítják őket.

Az adatközlőim 15–80 év közötti nők voltak. Növényismeretük változónak bizonyult: a fiatalabbak inkább csak felismerik a növényeket, a hatásukat, felhasználási módjukat még vagy már nem ismerik. Az idősebb adatközlők tudásanyaga mind mennyiségi, mind gyakorlati ismeretek szempontjából sokkal gazdagabb.

A növényeket betegségek, illetve a nekik tulajdonított hatás szerint csoportosítottam. Azokat a növényeket, amelyeket hivatalosan is gyógynövényként ismernek el, a dolgozat végén szereplő növénylistán csillaggal jelöltem meg.

1. A **REUMA** okozhatja a csíkiaknak a legtöbb kellemetlenséget, mert a legtöbb növényt e betegség gyógyítójaként nevezték meg. Úgy tartják, hogy hetvenhétféle reuma, vagy ahogy ők nevezik, *vesztés* van, és ahhoz, hogy ezek elmúljanak, kilencvenkilencféle gyógynövény főzetében kell megfürödni. A reuma kezelésére főként *feredőket* ajánlanak. A betegség kezelésében a következő növényeket tartják hatásosnak: *csileán*: csalán (*Urtica dioica*), a *rosztopáskának* nevezett vérehulló fecskefű (*Chelidonium majus*), a *coada calului*nak és *fentőfű*nek nevezett mezei zsurló (*Equisetum arvense*), *káptalan*: a csalapu (*Petasites officinalis*), *timény dudó*: papsajtmályva (*Malva vulgaris*), *hét adástól való dudó*: veronika (*Veronica officinalis*), *romanita*: orvosi székfű (*Matricaria discodea*), *pui virág*: kukorica virága (*Zea mays*), *hintő rontó*: varjú bogó (*Empetrum nigrum*), *pézsma*: búzavirág (*Centaurea cyamus*), *kánya harangvirág* (*Campanula rapunculoides*), *dió*(fa) levele (*Juglans regia*), *minta*: lómenta (*Mentha longifolia*), *pelin*: fehér üröm (*Artemisia*

absinthium). Tehát ezek azok a növények, melyek főzetéből ajánlott fürdőt venni. Ezekon kívül még van néhány növény, amelyet közvetlenül a fájó testrésze helyezve alkalmaznak. A tormát (*Armoracia lapathifolia*) megreszelik, a reszeléket egy textil segítségével a fájó részre kötik. A *matraguna*: nadragulya (*Atropa belladonna*) tövét a tormához hasonlóan alkalmazzák, megtörik és a beteg részre helyezik. Hatásosnak tartják még a *paradicsom* (*Solanum lycopersicum*) szárát és levelét, ezt is az előzőekhez hasonlóan alkalmazzák. Ezekon kívül még alkalmaznak egy petróleum, zöld dió, kukoricaüszög keveréket. A recept a következő: 16 zöld diót négybe kell vágni, egy kukoricaüszköt (*Ustilago zaeae*) megszáritanak és a diókkal együtt beleteszik egy liter motorinába. Néhány napig állni hagyják a keveréket, majd ezzel kenetik a fájó részeket.

2. TÖRÉSEK esetén a növényeket a törött és megdagadt testrésze helyezik. Erre alkalmas a *kurkánpitty*: lapulevelű keserűfu (*Polygonum lapathifolium*), az *utilapi*: széleslevelű útifű (*Plantago major*), *lándzsás útifű* (*Plantage lanceolata*) levele, a fekete *nadálytő* (*Symphytum officinale*) töve. *Testül való dudónak* nevezik a libapimpót (*Potentilla anserina*), ezt megtörik és rákötik a törött testrésze, de ugyanezt alkalmazzák a megrepedezett sarok kezelésére is. Az *atracelt*: fecsketarjics (*Gentiana asclepiadea*) péppé főzik, és ezt helyezik a törésre. Alkalmassá tartják továbbá a *háztetőmohát* (*Syntrichia ruralis*) és az *ezüstmohát* (*Bryumargenteum*), amelyet a törött, megdagadt részre kell rákötni.

3. IZOMGÖRCS jelentkezésekor két növényt használnak: az egyik a dió(fa) levele (*Juglans regia*), a másik az *orbánc dudónak* nevezett füzlevélű peremizs (*Inula salicina*). Mindkettőből fürdőt készítenek.

4. A SEBEK gyógyulását a sérült részre helyezett anyagokkal próbálják siettetni. A leghatásosabbnak a *katángot*: katángkóró (*Cichorium intibus*) tartják, a virágját *bédugják* a süléstől vagy vágástól keletkezett nyílásba. A *macskavirágnak*: pettyezetett tüdőfű (*Pulmonaria officinalis*) ugyancsak a virágját kell a sérült felületre ráhelyezni. A réti imolát (*Centaurea iacea*) és a vadrezedát (*Reseda lutea*) is jónak tartják *hránáknak*, *béköttni véle*. A *féregfarkú dudónak* nevezett közönséges cikcafarkból (*Achillea millefolium*) főzetet készítenek, és azzal borogatják a sebeket.

5. A BÍBONÁNAK nevezett kelések, gyulladások gyógyítására külsőlegesen kezeléseket alkalmaznak; vagy magával a növényvel, vagy annak valamilyen főzetével borogatják a beteg testrészt. Ilyen jellegű betegségek esetén úgy tartják, hogy jó az *utilapi* (*Plantago major* és *Plantago lanceolata*) levelét rátenni a fájó részre. A gyakran megjelenő kelések ke-

zelésére az erdei aranyvessző (*Solidage virga-urea*) teáját ajánlják. A nyakon keletkező *nagy pokoltól*, *bíbonától* való a *kurkánpitty*: lapulevelű keserűfű (*Polygonum lapathifolium*) levelei. A *talpa gâstiit*: gyömbérgyökér (*Geum*) előbb megtörik, aztán megfőzik, majd az így keletkezett pépet kötik rá a kelésre. A *plescalita dudót*: mezei varfű (*Knautia arvensis*) megfőzik, ebben a főzetben kell megfürösztetni, illetve ezzel kell borogatni a *bíbonát*, furunkulust. Ezek közül a legerősebb hatásúnak tartott *kurkánpittyet* használják a leggyakrabban. Ez a legcsúnyább, *kutyacsecsenek* nevezett *bíbonát* is elmulasztja a csíkiak tapasztalata szerint. Ez a fajta *bíbona* a kutya által kinyalt, de jól ki nem mosott edényből való ételfogyasztás miatt keletkezik az emberen.

A lábon keletkező *bíbonára*, az orbáncra az *orbánc dudónak* nevezett fuzfalevelű peremizs (*Inula salicina*) levelét teszik rá. A pokolvar nevű kelés ellen a leghatásosabb a kender (*Cannabis sativa*). A fejbőrön keletkező sebeket a *plescalita dudó*: mezei varfű (*Knautia arvensis*) virágjának, kékkőnek és tejszínnek a keverékéből készített péppel orvosolják. A kukoricacsutka (*Zea mays*) hamvának és kékkőnek a keverékével gyógyítják azt a fajta *bíbonát*, *ami megyen kereken*. Az *udma* nevű bíbonára méhviasz és hagyma keverékét kötik rá. Ez a keverék állításuk szerint a *töves bíbonát is kiszedi, és amelyik terül el, azt is*. A nagy felületen elterjedő kiütésekre a naprafordulónak nevezett napraforgó (*Helianthus annuus*) levelének és kékkőnek a keverékét teszik. A keverés előtt a levelet természetesen apróra vagdalják. A *nagy bíbonák* kezelésére jónak tartják még a hagymát (*Allium*) és a fokhagymát (*Allium sativum*), a csíkiak szerint ez kihozza a *bíbona* mérgét.

6. SÜLÉSEK kezelésére étolajat használnak, valamint egy gombafélélt, a *lópaszagónak* nevezett óriáspöfeteget (*Calvatia maxima*). Ez utóbbinak a pora mind a vágástól, mind a süléstől keletkezett sérülést gyógyítja, a sérült felület nem nedvesedik be tőle a csíkiak tapasztalatai szerint.

7. KIÜTÉSEK, SZEMÖLCSÖK kezelésére nem azokat a növényeket alkalmazzák, amelyeket a *bíbonák* esetében. Az *ebsemeregnek* nevezett bőrbetegség jelentkezésekor a kutyavirágot: fehér tündérrózsa (*Ninphae alba*) alkalmazzák. Másfajta kiütés esetén bődtító barabolyból (*Chaerophyllum temulum*) készült fürdőt használnak.

Semerektől, amik mutálódnak, és szemölcsök ellen a *rosztopáskának* nevezett fecskéfűvet (*Chelidonium majus*) tartják a leghasznosabbnak. A pattanásszerű kiütések ellen pedig *pojarnitából*: orbáncfű (*Hypericum perforatum*) készült tea és kékkő keverékét alkalmazzák.

Az asszonyok hátukon szállítják haza a szénát. Csik 1992. Fotó: Pozsony Ferenc

Asszonyok végzik a mezőgazdasági munka nehezét a legtöbb faluban.
Külsőrekecsin 1991. Fotó: Pozsony Ferenc

8. EMÉSZTÉSI ZAVAROK, GYOMOR-, MÁJPROBLÉMÁK: a belső szervek rendellenes működését teák fogyasztásával próbálják orvosolni, állításuk szerint sikeres módon. Emésztési zavarok esetén a következő növényekből készült *ceai*okat, teákat fogyasztják: *utifű* (Plantago major és Plantago lanceolata), *romanita*: orvosi székfű (Matricaria chamomilla), *papadia*: gyermekláncfű (Taraxacum officinale). Sárgaság ellen a *straita ciobanului*: a pásztortáskát (Capsella bursa-pastoris) ajánlják, de alkalmaznak még más anyagokat is. Hasznosnak tartják a csalángyökeret, a *Szűz Mária virága* nevű sárga színű növényt, amelyet nem sikerült azonosítanom. Ezekon kívül a sárgaság ellen még hatásosnak tartják az emberi vizelet fogyasztását is, a beteg fogyaszthatja akár a sajátját, akár a másét. Ugyancsak a sárgaság gyógyítására van egy különleges eljárásuk: egy aszalt szilvába kilenc darab emberi vagy disznótétű tesznek (élőt), mindezt úgy kell megtenni, hogy a beteg ne tudjon róla. Meg kell vele etetni, majd megmondani, hogy mit evett, ez annyira meghánytatja, hogy *kiveti a sárigságot*. A cickafark (Achilleum millefolium) főzetéről azt tartják, hogy a legelőrehaladottabb állapotban lévő gyomorfekélyt is képes rendbe hozni. Hasmenés esetén murkot (Daucus carota) és rizst főznek össze, vagy akáclevél (Robinia pseudo-acacia) és fűzlevél (Salix) keverékéből készült teát isznak. Nagyon erős hasmenéskor (*jártatás vérrel, fosástól vérrel*) 1–3 szál cintóriából: északi kakukkfű (Thymus serpyllum) készített teából kell egy csészével elfogyasztani, állításuk szerint a hatás azonnali. Székrekedés esetén olajat: *unt de lemn* fogyasztanak. Májproblémák esetén a porcsfű: madárkeserűfű (Polygonum aviculare) teáját is fogyasztják. Bélcsavarodás jelentkezésekor reszelt retek (Raphanus) és ecet keverékét fogyasztják meleg máléval (puliszka), ez *kitakarítja* a beteget. A gyermekláncfűből készítenek egyfajta édességet, amely szerintük a májnak is jót tesz. Az elkészítés módja: 100–150 gyermekláncfű (Taraxacum officinale) virágját összefőzik cukorral (*zaharkával*), addig főzik, míg mézszerű anyag keletkezik. A későbbiekben úgy fogyasztják, mint a mézet.

Hasfájás esetén a hagymát (Allium) megtörik és rákötik a hasfalra. A csikiaknak gilisztahajtásra is több módszerük van. Hatásos szerintük a cukorra csepegtetett petróleum, gyermeknek, felnőttnek egyaránt. Egy másik recept szerint édes tejbe fokhagymát (Allium sativum) kell tenni, állni hagyják néhány órát, majd leszűrik és a tejet elfogyasztják. Egy másik recept szerint bodzafát (Sambucus) kell tejjel együtt felforraltatni és elfogyasztani.

9. A VESE megbetegedéseit cseresznyeszár (*Cerasus avium*) és a *frunza de mesteacăn*nek nevezett nyírfalevél (*Betula*) teájával gyógyítják. Ez utóbbi különösen akkor hatásos, ha május elsején szedik. Állításuk szerint egy háromnapos keserű cseresznyeszár- és nyírfalevélkúra kioldja a vesekövet. Ha valakinek véres a vizelete, akkor petrezselyem- (*Petroselinum crispum*) teát kell fogyasztania. A gyakran odavizelő gyermeknek *puihajból*: kukoricahaj (*Maydis stigma*) készítenek teát.

10. A SZÍV rendellenességeit a *cintóriának* nevezett északi kakukkfűből (*Thymus serpyllum*) készült teával, a *zsügomba* virágnak nevezett piros keltike (*Corydalis cava*) apró, a burgonyáéhoz hasonló gumóival gyógyítják. Ez utóbbiból az előírás szerint kilenc darabot kell bevenni a gyógyuláshoz. *Szüfájás* esetén jönak tartják a csombort is (*Thymus vulgaris*), megtörik, vízbe teszik és megisszák.

11. A TÜDŐ megbetegedéseinek a gyógyítására alkalmasnak tartják a martilapuból (*Tussilago farfara*), a gyermekláncfűből (*Taraxacum officinale*), valamint a *kányavirágnak* nevezett madárberkenye (*Sorbus aucuparis*) begyéből készült teát. Hatásosnak tartják a madárberkenye bogyoínak a levéből és mézből készült keverék fogyasztását is, ebből reggelente egy kanállal kell bevenni. Mellkasi fájdalmak esetén az utilapi (*Plantago major* és *Plantago lanceolata*) levelét helyezik a mellkasra, de hasznosnak tartják főleg fulladásos tünetek esetén az olajjal megkent káposztalevél (*Brassica oleracea*) mellkasra való helyezését is. A frissen szedett fenyőrügyből (*Pinus sylvestris*) és cukorból szirupot főznek, majd leszűrik és tizennyolc napot állni hagyják. Tüdőfájdalmak és fulladásos megbetegedések esetén használ. Jónak tartják még a retket (*Raphanus*), *szirópot* készítenek belőle oly módon, hogy kivájják a retek közepét, mézet tesznek bele. A retek alján kicsepegő folyadékból kell egy-egy kanállal bevenni.

12. KÖHÖGÉS csillapítására a következő növényekből készült teákat használják: orbáncfű (*Hypericum perforatum*), gyermekláncfű (*Taraxacum officinale*), kukoricahaj (*Maydis stigma*), cickafark (*Achillea millefolium*), *salcám*: fehér akác (*Robinia pseudo-acacia*). A számarköhögés gyógyítására a legalkalmasabbnak a fekete bodza (*Sambucus nigra*) teáját tartják. Fulladásos köhögés ellen a *szorulástól való dudónak* nevezett borsfűvet (*Clinopodium vulgare*) használják. A kicsi gyermek köhögését utilapiból készített (*Plantago major* és *Plantago lanceolata*) teával és sziruppal csillapítják. Krónikus fulladásos köhögés esetén közönséges infűből (*Ajuga arvensis*) készült fürdővel gyógyítják a betegséget. Ezen kívül teát készítenek még zabból (*Avena*), fekete levelű mogyoróból

(*Corylus avellana*) és a *kerek csipkének* nevezett mezei iringóból (*Eryngium campestre*).

13. A **FEJFÁJÁST** növényekből készült borogatásokkal és füstöléssel szüntetik meg. Borogatás formájában alkalmazzák a *palack dudónak* is nevezett pásztortáskát (*Capsella bursa pastoris*): megtörik a növényt és egy ruhadarabra helyezve bekötik a beteg fejét. Erős fejfájás esetén kenderrel (*Cannabis sativa*) füstölik magukat. Egy nagyobb ruhadarab alatt meggyújtják a megszáritott növényt, és a füstjét belélegzik. Ezenkívül még borogatásként alkalmazzák a zellert (*Alpium graveolens*) és a leostyánt, mindkettőt megtörik és rákötik a fejre.

14. A **FÜLFÁJÁST** a következő növényekkel orvosolják: a kőrózsát (*Saxifraga sarmentosa*) megtörik, kifacsarják, és a fülbe belecsepegtetik. Ez állítólag még a halláskárosítást is javítja. Egy másik gyakran használt növény a karalábé (*Brassica oleracea varbotrytis*), ezt ők *csókarépának* nevezik és felkötik a fültőre fülfájás esetén. Hasonló módon hasznosítják a burgonyát (*Solanum tuberosum*): *ha megdagad a nyaka valakinek*, valószínűleg ezt kötik a fültőre mumpsz esetén.

15. **FOGFÁJÁS ÉS A SZÁJ BETEGSÉGEI** ellen a következőket használják: Erős fejfájás esetén kenderrel (*Cannabis sativa*) és a *Szent Antal máknak* nevezett halovány aszattal (*Cirsium oleraceum*) füstölik meg magukat. Ugyancsak fogfájás csillapítására használják a *besikés dudónak* nevezett körömvirágból (*Calendula officinalis*) készült teát, amellyel *megvontassák* (öblítik) a fogakat. A *Szent Antal tűzinek* nevezett foggvulladást csipkéből: mezei iringó (*Eryngium campestre*) készült pépes főzet arcra, fogra való rákötésével próbálják megszüntetni. A *besina porculuinak* nevezett maszlagos nadragulyából (*Atropa belladonna*) a benne található piros gyöngyöket használják fel, ezt helyezik a fájó fogra. A *bába bélesből*: erdei mályva (*Malva sylvestris*) készült teával megvontatják a fogakat. A *nezsit dudónak* nevezett bolondító beléndekkel (*Hyoscyamus niger*) *megáburáltatják* (gőzölik) a fogakat. A *hám lánsnak* nevezett szájbetegséget, melynek tünetei, hogy kidagadnak az ajkak és *meztarkul a bőre*, csalánteával (*Urtica dioica*), valamint parlagi madárhúr (*Cerastium arvense*) és réti madárhúr (*Cerastium fontanum*) főzetével gyógyítják. Sebes ajakra a *plescalita dudóból*: mezei varfű (*Knautia arvensis*) készült teát ajánlják. A lyukas fogra, ha fáj, hagymát (*Allium*) tesznek.

16. A **SZEM** gyógyítására alkalmas növények közül csak a vakság kezelésére használtakat említették. Ha kicsi gyermeknek nem nyílik ki a szeme, akkor a *szánka dudónak* nevezett sárga tárnics (*Gentiana lutea*)

teájával mosogatják a beteg szemet. Adatközlőim állítása szerint *jó a vakoknak megmosni a szemeiket* a magas vagy csipkés *bóterján*nak nevezett erdei mácsonya (*Dipsacus fullonum*) levelei közé gyűlő folyadékkal. Ezenkívül hatásosnak tartják a káposztamaggal (*Brassica oleracea*) való füstölést.

17. A NŐI BAJOK orvoslására is növényi teákat, fürdőket és egy alkoholos kivonatot használnak. Erős, rendellenes vérzés esetén a *kék vitéznek* nevezett mezei szarkalábból (*Consolida regalis*) és a *bóterjános burján*nak nevezett apró bojtorjánból (*Agrimonia eupatoria*) vagy közönséges párlófűből (*Agrimonia eupatoria*) készített teákat fogyasztják. A *kék vitéznek* csak a virágját hasznosítják, a *bóterjános burján*ból pedig csak nagyon kevés kell (max. 3 szál). Ugyancsak vérzések (hemorragia) esetén készítenek teát a *talpa gástiinek* nevezett gyömbérgyökérből (*Geum urbanum*). Fehérfolyás esetén alkoholos kivonatot készítenek a sárga fagyöngyből: fakin (*Loranthus europaeus*), valamint a *gyöngyös dudónak* nevezett egynyári székfűből (*Mercurialis annua*). Augusztusban szedik a magvakat és a gyöngyöket, mindkettőt megtörik, átszűrik egy gyér vásznon és pálinkába teszik. Az arány: 100 g mag/1 l pálinka. Egyszerre csak egy pohárával kell megigyon a beteg. Ugyanilyen esetekben használják a *Szentjános virágjának* nevezett mezei zsálya (*Salvia pratensis*) fehér változatának a teáját, valamint az orvosi somkórót (*Melilotus officinalis*). Felfázásos megbetegedés esetén vagy szülés után ajánlják a menta (*Mentha*), orvosi székfű (*Matricaria chamomilla*) és diólevél (*Juglans regia*) keverékéből készült fürdőt.

18. ABORTIV SZERKÉNT két növényt említettek: az egyik az oleander (*Nerium oleander*), ennek a leveléből főznek teát. A másik a *Szűz Mária tenere* néven emlegetett gilisztaűző varádics (*Tanacetum vulgare*), ebből is teát készítenek.

19. FÉRFIBAJOK néven nevezem azt a *betegséget*, amelyet a csíkiak a férfiak *fehérfolyásaként* emlegettek. Szerintük a férfiak *fehérfolyása* egy ragályos betegség, amelyet gyógyítani kell. Többnyire ugyanazokkal a növényekkel gyógyítják, mint a női *fehérfolyást*, azzal az eltéréssel, hogy a növényeknek egy más színű változatát alkalmazzák. Az alkalmazott növények a következők: fehér fagyöngy (*Viscum album*) alkoholos kivonata, az orvosi somkóró (*Melilotus officinalis*) fehér változatának teája, a mezei zsálya (*Salvia officinalis*) kék virágú változatának a teája, valamint a *szőrös dudónak* nevezett terjőkekígyószisz (*Echium vulgare*).

20. Az ÚJSZÜLÖTTGONDOZÁSban is szívesen alkalmaznak természetes anyagokat. Teának és fürdőnek egyaránt használják a *romaniát*:

orvosi székfű (*Matricaria chamomilla*), a közönséges cickafarkot (*Achillea millefolium*), a *Szent György virágnak* nevezett tavaszi kankalint (*Primula veris*) és sugár kankalint (*Primula elatior*), valamint a csalánt (*Urtica dioica*). Amely gyermeknek nem nyílik ki a szeme, annak a *szánka dudónak* nevezett sárga tárnics (*Gentiana lutea*) főzetével mosogatják a szemét. Ugyanennek a növénynek a főzetét alkalmazzák akkor is, ha a gyereket *találja a rossz* – sokat sír, ilyenkor fürdő formájában használják. Fürdőként alkalmazzák továbbá a szúrós kenderkefu (*Galeopsis tetrahit*) és a cintória: északi kakukkfű (*Thymus serpyllum*) főzetét. Ha a kicsi gyermek idejében nem indul meg jární, akkor az *ineresztőnek* nevezett heverő patkófűből (*Hippocrepis comosa*) készített főzetben fürösztik meg. Hasonló hatást tulajdonítanak a *sánkórénak* nevezett tövises iglicének (*Onosis spinosa*), ebből is fürdőt készítenek, hogy a gyermek hamarabb induljon meg.

A szőrösen született gyermeket *abagasnak* nevezik. A szörzet eltávolítására is növényi főzeteket használnak. Jó hatású a sánkóré: tövises iglice (*Onosis spinosa*), a *pui haj*: kukoricahaj (*Zea mays*) és a *bábic dudónak* nevezett fekete peszterce (*Ballota nigra*). Mindháromból fürdőt készítenek. Erre a célra az a kukorica alkalmas, amelynek *nem tetszik* (látszik) a szemje.

21. IJEDTSÉG ellen csak a füstölés bizonyul hatásosnak – állítják a csíkiak. Ez valamiféle pszichikai rendellenesség, izgatottság, nyugtalanság formájában nyilvánul meg. Ennek megszüntetésére a következő növényekkel füstölik magukat: *csipke*: tengerparti iringó (*Eryngium maritimum*), *Szent Antal mákja*: halovány aszat (*Cirsium oleraceum*) és *nagy ijedtségtől való dudó*: sédkender (*Eupatorium cannabinum*). A füstölés módja ugyanaz, mint a fogfájás esetében történő füstöléskor: a szárított növény füstjét lélegzik be.

Ezek voltak tehát azok a növények, amelyeket a csíkiak gyógynövényként hasznosítanak. A dolgozat következő részében azok a növények szerepelnek, amelyeket **más célokra** használnak fel.

1. Étkezési célokra gyűjtögetett növények

Néhány növényt a csíkiak kizárólag étkezési célokra gyűjtenek. Ezek között vannak vadon termő gyümölcsök, nyersen fogyasztható zöld növények és olyanok is, amelyeket főzésre használnak. A gyümölcsöt szedik: az *epere* vagy *copşa* néven emlegetett csattogó szamócának (*Fragaria viridis*), kerti szamócának (*Fragaria moschata*), a *cederének* hívott hamvas

szedernék (*Rubus caesius*), vadszedernék (*Rubus fruticosus*) és a kökénynek (*Prunus spinosa*). A szamócákat kizárólag nyersen fogyasztják, a szedrekből *dulceaťát* (lekvár) is készítenek, a kökényt pedig felhasználják ételsavanyításhoz is: *sebesítők*nek. Zölden fogyasztják a *Szent György salátának* hívott mocsári gólyahírt (*Chaltha palustris*): a virágtalan növényt sóval megsúrolják, ecettel és kaporral ízesítik, nyersen fogyasztják. A mezei tyúkhajat (*Gagea pratensis*) és a *sebeskének* nevezett erdei madársóskát (*Oxalis acetosella*) is frissen, nyersen fogyasztják, főleg a gyerekek. A csalánból (*Urtica dioica*) főzeléket készítenek, ezt tormával ízesítik. A *martilevélnék* nevezett martilapuba (*Tussilago farfara*) és a *labodának* nevezett paralibatopba (*Chenopodium bonus-henricus*), illetve levelébe *geluskát* töltenek. Az ezekbe készített töltelék nagyjából megegyezik az- zal, amit a töltött káposztába szoktak tenni. A zöld diót felhasználják édesség, *dulceaťa* készítésére: a még éretlen dióról lehámozzák a zöld burkát, a megmaradt részből lekvárt főznek. Ugyancsak édesség készítésére használják a gyermekláncfű (*Taraxacum officinale*) virágát. Ebből cukorral és vízzel összefőzve mézet készítenek. Azonkívül, hogy édességként fogyasztják, májbetegeknek is jót tesz. A kökényen kívül egyfajta sárga szilvával is savanyítják az ételt, de erre a célra csak zöld állapotában alkalmas.

A csíkiak által gyűjtögetett növények jelentős csoportját képezik a gombák. A következő fajtákat szedik: *csipke hercsók*: közönséges kucsomagomba (*Morchella esculenta*), *urisapka*: redőgomba (*Gyromitra esculenta*), petrezselyemgomba: rózsaszínű korallgomba (*Ramaria botrytis*), *bighélib*: jóféle vargánya (*Boletus edulis*), *róka*gomba: közönséges róka- gomba (*Cantharellus cibarius*), *szószke* vagy keserűgomba: keserűgomba (*Lactarius piperatus*), *galamb gomba*: kékhátú galambgomba (*Russula*), *opinteala*: gyűrűs tölcsérgomba (*Clitocybe mellea*), *nyikoréc*: lila pereszke (*Tricholoma nudum*), *lópaszagó*: óriáspöfeteg (*Calvatia maxima*). Szerintük nem ehető a csiperke: közönséges csiperke (*Psalliota campestris*), a császárgomba (*Amanita caesarea*), *ülögomba*: nagy özlábgomba (*Lepiotaprocera*).

A következő növényekből készült teákat kellemes ízükért fogyasztják: száldop virág (*Tilia platyphillo*s és *Tilia cordata*), *măcieşnek* nevezett gyepűrőzsa (*Rosa camina*) gyümölcse, az almafa (*Malus sylvestris* és *Malus domestica*) virága, a körtefa virága (*Pyrus communis*), som (*Cornus*).

MÉRGEZŐNEK TARTJÁK a következő növényeket (egy részüket nem tudták megnevezni, csak azt tudták, hogy óvakodni kell tőlük): kö-

zönséges galaj (*Galium*), palástfü (*Alchemilla vulgaris*), a *pakkantó dudónak* nevezett podagrafu (*Aegopodium podagaria*), a *lumanaricának* nevezett molyhos ökörfarkkóró (*Verbascum thapsus*), fekete ökörfarkkóró (*Verbascum nigrum*), csilláros ökörfarkkóró (*Verbascum lichnitis*), valamint a fehér zászpa (*Verbascum album*). Ez utóbbit kis állatok mérgezésére használják is. Ezeken kívül még mérgezőként nevezték meg a *matragunát*: nadragulya (*Atropa belladonna*).

2. Állattakarmányozásban és állatgyógyászatban használt növények

Tavasszal és nyáron a csíkiak a következő növényekkel egészítik ki az állatok étrendjét: *szulák*: apró szulák (*Convolvulus arvensis*), a *papadiának* vagy *cikóriának* nevezett gyermekláncfű (*Taraxacum officinale*), *disznókáposzta*: szúrós csorbóka (*Sonchus asper*) – ezeket a disznók etetésére használják; a *trifoinak* nevezett fehér herét (*Trifolium repens*) és *erdei herét* (*Trifolium medium*) a marhák takarmányozására használják. Úgy tartják, hogy a *caprita labodának* nevezett fehér libatoptól (*Chenopodium album*) a marha *pakkan ki*, ha megeszti.

Az állatok gyógyítására a következő növényeket használják: *pelin*: fehér üröm (*Artemisia absinthium*), az állati sebeket mossák meg a főzetével, *béfogja a hránát*. A *vadcsombornak* nevezett fekete üröm (*Artemisia vulgaris*) főzete alkalmas a megnyüvesedett sebek kimosására. A *rasuc dudónak* nevezett baracklevelű keserűfű (*Polygonum persicaria*) főzetével mossák meg a juhok tőgyét, amikor az megdagad. Annak az állatnak, amelyik megeszti a *poklát* (méhlepény), pergelt rozst (*Secale*) adnak, ez kitisztítja, *kiveti* tőle, különben állításuk szerint nem adna tejet az állat.

Az állatokkal kapcsolatban egy mágikus eljárásra használt növényt is említettek: az *ördögbordának* nevezett erdei pajzsikát (*Dryopteris filix-mas*). Ezzel a növényvel kenik be azoknak a teheneknek a tőgyét, amelyeknek elvették a tejét.

3. Jóslásra használják

a *mána* nevű növényt, amelyet a foltos kontyvirágban (*Arum maculatum*) és a sárkánygyökérben (*Calla palustris*) véltek felismerni. A növény hoszszúkas alakú magvas részét felosztják részekre, minden résznek megfelelően egy növényt, letről felfelé haladva a beosztásban. Ezek a következők: *pui* (kukorica), *putina* (borszőlő), zab, árpa, búza. Úgy tartják,

hogy abból a növényből várható abban az évben a legnagyobb termés, amely által jelképezett részen a leggazdagabb a növény magvakban.

Említettek még egy növényt, amely elősegíti egy másik növény terméshozamának a növelését. Ezt a növényt *baklatónak* hívják, nem más, mint a tarlóhere (*Trifolium arvense*), és az uborkára (*Cucumis sativus*) teszik rá, mert ettől az jobban köt, nagyobb termést hoz.

4. Festésre használt növények

A csíkiak napjainkban is nagyon kevés dolgot vásárolnak üzletből. A textíliák nagy részét (ruházati cikkek, ágyszerítők, falvédők stb.) még ma is maguk állítják elő. Főként gyapjút használnak, ezt maguk fonják, festik, szövik. A festékanyagokat a következő növényekből nyerik: égerfa (*Alnus*), ennek a héjából nyernek vörös és barna színt; vadalma (*Malus sylvestris*), ennek a kérgéből sárga színű anyagot vonnak ki; ugyancsak sárga színt lehet festeni a hagyma (*Allium*) héjával; barnára lehet festeni dióhéjjal (*Juglans regia*). Állatbőr cserzésére a cser (*Quercus cerris*) kérget használják.

5. Mágikus célokra használt növények

Mágikus célokra most a *gonosz* távol tartására tett kísérleteket kell érteni. Erre a célra Csíkban is a fokhagyma a legalkalmasabb (*Allium sativum*). Szent Andráskor ezzel kenik meg az ajtó sarkát, hogy a farkas *ne járjon*, kerülje el a házat. Ugyancsak fokhagymával kenik meg az egyedül hagyott kisgyermek mellé helyezett kanalat is.

Hasonló célokra használják a szentelt virágokat/növényeket is. Minden év augusztus 15-én megszentelik az egész évben gyűjtött növényeket, ezeket aztán később több célra is felhasználják. Először is a szentelt gyógynövényeknek erősebb hatást tulajdonítanak. A halott feje alá kerülő párnát is szentelt növényekkel töltik meg, hogy a *rossz* kerülje el a holtat, mert *a szentelt virágtul fut a rossz*. Rossz idő, *nagy homály* közeledtekor szentelt virágot égetnek el, szentelt gyertyával gyűjtják meg, és közben a *Miatyánkot* imádkozzák.

Végül megemlítek még egy növényt, melynek talán az egészségügyi célokra használt növények között lenne a helye, de felhasználási célját tekintve mégis ide soroltam. Az *acatnak* nevezett mezei asztaból (*Cirsium arvense*) készült főzetet arra használják, hogy eldöntsék, hogy egy ágyban fekvő súlyos beteg életre való-e vagy sem. Kihangsúlyozták, hogy csak

hosszantartó betegség esetén szabad használni, mivel egészséges embernek ártana. Kilenc szál növényből fürdőt készítenek és megfürösztik benne a beteget, aki *ha életre való, akkor három nap alatt megjő, ha pedig nem az, akkor meghal.*

A csíkiak által használt növénynevek nyelvészeti elemzésére nem vállalkozom, de néhány nyilvánvaló tény összefoglalására igen.

Az általuk használt növényneveken, mint ahogy az általuk használt nyelven is erősen érezhető a román nyelv hatása. A növénynevek között vannak román nyelvű átvételek (măcieș, romanița, opinteala, pojarnita stb.), ezek között vannak olyan szóalakok, amelyek teljesen megegyeznek a román nyelvű alakokkal, mások torzult, megváltozott alakban jelen, ismét mások szinte teljesen beilleszkedtek a magyar nyelvbe, szókapcsolatokba kerülnek bele, ragokat, képzőket kapnak. E nevek használói-ban az esetek többségében nem tudatosul, hogy idegen szavakat használnak, nagyon kevés esetben jelezték, hogy a használt név román nyelvű.

A növénynevek egy másik jelentős része magyar nyelvű, ezek között vannak olyanok, amelyek minden szempontból megegyeznek a hivatalos magyar elnevezéssel, másokat már átalakult formában használnak.

Én azokat a neveket, amelyekben a növényt valamilyen jellegzetességgel (gyöngyös *dudó*) vagy a növény által gyógyított betegséggel neveznek meg (szorulástól való *dudó*), belső keletkezésűeknek tartom.

Következtetések levonása nem feladatom, hiszen a dolgozatban csak anyagközlésre vállalkoztam, befejezésképpen azonban mégis teszek egy megjegyzést. A dolgozatban szereplő növények számát tekintve (és ez nem tükrözi a csíkiak teljes tudásanyagát) nyugodtan megállapítható, hogy a csíkiak nagyon jól ismerik a környezetükben élő növényeket és ilyen értelemben jól kiaknázzák a természet nyújtotta lehetőségeket. Figyelembe véve azt is, hogy az általuk használt gyógynövények nagy része hivatalosan is gyógynövényként van számon tartva, azt kell mondanom, hogy ez nemcsak nagyon gazdag tudásanyag, de szilárd tapasztalatokon nyugvó, értékes tudás is.

Függelék

A dolgozatban szereplő növények

*acsalapu – káptalan (*Patesites officinalis*)

*alma (*Malus domestica*, *Malus sylvestris*)

*apróbojtorján – bőterjános burján (*Agrimonia eupatoria*)

apró szulák – szulák (*Convolvulus arvensis*)
 aszat, halovány – acat (*Cirsium arvense*)
 baracklevelű keserűfű – rasuc dudó (*Polygonum persicaria*)
 *bodza (*Sambucus*)
 bódító baraboly (*Chaerophyllum temulum*) – mérgező
 *bolondító beléndek – nezsit dudó (*Hyoscyamus niger*)
 borsfű – szorulástól való dudó (*Clinopodium vulgare*)
 burgonya (*Solanum tuberosum*)
 *búzavirág – pézsma (*Centaurea cyanus*)
 *csalán – csileán (*Urtica dioica*)
 csattogó szamóca – epere, copsa (*Fragaria viridis*)
 császárgomba (*Amanita caesarea*)
 cser (*Quercus cerris*)
 *cseresznyeфа (*Cerasus avium*)
 csilláris ökörfarkkóró (*Verbascum lichnitis*)
 *csombor (*Thymus vulgaris*)
 *diófa (*Juglans regia*)
 égerfa (*Alnus*)
 egyényári széléfű – gyöngyös dudó (*Mercurialis annua*)
 *erdei aranyvessző (*Solidago virgaurea*)
 erdei here – trifói (*Trifolium medium*)
 erdei madársóska – sebeske (*Oxalis acetosella*)
 erdei mácsonya – magas, csipkés bóterján (*Dipsacus fullonum*)
 *erdei pajzsika – ördögboroda (*Dryopteris filix-mas*)
 *északi kakukkfű – cintória (*Thymus serpyllum*)
 ezüstmoha (*Bryumargenteum*)
 fakín – sárga fagyöngy (*Loranthus europaeus*)
 fecsketárnics – atracal (*Gentiana asclepiadea*)
 *fehér akác (*Robinia pseudo-acacia*)
 *fehér fagyöngy (*Viscum album*)
 fehér here – trifói (*Trifolium repens*)
 fehér libatop – caprita laboda (*Chenopodium album*)
 fehér tündérrózsa – kutyavirág (*Ninphac alba*)
 *fehér üröm – pelin (*Artemisia absinthium*)
 *fehér zászpa (*Veratum album*)
 *fekete bodza (*Sambucus nigra*)
 *fekete nadálytő (*Symphytum officinale*)
 fekete ökörfarkkóró (*Verbascum nigrum*)
 fekete peszterce – bábics dudó (*Ballota nigra*)
 fekete üröm – vadcsombor (*Artemisia vulgaris*)
 *fenyő (*Pinus sylvestris*)
 *fokhagyma (*Allium sativum*)
 foltos kontyvirág – mána (*Arum maculatum*)
 *fűz (*Salix*)
 fűzlevelű peremizs – orbánc dudó (*Inula salicina*)
 *gillisztaűző varádics – Szűz Mária tenere (*Tanacetum vulgare*)
 *gyepűrózsa – macies (*Rosa camina*)
 *gyermekláncfu – papadia, ciocria (*Taraxacum officinale*)
 *gyömbérgyökér – talpa gistii (*Geum urbanum*)

- gyűrűs tölcsérgomba – opinteala (*Clitocybe mellea*)
 *hagyma (*Allium*)
 halovány aszat – Szent Antal mákja (*Cirsium oleraceum*)
 hamvas szeder – cedere (*Rubus caesius*)
 *hársfa – száldop virág (*Tilia*)
 háztetőmoha (*Syntrichia ruralis*)
 jóféle vargánya – bighélib (*Boletus edulis*)
 karalábé – csókarépa (*Brassica oleracea* var. *botrytis*)
 káposzta (*Brassica oleracea*)
 kánya harangvirág (*Campanula rapunculoides*)
 *katángkóró – katáng (*Cichorium intibus*)
 *kender (*Cannabis sativa*)
 kertiszamóca (*Fragaria moschata*)
 keserűgomba – keserűgomba (*Lactarius piperatus*)
 kékhátú galambgomba – galambgomba (*Russula*)
 *kőköény (*Prunus spinosa*)
 *kőrömvirág – besikés dudó (*Calendula officinalis*)
 *körtefa (*Pyrus communis*)
 *közönséges cickafark – féregfarkú, egérfarkú dudó (*Achillea millefolium*)
 közönséges csiperke – csiperke (*Psalliota campestris*)
 *közönséges galaj (*Galium*)
 közönséges infű (*Ajuga arvensis*)
 közönséges kucsmagomba – csipke hercsók (*Morchella esculenta*)
 *közönséges orbáncfű – pojarnita (*Hypericum perforatum*)
 közönséges rókagomba – rókagomba (*Contharellus cibarius*)
 kőrözsa – kőrözsa (*Saxifraga sarmentosa*)
 *kukorica – pui (*Zea mays*)
 kukoricaüszög (*Ustilago zeae*)
 lapulevelű keserűfű – kurkánpitty (*Polygonum lapathifolium*)
 *lándzsás útifű – utilapi (*Plantago lanceolata*)
 *leostyán (*Levisticum officinale*)
 *libapimpő – töréstül való dudó (*Potentilla anserina*)
 lila pereszke – nyikoréc (*Tricholoma nudum*)
 lómenta – minta (*Mentha longifolia*)
 *madárberkenye – kánya virág (*Sorbus aucuparia*)
 *madárkeserűfű – porcsfű (*Polygonum aviculare*)
 *martilapu – martilevel (*Tussilago farfara*)
 *mezei iringó – csipke (*Eryngium campestre*)
 *mezei szarkaláb – kék vitéz (*Consolida regalis*)
 mezei tyúkháj (*Gagea pratensis*)
 mezei varfű – plescalita dudó (*Knautia arvensis*)
 *mezei zsálya – Szent János virága (*Salvia officinalis*)
 *mezei zsurló – coada calului, fentőfű (*Equisetum arvense*)
 mocsári gólyahír – Szent György-saláta (*Chalta palustris*)
 *molyhos ökörfarkkóró – luminarica (*Verbascum thapsus*)
 *murok (*Daucus carota*)
 *nadragulya – matraguna, besina porcului (*Atropa belladonna*) – mérgező
 nagy özlábgomba – ülögomba (*Lepiota procera*)
 *napraforgó – napraforduló (*Helianthus annuus*)

- *nyírfa – mesteacan (*Betula*)
- *oleander – oleandru (*Nerium oleander*)
- óriáspöfeteg – lópaszagó (*Calvatia maxima*)
- *orvosi somkóró (*Melilotus officinalis*)
- *orvosi székfű – romaniņa (*Matricaria chamomilla*)
- *palástfű (*Alchemilla vulgaris*)
- *papsajtmályva (*Malva vulgaris*)
- paradicsom (*Solanum lycopersicum*)
- parajlibatop – laboda (*Chenopodium bonus-henricus*)
- parlagi madárhúr (*Cerastium arvense*)
- patkófű – ineresztő (*Hippocrepis comsa*)
- *pásztortáska – straita ciobanului, palack dudó (*Capsella bursa pastoris*)
- *petrezselyem (*Petroselinum crispum*)
- *pettyegetett tüdőfű – macskavirág (*Pulmonaria officinalis*)
- *piros keltike – szögomba virág (*Corydalis cava*)
- podagrafű – pakkantó dudó (*Aegopodium podagaria*)
- redőgomba – urisapka (*Gyromitra esculenta*)
- *retkek, fekete (*Raphanus*)
- *réti imola (*Centaurea iacea*)
- réti madárhúr (*Cerastium fontana*)
- rozs (*Secale*)
- rózsaszínű korallgomba – petrezselyemgomba (*Ramaria botrytis*)
- *sárga tárnics – szánka dudó (*Gentiana lutea*)
- sárkánygyökér – mána (*Calla palustris*)
- *sédkender – nagy ijedségtől való dudó (*Eupatorium cannabinum*)
- *som (*Cornus*)
- sugár kankalin (*Primula elatior*)
- sugártalan székfű – kutyakapor (*Matricaria discodea*)
- szúrós csorbóka – disznyókáposzta (*Sanculus asper*)
- *széleslevelű útifű – utilapi (*Plantago major*)
- szúrós kenderkefű (*Galeopsis tetrahit*)
- tarlóhere – baklató (*Trifolium arvense*)
- *tavaszi kankalin – Szent György-saláta (*Primula officinalis*)
- *tengerparti iringó (*Eryngium maritimum*)
- terjőkekgyószisz – szőrös dudó (*Echium vulgare*)
- *torma (*Armoracia lapathifolia*)
- *tővises iglice (*Onosis spinosa*)
- vadrezeda (*Reseda lutea*)
- *vadszeder (*Rubus fruticosus*)
- varjúbogyó – hintórontó (*Empetrum nigrum*)
- *veronika – hét adástól való dudó (*Veronica officinalis*)
- *vérehulló fecskefű – rosztopászka (*Chelidonium majus*)
- zab (*Avena*)
- *zeller (*Apium graveolens*)

Ismert, de gyakorlati célokra nem használt növények

- békavirág: gumós boglárka (*Ranunculus bulbosus*)
 bótortján: közönséges bótortján (*Arctium lappa*)
 bundisor: vad százsorszép (*Bellis perennis*)
 csengettyű virág:
 baracklevelű harangvirág (*Campanula persicifolia*)
 csalánlevelű harangvirág (*Campanula trachelium*)
 kereklevelű harangvirág (*Campanula rotundifolia*)
 terebélyes harangvirág (*Campanula patula*)
 csipkevirág:
 bolondító beléndek (*Hyoscyamus niger*)
 csattanó maszlag (*Datura stramonium*)
 közönséges aszat (*Cirsium vulgare*)
 erdei liliom: medvehagyma (*Allium ursinum*)
 erdei vjorel: tavaszi csillagvirág (*Scilla bifolia*)
 farkasalma: közönséges farkasalma (*Aristolochia clematitis*)
 ghiocel:
 kikeleti hóvirág (*Galanthus nivalis*)
 tavaszi tözike (*Leucojum vernum*)
 harangvirág: felfutó sövényiszulák (*Kalystegia sepium*)
 kakasvirág: mocsári nőszirm (*Iris pseudacorus*)
 katin: ezüstös homoktövis (*Hippophae rhamnoides*)
 kígyó virág: szőrös fenyőspárga (*Monotropa hypopitys*)
 klopoce virág:
 közönséges harangláb (*Aquilegia vulgaris*)
 mezei gólyaorr (*Geranium pratense*)
 kukukkvirág: berki szellőrózsa (*Anemone nemorosa*)
 lakrimioara: májusi gyöngyvirág (*Convallaria majalis*)
 lósódi: réti lórom (*Rumex obtusifolius*)
 mákvirág: vetési pipacs (*Papaver rhoeas*)
 malin: zelnise (*Padus avium*)
 margaréta virág: réti margitvirág (*Chrysanthemum leucanthemum*)
 mazarika:
 hegyi lednek (*Lathyrus linifolium*)
 négymagvú bükköny (*Vicia petrasperma*)
 mezei garoáfa: pünkösdi székfű (*Dianthus gratianopolitanus*)
 mezei garofita: vetési konkoly (*Agrostemma githago*)
 mezei székfű: barátságshékfű (*Dianthus carthusianorum*)
 nádpurhagyma: emyős sárma (*Ornithogalum umbellatum*)
 nyirióra
 epergyöngyike (*Muscari hetryoides*)
 nemes májvirág (*Hepatica nobilis*)
 tavaszi csillagvirág (*Scilla bifolia*)
 ocetdudó: betyárkóró (*Erigeron canadensis*)
 pápura:
 keskenylevelű gyékény (*Typha angustifolia*)
 széleslevelű gyékény (*Typha latifolia*)
 pelin: vörösörvű aggófű (*Senecio crucifolius*)

pillangó virág: réti boglárka (*Ranunculus acris*)

purhagyma: mezei tyúkháj (*Gagea pratensis*)

szulák: apró szulák (*Convolvulus arvensis*)

toporás:

borzas ibolya (*Viola hirta*)

erdei ibolya (*Viola reichenbachiana*)

háromszínű ibolya (*Viola tricolor*)

illatos ibolya (*Viola odorata*)

sovány ibolya (*Viola canina*)

zsinikó: mocsári nőszirm (*Iris pseudocorus*)

zsinokor: szibériai nőszirm (*Iris sibirica*)

Szakirodalom

AICHELE, D. – GOLTE BECHTLE, M.

1991 *Mi virít itt? Virágkalauz*, Ciceró.

BORZA, Alexandru

1968 *Dicționar etnobotanic*. Ed. Academiei.

HALÁSZSNÉ ZELNIK Katalin

1981 *Adatok a moldvai magyarok gyógynövényismeretéhez*. Gyógyszerészet 25. évf. 10. sz. 361–367.

1987 *Moldvai csángó növénynevek*. In: *Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok* 36. sz. Budapest.

1993 *Sebkezelés a moldvai és a gyimesi magyaroknál napjainkban és Gelencén a XVIII. században*. In: „Mégfog vala apóm szokor kezemtül...” Budapest. 109–116.

MÁRTON Gyula

1972 *A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai*. Bukarest.

PÉNTEK János – SZABÓ Attila

1985 *Ember és növényvilág*. Bukarest.

RÁCZ Gábor – RÁCZ KOTILLA Erzsébet – LAZA Aristide

1984 *Gyógynövényismeret*. Ceres, Bukarest.

SIMON Tibor – CSAPODY Vera

1988 *Kis növényhatározó*. Tankönyvkiadó, Bp.

Adatközlők

Tamás Mária sz. 1933

Szilágyi Magdó sz. 1913

Koytór Veronika sz. 1933

David Katrina sz. 1930

Ince Sándorné sz. 1955

Tamás Magdó sz. 1964

Tamás Matricia sz. 1972

Gábor Ilona sz. 1956

Pista Veronika sz. 1980

Zakariás Erzsébet

A MOLDVAI CSÁNGÓK TÁPLÁLKOZÁSKULTÚRÁJÁRÓL

Moldvai útjaim során, 1990–1995 között, viszonylag több időt sikerült töltenem Pusztinában, Szabófalván, Lészpeden, Bogdánfalvában, Csikfalván, Somoskán, s így részt vehettem egy-egy család mindennapjaiban, megfigyelhettem étkezéseket, ételkészítési módokat, a háztartások működését.¹

A moldvai magyarok táplálkozáskultúrájáról első közelítésben megállapíthatjuk, hogy sok vonatkozásban eltér a Kárpát-medence más tájairól ismert táplálkozási szokásoktól. Ez az eltérés megfigyelhető a táplálkozáshoz kapcsolódó **eszközkészlet, a táplálék elköltésének módja** vagy a készített **ételfélék számának és elkészítési módjának** a tekintetében is. A Moldvában ma jellemző **kenyérfogyasztás – módját és mértékét** tekintve – meglepően hasonlatos képet mutat a Székelyföldre jellemző század eleji állapottal. Korábbi székelyföldi gyűjtéseimből kiderült (1980–1994 között rögzített beszélgetések), hogy századunk első évtizedeiben a székely falvakban is mindennapos eledel volt a puliszka, amellyel a kenyert helyettesítették. Erre utal Szabó Bálint tanulmánya is, amelyet a nyáráradmenti étkezési rendről közölt.² Kós Károly **Csángó néprajzi vázlat** (1949) című munkájából viszont azt tudjuk meg, hogy a csángók legfontosabb eledele a málé volt, amit „naponta kenyér helyett fogyasztottak”,³ tehát ekkor még a puliszka egyeduralmáról beszélhetünk. Ma a puliszka és a kenyér párhuzamos fogyasztásának lehetünk tanúi, a családok ízlésének és anyagi lehetőségeinek megfelelően. A **kenyérfogyasztás mértéke, a főtt tészták** használatának viszonylagos hiánya, valamint a **savanyú levesek**, általában a jellegzetes **borscs-csal** való **savanyított ételek használata** arra enged következtetnünk, hogy a moldvai csángók táplálkozása archaikusabb, mint a Kárpátokon innen elterülő magyarlakta vidékéké, bár – például a székelyek táplálkozáskultúrájával – szoros hasonlóságot mutat.

Vázlatom célja, hogy bemutassam a moldvai táplálkozás számomra legbeszédesebb, legmegragadóbb és legmegragadhatóbb jellemzőit. Így a táplálék előállításának helyszínéről, a főzéshez használt eszközökről és azok helyéről, ételekről, azok alapanyagairól és az ételek elfogyasztásának módjairól szeretnék beszélni.

A táplálék elkészítésének helye

A táplálék előállításának a leggyakoribb helyszíne Moldvában is a konyha. A konyha a moldvai házakban a *kilér* nevű házrészben található. Ez a ház egyik oldalán húzódó hosszúkas helyiség, amelybe csikókályha alakú, rendkívül jól melegítő tűzhely, a *szóba* (kályha) áll. Moldvában szűkös a tüzelőanyag. A kis hőértékű fa, ágak, kukoricakóró melegét maximálisan ki kell használni, ezért a tetőtől talpig agyagból tapasztott tűzhelyek füstjárata úgy épül, hogy a bonyolult járatok is bőségesen sugározzák a hőt. Így aztán a kemencemeleg tűzhelyek körül, a konyhában húzódik meg a hosszú hideg teleken az egész család, nem fűtenek több helyiségben. Világos tehát, hogy a konyhák funkciójukat tekintve a mindennapok és éjszakák folyamatos színterei. Nem is nevezik konyhának ezeket a helyiségeket, *oda bé* vagy *a házba* – így emlegetik.

Megfigyelhető, hogy a téli lakóhelyiségek, a tulajdonképpeni konyhák közvetlen közelében minden háztartásban kialakult egy másik konyha, amit nyári konyhának is nevezhetünk. Ezek egyrészt azért alakultak ki, mert nyáron nehezen lenne elviselhető a zárt konyhákban a meleg, másrészt alig várták a gazdasszonyok, hogy a szeméttel, szagokkal járó főzést, az állatok ételének előkészítését a lakószobától – ami nyáron is ugyanaz maradt – minél előbb függetlenítsék. Érdekes, hogy sok háztartásban a nyári főzőhelyek artikulálódtak, úgyhogy a teljesen zárt nyári konyha mellett tető alatt álló tűzhelyet is találunk, az udvaron pedig teljesen szabad tűzön, vaslábon álló üst látható. Nyilvánvaló, hogy ezek a nyári tűzhelyek jóval kezdetlegesebbek a konyhában levőnél.

Eszközök

A tűzhelyek körül kiaggatva láthatók a főzéshez és az étkezésekhez szükséges legfontosabb eszközök: a só, a puliszkakeverő, lapocka, lapítok, egy-két tányér, egy-két kanál (villa aligha), kés, kis mázas csészek, serpenyők. A tűzhelyen, vagy körülötte, állandó készenlétben, ott látjuk a puliszkafőző üstöt, amelyben naponta megfőzik az elmaradhatatlan puliszkát. Az eszközkészlet szemmel láthatóan lényegesen kevesebb tárgyiból áll, mint például egy székelőföldi háztartásban. A leghasználtabb főzőedény az üst és a serpenyő. Lábos, fazék alig látható a tűzhelyek körül. Kevés az evőeszköz. Porcelánneműt nagyon ritkán, leginkább ünnepi alkalmakkor vesznek elő. Poharat sem használnak, csak boriváskor kerül az asztalra.

Az étkezések rendje

A moldvai magyarok étkezési rendjéről nehéz lenne egyöntetűen érvényes képet rajzolni. Az étkezések rendje, gyakorisága, az elfogyasztott eledel minősége, változatossága és mennyisége rendkívül különböző családonként is, sőt legtöbbször még a családtagok szintjén is. Ugyanis a módosabb családok többet, változatosabban és gyakrabban esznek, mint a szegények, egy családon belül pedig a gyerekeknek, valamint az aktív, *munkáló* családtagoknak jut több ennivaló és tartalmasabb falat, mint például az üldögélő öregeknek. Az öregeknek szégyen is lenne, ha ők vennének előbb az elégett ételekből, és nem a mezőre siető fiatalabbak. Egy hétgyerekes édesanya mesélte, hogy ők étel nélkül is el bírnak menni a mezőre, de a gyermekeknek reggel is enni kell...

Az étkezések gyakorisága, valamint időpontja valójában az évszaktól és az arra jellemző életrendtől függően változik, lévén, hogy túlnyomó többségben gazdálkodó életmódú családokról van szó. Nyáridőben hajnalban indulnak a mezőre, azelőtt pedig legtöbbször csak egy korty pálinkát isznak, ha van, a tarisznyába pedig tesznek egy darabocskát túrót és egy darabocskát megmaradt puliszkát, többecske akkor esznek, amikor este hazatérnek és ellátják az állatokat, majd főznek valamit. Tehát tulajdonképpen a **napi kétszeri étkezés** az általános. Télen kevés a munka, a disznóvágások miatt étel is bővebben van, tehát több időt is fordítanak a táplálkozásra. Ilyenkor háromszor esznek, főtt étel van ebédkor is, leggyakrabban vacsorára is. A puliszka amúgy is fő, így egyszerű *pergelni* (zsírban párolni) valamit melléje.

Ételek

Nem egyszerű dolog megtudakolni, hogy a moldvai családok miket esznek napjában, mert az ilyen jellegű kérdésekre szinte egybeesően ezt válaszolják: *ott amit kapunk, azt eszünk*, vagy: *ami van, azt*. Egy sokgyermekes szegény család édesanyjától kérdeztem, hogy mit ad enni a gyermekeinek, amire azt válaszolta, hogy reggel azt, ami estéről megmarad, este azt, ami délről megmarad, délre pedig főz valami *dudókot* (=zöld növények) a kertből, vagy *pityókat*, vagy *ami van*.

Az étkezéshez legalább napjában egyszer puliszkát (*mamaligát, málét*) készítenek.

Az ételfélékről általánosan az állapítható meg, hogy **egy étkezéshez egyféle ételt** készítenek. A zöldségfélék és a húsfélék leggyakoribb elké-

szítési módja a *pergelés*, de gyakori a vízben való főzés is. Viszonylag ritkán készítenek levesételt, és ha igen, azt többnyire savanyítják. Ünnepi levesétel a húsleves, amit zöldségből és húsból készítenek, majd a levébe leszűrés után üzleti vagy házilag gyúrt tésztát főznek. Ez az egyetlen édesleves, amit készítenek. A másik ünnepi levesétel a *borscs*nak is emlegetett savanyított húsos leves. Ennek savanyítása hagyományosan *borscs*-csal történik, amiről a nevét is kapta, de azt helyettesítheti savó, savanyú szilva, *szerecsika*, azaz a savanyúság vagy citromsó is. A *borscs* erjesztett savanyú folyadék, erjesztett korpale, amivel csaknem minden ételt savanyítanak. A húsból készített tokányfélékhez is használják.

A borscsot házilag készítik, korpából. Este egy maréknyi korpát beletesznek egy másfél-két literes cserépbögrébe, és vízzel felöntik. Reggelre az megerjed és szükség esetén használható. Legáltalánosabban használt fűszerféléik: a fokhagyma, a feketebors, csombor, torma.

A moldvaiak táplálkozásában a legfontosabb helyen a puliszka áll, emellett leggyakrabban a kerti zöldségeket fogyasztják, többnyire párolva vagy főve, tejterméket, főként friss tehéntejet, tejfölt és túrót, friss és füstölt disznóhúst, majorsághúst, marhahúst és juhúst, leggyakrabban szintén párolva vagy sütve.

Jellegetes moldvai ünnepi eledelnek számít a közkedvelt galuska. A töltikeszzerű galuska akkor a legjobb, ha egy kicsi hús is kerül bele – mondják –, de ha nincs, egy kis zsírral is össze lehet keverni a darabosra darált *pujt* (kukorica), apróra *tokányált* (aprított) zöldségfélével, káposztával, murokkal, petrezselyemmel, hagymával stb. Ha nincs kukoricadara, rizzsel is készítik. Ezt a masszát pedig szőlő-, répa- vagy káposztalevélebe göngyölitik, sűrűn egymásra rakják és úgy főzik.

Moldvában mondhatni ismeretlen a sütemények fogalma. Poronyó- vagy piskótatészta-féléket nem sütnek. A kelesztett tésztát ismerik, *kalács* vagy *béles* formájában sütik, nagyon ritkán, csakis ünnepek alkalmával.

Finomságként sokan sütnek *pitánt*. A kukoricalisztból málét főznek, belekavarnak egy kis búzalisztet, sót, kevés cukrot, formába teszik, és sütőben megsütik.

Temetés vagy lakodalom alkalmával, ha van hozzá elég búzaliszt, *kozonákot* (kalácsot), illetve *kovrics*nak nevezett pereg alakú kalácsot sütnek.

A kenyér

A Kárpát-medence lakossága alapvetően kenyérfogyasztónak számít. A moldvai magyarok, akik bár a magyar kultúra szerves részét képezik, e szempontból külön egységet alkotnak. Táplálkozásukban alapvető fontossága van a kukoricának, pontosabban a kukoricalisztből készült pépnek, a puliszkának. A búzalisztből készült kenyér is már régóta jelen van a táplálkozásukban, de mint ünnepre készült eledel. Megfigyelhető, hogy nincs is minden háznál kemence, ma is csak minden 4–5. udvarban találunk, sőt, egy-egy faluban még ennél is ritkábban.

A kenyér szerepét teljességgel a naponta egyszer, esetleg kétszer készített puliszka töltötte be. A kommunizmus utolsó évtizedében, amikor már gyakorlatilag a legeldugottabb faluból is a férfiak nagy része a legközelebbi városba járt dolgozni, lassan megszokták a városban vásárolható kenyér ízét és a vele járó könnyebbséget, és aki anyagilag megengedhette magának, rendszeresen vásárolt kenyeret az étkezésekhez. Mégis, ma is gyakran találkozunk olyan emberekkel, akik nem szeretik a kenyeret, nem tudták vele felcserélni a megszokott puliszkát. A csángók által sütött kenyér nem azonos azzal a kenyérral, amit a Kárpát-medence más területeiről ismerünk. Ezt téglalap alakú tepsikben sütik, a színe sötét, és körülbelül 2–3 ujjnyi magasra nő fel.

Megjegyzendő, hogy a városban szintén elérhető más ételfélék a moldvai falvakban nem tudtak teret hódítani, szinte kizárt dolog például az, hogy valamely falusi család vásárolt húsfélét fogyasszon.

Az ételek alapanyagai

Az ételek alapanyagai vonatkozásában a moldvai csángó családok ön-ellátóak, csak a kalács- és kenyérsütéshez szükséges élesztőt, a rizst, a cukrot és a levesbe belefőzendő *figyeát* (száraztészta) vásárolják az üzletből, újabban pedig a kenyeret. Húsfélét akkor esznek, ha a maguk nevelte *pislenyekből* (csirke) vagy valamilyen más szárnyasból *elvágnak*. Libát, kacsát is nevelnek általában. Szinte minden háznál van 1–2–3 juh vagy kecske, valamint minden család igyekszik legalább egy disznót nevelni évente, amit karácsony előtt szoktak levágni. Így aztán van enivaló az ünnepekre, és még azután is egy darabig. Aki teheti, úgy igyekszik, hogy *tova tavasz felé* is levágjon egy disznót, s akkor ismét megoldódnak egy időre a család táplálkozási gondjai. A gyerekes családok, ha tehetik, marhát tartanak, hogy a gyerekek számára legyen valami biztos eledel, a tej.

Így alkalomadtán borjút is vághatnak. Ha semmi alkalmas hús nincs a háznál, a kerti növényekből *pergelnek*, és azt mártják puliszkával vagy újabban kenyérrel.

1993 novemberében Csíkfalván egy 7 gyerekes családapa arról panaszkodott, hogy családja július 7-e óta nem evett húst. Akkor ettek utoljára csirkét. Abban az évben *elvesztek* (elhulltak) a csirkék, s annyi pénzük nem volt, hogy a városból vegyenek. November elején már türelmetlenül várták a december közepét, amikor eljön a disznóvágás ideje.

A falvak határában lévő kis földecskéiken az állatoknak termelt marharépa mellett kukoricát, babot, káposztát és krumplit termelnek, esetleg ha van rá lehetőség, gabonaféléket is. A kertekben általában megtaláljuk a zöldsalátát, sóskát (a spenótot csak a városból, üzletből ismerik), babot, hagymát, fokhagymát, paradicsomot, káposztát, sárgarépát, petrezselymet, csombort, kaprot, tormát, tököt, zellert, kölest, kukoricát, padlizsánt, marharépát.

A moldvai házak körül elengedhetetlen a szőlő. Ahová csak lehetséges, szőlőt futtatnak, hisz a kollektívek elvették, felszámolták a falvak határában lévő szőlősöket, így a házak köré voltak kénytelenek betelepíteni a tökéket. A szőlőből készült bor sokszor még addig sem tart ki, amíg alaposan kiforrik, mert állandóan fogyasztják.

Az étkezések módja

A keskeny és hosszú *kilérek*ben nincs hely középre helyezett asztalnak, amit körbe lehetne ülni. Étkezéshez valahogy mindenki lehúzódik valahová, az asztal egyik sarkához, ha van hely, de ha nem, bárhová, egy tányérral a kezében, és az asztali áldás elmondása után elfogyasztja az ennivalót. Valahogy hiányzik az együtt evés meghitt rítusa, amit az ennivaló középre tétele és a köréje való gyűlés hordoz magával. Emiatt az étkezők a magányosság látszatával, szinte kissé egykedvűen, örömtelenül esznek. Nincsen meghatározott, megszokott ülésrend, mint ahogy az étkezések időpontja is erősen ingadozó.

Az étkezések kellékei a kézben fogott tányér és kanál vagy esetenként kés. Villát gyakorlatilag nem használnak.

Az asztalt semmivel nem terítik le, úgy marad, ahogy napközben is volt, egy-egy darab műanyag abrosszal borítva.

Ünnepi étkezések. Búcsú

Ünnepek alkalmával jobban figyelnek az evés körülményeire is. Körülülük az asztalt, és igyekeznek azt – ki-ki a maga módján – meg is teríteni.

A moldvai magyarok ünnepi étrendet készítenek a naptári ünnepek, valamint a családi nagy események, keresztelő, házasság és haláleset alkalmával. Ezenkívül ünnepi esemény minden falu életében a búcsú. Az ünnepi étrend általában az édes húsleves vagy húsos savanyított leves, galuska és sült disznó- vagy szárnyashús. Ünnepre kenyeret sütnek, és ha van módjuk rá, kalácsot is.

Egyszer búcsús ünnepi ebédre hívtak Somoskán. Tudjuk, hogy minden katolikus falu templomát egy-egy szent nevére szentelik fel, az illető szent napján pedig búcsú van a faluban, amely az év talán legfontosabb közösségi ünnepét jelenti. Ilyenkor a családok meghívják a környező falvakból érkező ismerőseiket, rokonaikat, komáikat, és a házuknál megvendégelik. Az egymáshoz közel fekvő falvak számon tartják a falvak búcsúinak idejét, és természetesen rendszeresen eljárnak a szomszédos – néha távolabbi – falvak búcsúira is. Ez hát rendszeres alkalom a kapcsolattartásra. A somoskai búcsún két szobában terítettek asztalt, mert sok volt a vendég. Mindkét helyiségben körülülték az asztalt. Az asztalokat fehér papírral borították be, és minden pár kapott egy tányért, valamint mindenki egy-egy kanalat. Minden asztalnál volt egy töltőgető a vendégek közül, egy üveg pálinka és pohár. Ezt a poharat gyakorlatilag megállás nélkül töltögette a férfi, és sorra körbeadta az asztal körül ülőknek: *Na, fogd meg, komám!* Néha, minden harmadik-negyedik körben az asszonyokat is kínálta, amíg csak nem hozták a levest. A leves *borscs*-csal savanyított zöldséges húsleves volt. Tálakban hozták, és az asztalok közepére helyezték, ahonnan mindenki merített magának az ott álló háziasszony vagy a töltőgető által megjelölt sorrendben. Ha férj-feleség evett közös tányérból, a feleség volt az, aki a kettőjük tányérjába vett. A férj-feleség kettősökön kívül azonos nemű, egyedül érkezett vendégek vagy gyermekek is osztoztak a tányérokon. Ilyen esetben az idősebb leányt vagy férfit kérte fel udvariasan a „tányértársa” a kiszolgálásra. Jómagam Tánczos kollégával kaptam közös tányért, s a háziasszony biztatására nekem jutott a merítés tisztje.

A leves után úgy egy félóra múlva az általánosan legkedveltebb ételt, a *galuskát* hozták, szintén nagy tálakon, ahonnan mindenki vett az előtte álló közös tányérba a fent leírt módon.

A galuska után már bort töltöttek, majd egy jó óra múlva az utolsó fogásra is sor került, a *siltre*. *Siltnek* az ez alkalomra vágott disznóból sültött húst és véres hurkát nevezték. A sült mellé kevés *szerecsikát* is tettek az asztalra. A szerecsikát sok helyen *sózaléknak* is nevezik, hisz az sós vízzel savanyított zöldséget, savanyúságot jelent. Az ételek mellé kenyeret is adtak. A búcsús ünnepi menüt nagyon rosszul kelt kaláccsal egészítették ki.

A teljesség igénye nélkül készült vázlatom a moldvai csángók táplálkozáskultúrájáról szándékszik adatokat közzétenni. Az a viszonylag rövid idő, összességében néhány hét, amit moldvai családoknál töltöttem, úgy érzem, nem vértezett fel annyi ismerettel, hogy részletes leírásokba és azok elemzésébe bocsátkozzam. Mégis, talán e rövid vázlat segítségével sikerül képet alkotnunk e rendkívül sok érdekes kutatási területet kínáló archaikus népcsoport táplálkozásáról.

1996. dec.

Adattár

(– Miket tettek a kertbe?)

– Kicsi pujt tettem, hajmát tettem, egy kicsi szőlóm van, pityókám van, faszujka, murok, petrezselyem, fokhagyma... Ebbe a kicsi kertbe minden van. S egy kicsi szőlőt is tettünk, met vótak ezelőtt hegyeink, helyünk, azt elvették s oda a marháknak legelőt csináltak, úgyhogy a szőlőköt bé kellett hozzuk ide a faluba, házakhoz. Azétt van ennyi szőlő a házaknál. Me kévántuk, ugye, suhutt nem vót szőlőnk nekünk. Olyan udvar most nincs, hogy szőlő ne legyen.

(LÉSZPED, Bálint Mária sz. 1938)

(Z. E. gyűjtése, 1991. május)

(– Ma este mit esznek?)

– Még eszünk valamit, amit kapunk.

(– S holnap reggel mivel kezdik a napot?)

– Menyünk kapálni.

(– Itthon esznek előtte?)

– Itthon a gyermekek esznek, met ők nem térnek el délig, de mük nem eppe eszünk. Mük eltérünk.

(– Maguk csak délben?)

– Délbe s este.

(S télen hányszor esznek?)

Tűzhely az udvaron. Kalugarén 1991.
Fotó: Zakariás Erzsébet

Nyári tűzhely. Csík 1993.
Fotó: Zakariás Erzsébet

Nyári konyha kályhával és kemencével.
Kegylest 1991. Fotó: Zakariás Erzsébet

– Télbe eszünk reggel es, me
hosszú az éj s ehetnénk. S osztá
eszünk délkor, este s kész.

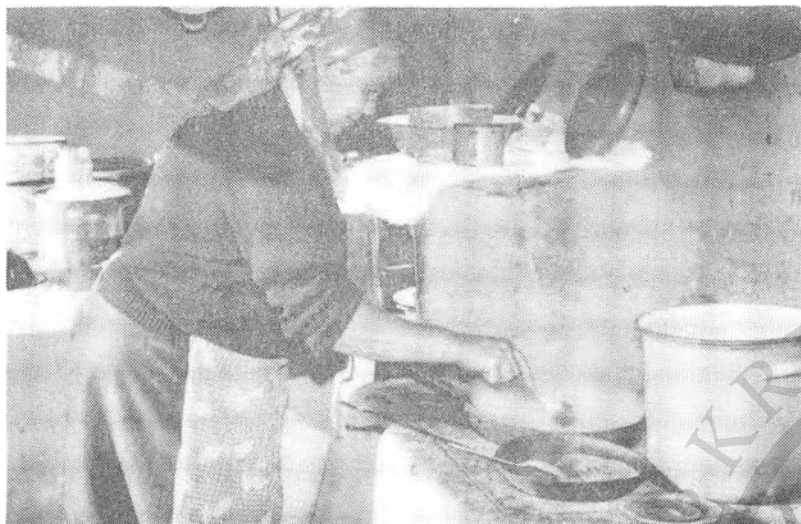
(– Ünnepre mit szoktak készíte-
ni? Húsvétkor például?)

– Mikor vót még disznyóhús,
akkor csántuk ótottat. Megfőzöd a
disznyóhúst, de azt es csak a fejből
s a lábaiból, hogy ő megaluszik.
Osztá szalata böfföt csánunk.
Olyankor jó ételeket csánunk, de
most nem bírunk. Sütünk bélest is,
csánunk kozonákat, mindent.

(– A bélest hogy sütik?)

– A pityókát oda s a tésztaba
betűrjük, oda bécsánnyuk s úgy.

(– A kemencében sütik?)

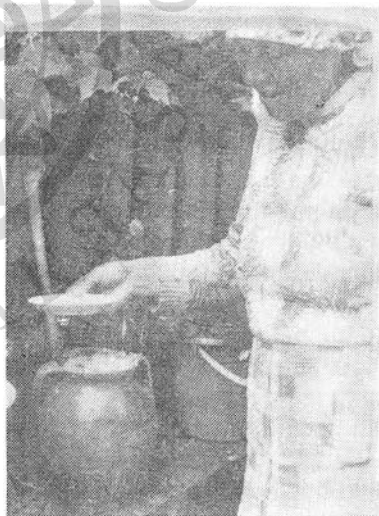
Pergelés a nyári konyhában. Csík 1993. Fotó: Zakariás Erzsébet

Kemence és nyári tüzhely az udvaron. Szabófalva 1991. Fotó: Pozsony Ferenc

Túrót és kenyeret falatozó férfi. Csík 1993. Fotó: Zakariás Erzsébet

„Csánódik a borscs.” Kalugarén 1991.
Fotó: Zakariás Erzsébet

Földbe vájt füstölő. Talpa 1993.
Fotó: Zakariás Erzsébet

– Kemencébe. Bévetünk egy-egy 14-et egyszerre taválokba.

(– Mit tesznek a salátába?)

– Há abba is teszünk mázáreát, mustárt es, tojást, murkot es teszünk, azt nevelünk a kertbe, vagyon most es egy rendecském, nem nőtt ki, bépallta az eső a többit.

(– S petrezselyem?)

– Petrezselyem is vagyon.

(– Zeller?)

– Zeller nincs.

(– Tárkony?)

– Nem tudom, miféle a tárkony.

(– A csombort ismerik?)

– Azt igen. Húsétba még sütünk tojást, a verestojást megfőzzük.

(– Meg szokták-e írni?)

– Egy hétre osztá a mátkázóra, fehér vasárnapra.

(CSÍKFALVA, Mengyeris Jánosné Duma Kati sz. 1928)

(Z. E. gyűjtése, 1991. május)

(– A gyerekeknek mit szokott adni?)

– Megmarad estétől étel, azt adom oda, regvel megeszik. Oszta csányok mást délre. Oszta délkor is marad estére.

(– Még mit szokott főzni?)

– Pityókat még csányunk. Azt es pergeljük meg. Orezt es főzünk, esszevőzzük a húsval. Esszevágjuk a húst, s úgy főzzük meg egyszerre.

(– Hogy hívják ezt az ételt?)

– Úgy mondjuk, piláf. Oszta csányunk szupát, főzzük meg a tyúkot s kivesszük, főzünk a levébe figyálát, vaj ha nincs figyálánk, sokszor nincsen, akkor csánunk laskát. Esszevigyitem a vizvel jól aprócskába a búzalisztet. Egy-egyszer csánom úgy elsírítve, másszor csak vízbe morzsolom meg, hogy jöjjön ki aprócskának.

(– Tojást nem tesznek bele?)

– Csak búzaliszt vízvel. Tojást nem teszünk. S úgy tesszük bé tyuklébe. Hushagyatkor csánnyuk inkább, me egyébkor nincsen honnat vágjunk. Hushagyatkor. Én még így tanóltam mámámtól, osztá én úgy csánom. Más csánnya másmódul es. Megterítik, s vágják meg aprócskára. Én így tanóltam mámámtól, hogy hamarább legyen... De jó gusztya van így es.

(– Szupát inkább húshagyókor szoktak főzni, vagy máskor is?)

– Még másszor is, mikor úgy van tyúk. Még másszor főzünk borscsot. Karácsonyba osztá elvágjuk a disznyókot, megfűstöljük, osztá abból csánunk borscsot. Mikor béjő decsembri, akkor fogjuk vágni. Nem várjuk detot ideérjen a karácsony, met kell kenegessük, kell még megfűstölődjék. Egy hétig tarcsuk sóba. Osztá fogjuk készíteni enni, télbe elfogy, s nyárba nincs.

(– Egy évben csak egy disznót vágnak?)

– Egyet, me nincs mivel neveljük sokat. Egyszer bírunk egy eszten-dőbe. Ha kettőt, azt elvágod tavasz felé.

(– Van-e libájuk?)

– Nincsen. Pulyka vagyon. 10 pulykám vagyon. Tyúk. Úgy mondom, tyúk.

(– Mikor vágja le őket?)

– Mikor több van, vágok minden vasárnapra, de ezt nem vágom el, me kell tojjanak. Még vannak kotlóim. Három katló. Kurkám [pulyka] nincsen. Récéim vannak, vagy hat pipecske.

(CSÍKFALVA, Bucur Mihályné Duma Mária, sz. 1957)

(Z. E. gyűjtése, 1993. jún.)

(– Mibe töltik a galuskát?)

– Szőlőlevélbe, céklalevélbe [marharépa levele], káposztalevélbe. Azt meg kell forrózni, azt a levelet, hogy csongorodjék bé belé, mint szokás.

(– Melyik a finomabb? A káposztalevél vagy a céklalevél?)

– Kinek hogy jobb. De a szőlőlevél kemény. Vastagabb.

(SOMOSKA, Pruteanu Ioanné Mária, sz. 1950)

(Z. E. gyűjtése 1993. jún.)

(– Ismerik-e a feketekávé?)

– Ismerjük.

(– Szokták-e főzni?)

– Nem szoktuk, me drága, nem vesszük. Ahelyett megvegyük a pálinkát.

(– Pálinkát szoktak-e főzni?)

– Főztünk vót egy kicsit az őszel, de elfogyott.

(– Bort?)

– Vannak szőleink, csánunk.

(– Mindennap isznak pálinkát?)

– Igen egy kicsit, ha van. Mikor nincs, akkor nem iszunk. Csak vizet iszunk, s bort.

(– A bor megtart egyik ősztől a másikig?)

– Ha lenne több, megtartana, de nincsen. Csánunk egy-egy 100 szintű, 150-t, de nem tart meg. Met még esszegyülünk ez innapokba, karácsonyba, húsvétba elfogy. Ha nincsen, akkor ügyes veszünk, s ügyes iszunk. Még bócsukor es kell vegyünk.

(– Teát, csajt szoktak-e inni?)

– Olyat csánunk. Olyan mezei *dudó*kból. Olyant gyűjtünk nyárba.

(– Milyeneket gyűjtenek?)

– Májkám ilyen féregfarkút csányunk inkább, poszármycát, ha beteg vagy. S ezt a másikat, isszuk, me a sztomákunknak abba bízunk, hogy használ. Még gyűttünk romanicát, szálkim virágot, mint *adudót*.

(– A kertben káposztát termelnek-e?)

– Igen.

(– Karfiolt, konopidát?)

– Nem ismerjük. Patladzsika csánódik, zeller csánódik.

(– Sóska?)

– Nálunk nincsen.

(– Spenót?)

– Az csánódik, de mük nem vetünk soha. Bákóban árulnak. Seljátát, retket vetünk, mikor kapunk magot, s uborkát es. Pátládszikát teszünk el télire is. Sózzuk be muraturának. Káposztát es sózunk. Bidonba, putyinába, cseberbe, olyanba csányunk. S osztá télbe főzzük össze hússal vagy babbal s esszük meg.

(– Babbal is szokták összefőzni?)

– Nem főzzük essze, csak úgy megesszük muratura helyett.

(– Hogy mondják a babnak, amikor fiatal, nem szemes?)

– Pásztáres. Főzzük azt es. Megtördeljük, hogy legyen apróbb, s osztán főzzük meg a vízbe, essze hajmával, kapor, petrezselyem beléje, s osztán tesszük sebesítőnek goldánt. Oláhu! prunye (szilva).

(– Van az udvaron?)

– Van, de az idén nem csánytak azok a goldányok.

Osztá még csányunk pergelten es, mind csak úgy. Lefedjük, s osztá az ő áburjába megfő, s osztá bulijonval felcsánjuk.

(CSÍKFALVA, Mengyeris Györgyné Salamon Mária sz. 1953)

(Z. E. gyűjtése, 1993. július)

(– Sütnek-e torra kalácsot?)

– Nem epe. Nem sütnek, hanem osztá mikor van a 40 napra, akkor inkább sütnek.

(– El szokott-e menni az egész falu?)

– Nem az egész falu. A rokonyok, a szomszédok, az ismerősök, a prétényok, azok mennek el. S akkor eltorozják, no. Kinek van módja. Kinek nincs módja, még úgy es eltemetkeznek, hogy a temetőbe visznek pálinkát s sütnek kovricsot, s adnak egy pohár pálinkát, egy kovricsot, s ha adnak a temetőbe, más nem mennek haza a házához. Szégyen. Csak az menyen haza a házához, hogy enni adjanak, mind csak a közel álló nyámok.

Kinek van módja, az annyit csinál ételt, hogy 6 kazányval [vízmelegítő nagy üst]. Met akkor mennyi világot megkapnak ott a temetőbe, mind elhíjják. Megrikojcsák. Emberek vannak téve, s akkor megrikojcsák, hogy ha a szivik húzza, menjenek vissza az asztalhoz. Met étel van csinálva s ne maradjon meg. S akkor elmennek. S ha egyszerre nem tudnak leülni, nincs annyi asztal, akkor keccer is leülnek, háromszor is. S abból a 6 kazánból 2 kazán van egyféle. Kettő galuska, kettő savanyú lé s kettő édes laska. S akkor avval lehet próbálni. Lehet akármennyi világ, met akkor mindegyik eszik. S kell vagy 400 kenyér.

(– Azt sütik vagy veszik?)

– Veszik. Veszik. Hótnak a Ceauşescu-rendszerbe is adtak.

(PUSZTINA, Dani Péterné Ilona, sz. 1927)

(Z. E. gyűjtése, 1991. jún.)

– Felkelek regvel, menek ki a dombra, ide a hegyre, gyüttöm azkot a szálátát s egy kicsi céklalevelet [marharépa levele], kapor, hajmaszár s vágok hajmát s pergelem essze egyhelyré mind. Akkor megpergelődik jól, jól. Osztá tötök egy kicsi vizet, még fő egy kicsiddég. Osztá tesztek reva borsot. Osztá még pergelek külön egy kicsi szálácsinát, úgy mondjuk műk, bulion helyett szálácsinát. S osztá tötöm essze egy helyré mind, még utolján elkeverek egy tojást, s avval felrántom, s az detót jó étel, met detót jó így meleg üdőbe, khiár detót jó. S azt eszünk regvel. Még ha akarnak, a gyermekek esznek túrót – még ha úgy van s csinállok. De levestet minden nap csinállok, olyan a szokásom nekem.

(– Még milyen levestet csinál?)

– Még milyent csináljunk, me nincsen miből?! Ilyent csinállok minden két napba. Másik nap osztá még csányunk pityókát, kartofi paj-ot, s melegítsük ezeket a pergeléseket, melyiket látta, evvel tasziccsuk elé.

(– Minden második nap esznek levest?)

– Majt mindennap igen. Majt mindennap. Én úgy tanítottam. Nem az egész faluban van ez. Készített ételt eszünk. Osztá a tennap csántunk egy

kicsi galuskát, cseterteken még csánunk galuskát. Még csánunk egy kicsit, me erőst szeressük a galuskát.

(– Kásával szokta tölteni?)

– Úgy es csánunk, de megvigyitem orezzal örökké. Úgy szoktam én. Más csinálja csak kásával, de én vigyitem meg orezzal. Úgy van a gusztunk nekünk.

Mindennap telik. Nehez. Mikor könnyebb, mikor nehezebb, menünk elé, s az ételt ki kell keressük, me nem bírunk étel nélkül lenni. Nem bírunk kapálni, ha nem eszünk készített ételt, nem győzünk kapálni. Más azt mondja, bévetem a tarisnyába, mit kapok, s menek elé. De mink nem bírunk. Én regvel, mikor felkelek, akkor én jóregvel fogok, csánom meg a tüzet, teszem az ételt. Levesset csinállok, mondom, örökké csánok levesset. Majt minden nap. Mikor egymódúlag, mikor másképp. Vigyittek belé pergelést, ilyent, hogy jobb legyen. Mászor pergelek tojást, osztá hajma, petrezselyem, s azt es felborscsolom, olyat es csinálunk.

(– Mi az a szálacsina?)

– A szalacsínának essze van oda bétéve petrezselyem, zeller, bors, minden. Ősztől bé van téve borkánba. S veress patlazzsika, s minden zárzavát, úgy mondják a városiak. Én télbe olyat teszek levesételbe örökké. Azt tettem vót a galuskába es, me nem vót bulionom. Ez olyan galuska vót, serény galuska. De én csánok jó galuskákat es. Ez nehez hús ez a disznóhús, azt nem bírsz, hogy egyél. Ez a levesek párka megvátsa a véredet. De ha nincsen elég leves, túró lesz. Nem veszünk el étlen khiár, de nehez. Mikor vótak pislenyek, akkor jó vót. Vágtuk el a pislenyt s süttük meg gratáron untdelemnbe. Az idén nem tudom, mit vágok. Elvesztek [elpusztultak]. Ezek a kicsikék es félek, elvesznek. Ezek es veszni fogtak.

Én nem ettem meg azt a vettet, most még megeszem, me nincs más. Nem bírtam megenni azt a városit, más a gusztja. Na, még van egy kecskeollónk, el kell vágjuk. Osztá lássuk, mikor vágjuk. Van bárányunk, sok. Elváltunk vajegy hatot mán, báránykakat. Kettőt es bárányoztak egy johó. S azokkal még mentünk előre.

(CSÍKFALVA, Márkus Józsefné Dávid Veronika sz. 1947)

(Z. E. gyűjtése, 1993. június)

(– Maricsika, hogy csinálja a cigánybélest?)

– Abba kell egy rend málé, egy rend túró, egy kicsi margarin s osztá még vesszük újból, teszünk egy-egy rendet s osztá tesszük bé a rólába. Hogy egy kicsit esszeálljon, engedjük oda, s osztá esszük meg.

(– Mennyit marad a rólában?)

– Öt minutot, 10-et es lehet, ha van időnk hogy várjuk, s akkor még jobb.

(CSÍKFALVA, Bukur Maricsika sz. 1976)
(Z. E. gyűjtése, 1993. jún.)

(A kertjükben található növények:)

– zeller, csombor, prázsd, káposzta, cékla, leostyán, pätlágika, bo(a)rs, vinete, petrezselyem, kapor, köles (kertbe es, mezón es, hol teszed). Kukuruz is termik (a kertbe es, mezón es), faszulyka (bab), pástáresbab, selyeáta, cékla, prázsd, pätlágika, kukuruz, selyeáta, pásztaresbab, bosztán. (A céklát a disznóknak adják, levelébe galuskát töltenek.)

– A törökbosztánt egészbe megfőzik ez üstbe, vagy esszedarabolják, kivesszik, s a belit kanállal megeszik. Nem sós vízbe főtt, cukor nélkül is jó.

(A borscs készítése:) – annak a buzának, amikor megérlett, van az a korpája, há, melyik ha csánsz búzalisztet s osztán van korpá is. Téssz korpát s meleg vizet, s melegen ott sebesedik meg.

(– Tesznek belé egy darab kenyeret?)

– Teszen, ki teszen.

(– Mennyi idő alatt sebesedik meg?)

– Este megöntöd, reggel sebes.

(– Azt milyen ételbe teszik?)

– Borscsos ételbe. Mikor csánsz borscsot.

(– Melyik azok?)

– Pityóka es, bab es, hús es.

(– Azt hogy készítik? Mikor tesznek húshoz is ilyent?)

– Amikor akarsz.

(– S az olyan savanykás lesz? Sebeskés lesz az íze?)

– Há, há.

(– Galuskához szoktak tenni?)

– Nem.

(– Azt nem kell egy kicsit sebes legyen?)

– Nem.

(– Ismerik-e a rizst?)

– Nem tudom, minek mondják ezt.

(– Orez.)

– Galuskába es, kása helyett. (A kása a darabosabbra darált kukorica.)

(– Mivel jobb? Kásával vagy orezzel?)

– Mindenmódú.

- (– Melyik a jobb, Ilona néni?) (Eddig a fiatalasszonnyal beszéltem.)
- A jó mindekettő. Mindekettő jó. Még kell tegyen hajmát belé, még kell tegyen petrezselymet, még kell tegyen mindenmódot. Belépergeli s azt vigyiti essze. S leteszi s belé egy ligyeánba s gyúrja essze. Essze kell gyúrja. Teszen káposztát, tokanyilja beléje, hogy legyen puha. Legyen jó gusztya. Hát csinálja essze, s meg kell csinálni.
- (– Vagy orezt tesznek bele, vagy kását, vagy mindkettőt?)
- Egyiket. Egyikfélét teszik.
- (– Amikor sütnék kenyeret, akkor mitől nő meg a kenyér?)
- Kovásztól.
- (– Honnan van a kovász?)
- Bákóból vesszük.
- (– Veszik? Nem szokták a tekenyőből összekaparni s eltenni a kovászt?)
- Nem. (Az ilyen kovászt NEM ISMERIK!)
- (– Mikor így főzik a puliszkát, akkor kell-e az üstre tenni valamit? Hogy főjön gyorsabban.)
- Igen, egy fedőt.
- (Mit készítettek a menyeközöbe?)
- Menyeközöbe galuskát, levestet, hogy mondják, sü(l)tet.
- (– Miből?)
- Húsból.
- (– Milyen húsból?)
- Disznóhúsból. Két disznót vágta.
- (– Hogy hozzák ezeket sorba, mit esznek legelőször?)
- Most osztá esznek, me csántak legelőbb galuskát, tettek elein főzni, míg megcsánnyák, addig főjjön meg. Moszt eszte osztá esznek galuskát, osztá hónap tesznek galuszkát. Levesszet, borscsot, nálunk min monygyák, borscsot, met úgy csánnyák nálunk, borscsot. S osztán tesznek még siltet.
- (– Sütöttek-e valami tésztafélét?)
- Igen, igen. Kozonákat, modják nálunk.
- (S azt hogy sütik, van-e még benne valami?)
- Vagyon, hát hogy ne legyen, tesznek oda belé az embernek mi vót. Nem is tudom, me túl szitték a kozonákat, szittik nálunk a kenyereket.
- (– Hány kenyeret süttek?)
- Vagy négy kemencével.
- (– Hány kenyér van egy-egy kemencében?)

- Egy-egy tiz. De nagyok, ilyen hosszúk, így.
 (– Például a sült mellé még mit esznek?)
 – Még tesznek, amit akarnak tenni.
 (– Itt például mit tesznek? Pürét? Kenyeret?)
 – Nem tudom, itt mit akarnak tenni hónap, kenyeret, szigur, vaj hogy mondják, szalátát, hogy mondják – Te nezz csak oda, megfogta jaz egeret!
 Menj el innen, bestye...
 (– Milyen salátát?)
 – Káposztából.
 (– Az is terem itt?...)
 – Hálá Istennek vót minden az idén. Minden.
 (– A kozonáknál egyéb valamilyen édes tésztát szoktak-e sütni?)
 – Há igen. De prazsiturákat, a zolyanokot nem szoktak.
 (– S húsvétba, karácsonyba szoktak-e?)
 – Akkor szüt, melyik meg bírja enni, de tudja, hogy mük má nem bírjuk enni, nem szüttem nem tudom mikartól. Met há nem erőst bírjuk enni, met redzimba vagyok örökké. Nem is igen csiántuk, nem szoktuk meg erőst a prazsiturákat.
 (– Ilyen palacsintát mikor szokott sütni?)
 – Placsintát mikor megduruljuk.
 (– S azt hogy készíti el?)
 – Hogy? Meggyúrjuk, másszor teszünk tojást belé, hogy akarja csánni.
 Másszor nem tesznek belé, mikor nem szeretem, úgy akarom csánni...
 (– S még mit tesz belé? Búzalisztet?)
 – Búzalisztet téjvel vaj vízvel, ahogy akarom én gyúrni. Me jó sokfélét lehet csánni.
 (– Gyúrja vagy kavarja?)
 – Igen. Kavarja.
 (– Hogy süti meg, Ilonka néni?)
 – Ott ne a tigájebe.
 (– A tetején. S az milyen vastag lesz?)
 – Milyenre akarja. Ahogy akarja.
 (– Milyen vastagra szokták hagyni?)
 – Két ujra, egy ujra, millyenre akarja.
 (– Tesznek oda olajat vagy valami zsírt?)
 – Igen, olajat.
 (– Utoljára mikor főzött puliszkát? Mamaligát.)
 – Ma nem főztem, nem vót idő, hogy főzzek.
 (– Általában mindennap szokott főzni?)

- Igen. Délbe. Reggel eszünk kenyeret, ezt-azt...
 (– S azt jobban szereti?)
 – Én inkább bírom enni. Az ember inkább bír kenyeret.
 (– A pityókát hogy eszik?)
 – Pergeljük es, megesszük főzve es, csinálunk belőle, hogy mongyák, szoszt, hogy mondják magik? Húsval valamivel megcsánnyuk.
 (BOGDÁNFALVA, Duma Jánosné Ilona, 1927)
 (Z. E. gyűjtése, 1993. nov.)

Szómagyarázat

áburjába – gőzeben	minut – perc
borscs, borcs – korpacibere	nyámok – rokonok
bosztán – tök	orez – rizs
bulion – befőzött paradicsom	ótot – kocsonya
cékla – répa	párka – mintha
detot – egészen	patladzsika – paradicsom
dudók – zöld növények	pasztárésbab – zöldpaszuly, tarkapaszuly
figyeála – száraztészta	pislenyek – csirkék
forrózni – forrázni	pozsámyica – orbáncfű
galuska – töltike	prazsitura – sütemény
goldán – kökényszilva	prázd – póréhagyma
grătar – rostély	prétényok – barátok
gusztya – íze	pujka – tyúk
hajma – hagyma	putyina – facsebreckske
johó – juh	redzsim – diéta
kása – darabos kukoricadara	róla – ler
kártof páj – szalmakrumpli	romanica – kamilla
khia – tényleg	sebes – savanyú
kilér – (konyhának használt) élés- kamra	selyeáta – zöldsaláta
kovrics – perec alakú kalács	silt – sült
kukuruz – kukorica	szalacsina – sózalék, savanyúság
kurka – pulyka	száلكim – hárs
ligyeán – mosdótál	szigur – biztos
mamaliga – puliszka	sztomák – gyomor
májkám – anyám	tigáje – serpenyő
mázárea – zöldborsó	tokanyilja – aprítja
megduruljuk – megkívánjuk	untdelemn – olaj
mintadudó – mentalevél	vaj – vagy

Szakirodalom

- DOMOKOS Pál Péter
1987 *A moldvai magyarság*. Ötödik, átdolgozott kiadás. Budapest. 502–520.
- Dr. KÓS Károly
1976 *Csángó néprajzi vázlat (1949)*. In: *Tájak, falvak, hagyományok*. Bukarest. 103–213.
- KISBÁN Eszter
1970 *A kenyér a táplálkozási struktúrában*. In: *Népi kultúra–népi társadalom* 4. 97–125.
- 1975 *Az étkezések napi rendjének újkori átalakulása, az ebéd*. Magyar Nyelv 71. 177–185.
- 1984 *Korszakok és fordulópontok a táplálkozási szokások történetében Európában*. Ethnographia 95. 384–399.
- 1990 *Ételek és étkezés. Az újkori magyar táplálkozáskultúra kialakulása. Doktori értekezés tézisei*
- 1992 *A főtt tészta elterjedése Európában és Magyarországon*. In: *Közelítések*. 13–35.
- RADOVÁN István
1981 *Étkezési szokások a Bánságban a századfordulón*. Művelődés 12. 37–38.
- SZABÓ Bálint
1981 *Az étkezés rendje Nyárádszentimrén*. In: *Népismereti Dolgozatok*. Bukarest. 82–96.
- VERESS Sándor
1989 *Moldvai gyűjtés*. Budapest. 299–320.

Jegyzetek

1. A tanulmány 1995. okt. 24–26-án Kalocsán, A néprajzkutatók I. táplálkozáskutatói konferenciáján elhangzott előadás átdolgozott változata.
2. Szabó 1981. 83–95.
3. Kós 1976. 110.

Nagy Balázs

SÓS FORRÁSOK HASZNOSÍTÁSA A MOLDVAI GORZAFALVÁBAN

A tengervízből keletkező sótelepek legfontosabb ásványa a kősó, amely bizonyos földtörténeti időszakok (perm, triász, miocén) folyamán hatalmas tömegekben halmozódott fel. Ilyen típusú lelőhelyek: Lengyelországban Wieliczka, Ausztriában Salzhammergut, Németországban Magdeburg-Stassfurt, Erdélyben Torda, Marosújvár, Parajd, Moldvában Aknavásár. A sónak meghatározó szerepe van az ember táplálkozásában, emellett a vegyipar fontos alapanyaga is.

Olyan helyeken, ahol a sótömegek a földfelszínhez közel vannak vagy éppenséggel felszínre kerülnek, gyakoriak a sóskutak és sós források. Erdélyben például több száz ilyen forrás ismert, közülük néhánynak a hasznosításáról részletes néprajzi leírás is született.¹

Gorzafalva az Ojtoz völgyében hosszan elnyúló település, lakói elcsángált székelyek. A terület geológiailag a Keleti-Kárpátok legkülső övéhez tartozik, gyúrt réteggű, miocén korú. A gyúrt rétegek felépítésében jelentősek a kősótartalmú képződmények, ezek Gorzafalva határában felszínre is kerültek. A sziklák között utat kereső Ojtoz jobb partján fekszik a falu **Zöldlunka** nevű része. A folyó hirtelen kanyarja északkeletről átöleli a sűrűn lakott berket. A falurész déli irányú terjeszkedésének a kopár oldalú **Sóhegy** szab határt, melynek oldalából három sós forrás fakad. A forrásoknak az itt élők nem adtak neveket, pedig emberemlékezet óta naponta használják a természetadta kincset. Sósükségletüket belőlük fedezik, boltból sót soha nem vesznek.

A források nincsenek bekerítve vagy befedve, gondozásuk csupán időnkénti kitisztításukból áll. Gorzafalván nem alakult ki a sós víz (románul salamură) használatának olyan jellegű korlátozása, mint Korondon, Atyhán és Sajószentandrason, itt a források vizét mindenki szabadon, szükséglete szerint használhatja.² A sós víz szállítására különösebb edénytípus nem alakult ki, általában műanyagból készült vedrekkel vagy bödönökkel viszik haza. Otthon a pince hűvösében, nagyméretű befőttesüvegekben tárolják.

Egy-egy család sósükséglete elsősorban tagjainak létszámától függ. Gorzafalván a sós vizet naponta használják főzéshez, ételek ízesítésére, az esztendő bizonyos időszakaiban élelmiszerek tartósítására, alkalmanként gyógyászati célokra.

1. Főzés sós vízzel

Az asszonyok mindig tartanak a konyhában egy kisebb üvegben vagy üvegcancsóban sós vizet, amit főtjeik izesítésére használnak. Naponta főzött étel a *málé*. Egy 3 literes üstben főzött máléhoz 1 dl sós vizet öntenek. A különböző levesételek mind sós vízzel készülnek. Egy 5 literes fazékban fővő leveshez 1/4 dl sós víz szükséges.

2. Élelmiszerek tartósítása

Gorzafalván az örölt hússal töltött szőlőlevél neve *galuska*. Azért, hogy téli disznóvágáskor galuskát készíthessenek, Szent Péter-nap előtt szőlőleveleket szednek, majd csomókba kötve egy nagy befőttesüvegbe rakják, és tömény sós vizet öntenek rá. Galuskakészítés előtt a sós léből kivesszük a szükséges mennyiségű szőlőlevelet és 2–3 órán át áztatják.

Jellegzetes téli eledel a zöldségféléből összeállított savanyúság, amit csak egyszerűen *murăturá*nak neveznek. Ebben van zöld paradicsom, dinnye, árdé (zöld paprika), zellerlevél, kapor, csombor, torna és néhány alma. A savanyúság úgy készül, hogy a megmosott zöldségeket és a fűszermövényeket egy 50–60 literes műanyag bödönbe teszik és hígított sós vizet (1 l sós vízhez 10 l víz) öntenek rá. Ugyanilyen módon tesznek el télire külön káposztát és salátát is.

Legtöbb sós víz a háztartásokban karácsony tájékán, disznóöléskor fogy. Ilyenkor a szomszéd falvakból, sőt még Onyestről is jönnek sós vízért, és napközben annyira kimerítik a forrásokat, hogy a helybeliek sokszor csak éjszaka tudják megtölteni edényeiket. A húsfélék tartósításához a sós víz kiváló. Füstölés előtt a húsokat 1½–2 órát, a csontokat 2–3 órát, a szalonnát pedig 1–2 napig tartják benne. Egyesek a szalonnát füstölés után is sós vízben tárolják, mert akkor nem avasodik meg.

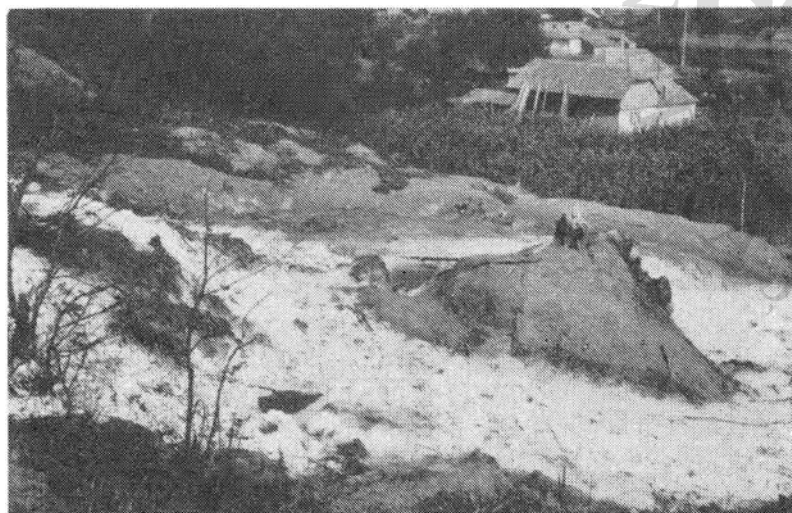
3. Gyógyászat

A tömény sós víz alkalmas reumás fájdalom enyhítésére is. A kezelésnek kétféle módja ismert:

a) Nyáron a Sóhegy alatti homokba gödröket vájtak, és a betegek az azokban összegyűlt, a Nap által felmelegített sós vízben üldögéltek. Ezt a módszert ma már nem alkalmazzák.

A Sóhegy déli oldala. Gorzfalva 1995. Fotó: Nagy Balázs

A három sós forrás egyike. Gorzfalva 1995. Fotó: Nagy Balázs

A sós vizet pincében üvegedényben tárolják. Gorzafalva 1995. Fotó: Nagy Balázs

b) A hazavitt sós vízből készítenek fürdőt, vagy meleg sós vizes ronggyal borogatják a fájó végtagokat.

A sós vízből sót is főznek. A források vizének rendkívüli töménységére utal, hogy egy 3 literes üstben főzés után 1,5 kg só marad. A főzött sót deszkára téve megszáritják, majd megtörik. Ezt használják sült húsok ízesítésére, disznóléskor a hurkába és a kolbászba is ebből tesznek.

A felszínre tört só miatt Zöldlunka falurész kútjaiban is sós víz van. Az itt élők ivóvizüket az Ojtoz bal partján lévő kutakból hordják.

Szakirodalom

- ISTVÁN Lajos
1978 *A korondi sós víz és használata.* In: *Népismereti Dolgozatok.* Bukarest.
- S. LACZKOVITS Emőke
1987 *Sósvíz, sóskutak Erdélyben.* In: *Arator – Dolgozatok Balassa Iván 70. születésnapjára.* Budapest.
- P. MADAR Ilona
1983 *Adalékok a parajdi sóbányászathoz és sókereskedelemhez.* Ethnographia.

Jegyzetek

1. István 1978. 101–106.; S. Laczkovits 1987. 185–188.; P. Madar Ilona 1983. 599–612.
2. Az említett településeken a sós kutak fölé zárható ajtajú kútházakat építettek, a sós víz használatát szigorú korlátok közé szorították. (Lásd a fent említett művekben.)

Benedek H. János

CSÁNGÓ FALVAK GAZDASÁGI PROBLÉMÁI

Ha a moldvai magyarságra terelődik a tudományos diskurzus, elsősorban hitéletük, szokásaik, népművészetük (ezen belül a viselet és a háziipar) kérdései kerülnek megvitatásra, természetesen megadva a prioritást az eredet, a nemzeti és a nyelvi hovatartozás problémáinak. Feltűnő azonban, hogy a mindennapi élet kérdéseinek aránytalanul kevés teret szentelnek e kutatások. Holott minden Moldvát járó-kutató szakember és nem szakember felmérheti az életviszonyok minőségét, az életszínvonal magassági fokát. Annál is furcsább ez, mivel e Moldvát járt emberekkel beszélgetve a köznap diskurzusokban nagyon gyakran felbukkantak az ott tapasztaltak, és a látottakon – szegénység, higiénia, gazdasági fejletlenség – többen is eltöprengtek naplójukban, beszélgetések folyamán. Mégis, tudományos vizsgálatnak nem nagyon vetették alá a csángók mai életét, életkörülményeit, habár ez akár az antropológia, akár a szociológia módszerével kutatható lenne. Azt mondhatjuk, hogy a csángókat néprajzi, nyelvészeti szempontból már eléggé „megírták”, s történészek is tevékenykedtek múltjuk felderítése érdekében, de szociológiai, antropológiai, gazdaságtörténeti szempontú kimerítő feldolgozás nem született róluk. Természetesen nem lehetne egy kizárólagosan csángó gazdaságtörténetet írni, hiszen gazdálkodási gyakorlatuk többszörösen összefonódik az együtt élő románság gazdálkodásával, a régió gazdálkodását szerves egészében lehet csak megírni, úgy, ahogy egy román kutató tette a XVIII. századra nézvést (vö. Mihordea 1968). Ugyanakkor nem szabad más tájak már megírt gazdaságtörténetéhez idomítani, mivel sem más magyarországi, sem erdélyi vagy éppenséggel ókirályságbeli etnokulturális csoportok illetén történetébe nem lehet egyszerűen behelyettesíteni az itt érvényes részleteket – ehhez az itteni falu világát túlzottan meghatározzák az eltérő uralmi és birtokviszonyok, az önálló felekezeti és kulturális hagyományok, a regionális gondolkodási formák és mentalitások (vö. Kaschuba 1990. 60.). Ez akkor is igaz, ha bizonyítást nyert, hogy az európai parasztság nagyjából megegyező életvitellel, gazdálkodási gyakorlattal, világgéppel rendelkezett.

Az utóbbi években a déli csángó falvakban (főként Gorzafalván és Csíkban) végzett kutatásaim során arra a meggyőződésre vezettem a felbukkanó tények által, hogy a mai csángó társadalom körvonalaiiban még mindig egy iparosodás előtti paraszti társadalommodellnek feleltethető

meg, s mint ilyen, halaszthatatlan a kutatása; viszont ezt a gazdálkodás felől kell megejtetni, lévén a gazdálkodás az életforma hordozója. Úgy ítélem, pillantnyilag nem az a legfontosabb, hogy a csángó népi kultúrának a mélybe nyúló gyökereit próbáljuk meg kiásni, hanem az, hogy honnan tudjuk tetten érni e kultúra meghatározóját, a gazdálkodást a 90-es évek szédítő gyorsasággal változó Romániájában, mondhatnám: Kelet-Közép-Európájában. A magyar közvélemény általában úgy tekinti a csángókat, mint a magyarság végvárát, s elestében látja egy bizonyos fókig saját jövőjét is az ezredvég öngyilkos hangulatában. A csángóságot ezért úgy anyagi, mint szellemi téren segíteni próbálja. Csakhogy nem mindegy, hogy mivel és milyen módon. Aki ismeri a Gusti-féle „sociologia militans” vagy a Mihăilescu-féle „politizáló antropológia” eszméit (egyik a másikból nőtt ki), annak volens-nolens osztania kell e nézeteket. De a csángók számára történő bármiféle segítségnyújtás előtt pontosan fel kell térképeznünk a körülményeket, számba kell vennünk nemcsak a gazdasági, de a mentális környezetet is. A mindennapokat a gazdálkodási gyakorlat meghatározza, sőt egyenest hordozza, mint határtalan relevanciával bíró kulturális minta (Bíró-Gagyai-Oláh 1994).

Mint bármely más kelet-európai ország, Románia is súlyos válsággal küzd, ami alól nem mentes egyetlen régió sem. A válság mélységében mutatkozó eltérések abból adódnak, hogy a különböző régiók különböző fokon voltak felkészülve a kilencvenes évek változásaira, különböző védekező-elhárító stratégiákkal, történelmivé lett tapasztalatokkal rendelkeztek a megelőző időkben. Moldva az erdélyi régiókhoz képest mindig is többé-kevésbé alacsonyabb szinten állt, s ez a különbség még szembetűnőbb, ha a Székelyfölddel hasonlítjuk össze (jómagam ezt a tájegységet ismerem, vizsgáltam részletesebben); a Mezőséggel való összevetés több párhuzammal szolgál. Ez a fejlettségbeli különbség több évszázados keltetésű, az utóbbi időkben említenénk, hogy eltérők voltak az uralmi és birtokviszonyok, és itt az EMGE sem fejthette ki tevékenységét, amit bőven megtett a Székelyföld esetében. Moldvában már a kollektivizálást messze megelőzően sem volt ugyanaz a paraszti gazdaságok felszereltsége, technológiája, gazdasági potenciálja, mint a Székelyföldön. Amíg itt a kétlovas gazda volt az általános, de legalábbis az, amelyik egy pár jó tizennégy mázsás ökörral gazdálkodott, addig Moldvában egy tehénnel, két tinócskával is nagyon sokan, a falu jó része gazdálkodott. A szekerek felépítése, terhelhetősége, stabilitása sem volt az ideális. A falusi mesteremberek (elsősorban a kovács) műhelye technológia tekintetében archaikusnak mondható még ma is. A gazdálkodás vagy maga a földművelés tech-

nológiája nagyon sok, a kisgépek elterjedése előtti elemet őriz. A váltókeje nagyon kései felbukkanását mutatja az is, hogy nagyon kevés a teraszos művelésű domboldal, ami viszont egy Erdély-szerte látható, emberi kéz alakította felszíni forma. Az állattartás körülményei szintén csak parlagi fajták tartását tették lehetővé (az istállóztatott állatok még így is túlságosan ki voltak téve az időjárás viszontagságainak stb.). A gazdaöntudat sem volt erős, hiszen az 1945-ös földosztást megelőzően még nagy kiterjedésű földbirtokok voltak, ahol bérmunkásként dolgozott több csángó család is, így a kollektivizálás sokuknak nem jelentett gyökeres életformaváltást. A kollektivizálás csak a fölöttük uralkodók kicserélődése volt, és nem csorbította gazdaöntudatukat oly mértékben (persze csak egyes falvakra érvényes ez), mint Erdélyben, ahol az Erdélyi Gazda című havilap is hozzájárult az évszázados, hagyományozódott gazdakép mellett egy jól körülírt identitástudat kifejlődéséhez.

A kommunizmus évtizedeiben nem volt túl jelentős arányú a városra költözés (az erdélyi nagyvárosokat benépesítő moldvai munkások nem az ő körükből kerültek ki), de az ingázással egybekötött városi munkavállalás igen. Elsősorban az építőiparban helyezkedtek el segédmunkásként a fiatalabbak, de a csángók túlnyomó része a téészek keretében dolgozott tovább – hiszen a legtöbb falu kollektivizálására sor került. Emellett természetesen fenntartották a háztáji gazdaságot is, itt termelve meg a háztartás zöldségszükségletét elsősorban. Mint bárhol Romániában, a téészből adott járulék nem volt elég a háztartás ellátásához, s az itteni téészek nem is termeltek pl. burgonyát, ami a közéletmezés egyik alapanyaga. Ezért a csángók csoportokba szerveződve mentek ősszel a háromszéki téészekbe burgonyát szedni, ahol pénzfizetés mellett természetbeni járulékot is kaptak, amiből fedezni tudták maguk és kis részben egyes állataik szükségletét, és kis mennyiség még eladásra is jutott. (1993 őszén egy hatvanfős gorszafalvi csoport szedte a burgonyát két héten át a szentkatolnai ÁMV farmján, maguk közül fogadott szakácsnővel főzelve.) Ez az idénymunka szükséges kiegészítést biztosított a háztartás igényeinek fedezésére.

Az 1990–91-es földosztást követően szinte mindenki a maga gazdája lett, és a későbbi években a saját kevés földből való boldogulásra kényszerülők számát a munkanélküliség nagyban felduzzasztotta. Jórészt megszűntek az őszi burgonyaszedési lehetőségek, mivel Háromszéken is magántulajdonba kerültek a földek. Viszont az ittenieknek is lehetőségük nyílt arra, hogy külföldön (elsősorban Magyarországon) vállaljanak munkát. Az innen befolyó jövedelem azonban csak kiegészítő jellegű: a nagy létszámú családokból rendszerint a családfő vagy az idősebb fiú megy ki

dolgozni, a család többi tagjainak eltartása azonban jórészt az otthonmaradottak (gyakran a családanya) gondja marad. Az otthon maradt család gazdálkodási gyakorlata nem változik meg nagymértékben attól, hogy idény- vagy vendégmunkás tagja van, a mentalitás azt diktálja, hogy az ebből befolyó jövedelem csak esetleges jellegű, fenn kell tartani az önellátásra berendezkedett családi gazdaságstruktúrát. A háztartás és gazdaság pillanatra sem válik el, ezért a csángók gazdálkodására is jellemző az önellátás paraszti eszményének szem előtt tartása, ha nem is oly imperatív formában, mint pl. a székelyföldi gazdátársadalomban.

A romániai mezőgazdasági termelés feltételrendszeréről már többen is írtak közgazdasági, egy-egy régióra nézvést pedig antropológiai szempontból is. A jogi keretek nem eléggé körvonalazottak, nagyon sok földműves még nem hivatalos papírral igazolható birtokosa földjének. Négy éven keresztül rettegtek a gazdák a földadótól, amelyről most kiderült, hogy nem elviselhetetlen (csupán a burgonyatermelőket érték nagyfokú igazságtalanságok). A volt SMA-gépállomásokból alakult Agromec vállalatok bérmunkái legtöbbször épp akkor nem vehetők igénybe, mikor szükség volna rájuk, a gépészek pedig gyakran személyes akadályokat gördítenek a munkálatok útjába. Így az Agromec sok helyütt nem szolgáltató vállalatnak tűnik, hanem luxusszolgáltatásnak. Áraik szintén ehhez szabottak: 1994 őszén 1 hektár szántása 50 000, tárcsázás 20 000, vetés 20 000, tehát a vetőmaggal együtt a hektár őszi gabona elvetése jóval 100 000 lej fölött van, a munkanélküli segélyből is kifogyottak ezt pedig egyszerűen nem engedhetik meg maguknak.

Nem célom a moldvai (mező)gazdaság kimerítő tárgyalása, így csak két eset leírására vállalkozom. Ezek az esetek azonban megítélésem szerint relevánsak az egész Bákó megyei mezőgazdaság magánszférájára.

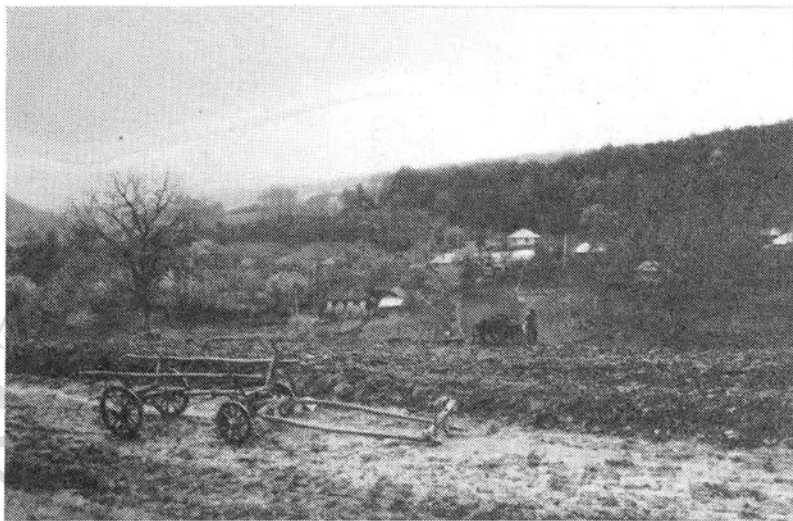
A legnagyobb probléma a földek elégtelensége. Magyarországon a harmincas években állapították meg, hogy az alsó határ, amiből egy család meg tud élni, 15 katasztrális hold (kb. 8,60 ha). A csángó gazdaságokban talán nincs is arra példa, hogy egy családnak ennyi földje legyen. Az átlag földbirtok nem haladja meg a 3–4 ha-t, és sok esetben 1 ha alá szorul. Nemcsak az ÁMV-k, hanem pl. a Szereten, Trunk mellett épített víztároló is nagyban csökkenti a visszaadott hektárok számát. Itt több tíz (talán több száz) hektár termőföld került víz alá, és az itteni föld nélkül maradtakat a környező falvak birtokosai területének csökkentésével tudták kárpótolni – ebbe beleesett a környező falvak közül valamennyi. Kutatásomat elsősorban Csíkban végeztem, ezért egy itteni gazdának az esetét kíséreltem meg leírni. Tamás János (64) mindössze 3 ha földön gazdálkodik, de nem

egyedül, hanem 6 gyerekével és azok családjával. Van olyan lánya, aki-nek 5 gyereke van, de a férje örökségül kapott földterületük csupán 0,4 ha, így ő kell őket a lehetőségekhez mérten segítse. A 3 ha-ból mindössze 7 ár a kaszálóterület. Némi kevés takarmányt szoktak venni minden télen, ez azonban korántsem elég a szükségletek fedezésére. Állatokkal csak ő és fia (akivel szembeszomszéd) rendelkezik, amelyeknek tulajdonjoga nem is nagyon különül el: két tehén, egy tinócska, két ló, két csikó, néhány juh. Ezeknek maximum 12 mázsányi lucernaszénát vesznek telente, a többit a kukoricatermelés emberi táplálkozásra nem használható termékéből fedezik. Abraktakarmányozásról szó sem lehet. A silány takarmányozás tél végén már jócskán meglátszik az állatokon. Ez a takarmányozási mód nem engedi meg a hús-, illetve tejtermelő, nagyhozamú kitenyészített fajták tartását, mivel ezek nem nagyon bírják a legeltetési, telletetési körülményeket. Szarvasmarhából az igénytelenebb, kistestű, kis tejhozamú (Tamás Jánosék esetében ez napi 6–7 liter volt a nyáron), igaz, finom húsú borzderes fajtát tenyésztik, szinte nem is látni más fajtákat a környéken. Az irtáshatárú Csíkban több, a kollektív által művelt terület mára felhagytak, legelőnek fogtak fel. A legeltetés nem egy fogadott pásztor feladata, mint Erdélyben, hanem minden családból valakinek mennie kell a marhákkal. Így minden két-három marhára jut egy gyerek, mert általában gyerekek csoportja őrzi a csordát. A fiúk botokat, játékszereket faragnak, a lányok néha már kötnek is, vagy együtt játszanak. A legeltetésnek szinte semmilyen szabályrendszere nincs, sok a magára legelő állat is, amelyek ellen a szántók és kaszálók tüskekerítéssel való körbevételel lehet csak védekezni, habár tulajdonképpen kaszálók nem is nagyon vannak. A juhlegelő nem különül el a marhalegelőtől, a nyájak és csordák keresztül-kasul járnak a területet, a legeltetés nem szakaszos megoldású, így a talajeróziót elősegíti, a gyepterület megújulását nem teszi lehetővé, az állatokat nem választja külön terményfelvevő képességük szerint. A legeltetésen kívül az állatoknak nyújtott takarmány nagyon szegényes, jobb esetben egy-egy öl kigyomlált gazból áll, szó sincs róla, hogy este-reggel villa szénával, kaszálással tudnák fokozni a tejhozamot. A termékszerkezet szintén egyoldalú: szinte teljes egészében kukorica monokultúrára alapul, néhány zöldségfélével tarkítva (bab, káposzta, murok, petrezselyem, zeller, hagyma, retek stb.). Táplálkozásuk alapanyagát a kukoricalisztből készített ételek (elsősorban a puliszka) képezik, kb. 50–60 %-ban, ez helyettesíti kb. 80 %-ban a kenyeret is, amelyet csak ünnepeken esznek. A kukorica munka- és időigényes ugyan, de a szántáson kívül szinte semmilyen más művelethez nem kell állati vagy gépi munkát

igénybe venni, minden munkafázis kézzel végezhető, és nagy tömegű alapanyagot ad, kocsánya pedig a szalmánál táplálóbba, ha idejében begyűjtik. A másik alapélelmiszer a bab, amelyet változatos formában elkészítve esznek. A kalászos gabonák csak igen kis hányadban képviseltetik magukat, jelentőségük szinte elhanyagolható. A szomszéd Somoskán társulás van, ahol a nagy kiterjedésű parcellákba már szalmagabonát is vetettek, a csíki kis parcellák viszont ezt nem teszik lehetővé. E termékszerkezet sokatmondóan támasztja alá az önellátás meglétének tényét, vagy legalábbis az erre való törekvést: úgy összeállítani a termékstruktúrát, hogy az megfeleljen a háztartás, a konyha és az istálló igényeinek, hogy minél kevesebbet kelljen a piacra járni. Ez a törekvés azonban maradéktalanul eddig sem valósult meg, és még kevésbé valósulhat meg a jövőben.

A gazdálkodás kellekei közül talán a trágya az egyetlen, amit nem lehet megvásárolni, habár fizetőeszközként való használatáról van tudomásom. Az itteni trágya a kocsánytakarmányozás miatt nehezen bomló állagú, silány minőségű, a félparlagi tartás miatt kis mennyiségű, s még ez sem hasznosítható teljes tömegében – egyszóval a trágyagazdálkodás nem bír a neki járó fontossággal. Korszerűbb trágyatelepnek nyoma sincs a gazdasági udvaron, a mezőn sem rakják szarvasokba a kihordott trágyát, sőt sok helyt láttam árokba, útgödörbe, patakszélre öntött trágyát.

A gazdasági felszerelés kevés, általában gyenge minőségű, kezdetleges tárgyat foglal magában. Szinte teljesen ismeretlenek a másutt oly elterjedt kisépek (lókapa, lógereblye stb.), és a kéziszerszámok megmunkálása sem vall mesterkézre (pl. egyszer egy szekercse szénáért voltunk, és a villanyél mindegyre kihullt a villából). A szekerek fa- és vasrészei is csak kevésse átalakítottak, a vasrészeknél inkább a hegesztést, semmint a kovácsolást, szegecseletést, csavarozást használják – a hegesztés nyomán meg mindegyre eltörik a vas, és nem nyújt esztétikus képet. A farészek alig vannak megmunkálva, díszítő faragásnak nyomát sem lehet rajta felfedezni (egyáltalán, csupán néhány esetben talákoztam csángó faragással, lett légyen az a gazda saját szerszámain; sőt a fa temetőkeresztek helyett is colos-másfél colos vascsövekből hegesztik össze újabban a sírjeleket), csupán a házépítéshez kellő gerendákat nagyolják le fejszével-bárdal, amely szerszámok úgy vas-, mint farészüket tekintve szintén elnagyoltak. Az eszközkészlet szegényes, teljességgel hiányoznak a szecskavágók (a kukoricakocsányt jobb esetben a favágótokén aprítják meg fejszével), őrlők (akár kézi, akár gépi meghajtásúak), kukoricamorzsolók (így a család fél télen keresztül morzsolja a nagy mennyiségű kukoricát).

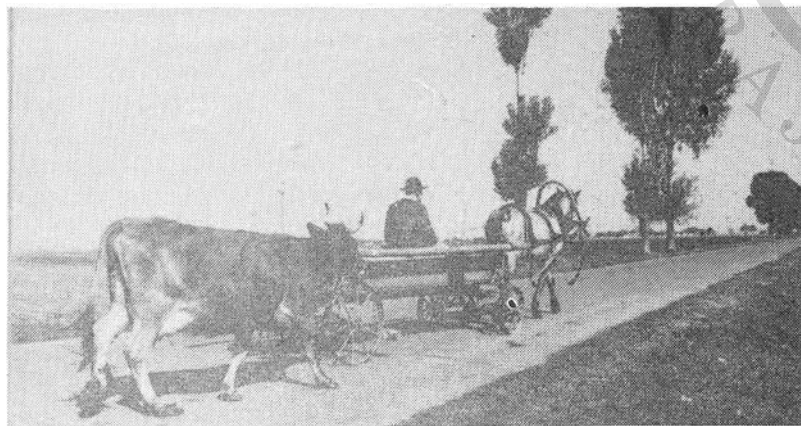
Tavaszi bornálás. Csík 1993. Fotó: Fosztó László

Szénáért induló szekér. Csík 1992. Fotó: Pozsony Ferenc

A széna tárolása. Külsőkerecsin 1992.
Fotó: Pozsony Ferenc
Mezőre induló szekér. Szabófalva
1992. Fotó: Pozsony Ferenc

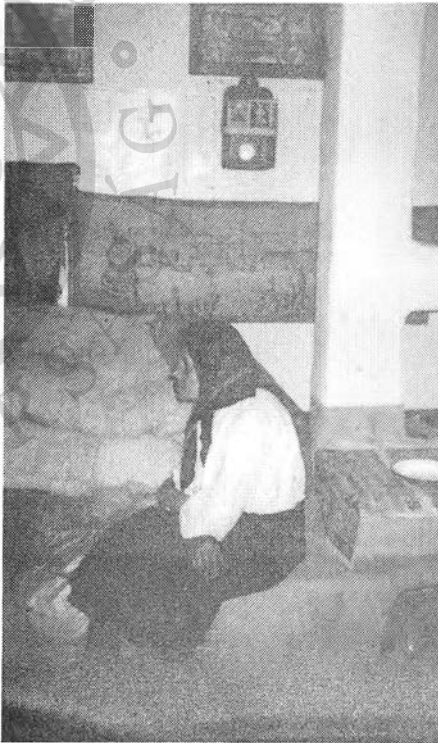

Halászat hálóval az Ojtoz folyóban
Gorzafalva 1992

Fotó: Benedek H. János

Szobabelső - Gorzafalva 1996

Fotó: Gazda Klára

Gábor Mundi korongol. Gorzafalva.
1989. Fotó: Pozsony Ferenc
Józsa Ignácné (fazekas) nyári konyhája
a szabadban. Gorzafalva 1982.
Fotó: Pozsony Ferenc

A kézi munkaerő szerepe az utóbbi időben sem csökkent. A meredek domboldali szántók közül sokat nem lehet ma sem szántani (mint említettük, itt nem történt teraszosítás), így ásóval, kézi erővel kell megforgatni a talajt. Ezzel párhuzamosan a gépesítés egyre hátrább szorul az egyre magasabb önköltségi árak, bérek, a meredek fekvésű, kis területű parcellák bonyolult művelhetősége miatt. 1994 tavaszán már alig lehetett tárcsát kapni a szivályos, agyagos föld szétaprítására, a nyáron pedig nem akadt kombájn a mégoly kevés gabonának sem, amelyet így kézzel kellett kicsépelniük. De cséphadaró sem volt, mert nem akadt a két fa összekötésére alkalmas borjúbördarab. Vetőgép már évek óta nem akad: így nemcsak a gabonát, hanem a kukoricát is kézzel vetik, mégpedig szórva, nem sorba, a magot meg beleboronálják. Ilyen kukoricavetési módról közel fél évszázada nincsen híradásunk a magyar nyelvterületről. Látható tehát, hogy a gépesítést e tájon csak a kollektivizálás hozta magával, s nem volt bár csak kisgépesítési alap se, amire építkezhetett volna – így eltűntével egyből a legarchaikusabb technikák bukkantak fel újra.

A másik esetet Gorzafalváról hozom. Az ottani fizekesség jelenkori állapotának feltérképezése érdekében kutattam ott az elmúlt három év folyamán. Gábor Raymund fizekasmesterrel bensőségebb kapcsolatot is létesítettem, és az ő esetében volt alkalmam megfigyelni (amit a továbbiakban, más esetekben is igazoltnak találtam), hogy a csángó mesterembert a néprajzi leírások nyomán csak mi látjuk elsősorban mesteremberként – az általános képlet az, hogy a mester tulajdonképpen gazdálkodó, aki lovat, marhát tart és mesterségét csak jövedelemkiegészítésként gyakorolja. Holott ha „főműszakban” foglalkozna vele, és újabb piacot is keresne termékeinek, elég jól megélhetne belőle, mindenesetre jobban, mint így. A korongolást Mundi csak a mezőgazdasági munka fel-felgyorsuló, majd lankadó iramában támadó időrésekben végzi, ha épp nincs sürgősen elvégzendő gazdasági vagy háztartási jellegű tevékenység. Összesen több mint másfél hónapot tartózkodtam nála különböző évszakokban, de soha nem fogtam ki olyan időszakot, amikor napokig csak korongolt volna. Állítása szerint ezt inkább csak a gazdaságban holtidőnek számító esős napokon vagy télen gyakorolja. A háztartás élelem- és takarmányszükségleteinek a kielégítését a gazdálkodás által tudja biztosítani, az egyéb természetű kiadásokra (pl. adó) a pénzt a korongolásból teremti elő. Évi három-négy kemencénél többször nem éget, mert ennél több edény előállítására vagy a föld, fa beszerzésére nem jut ideje a szőlő- és kukoricagondozás, kaszálás, szénagyújtás, -hordás miatt. De nem volt több a

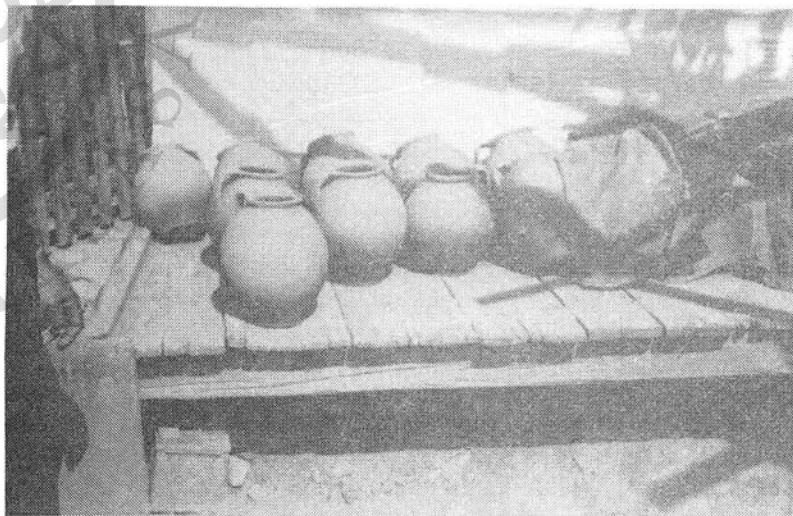
Az agyag előkészítése. Gorzafalva 1992. Fotó: Benedek H. János

Az elkészült edények. Gorzafalva 1992. Fotó: Benedek H. János

Az agyag taposása. Frumósza 1992. Fotó: Pozsony Ferenc

Száradó edények. Frumósza 1992. Fotó: Pozsony Ferenc

kemencék száma húsz évvel ezelőtt sem (vö. Kovács–Sztrés 1972), ami azt bizonyítja, hogy a csángók ténylegesen elsősorban csak a kevés és rossz föld sovány termését akarják pótolni a mesterkedéssel, bármilyen művészi fokon értik is azt. Félve kockáztatom meg, habár teljes mértékben igazolhatónak érzem, hogy ha minden csángó gazda elegendő termékeny földhöz jutna, azonnal vagy kis időn belül felhagyna a mesterségével és teljes mértékben a gazdálkodásból próbálna meg boldogulni. Ezenkívül indokoltnak érzem ellentmondani egyes megállapításoknak, melyek azt hangoztatják, hogy a népművész a mestersége iránti szeretetből nem mond le róla, igyekszik megőrizni az ősi technológiát, formákat stb. Ez a kép a Moldvában tapasztaltak alapján hamisnak bizonyult, a kiegészítő mesterség gyakorlása a mindennapok életvitelét hivatott segíteni. Ha az iránta való ragaszkodás lenne az erősebb, akkor hajlana a gyakran odalátogató látogatók (főleg magyarok) ajánlataira, és csupán ezzel foglalkozna, hisz akadna rá vevő; vagy elmenne a felajánlott magyarországi munkahelyekre korongolni. De inkább az ismert életformához ragaszkodik, amelynek, mint szó volt róla feljebb, hordozója a gazdálkodás. Az évi 3–4 kemence prosperálást nem idéz elő.

Gábor Raymund gazdasága és gazdálkodási gyakorlata, valamint ezzel kapcsolatos tudása, elképzelései és mentalitása nagyon kevésbé különbözik a Tamás Jánosétól és a többi csángó emberétől. A legfőbb közös mindőjükében az, hogy mindezeket az ismereteket és mentalitást egy kollektívizálás előtti, sőt múlt századi tudatállapotból örökítették át a mába. A mindegyre előrébb törő piacgazdálkodás diktálta feltételrendszerben ez már közepes távon sem működőképes. A régió múltjának ismeretében ez érthető és szerves nem-fejlődés, tudatbeli stagnálás eredménye. Az itteni ember nagyban hasonlít a stacioner társadalmak emberéhez: abban a tudatban van, hogy habár a bőrén tapasztalja nap mint nap, hogy mozog a világ, hajlamos azt hinni, hogy a holnap olyan lesz, mint a ma. Ez azonban nem tartható egy olyan, a piacelvű gazdálkodást folytató régiókonstelláció igazetében, amelyhez Románia ma oly előszeretettel méri magát.

Már az elején mondtam: nem céлом a csángó gazdálkodási gyakorlat részletes elemzése, ez bele se férne az adott keretbe. Viszont azt megállapíthatjuk ennyi után is, hogy alapfokon a gazdálkodás szervezi a csángók életét, főleg épp azokban a dombvidéki, kedvezőtlen földtani adottságú falvakban, ahol többé-kevésbé megmaradt a magyarnyelvűség. Pillanatnyilag figyelmen kívül hagyva azt a kolozsvári diákok körében felmerülő gyanút, hogy tulajdonképpen archaikus vagy civil társadalmat akarunk-e tájainkon (ne feledjük: a parasztságnak az utóbbi évszázadban az

értékek őrzését jelölték ki folyamatosan feladatául, míg az összes többi társadalmi „osztálynak” a haladást), be kell látnunk, hogy csak azáltal segíthetünk a csángók életén, ha annak fundamentumát, a gazdálkodást támogatjuk akár felszereléssel, akár az Erdélyben hagyományokra visszatekintő, mostanság újrainduló állat- és vetőmagakciókkal, s nem pedig használt ruhákkal és illatszerekkel (amelyekre jó néhány példát ismerek). Nem élelmet kell adnunk a csángóknak, hanem olyan eszközöket és tudást, amely segítségével megtermelhetik élelmüket. Mindazonáltal önámítás azt hinni, hogy hosszú távon a csángók megőrzik a magyar nyelvet, és ha csak e célból segítjük őket, akkor már most fel lehet hagyni a segélyakciókkal. A mégis vállalt segélyekkel viszont nem annyira szellemi, mint inkább anyagi téren kell támaszt nyújtanunk. Ne feledjük: legalábbis itt Kelet-Közép-Európában történelmi tapasztalattá vált, hogy a polgárosulás hamarabb következik be gazdasági, mint kulturális téren. És nagyon jól meg kell ezt alapozni, hogy kevés akadállyal követhesse majd a szellem polgárosulása.

Szakirodalom

- BENEDEK H. János
1994 *Gorzafalvi fazekasság napjainkban*. In: *A másik ember*. Szerk. Romsics Imre, Kalocsa.
- BÍRÓ A. Zoltán – GAGYI József – OLÁH Sándor
1994 *Gazdálkodási gyakorlat a Székelyföldön*. Antropológiai Műhely 1. sz.
- GUSTI, Dimitrie
1976 *A szociológiai monográfia*. Bukarest.
- KASCHUBA, Wolfgang
1990 *Az agrártársadalom útban a modernség felé: új kutatási tervlatok*. In: Vári András (szerk.): *A német társadalomtörténet új útjai*. Tanulmányok. Bp. 58–79.
- KOVÁCS Ákos – SZTRÉS Erzsébet
1972 *Egy moldvai csángó fazekasközpont vázlatos ismertetése 1971-1972*. EA 17. 486.
- MIHĂILESCU, Vintilă
1993 *Vintilă Mihăilescu írásai*. Antropológiai Műhely 3. sz.
- MIHORDEA
1968 *Relațiile agrare în secolul al XVIII-lea în Moldova*.
- VINCZE Mária
1994 *Agrárátalakulások a román mezőgazdaságban*. Hitel – Erdélyi Szemle 1. sz.

Benedek H. János

EGY MOLDAVI MAGYAR PARASZTCSALÁD GAZDÁLKODÁSA

A moldvai magyarság gazdálkodási gyakorlatáról néhány elszórt közlésen kívül nem jelent meg recens kutatási beszámoló, elemzés stb., és a régebbi, ilyen témájú feldolgozások, említések is csak szórva láthatók fel olyan anyagokban, amelyek elsődleges célja nem a csángók gazdaságának az aprólékos feltérképezése. Jelen dolgozat célja sem általános felmérés, amely statisztikai adatokkal dolgozva az összes magyarlakta moldvai falu gazdálkodását hivatott megvilágítani, hanem szándéka szerint eseteleírás, amely egy esetlegesen kiválasztott példán keresztül akar felmutatni jellemző sajátosságokat; mélyfúrás, egy csángó parasztagazdaság hozzátétőleges leírása, értelmezésére tett kísérlet. Nem tud oly részletes elemzést nyújtani, mint az e tekintetben példaértékű, *Egy naplóíró parasztember* című monográfia Mohay Tamás tollából. Ugyanakkor Mohayval¹ egyetértve kijelenthetem, hogy az elemi egységként kezelt parasztagazdaságok nagyszámú individuális sajátossága megismerésre érdemes, és ezeken keresztül többet tudunk meg működésükről, mintha egy-egy falut, kistáját vennénk egyszerre vizsgálatunk tárgyául.

Ha moldvai kisparaszti gazdálkodásról készült elemzésről nincs is tudomásom, annál több készült a szomszédos Székelyföld gazdálkodásáról. Nem bocsátkozom összehasonlításokba, annyit viszont megállapíthatok, hogy Moldva esetében (főleg egy olyan eldugottabb falura vonatkoztatva, mint a Bákó megyei Csík) ún. „parasztibb” társadalomról van szó, mint az erdélyi területen feltalálható, parasztinak már nem nagyon nevezhető hasonló formáció.² Pontosabban Moldvában egy iparosodás által kevésbé érintett paraszti modell lehet fel.

A gazdaság környezete: a falu

Csík Bákó megyei, kb. 600 lelkes kisközség. A főbb útvonalaktól eléggé félreesik, Somoska, Külsőrekecsin és Gâșteni között helyezkedik el. A kevésbé ismert, említett, feldolgozott falvak közé tartozott, három-négy éve azonban eléggé kutatott településsé vált. A századfordulón végzett, az akkori Romániára kiterjedő földrajzi felmérés **Ciocani** néven említi, megjegyezvén, hogy 1704-ben épült temploma van, amely köré 43 családfő csoportosul 130 katolikus lélekkel.³

Az épülő ház falának tapasztása.
Csík 1993. Fotó: Fosztó László

A falu határa eléggé sovány, agyagos, habár néha (mint 1995 tavaszán is) meglepően könnyen szántható. A határ nagyságával vannak leginkább bajok: nagyon kicsi birtok jut egy-egy gazdára. A legnagyobb birtokú gazda kb. 8 ha fölött rendelkezik, azonban ennek felét sem képes megművelni. A falu állattenyésztésének fő akadályja az aránytalanul kis legelő: a kb. 70 fős szarvasmarha-állománynak mindössze 7 ha legelő áll a rendelkezésére, s ez vízmosásos, erodált terület. A székelyföldi falvak néha sok száz, sőt ezer hektáros legelőihez viszonyítva ez a terület jelentéktelen a hús- és tejtermelés szempontjából, arra sem elég, hogy a napi mozgásban elvesztett energiát pótolja. Ilyen körülmények között az állattenyésztésnek nincs jövője a faluban.

Ugyancsak hiányzik (szinte teljességgel) a kaszálóterület. Ezzel együtt a moldvai parasztság helyzete pillanatnyilag a jobbágyfelszabadítás utáni-

val (az ún. „második jobbgáysággal”) állítható párhuzamba; az itt lezajlott népességrobbanás pedig egyre intenzívebb elszegényedési folyamatok elindítója.⁴

A kevés föld, valamint az állattenyésztés lehetetlensége racionális gazdasági megfontolásoktól vezetettve oda kellene hogy hasson, hogy a falu lakossága intenzív, munkaigényes növénytermesztésre/zöldségtermesztésre álljon át, piacot keresve termékeinek. Azonban mindmáig nem következett be az árutermelésnek az a kiteljesedése, amit pl. Halász Péter jósolt meg.⁵ Ennek a valószínűsége a közeljövőben is csekély, ismervén azokat a kulturális patterneket, amelyek az ilyen, piac által nem érintett⁶ gazdálkodói habitusokat irányítják.

A gazdálkodást befolyásoló, annak hatékonyságát meggátoló jogi-politikai-közgazdasági tényezőket egész Románia, majd később – szűkítve a kört – Erdély és Székelyföld területén kimerítően megvizsgálták már,⁷ így fölösleges lenne ezeket elismételni. Azonban egy kisparaszti gazdaság néprajzi-antropológiai szempontú vizsgálata rejthet magában olyan tanulságokat, amelyek az ún. kemény módszerekkel vizsgálva nem bukkannának elő, ugyanakkor egyediségük ellenére relevánsak lehetnek a falu, régió paraszti gazdálkodására nézvést.

Tamás János és népes családja

Tamás János csíki parasztembert 1994 kora tavasza óta ismerem, s az azóta eltelt másfél évben négy alkalommal tettem 3–4 napos látogatást nála. Úgy gondolom, hogy sikerült bizalmas viszonyt kialakítanom nemcsak vele, de egész családjával is. Tamás János ugyanis, mint a legtöbb csángó, de sok székely gazda is, nagycsaládi formációban gazdálkodik. Ennek a gazdasági felállásnak a megismétlődése – ahogyan Kropotkin már a századelőn kimutatta – minden frontier helyzetben várható, és ilyen frontier helyzetnek tekinthető a föld 1991-es visszaadása is. Ugyanakkor a nagymérvű föld-, de főleg az eszköz- és igaerőhiány is ösztönzően hat a nagycsaládi keretekben folyó gazdálkodás kialakulására.

Ez a nagycsalád nagyon népes. Az öreg szülők (Tamás János 68, felesége 62 éves) legfiatalabb lányukkal együtt laknak, de ezenkívül még öt lányuk és egy fiuk van, mindannyian házások. A nagycsalád összesen 35 személyből áll, ebből 15 a felnőtt és 20 a gyerek. A faluban lakik a legidősebb lányuk (40) és családja (8 személy), egy másik lányuk (29) három gyerekével (az ura csak ritkán van otthon, és soha nem segít a gazdaságban vagy a háztartásban), legkisebb lányuk, aki velük lakik (19), és fiuk

(26) családjával (4 személy). A munkaszervezet ennek megfelelően alakul: legtöbbit a faluban lakók segítenek, de vannak ettől eltérő esetek is: mivel az anya más falusi (berengyesti), az ott lévő földjeit azokkal közösen műveli meg, akik ahhoz közelebb laknak. A nagycsalád maradéktalanul évente egy alkalommal gyűl össze: a július 22-e körüli Mária-Magdolna búcsúra. Kisebb összejövetelek más egyházi ünnepekkor vannak (név- és születésnapokat nem tartanak). A nagycsalád a keresztezőket kivéve minden esetben az öreg szülőknél gyűl össze, mivel a szimbolikus és az anyagi tőke is az ő kezükben van. Az anyagi jobb létet nem a jövedelem növelésével, hanem a fogyasztás minimalizálásával érik el, ami pl. a kiskorú gyerekek hiánya miatt is könnyen lehetséges.

A föld

Csík kollektivizált falu volt, Tamás Jánostól elvették a földet 1960-ban. Az 1991-es felosztáskor az emberek a szó szoros értelmében szétszedték az épületeket (amelyek vályogból voltak, és helyükön ma szántóföld van). A földeket mindenki a régi helyén kérte vissza, tagosításról szó sem esett.

Tamás János és nagycsaládja tulajdonában 4 ha 86 ár föld van, a telkekkel (saját, lánya és fia telkéről van szó, mely összesen 30 ár) együtt. Ez a birtok 8 darabban fekszik, a következőképpen:

Nyíres	26 ár kukorica, búza
Delbántia	78 ár kukorica
Hosszúugarok	20 ár kukorica
Pandelea	90 ár kukorica
Valea Mocanului	1 ha kukorica, búza
Szajvánoknál	32 ár kukorica, zöldség, burgonya
Vatra Satului	10 ár kukorica
Lankában	1 ha kukorica

(A termények nevei az 1995-ös helyzetet tükrözik.)

A birtok romániai viszonylatban nem túlságosan felaprózott. Valójában több föld járt volna nekik, de nem adták ki a teljes területet. Pl. a Lankában lévő terület is 1 ha 20 ár kellett volna hogy legyen. Kiméréséért az anya többször is járt lenn, de valamilyen nem tisztázott indokkal nem adták ki az egészet: *Azt mondta az inzsénér, hogy neki van 200 akcionárosa, s azoknak essze kell komeszáljon vagy 40 hektár földet.* Kik lehetnek ezek az akcionárosok (részvényesek), nem tudni. Ugyanakkor a földjüktől megfosztottak ennek fejében nem válnak részvényesekké. Itt

egy törvényteleniségről kell hogy szó legyen, amit, ismerve a moldvai parasztok hiszékenységét, hivatalos ügyekben való járatlanságát, nem nehéz végrehajtani.

A föld a családfő, Tamás János tulajdonában van. Előfordul, hogy egy-egy darabot (pl. Vatra Satuluit) odaajándékoz valamelyik gyerekének (ez esetben a férj nélküli, háromgyermekes lányának), de ez nem jellemző. A gyakorlat az, hogy a terményt osztják el maguk közt, illetve osztja el ő a gyermekei közt. A földbirtok tulajdonjogát nem engedi ki a kezéből, és ezzel kapcsolatban semmiféle konfliktus nem merül fel.⁸ Nem csupán szimbolikus hatalmat gyakorol, mert aktívan részt vesz mindegyik munkafázisban, amelyek az ő irányításával is zajlanak le. Ő határozza meg minden egyes munkafolyamat elvégzésének idejét, értesíti róla a három faluban lakó nagycsaládot, és ahol szükség van a sok kézre, együtt dolgoznak mindannyian.⁹

Természetesen, ha gyermekei családjába a másik élettárs által kerültek be földdarabok, azok művelésébe nem szól bele, viszont szívesen segít.

Kiszámítható, hogy ebből a földterületből fejenként nem egészen 14 árnyi terület jut, ami nagyon kevés, még akkor is, ha több családban a férfinak van állami munkahelye. Idén, miután lezárult a földmérés, a jó földű Lankában béreltek emellé még egy 1 ha 20 áras területet felesbe, amit szintén kukoricával vetettek be és közösen dolgoztak meg. Rekecsényben lakó egyik lánya (4 gyerekkel és vasúti munkás férjével) szintén bérelt egy ugyanakkora részt felesbe, de ezt már nem mindannyian segítettek megdolgozni, hanem főként csak az anya. A változó árakat tükrözi, hogy míg Tamás János 39 000 lejrt fizetett a vetés előtti földmunkákra, addig lánya ugyanakkora földre ugyanazért a földmunkáért már 50 000 lejrt.

A fenti termékskálát tekintve, a termesztett növények nem mutatnak nagy változatosságot. A kukorica szinte monokultúraként uralkodik mindenek felett, s ez az egyeduralom könnyen megmagyarázható. Első lépésként nyilvánvaló, hogy a szántóföldi növénytermesztés a legtöbb hasznot hozó. Másodszer a termesztett növény értéke általában a ráfordított munka mennyiségével egyenesen arányos, különösen így van ez a kapások esetében. Harmadszor, a közvetlen emberi táplálékként hasznosítható növényeket kell termelni, mivel a cél elsősorban a saját élelem megtermelése (az állaton keresztül nyert tápértékre a növényi tápérték többszöröse megy rá). Sarkítva azt is lehet mondani, hogy Moldvában az ember közvetlen versenyben áll a húst adó állatokkal s igyekszik azokat kiszorítani. Egy-mást indukálják a kukoricatermesztés és az étkezési szokások: Romániá-

ban s főleg a románság, nemkülönben a csángók nagyon nagy mennyiségű kukorica alapanyagú ételt fogyasztanak, nagyrészt puliszka formájában elkészítve, amely Csíkban a kenyeret helyettesíti. A kukorica olcsó tömegtáplálék, ugyanakkor a helyi szokás szerint a paszulyt közéje vetik, kettőstermesztés rendszerében, ezt a kukorica nem nagyon sínyli meg. A másik tömegeledel pedig épp a paszuly. Ez a két növény adja az élelem mintegy 50-60%-át. Másrészt a kukorica közé tököt („bószánt”) is lehet vetni, ami viszont az állati takarmányozásban jelent tömegtáplálékot. A kukoricaföldnek ez a sokféle mellékhasznosíthatósága magyarázza azt, hogy miért részeseül a legnagyobb jelentőségben. S még mindig nem említettem, hogy a kukoricaszár Csíkban – amint azt később látni fogjuk – a legfőbb takarmány.

A búza vetésterülete relatív kicsiny, aminek abban lehetősé a magyarázata, hogy csakis emberi fogyasztásra használják, és csakis kiemelkedő alkalmakkor. Így, ha néhány mázsát tudnak biztosítani, a fennmaradó területet máris kukoricával vethetik be.

Látható, hogy a gazdaság teljes egészében a háztartás javára termel, megvalósítva lehetőségei szerint az önellátás paraszti eszményét.¹⁰ Erről azonban majd alább lesz szó.

Az állatok

Tamás János már társadalmi értelemben vett önállósodásától (1953. november elseji megházasodásától) kezdve arra törekedett, hogy gazdaságilag, de legalábbis igaerő tekintetében önálló legyen. Így az 1960-as kollektivizálás már 2 lovat, szekeret, 1 tehenet, 18 juhot, 1 balogekét és egy boronát vett el tőle. *Még az ostoromat es el akarták tőlem venni, de azt mán nem adtam oda* – mondja. – *Szerettem örökké állatot tartani. Nem bírtam megütni. Ahogy a kollektív elvette az állatokat, más esztendőbe mán vettem egy ünőt. Nem dolgoztam vele, csak tartottam az ógrádába. A kollektívbe húsz esztendeig lovakkal dolgoztam. Beteg lettem, s a doktor azt mondta Bákóba, hogy tegyenek könnyed munkára. Pázníknak kerültem a szajvánokhoz, addig, míg elszórták a kollektívet.*

Rögtön a kollektív felbomlása után vett egy akkor 6 éves kancát, amelynek a csikáját már nagyon fiatalon (kétéves kora előtt) be kellett fognia, mert az egy ló nem bírta a munkát. (Eröst krudon befogtam – mondja –, sajnáltam es, de nem vót mit csinálni.) Ez is kanca, és már több csikót is eladott alóluk, legutóbb 1994 novemberében, 160, illetve 180 ezer lejért, ami pl. erdélyi viszonylatban nagyon alacsony ár. Másnak na-

gyon keveset dolgozik, mert akinek egy kis földje van, igyekszik beszerezni legalább egy egyes tehénfogatot melléje.

1993-tól a kisebbik lovat a vele szembeszomszéd fiának adta, aki szerket készített magának, s így csak a szántásra és más nehéz munkákra fogják össze a lovakat. A garázda vejeéknek is adott egy másik lovat, de ez 1995 tavaszán megdöglött.

Szarvasmarhája kettő van: egy tehén és egy borjú. Egy másik tehenet egy másik faluban lakó lányának adott, hogy amikor megborjazik és a borját felnevelte, majd visszaadják. Később módosított ezen a döntésén: véglegesen nekik adta, s mivel öreg tehén, megbízta őket, adják le a vágóhídnak és a pénz legyen az övék. Mindkét tehén borzderes fajta, legjobb laktációs időszakában maximum 10 liter tejet ad.

Juhainak száma apadóban: az 1993-as 8 darabról lecsökkent kettőre, s nem is akar ennél többet tartani. Az ok a takarmányhiány. Egyet-egyet búcsúk alkalmával szokott levágni, vagy keresztelőkre adja ajándékba gyerekeinek. Disznót egyet tart, s fia is egyet. Érvényesül ez a máshol is megfigyelhető gyakorlat, hogy míg a számosállatokat a nagycsalád közösen birtokolja, takarmányozza, gondozza, addig az étkezésben jelentősebb szerepet játszó disznót külön neveli és fogyasztja.¹¹ Ugyanilyen a helyzet a néhány baromfival is, amelyet minden család külön szerez be, keltet és fogyaszt.

Az állatokkal való bánásmód az energiával való takarékoság jegyében zajlik, a holnapra is gondolva, akárcsak az erdővel, máségyéssel való gazdálkodás. Ez a hozzáállás a stacioner társadalmak sajátja: kimondatlan feltételezése annak, hogy a holnap is olyan lesz, mint a ma.¹² Természetesen ez nem jelenti, hogy egy ősi, érintetlen világgal állnánk szemben, hiszen a kor szele itt is fújdogál. De nem a természetet zsaroló magatartásmód áll az előtérben.¹³

Az állatok takarmányozása talán a leggyengébb pontja az egész gazdaságnak. A fő eledel, mint említettem, a kukoricaszár, amely szecs-kázatlan állapotban kerül a jászolba. Emellett a két ló és a két szarvasmarha összes téli takarmányozását kb. 10 mázsa lucernaszéna és 2–3 mázsa sásos széna alkotja. Ez elképesztően kevés és gyenge takarmány, amely mellett egyszerűen nem lehet jó eredményekre számítani. A lucernaföld sem a sajátja, hanem bérelt (árját 2500 lejért, ami nagyon drága). Kb. 2–3 mázsa kukoricát (pujt) szokott még emellett csövestől megőröltetni, és a tavaszi idényben lovaival megetet még 1–2 mázsa zabot. A táplálék elraktározásával is bajok vannak, mivel az istálló kis padlásán a mégoly kevés széna

és a jóval több kukoricakocsány nem fér el; utóbbi silózására pedig helybeli vagy környékbeli kisgazdaságokban sem példa, sem lehetőség.

Az erdő is szerepet játszik az állatok takarmányozásában, a lombtakarmányt főleg inségedelként, de a juhok számára rendszeres étkeztetésekre is használják.¹⁴

A takarmányozás módjával függ össze a trágyahasználat is. A kukoricakocsánytól kevés és gyenge minőségű trágya termelődik, s ez is kocsánymaradékokkal keveredett, ami ilyen állapotban nem bomlik el gyorsan. Otthon, az istálló mellett nem rakják össze szarvasba a trágyát, hanem egyszerűen csak kihányják a gazdasági udvarba (az ógrádába), közvetlenül az istálló ajtaja elé, majd onnan kb. hetente elfuvarozzák a közeli patak mellé. Itt három évig érlelik – ha ugyan közben el nem hordja egy áradás – majd kihordják a Valea Mocanuuiinak nevezett helyre vagy a Szajvánokhoz, mivel ezekre a földekre nem vezetnek meredek utak és általában itt termesztik a zöldséget. A többi terület nagyon ritkán kap egy kevés műtrágyát.

Munkaeszköz és munkaerő

Tamás Jánosnak és nagycsaládjának a felszereltsége ahhoz nem elég, hogy megvalósítsa az önellátás paraszti eszményét, ahhoz viszont igen, hogy elérje egy romániai parasztgazdaság átlagos felszereltségi szintjét. Még két, más faluban lakó gyerekének is van egyes lófogata, azonban a faluban lakó négy családnak az ő és a fia lova jelenti az egyetlen igaerőt. Ezekhez két, tetszés szerint egy- vagy kétlovasként használható szekér társul. A gazdasági felszerelések sorát egy balogeke, egy vasfogú borona, taliga és egy tövisborona zárja (az utóbbi már használaton kívül van). A háztartás gépei teljes egészében a gépész szakmát tanult, köolajszondánál dolgozó fia tulajdonában vannak: egy körfűrész, egy fűrógép, egy gyalugép (abriker), egy kisteljesítményű kalapácmalom, hegesztőkészülék és villanymotoros köszörű. Ez a gépkészlet faluszinten és egy bármilyen kisgazdaság szintjén kiemelkedő, és nagyon sok pénzt takarít meg, sőt még keresni is lehet vele. Kezelésükhöz csak a fiú ért.

1995 tavaszán nagy katasztrófa érte a fiát, de közvetlenül őt magát is: leégett a fia 1993-ban épített házának a tetőzete. Újjáépítése több hónapot vett igénybe, mintegy hárommillió lejt emésztett fel; de a legnagyobb baj az volt, hogy termények és gépek is elégtek, illetve tönkrementek: 3 mázsa búza, 1 mázsa liszt, 2 mázsa kukorica, egy frissen levágott disznó és egy borjú, amelyeket szárítás céljából akasztottak fel a padlásra, valamint két

villanymotor. Ez a nagycsalád gazdasági fejlődését nagyban visszavetette. Ennek ellenére kézi munkával hamar elvégezték a kapálást.

A kézi munka az a tényező, amiből a legtöbb áll a gazdaság rendelkezésére, így legkevésbé az emberi energiával kell spórolniuk. Ezért is vállalhatnak olyan munkaigényes kultúrát, mint a kukorica, és vállalhatnának többet is, ha volna föld. A munka – a földhiányból fakadóan – nem oly megfeszített ritmusú, mint például a Székelyföldön. A vasárnapokat rendszeresen megtartják, ezt mély vallásosságuk, de a hagyomány ereje is (a kettő egybefonódik) kötelezővé teszi számukra. Ugyanakkor a hétköznapi szintjén is jóval több szabad idővel rendelkeznek. Az egymáshoz járás mégis jórészt hiányzik: Tamás Jánosék nem járnak másokhoz, mint gyermekeikhez, és gyermekeik is általában csak hozzájuk meg egymáshoz. A falu és a környék felé irányuló kapcsolatainknak a templomozás és a búcsú elegendő teret biztosít, hogy a kellő vagy elvárt mértékig kiteljesedhessenek, de nem rokonnal nincsenek bensőségesebb kapcsolatban, s a szomszédokkal sem. Ezt az is magyarázhatja, hogy lokálisan a falubeli négy család közül kettő szembeszomszéd, a harmadik ötven, a negyedik pedig kétszáz méterre lakik tőlük.

A nagycsaládban tulajdonképpen munkaerő-felesleg van, ami jellemző a falura, de egyáltalán nem jellemző például Erdélyre. Olyannyira, hogy velük lakó lányuk munkáját nyarakon keresztül nélkülözni tudták: a lány két tehenüket legeltette reggeltől estig. Ezt több más falubeli család is megtette, s nem csupán gyerekekkel vagy csökkent értékű felnőttekkel. Pillanatnyilag legnagyobbik lányuk férje a falu csordása, havi 120 ezer lej fizetésért, ami ilyen munkára nem is kevés.

Gazdaság és háztartás

Tamás Jánosék gazdálkodását egyfajta természetes gazdálkodásként is felfoghatjuk, mivel a pénznek nagyon csekély szerepe van benne. Ami pénz bejön, az olyan kiadásokra megy el jórészt, amit a gazdaság által megtermelt javakkal nem lehet pótolni vagy nem lehet cserélni (adó, orvosság, ipari cikkek stb.).

A gazdaság igyekszik mindenben kielégíteni a háztartás igényét: ez az önellátó gazdaság típusa, amely mindenben a maga szükségletére termel, arra viszont igyekszik mindent megtermelni.¹⁵ Ennek a megvalósítása nem ütközik akadályba, hiszen az irányítás egy kézben van, esetleg kettőben, a gazda és a gazdasszony kezében, ám az informális kooperáció egészen alapszintű.¹⁶ Ez a gazdaság piacra egyáltalán nem termel, és a piaci rész-

vétel, mint eladó, egészen esetleges (pl. a csikók eladása). A munkaerő kérdéséből indul ki egy másik tipológia, és e szerint Tamás János gazdagsága olyan paraszti gazdaság, amely idegen munkaerőt egyáltalán nem alkalmaz, viszont alkalomadtán munkaerő áruba bocsátására képes.¹⁷ Tamás János ebből a megfontolásból vett lovakat, hogy ha a maga munkáját elvégezte, mehesse másnak dolgozni. Moldvában, de a magyarországi és erdélyi területeken is a szarvasmarhát részesítették előnyben igazáskor, s ez az állapot a századforduló környékén kezdett megváltozni a lovak javára. Moldvában viszont még a kollektív legutolsó éveiben is a szarvasmarha jelentette a fő igaerőt.¹⁸ Ez a közismert kettős, illetve hármas haszon elvén alapult: a ló, ha valami baja lesz, csupán a bőrével fizet, az ökör a húsával is, míg a tehén mindvégig adja a tejet.

A mezőgazdaságból származó termékeken kívül a kiscsaládokba befolyó külön jövedelmek külön felhasználásra kerülnek. Ezek pl. a gyerekeiket jórészt egyedül nevelő lányánál semmilyen összeget nem jelentenek, így ez a lányok fokozottan a szülőkre van szorulva. Fiuk a köolajszendától havi 160 ezer lej fizetést kap, de ehhez még az is hozzájön, amit a feketén értékesített tüzemanyagból nyer.

Tamás Jánoséknak fiuk vasműves szolgáltatásain kívül nincs mellékjövödelmük, ezt pedig természetesen nem osztják meg. A mezőgazdasági munkákon belül egyedül az aratás az, amelynél időnként és földparcellától függően bérbé vesznek egy-egy kombájnt. Ez azonban annyira időigényes (ti. a várakozás, hogy sorra kerüljenek), hogy inkább kaszával learatják és szérún kicsépelik a *kléce*-be (kalangyába) rakott gabonát.

Az eddigi leírás folyamán úgy tűnhetett, hogy Tamás Jánosék gazdálkodása nem problémásabb, mint egy két világháború közti átlagparaszté. Ez korántsem így van. Ha az összbenyomásomat akarnám megfogalmazni, azt kellene mondanom, hogy ez a gazdaság nem tud prosperálni, elsősorban a földhiány miatt. Azután meg ha nem volna ennyi munkaerő, rövidesen igen megterhelővé válna a munkaigényes kultúrák ilyen technológiával való termesztése. A meredek domboldali szántók közül sokat nem lehet szántani, hanem kézi erővel kell megforgatni a talajt. Ha a szántás úgy esik, hogy nem lehet utána rögtön boronálni, akkor megtörténhet, hogy egész tavasszal nem kapnak traktortárcsát, amely összeaprítsa a gallyakat (megjegyzem, a faluban sem traktor, sem gépkocsi nincs). A gépesítés egyre hátrább szorul a falu más lakói körében is, az egyre magasabb önköltségi árak miatt. Vetőgép egyáltalán nincs a faluban, így mindent kézzel szórnak el, még a kukoricát is, amelynek ilyen vetési módjáról közel fél évszázada nincs tudomásunk. Ha vadkár ebben a faluban nem is

fordul elő, a juhászok határt nem ismerése miatt sokszor a juhok dézsmálják meg a terményt, amelyet minden esetben egyfajta gyepűkerítéssel kell védeni. A gazdasági épületek mérete és minősége nem kedvez magas hozamú fajállatok tartásának. A faluban pl. még tejbegyűjtő központ sincs, ahol a tejet értékesíthetnék; a községközpont és a piac annyira messze van, hogy oda nem érdemes pár liter tejet elvinni; így a csikiak elesnek attól a biztos bevételi forrástól is, amit pl. az erdélyi gazdálkodók rendszeresen kiaknáznak. A kézi eszközök (kapa, villa) minősége szintén gyenge, nemkülönben a lószerszámoké.¹⁹

Összefoglalásként elmondható, hogy Tamás János csiki parasztember nagycsaládi formációban történő gazdálkodása egy olyan modell, amely a kollektivizálást megelőző időben, házasodása idején már nem volt érvényes, azonban a zavart jelenkor szinte megkövetelte revivalként való feléledését. Gazdasága, pillanatnyi működését tekintve, korszerűtlen gazdaság. Az új rendszerű/elvű gazdálkodás követelményeit nem veszi figyelembe, így a nyitásra nem is képes, nem is hajlandó. Múltból itt maradt modell, sokezerényi társához hasonlóan. Percig sem állítható, hogy működésképtelen, és hogy nem bírja ellátni az eddigi szinten a háztartást – ellátja, de semmi több. Fejlődésképtelen, és a felmért szakértelem és technológia ismeretében belátható, hogy prosperálásának nem a földhiány az oka. Ennyi munkaerővel ekkora területen is nagyon jó eredményeket lehetne elérni, ha intenzív zöldségtermesztésre állnának át; a föld jó lenne ehhez. Azonban van valami egyéb, ami a statisztikus tudományok módszerével nem bontható ki (ez hiányolható pl. Cris M. Hann egyébként kitűnő tanulmányából is: 1982): az a múltból maradt mentalitás, amely az önállóság paraszti eszményét megkerülhetetlen imperativusként írja elő a gazdálkodó számára. Ez a gazdálkodói habitus pedig nem versenyképes az olyan régiók közötti konkurenciában, amelyhez Románia ma oly előszeretettel méri magát.

Vannak példák természetesen arra is, hogy egy ország épp ezzel a gazdasági modellel védi meg magát a munkanélküliségtől, a termékek egyenlőtlen (illetve bizonyos körben egyenlőtlen) elosztásától. Röviden, hogyha ilyen technológiával dolgozik egy család, fejenként egy hektárból fenntarthatja magát, és mellette elegendő munkával rendelkezik ahhoz, hogy ne kényszerüljön „semmittevésre”, míg egy fejlett mezőgazdaságú országban egy munkás korszerű gépekkel akár több száz hektárt is megművelhet, de nem biztos, hogy fizetése maradéktalanul elegendő nukleáris családjá eltartásához. Azonban ilyen gazdasági rendszernek a fenntartása

régióink egyik államának sem célja. A gazdálkodóknak sem célja, de sokszor, mint nem jól rejtegetett természetesség, előbukkan. A múlt századokbeli, ún. legitim paraszti/jobbági lét annyira a stacioner életszemlélet elvén alapult, hogy néhány évtized, jobban mondva néhány gyors esztendő nem tudta maradéktalanul semmissé tenni lényegét. A változékony emberi természet sem annyira változékony, hogy évszázados léptékeiről egyszerűben átcsapjon más, gépek diktálta ritmusba, s mentalitását sutba dobva, neki idegen, ezer kilométerekre született elveknek legyen a feltétlen rabja.

Tájszavak, idegen szavak jegyzéke

akcionáros – részvényes
 bósztán – tők
 inzsenér – mérnök
 ógráda – udvar
 komeszál – állam számára tagosít
 pázник – ör
 puj – kukorica

Szakirodalom

- BENEDEK H. János
 1994a *Csángó falvak gazdasági problémái.* Előadás a „Csángó sorskérdések” c. konferencián. Újkígyós, 1994. okt. 28–30.
 1994b *A székelyföldi gazdálkodási gyakorlat kérdéséhez.* Kisbacon falu gazdálkodása. (Kézirat)
- BÍRÓ A. Zoltán – GAGYI József – OLÁH Sándor
 1994 *Gazdálkodási gyakorlat a Székelyföldön.* Antropológiai Műhely 1994/1. 7–39.
- DOMOKOS Pál Péter
 1987² *A moldvai magyarság.* Magvető, Budapest.
- HALÁSZ Péter
 19.. *A ló és a szarvasmarha gazdasági jelentősége a moldvai magyaroknál.* In: *Studia Comitatus* 24. szerk. Novák László, Szentendre.
 1982 *Aruértékesítés és árucsera Tázlaron a hetvenes években.* Ethnographia XCIII. 1. 33–72.
- KOVÁCH Imre
 1988 *Termelők és vállalkozók. Mezőgazdasági kistermelők a magyar társadalomban.* Rétegződés-modell vizsgálat IX. Budapest.
- LAHOVARI, G. I. – BRĂȚIANU, G. I. – TOCILESCU, Gr. G.
 1898–1904 *Marele Dicționar Geografic al României.* I–IV. București.

- MOHAY Tamás
1994 *Egy naplóíró parasztember. Nagy Sándor élete és gazdálkodása a 20. század első felében Ipolynyéken.* In: *Dissertationes Ethnographicae.* 8. Budapest.
- OLÁH Sándor
1994 *Gazdálkodás és életvitel.* Korunk 1994/6. 55–61.
1995 *Gazdálkodás és társadalmi kapcsolatok egy Kishomoród menti családban.* Regio 1995/1–2. 170–84.
- PALÁDI-KOVÁCS Attila
1983 *A lomtarkarmány a magyar állattartásban.* In: *Népi kultúra – népi társadalom XIII.* Budapest.
- SÁRKÁNY Mihály
1978 *A gazdaság átalakulása.* In: *Varsány. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalomnéprajzához.* Szerk. Bodrogi Tibor. Budapest. 63–151.
1983 *Parasztság és termelési viszonyok.* In: *Népi kultúra – népi társadalom XIII.* Budapest.
- SEMLYÉN István (szerk.)
1982 *Népesedésrobbanás – egyke.* Bukarest.
- SILVERMANN, Sydel
1983 *A parasztságtanulmányok alakulása az antropológiában: a paraszti fogalma és a kultúra fogalma.* Ethnographia 1983/1. 89–105.
- TESSEDIK Sámuel – BERZEVICZY Gergely
1979 *A parasztek állapotáról Magyarországon.* Gondolat, Budapest.
- VINCZE Mária
1991 *Földtörvény – agrárreform nélkül.* Korunk 1991/6. 756–8.
1994 *Agrárátalakások a román mezőgazdaságban.* Hitel 1994/1. 66–78.
1995a *A családi gazdaság helye és szerepe a romániai agrárátalakulásban.* Regio 1995/1–2. 137–144.
1995b *A román agrárpolitika és a kisparaszti gazdaságok.* Korunk 1995/5. 36–39.
- ZSIGMOND Gábor
1979 *Bevezetés.* In: *Tessedik – Berzeviczy.* 1978.

Jegyzetek

1. Mohay 1994. 179.
2. Vö. Silverman 1983; Sárkány 1983.
3. Lahovari et alii 1898. I.; idézi Domokos 1987. 121.
4. Vö. Semlyén 1982. 46–8.
5. Halász 1991. 94.
6. Kovách 1988. 90–6.
7. Vincze 1991, 1994, 1995a, 1995b.
8. Vö. Oláh 1995. 174–5.
9. A nagycsalád különben is erős szervezet, nemcsak közös munkaalkalmak tekintetében, hanem erkölcsi ellenőrző szerepet is felvállal: amikor az említett tekergő férj garázdaságra vetemedett saját házában az 1995-ös búcsú alkalmával, sógorai fizikai és morális nyomást gyakoroltak rá.

10. Vö. Bíró-Gagyi-Oláh 1994. 18.
11. Vö. Oláh 1995. 174.
12. Vö. Bíró-Gagyi-Oláh 1994. 13–4.
13. A stacioner szemlélettel sokszor ütközött az újítani akarás. Tessedik Sámuel szarvasi lelkész hívei elítélték, mivel trágyázással a földet, Istent s a természetet bővebb termésre akarta kényszeríteni. (Zsigmond 1979. 11.)
14. Vö. Paládi-Kovács 1983. 199.
15. Oláh 1994. 58.
16. Benedek 1994b. 26.
17. Sárkány 1978.
18. Halász 1991. 31.
19. Vö. Benedek 1994a.

Tánczos Vilmos

A SZENT MEGNYILATKOZÁSAI A MOLDVAI ÉS GYIMESI NÉPI IMÁDSÁGOKBAN

A katolikus teológia szerint csak egyedül Isten szent, de a megszentelő kegyelem révén a szentség más, kegyelmi állapotban lévő személyekre (szentek), sőt a velük metonimikus kapcsolatba került tárgyakra (szent ereklyék), terekre (Szentföld, búcsús szenthelyek, templom, oltár stb.), időintervallumokra (szentkarácsony, szentpéntek, szent nap), cselekményekre (szentmise, szentének), az egyház kegyelmi eszközeire is (pl. a hét szentség) kiáradhat. Szent eszerint bármi lehet, amit az egyház tisztelet céljából élénk állít.¹ A továbbiakban magam is ebben az általánosító értelemben használom a Szent fogalmát.

Dolgozatomban előbb a mintegy 500 saját gyűjtésű moldvai és gyimesi archaikus imaszöveg alapján megkísérlem meghatározni azokat a fogalmi területeket, amelyekre ez a műfaj a szent fogalmát vonatkoztatja. Mivel a Szent kultuszának egyes formái Európa-szerte többé-kevésbé pontosan meghatározható történelmi korokban alakultak ki, e tiszteleti formák imaszövegekben való megjelenése támpontokat adhat az archaikus imaanyag keletkezési korának meghatározásához, sőt választott szempontunk révén némileg a műfaj belső fejlődéstörténetébe is bepillantathatunk. E megfontolás folytán pontról pontra igyekszem utalni a Szent kultuszának vallás- és művelődéstörténeti összefüggéseire. A dolgozat második felében a csángó népi imaszövegek alapján megpróbálok közelebb jutni a szent fogalomkörének középkori magyar népi terminológiájához. Ugyanis a szláv eredetű "szent" szó magyar nyelvű szinonimáinak jelenléte az imaszövegekben első látásra is világosan tanúskodik a pogány-keresztény elemek valamikori diffúz együttlétéről. Nem érdektelen tehát a kérdést módszeresebben is megvizsgálni, hiszen ily módon az ősi magyar hitvilágra, majd az ezt felváltó vallási szinkretizmusra egyaránt következtethetünk. A Szent fogalmi mezőjében megfigyelhető elmozdulások a vallásos tudat átalakulásának mikéntjét is sejtetni engedik a honfoglalást követő századokban.

I. A Szent megnyilatkozásai

A "szent" jelző a népi imákban is mindenekelőtt magát **Istent** illeti ("Szent Isten", "Szent Atya", "Szentlélekúrsten", "Szentfelséged", "Uram

Teremtő Isten öszentfelséged"), de az imák Jézust is Mária "szent fiaként" emlegetik (pl. "szent fiadat elfogták", "hol járál, én áldott szent fi-am?" stb.). A passiót elszenvető Jézus az archaikus imák központi szereplője, de az imákban nem csak ilyen értelemben szerepel: "aranykereszt előtt *Világ Ura*, / jaj, úgy sír, úgy sír!"; "közepibe egy oltár, / rajta vala *Világ Ura Jédus*"; "nyitva látom mennyország kapuját, / küjjel aranyos, belől irgalmas, / rajta üle vala a *Világadó Jézus*".

A kizárólag "Szentlélek Isten", "Szentlélekúristen" és "Szentlélek" alakban előforduló harmadik isteni személy neve a **Szentháromságra** vonatkozó egyházi tanítások eredményeként kerülhetett be a népi imaszövegekbe. A ma is gyűjthető moldvai szakrális szövegek alapján bizonyíthatónak látszik, hogy a pogány hitvilággal harcoló, azt átalakítani kívánó egyház a középkorban a nép között elterjedt anyanyelvi imák, latin himnuszfordítások, kátészövegek stb. révén is terjeszteni, erősíteni igyekezett a monoteista istenfelfogás képzetét s vele egy időben a szentháromság tanát: "Dicsőség legyen Istennek, / Atya, Fiú, Szentléleknek, / *egyenlő* három személynék, / *egy állotu* örök istenségnek"; "Hiszek *egy* Istenbe, / bizom *egy* Istenbe, / *az az egy* bizott Isten / lakójzék lelkembe"; "Gyónom Uram *Egy*istenek..." stb.

Erdélyi Zsuzsanna szerint kátészövegek is átalakulhattak imává, a Szentháromságot magyarázó imaszövegek például távoli hitoktatási gyakorlatot idézhetnek. A népi imák mintha hajdani katekizmusi tételeket igyekeznének sűríteni. Például az alábbi dunántúli szövegben: "Hány az Isten állatjában? / Három személyben. / Atyaisten, Fiúisten, Szentlélekúristen. / Minek híjják az Istent? Miatyánkisten."

Tárgyunkat illetően itt csak annyit állapítunk meg, hogy a népi imákban sűrűn előforduló "Szentlélek", "Szentlélekisten", "Szentlélekúristen" kifejezések minden bizonnyal nem népi, hanem egyházi eredetűek.

A passiótörténetet megjelenítő archaikus imákban szinte mindig jelen van a fiát kereső, majd sirató szent anya, Mária alakja. Szűz Máriát a népi imák a következő szerkezetekben nevezik szentnek: "Szent Boldog Asszon", "Boldogságos Szépszüzmárja", "Szent Szép Szűz Mária", "Szent Anyám", "Istennek Szent Anyja", "Szent Asszonyunk", "Szent Szűz", "áldott Márja" stb. Az elnevezések változatossága, a "szent", "boldog", "szép", "áldott" jelzők keveredése igazolja azt a magyar néprajzi szakirodalomban jól ismert tényt, hogy itt voltaképpen legalább két női istenségről van szó. Pais Dezső szerint a Boldogasszony-Máriák és a Szépszüzmáriák az ősi természetistennők mágikus képességeit hordozzák: oldanak-kötnek, rontást üznek, távol tartják a sötétség démonikus erőt. A

"boldog" szó a középkorban a 'dús', 'gazdag' jelentésben fordul elő, de eredeti jelentése szerint 'varázslatba, bűvöletbe esett', 'elbájolt', 'megkötözött' állapotot jelzett.⁴ Bizonyos imákban Szűz Mária és a Boldogasszony önállóan két szereplőként jelennek meg: "Boldogasszony tűzhelyemen, / Mária ablakomban", "Fejemenél Mária, / Lábomnál Szent Anna, / Mellemen Boldogasszony."⁵ Tudjuk, hogy Szent István és Szent Gellért püspök nevezte Máriát először Boldogasszonynak, a világ nagyasszonyának, s ezzel mintegy beleolvasztották személyébe őshitbeli elődjét. Az imaszövegek Boldogasszony-motívuma ősvallási képzetkörbe visz, feltehetőleg egy termékenységistennő alakját idézi.⁶

Jézus édesanyja (Mária) és anyai nagyanyja (**Szent Anna**) egy kozmikus teremtésfolyamat részeseiként, szereplőiként is megjelennek: "Ég szülte Földedet, / szülte Szent Annát, / Szent Anna szülte Máriát, / Máriám szülte kicsi fiát." Személyük révén az imák kozmikus összefüggésbe helyezik Krisztus születését, s ezáltal egyetemesebb távlatot adnak a megváltástörténetnek. Egy pogány eredetű kozmikus kép keresztényiesítéséről van szó, hiszen a nő spontán termékenysége és a kozmosz önmagában való megfogánása kerül itt egymás mellé. Ez az egyetemességre való törekvés, az egyetemes lét keresztény jelképiséggel való telítése a népi imák más jelképeiben – például a paradicsomi életfa (arbor vitae), a bűnbeesés fája, a megváltás keresztfája, a keresztfa virága (Jézus) képzetkor motívumaiban – is megfigyelhető.

A fentihez hasonló tartalmú a következő kozmogóniai kép: "Világ állapoték, / ezer éjjel bételék, / Szűz Mária születék, / szent székébe ülteték."⁷

A motívum lényege, hogy az isteni közreműködés nélkül létrejött nem keresztény világeleketkezési folyamatban, szinte a történnel egyidejűleg, megjelenik valamiféle kozmikus női istenség – Mária, Boldogasszony, Szent Anna –, aki noha csak passzív részese a hatalmas eseménynek, mégis fölötte áll a világmindenségnek.

A Krisztussal – és őáltala az egyetemes világeleketkezéssel, illetve megváltástörténettel – közvetlen kapcsolatban álló női szentek (Szűz Mária, Szent Anna) mellett bizonyos imaszövegekben felbukkan még néhány olyan női szent neve is, akiknek kultusza ugyancsak középkori eredetű.

Szent Borbála a középkorban a jó halál tisztelt védőszentje volt, de hajdan virágzó kultusza ma már a hagyományörző tájakon is elmúlóban van.⁸ Nem véletlen, hogy a nevéhez kapcsolt archaikus ima néhány szövegváltozata kizárólag Moldvából került elő, ezek a szövegek itt ugyanis

könnyebben túlélhették a reformációt. A "Szent Borbár"-imák záradékai kivétel nélkül a jó halál és az üdvözülés kegyelmét ígérik:

"Szent Sziz Szent Borbár / ül volo sirvo székibe, / térdig vérbe, könyökig kinyibe, / aran haja leereszve, / vosrudokvol lecsiptetve. / Odamene Szent Lukács evangélista. / Azt mondá: Miér sírsz, miétt keseregsz, Szent Sziz Szent Borbár? / Honne sírjak, honne keseregek, / Szent Lukács evangélista, / ha Szizmárja szent fíját elrendezte feteke fődekre, / hogy hirdesse ezt az én imádságecskámot, / hogy ki elmondja mendennap egyszer, / kiváltképpen pénteken háromszor, / *harmadnappal hamarább megmutitódik az ő halála, / megidvezül*, s hálalo óráján nem leszen vétekebe / még a legkülsőbb ujja es. Amen." Egy Szabófalvából származó adat szerint egy haldokló mellett mondott apokrif imát "Szent Barbar halú imáccság"-nak neveznek.

Ugyancsak a középkorra megy vissza **Antiochiai Szent Margit** kultusza, akinek magyarországi tisztelete a XIII. századtól mutatható ki.¹⁰ Szent Margit mint a Szent Grált hordozó leány a középkori vallásos ikonográfiában (miniaturák, üvegablakok) a keresztény egyház allegóriája, "ezzel az attribútumával jelenik meg a csak Lészpedről" és Pusztinából¹¹ előkerült néhány archaikus imaszövegben is: "Megindula Szüzleán Szent Margit / az arany medencével a honya alatt, / Krisztus urunknak harminchárom csepp vérivel, / Máriának fátyolájával, arany kendejivel..." stb.

A nevéhez kapcsolt imaszövegeknek kivétel nélkül viharűző funkciójuk van: a Szent Grált hordozó, a szentek rekvizitumaival ("Krisztus urunknak harminchárom csepp vérivel, / Máriának fátyolájával, arany kendejivel, / Szent Antalnak kötelével, / hét singes olvasójával, / Szent Benedek úrnak szárnyával, szárnyékával") ellátott Szűznek ugyanis félelmetes ereje van. Neve latinul gyöngyöt jelent, ami az abszolút realitás, a transzcendens valóság szimbóluma, s mint ilyen, egyúttal termékenység-szimbólum is.¹² A funkció kialakulásában továbbá szerepet játszott az is, hogy a gyöngykoszorúval ábrázolt Szent Margit egy hozzá kapcsolódó képzet szerint a lábainál heverő Sárkányt a kereszt jelével kényszerítette meghátrálásra. (Mint tudjuk, epikus ráolvasásaink a vihardémont gyakran nevezik "nagy gonosz Sárkánynak".)

Szent Ilona neve ritkán szerepel a moldvai népi imádságokban. A ráolvasás funkciójú imaszövegekben ő is mint a betegségdémonnal találkozó, majd a démont elküldő szent jelenik meg, az ún. pénteki imák párbeszédesei pedig olykor ő Szűz Mária beszélgetőtársa.

Szent Antallal mint az emberi hajlék mágikus védelmezőjével találkozunk a középkori eredetű imaszövegekben ("Az én házam Szent Antal,

négy szegibe négy angyal"), de a hozzá kapcsolt tárgyak mágikus védettséjegyként más kontextusban is előfordulnak ("Megindula Szüleán Szen' Margit ... Szent Antalnak kötelével, hét singes olvasójával..."). Ugyancsak a Szent Margit-imában és ugyancsak mágikus védettséjegyként, Szent Margit rekvizitumaként jelenik meg a "Szent Benedek úrnak szárnya, szárnyéka" kifejezés, de a motívum megnyugtató értelmezéséhez még nem jutottak el sem a nyelvészek, sem a néprajzkutatók.¹⁵

Az imaszövegek együtt emlegetik **Szent Péter** és **Szent Pál** apostoloikat, akik a szövegek bevezető látomásos részeiben mint az égen feltűnő mennyei templomban/kápolnában misét mondó szentek ("Szent Péter Szent Pálval misét mond vala") vagy mint a párbeszédés részek szereplői ("Odamene Szent Péter és Szent Pál") jelennek meg. Ez utóbbi funkcióban, azaz Mária vagy Jézus beszélgetőtársaként, leggyakrabban Szent Lukács evangélista jelentkezik, aki egyúttal az imazáradékokban feladatul kapja a krisztusi kinszenvedés történetének hirdetését az egész teremtett földön ("Menj, el menj Lukács, s hirdessed az Ádám népei közt", "hirdessed az egész teremtett földön" stb.). Ritkábban hasonló funkcióban **Szent István vértanú** nevével is találkozunk, akit az imák ugyancsak evangélistának neveznek. A Jeruzsálem hegyein földre szálló, gonosz boszorkányokat legyőző és aranyláncokkal megkötöző harcos szentek – **Szent György**, **Szent Mihály**, **Szent Illés** és **Szent Márton** – együtt és csak egyetlen gyimesi ráolvasó imatípusban szerepelnek: "Elmenyen az Úrjézus Krisztus, / elküldi a szenteket. / Jeruzsálem hegyein leszállának, / Szent György, Márton, Illés próféta, / Szent Mihály arkangyal / arany láncokkal a gonosz boszorkányokra rearohannak, / a láncokkal megkötözik, / a fegyverekkel esszelövődözik, / a kardokkal esszevágják, / a Jordán vizibe vetik." Lehetséges, hogy ez a változat nélküli ráolvasásunk¹⁶ román kölcsönhatásra került be a gyimesi csángó folklórbá.

Az archaikus imaszövegek a középkori **angyalkultusz** intenzív voltáról tanúskodnak. Az angyalokat ugyancsak megilleti a "szent" jelző: "hív szent őrzőangyal", "édes őrző szent angyalom", "örözzetek szent angyalok", "küldte vala öröző szent angyalainak", "a szent angyalok felszedték", "kidzülnek e szent andzsálok e szenteplonhoz", "vígán várják a szent angyalkák" stb. A középkorban a jó halálért – Szent Borbála mellett – az angyalokhoz imádkoztak. Erre az igen archaikus gyakorlatra több Szabófalvában rögzített imaszöveg és haldoklással kapcsolatos hiedelemcselekmény is utal: A haldokló mellett négy gyertyát gyújtva mondták: "Kidzülnek ez andzsálok, / nédzs dzsorcsa mellett őreznek, / őrezzetek szentandzsálok ez ablakaimat, / Uriszusz Krisztu ez ajtómat, / én amikor

meghalok, e menyországba bévidzsetek, áment!" A beteg gyógyulásáért ugyancsak az angyalokhoz fordulva énekelték: "Jöjtek, jöjtek, andzslak, jöjtek, jöjtek, andzsalak, / könyebisszitek meg a beteget..."

Az angyalok Isten hírnökei ("szereti szent angyalit, küdi vala őket fekte fődnek szinyire"), Szent Mihály arkangyal ezért válhat az emberi lelket elvivő mitikus-vallásos lényvé, a halál angyalává. A haldokló mellett álló őrzőangyalok és a végítélet angyalai a halál révén sejtelmes kapcsolatba kerülnek egymással.

A középkort követő barokk szentkultusznak alig van nyoma a moldvai és gyimesi népi imádságyanyagban. Ha olykor találkozunk is olyan szentek nevével, akiknek kultusza a barokk korban virágzott igazán, az ilyen szövegek elterjedése csaknem minden esetben valamelyik barokk korban elterjedt énekes- vagy imádságoskönyv (pl. *Cantus Catholici*, *Cantionale Catholicum*, *Lelki Fegyverház*, *Lelki Paradicsom*, *Aranykorona* stb.) hatásának tulajdoníthatók, vagyis legtöbbször az ezekben szereplő imaszövegek folklorizálódásairól van szó. Ezt a jelenséget jól példázzák a Lészpedről származó Szent Rozália- és Szent Rókus-imák.¹⁷ A barokk korban népszerű szentek közül egyedül Páduai Szent Antalról mondhatjuk el, hogy személye körül egy érdekes népi ima keletkezett. Az imatípus változatai eddig csupán Moldvából kerültek elő.¹⁸ Az imaszövegekben valóban az archaikus apokrif imák sajátos logikájával, szemléletével találkozunk: az ima a népszerű szent csodatevő erejét tehát égi hiteles helyről származtatja, és a szent érdemeiért cserében kapottként fogja fel. Az a tény, hogy az ígéret – az archaikus imazáradékokhoz hasonlóan – párbeszédese formában, isteni személy szájából hangzik el, jellegzetes műfaji sajátosság. E kivételes szöveg kapcsán valóban elmondhatjuk, hogy a páduai szent személye körül a barokk korban egy sajátos, teljesen népi hangvételű és szemléletű apokrif ima keletkezett, amely szerkezetét, logikáját illetően tökéletesen beilleszkedik a középkori eredetű archaikus imaszövegek sorába.¹⁹

Amint a bevezetőben jeleztem, a Szent nemcsak személyekben nyilatkozhat meg. A továbbiakban vázolólok egyéb megnyilatkozásait is a vizsgált archaikus imaszövegekben.

A mitikus-vallásos világképre jellemző *pars pro toto* elv alapján a szent személyek *testrészei* magát a szentet helyettesíthetik, tehát ugyancsak megszentelődhetnek ("ereszd ki szent pókából szent kezemet", "szentséges szent fejemet tövisvel koronázzák, / szentséges szent két kezem kétfelé hajcsák, / szentséges szent véremet eleresztik", "szent feje fügesztve, / szent szakállá szagatva, / szent szíve hervasztva, / szent lelke

szomorodva", "szent haját tépázták, / szent szakállát kiszedték", "szent könyvei elcsardulva, / szent teste leeresztvel", "szent szeme sír, szent lelke örvend"). Hasonló módon részesülhetnek a szentségből a szent személlyel kapcsolatba került tárgyak is ("itt üldögélsz szent arannyas székedbe", "szent ablakod alá felfeszítettik", "lépjél ki szent ajtódon", "kijövével szent házadból", "szentséges pohár" stb.). A szómágia révén a szent nevét is ugyanolyan tisztelet illeti, mint magát a szent személyt ("Jézusnak szentséges szent neve", "a tük szent nevetek dicsire", "Jézus nevével akarlak megtéríteni" stb.).

A vallásos ember számára sem az idő, sem a tér nem homogén: mivel a tér nem függetlenül lehet a benne lévő személyektől, tárgyaktól, ezek hatására meg is szentelődhet ("bémene szent templomába", "bémene szentegyházába", "szent misze felvirágozva", "paradicsomi szép kezdett szentelt város", "szent országod" stb.). A szent esemény révén az idő bizonyos egységei is hasonlóképpen szakrális tartalmat kaphatnak ("szent arannyas szent vasárnap", "édes áldott szent napjaim, akik töllem eltélenek", "boldog éj rejánk következék" stb.).

A szentség fogalma nemcsak személyekre, hanem elvont dolgokra, így az egyház kegyelmi eszközeire, a szentségekre is kiterjed. A szent keresztség felvétele a gonosz elleni védekezés hatékony eszköze. ("Menj el Sátán, ne kísérs, / met én meg vagyok keresztelkedvel / az Uristennek megszentelt képibe! / Ha nem hiszed, menj elejibe és megfelel képembe!" – Lészped) A Krisztus egyházához való tartozást kifejező szent kereszt jele ugyancsak védettségi jege ("Jézus maga velem legyen, / szent kereszttel megjegyvezzen").

Az Oltáriszentség kultusza a XIII. századtól terjed el Európában. Ekkor sokasodnak meg a vele kapcsolatos csodák – pl. a vérző ostyák a szentmise átváltozás része alatt –, melyeknek hatására IV. Orbán pápa elrendeli a megünneplését. A szent ostyának gonoszűző erőt tulajdonítanak (pl. vihar előtt a szentséggel körüljárták a falut), s ezek a vallásos képzetek a defenzív funkciójú archaikus imákba is bekerülnek ("szent oltáron szent ostya", "szent ostya szájomba, szent irgalom kebelembe", "eveleny ostya szép virág" stb.). Az ördög előtt különösen félelmes képzet az emberiséget megváltó krisztusi piros vér, amit az imaszövegek kizárólag a "szent", "szentséges" jelzőkkel társítva említenek ("szent véreddel megfestettél, / megváltál", "kerüjje meg háromszor az én házomat, / és hintejeze meg szent vérivel", "szent véred hullása", "kiből kifolyt szentséges piros vér", "úgy eregették az ő ártatlan szent vérit"). Az úrnapi kultusz első nyomai Magyarországon már a XIII. század végén kimutathatók.²⁰

Az Oltáriszentség ünnepének (Úrnapja) egyik középkori magyar nevével, a szentvért nap megnevezéssel²¹ a moldvai imaszövegek "szívemben szent csepp vér" motívuma cseng össze.

A bűnbánat (gyónás) és az utolsó kenet szentségei az imaszövegek tanúsága szerint ugyancsak szentnek minősülnek, és így a mágikus védettséget biztosító szentségi jegyekké válhatnak. Az Isten kegyelmét, irgalmát elnyert ember felett nincs hatalma az ördögnek ("szent ostya szájomba, szent irgalom kebelembbe", "feemnél kereszt, / szájomba szent kenet", "szent ótáron szent kenet, / szent keneten Szizmárja", "jőjj el én Istenem, gyóntass meg engemet, hogy legyek én neked gyóntatott embered" stb.). A szentgyónás szentségének a középkorban és a középkort követő századokban is különös jelentőséget tulajdonítottak. Ezt nemcsak a szakrális folklór szövegei, hanem egyéb néprajzi tények is bizonyítják. Egy gyimesi adat szerint például a Tatros fővölgyétől távol eső "patakokban" élő s így katolikus pappal csak ritkán találkozó csángók a nyelvük alá "fehér magyarófalapít" téve, a felkelő Napnak gyónták meg bűneiket.²²

A szentségekhez hasonló módon minden olyan **cselekmény, szertartás** (pl. ima, ének, szentmise) megszentelődhet, mely a legfőbb Szenttől származik. Ilyenek a biblikus előidőben már elmondott ráolvasó imák "szent igéi", az ugyancsak égi hitelesítésű archaikus imák ("ki ezt a szent imádságot elmondja"), vagy az istenség által elrendelt kultusz formái ("szent misére készülének"). Az imaszövegekben maga a keresztény hit is szentnek minősül ("kik a szent hitben múltak ki").

A szentség fogalma kiterjed a keresztény hit szervezeti létét biztosító **anyaszentegyházra** is. Érdekes, hogy az északi moldvai csángók a templom épületét miszének ("szent misze felvirágozva futatatt aranyból"), más vidékeken pedig szentegyháznak nevezik, tehát a nyelv tanúságtétele szerint a középkorban maga a kultusz nem különül el világosan kultuszhelyétől (a "mische" jelentése: 'templom'), illetve a kultusz helye magával a keresztény egyházszervezettel válik azonossá (a templom neve: "szentegyház"). Szempontunkból lényeges, hogy ezek a fogalmak együtt és külön-külön is szentnek minősülnek.

A középkor szentkultuszára a folklórban fennmaradt imaszövegek mellett természetesen még más források alapján is következtethetünk. Moldvai vonatkozásban az itt elmondottakat erősíteni látszik, hogy egyes régi moldvai falvakban középkori eredetű patrocíniumokkal találkozunk. Ezáltal nem lehet célunk a moldvai csángó templomdedikációk eredetének vizsgálata, így a teljesség igénye nélkül csak utalunk a következőkre:

Szabófalva századfordulón épült templomában ma is fellelhetjük a középkori anygalkultusz nyomait (a főoltáron a templom patrónusa Szent Mihály, körülötte a "haló imádság"-ból ismert négy őrzőangyal). Nagypataknak ugyancsak Szent Mihály a patrónusa. A XV. században már bizonyosan létező Bírófalva/Gerejest és a ferences (mások szerint huszita) bibliafordításáról híres Tatros templomait az Oltáriszentség tiszteletére szentelték fel. Középkori eredetű lehet több moldvai Péter és Pál templomdedikáció is.

II. A Szent megnevezései

Az imaszövegek olvastán akarva-akaratlan fel kell figyelnünk arra, hogy archaikus imáinkban sorjáznak az olyan kifejezések, amelyek a szent jelző szinonimáinak tűnnek. A *szép* ("Szép Jézus", "Szép Szűzmárja"), a *boldog/boldogságos* ("Boldog Márja", "Boldogasszony"), a *szűz* ("Szűz Mária", "Szépszűz Szent Ilona", "Szűzleán Szent Margit"), az *áldott* ("áldott Márja", "áldott Jézus"), sőt az *édes* és *fényes/aranyos* jelzők a *szent*tel váltakoznak, vagy vele együtt, társulva fordulnak elő (pl. "Szent Szép Szűz Mária", "Boldogságos Szépszüzanyám", "Szép Sziz Szent Borbár", "paradicsom szép kezdett szentelt városa" stb.). A kérdésnek már van néprajzi, nyelvészeti irodalma, azonban úgy érzem, mégsem érdektelen a népi imák szövegei alapján újra külön-külön is szemügyre venni a *szent* szónak ezeket a szinonimáit s a jelzett szavak segítségével megfigyelni jelentésüket.

A *boldog* jelzőt az imák leggyakrabban egy olyan női istenségre vonatkoztatják, akit leggyakrabban Szűz Máriával szoktunk azonosítani: "Boldogasszony", "Boldog Márja", "Boldogságos Szépszüzanyám", "Boldogasszony Édesanyánk", "Szeplőtelen Boldogságos Szépszüzmárja" stb. De fel kell figyelnünk arra, hogy ez a jelző mind az ima- és ráolvasás-szövegekben, mind a köznyelvi használatban sűrűn előfordul szent helyekre és időkre vonatkoztatva is a *szent* szinonimájaként: "boldog mennyország", "boldog Betlehem", "boldog pillanat", "boldog éj", "boldog feltámadás/kimúlás" stb. Sőt elvontabb, főnevesült formában, a *szentség* szóval szinonim jelentésben: "Z apasztal ez ablakba, / boldogság ez ajtóba", "az örök boldogságban nyugodjék", "egyebet nem hoztam, csak a nagy boldogságnak a nagy boldogságát".

Oltárkép Szent István királyról.
Pusztina 1992. Fotó: Mohay Tamás

Fikó Mihály búcsúvezető házioltára
a csíksomlyói Madonna másolata.
Lujzikalagor 1990. Fotó: Kakas Zoltán

A "boldog" szavunk egykori, mára már elavult konkrét jelentése a 'vastag', 'kövér', 'másállapotban lévő' volt (lásd például a "bot boldogabbik vége" és a "boldog állapotban van" szólásunkat), amit Máriára épp istenanyasága folytán lehetett vonatkoztatni. A "boldog" szót az imák és ráolvasások 'szentségben, istenségben gazdag' jelentésben használják. Főnevesülve ("nagy boldogságnak a nagy boldogsága") a mennyei gazdagságra, az isteni boldogságra, azaz a legfőbb isteni, mennyei szentségre utal. Már a Melich János–Gombocz Zoltán-féle *Magyar Etymologiai Szótár* (Bp., 1914–1930) megállapította, hogy a boldog szavunk 'beatus' jelentésének kifejlődésében a kereszténység előtti vallásos képzeteknek is részük volt.

A szép jelzővel minden eddig felsorolt fogalmi területen (tehát minden olyan területen, ahol a *szent* megjelenik!) találkozunk, csupán férfiszentekre nem vonatkozhat. Viszonylag gyakori jelzője viszont a második isteni személynek: "előttem Szépjézus", "előttem van Szép Jidus". Vagy

ugyanaz metaforikusan, a keresztfa "virágára", azaz Jézus testére vonatkoztatva: "eveleny ostya szép virág". Mária jelzőjeként ugyancsak gyakori ("Szépszüzanyám Mária", "Boldogságos Szépszüzmárja", "Édes Szépszüzmárja", "ez a gyenge szép szü[z?], aki téged szült" stb.), de más női szentekre vonatkoztatva is előfordul ("Szépszűz Szép Ilona", "Szép Sziz Szent Borbár"). Egyetlen vallásos tárgyú népballadánk, *A mennybe ragadott leány főhősei* ("Júlia Szép leány", "Márton Szép Ilona") kétségkívül rokonai a moldvai népi imák itt említett női szentjeinek: épp a keresztnevékhöz társított "szép" jelzőben foglalt tartalom révén válhattak alkalmassá az égi megdicsőülésre.

A "szép" a szent személyek testrészeire ("szép színed látására", "szép sárig haja meg vala eresztve", "hajcsák meg az áldott szép arannas fileiket, s primiljék bé a mű reméncségecskénket" stb.) vagy a velük kapcsolatos tárgyakra, szent dolgokra is ("sohase láttam olyan szép termőfát, mind az Urjézus keresztfáját", "szép kicsi kápolna", "eme ház szép ház, küjjel arannas, belől irgalmas", "ó, be szép templomot rakatál", "megláttam egy szép templomocskát") vonatkozhat.

A folklór legkülönbözőbb műfajaiban – például a népszokások rítusénekeiben, s természetesen a népi imákban és a ráolvasásokban is – a "szép" igen gyakran a szakrális szent idő állandó jelzője: "olyan szép fényes a te áldott szent fijad, mint a szép fényes Nap", "be szép piros hajnal van", "gyönyörű szép hajnal", "gyönyörűségész szép hajnal", "én felkelék szép piros hajnalba" stb. A hajnal a népi logika szerint is a világ világosságát szülő Mária napszaka. A szentivánnapi énekek és az archaikus imák hajnalban ébredő Máriájának képzetköre a középkori fénymisztika hajnal-nap jelképköréhez kapcsolódik.²¹ A "szép" jelző a szent terekre is vonatkoztatható: "ó paradicsomi kegyes szép hajlékába, az Úristennek megszentelt várossába". Van néhány olyan kifejezésünk is, amelyben a kultusz szent voltát jelzi: a "szépénekek" kifejezés voltaképpen 'szent énekek, imák' jelentésű, s az imák "szépen dicsir az angyal" kifejezésének is van egy ilyesféle, azaz 'szentül dicsér' jelentéstartalma. Főnevesülve 'egészség', 'tisztaság' jelentésben fordul elő ("szépsége látogatására").

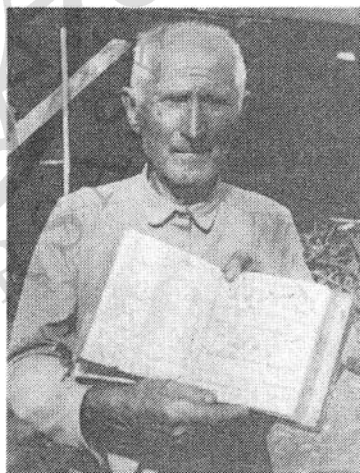
A "szép" jelző bizonyos jelentésterületeken a "szent" szinonimája. Magában hordja a tisztaság, szüziesség, a makulátlan szent kezdet jelentését. Kapcsolatban van egyfajta természetkultusszal is: a női istenség hajnalban szüli a Napot, ezért a jelző a hajnalra és magára az istenségre egyaránt vonatkozhat.

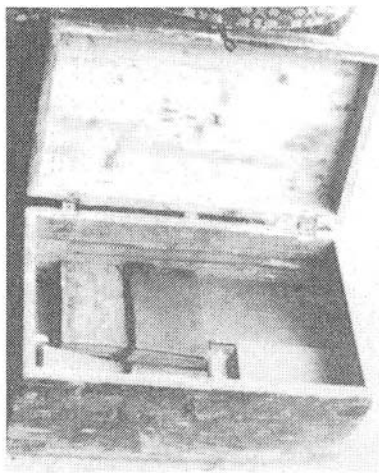
Szent Mihály-ábrázolás oltárképen.
Szabófalva 1996. Fotó: Tánczos Vilmos

Szent György képe templomban.
Szaláncorka 1995. Fotó: Tánczos Vilmos

A moldvai deákok, parasztkántorok
Kájoni János Cationale Catholicumjának
1805-ös kiadását használva magyarul
végezték a szolgálatot. Gyidráska 1995.
Fotó: Tánczos Vilmos

Fikó Mihály (sz. 1923-ban) búcsúvezető
katonaládájában őrizte a régi magyar nyelvű
vallásos könyveit. Lujzikalagor 1990.
Fotó: Tánczos Vilmos

A fentiek alapján teljesen érthető, hogy ez a régi magyar szó miért volt alkalmas arra, hogy a csíksomlyói búcsú központi énekét, a szeplőtelenül fogant Máriát dicsőítő *Tota pulchrá*t így fordítsák: "Egészen *szép* vagy Mária, eredeti bűnnek szennye nincs tebened." Egyebek mellett ez a fordítás is jelzi, hogy a "szép" – a "boldog" szóhoz hasonlóan – megindult egy sajátos jelentésfejlődés útján (utóbbi ma: 'beatus' jelentésben is), de "szép" szavunk 'pulchra' jelentése, mely a Mária-himnusz fordításában szerepel – a "boldog" szó 'beatus' jelentésétől eltérően – nem önállósult. A "szép" 'pulchra' jelentéstartalma mára elenyészett, pontosabban már csak a népnyelvben él.

A *szűz* jelző jelentése hasonló a "szép" jelzőéhez, de ez a jelentés kisebb fogalmi körre terjed ki: a "szűz" csak Máriára ("Szépszüzmárja", "Szüzmárja", "Szűz anyja ölében tartja", "ez a gyenge szép szü[z], aki téged szült") és egyes női szentekre ("Szent Szűz Szent Borbár", "Szépszűz Szép Ilona", "Szűzleán Szent Margit") vonatkoztatható, bár a vajdasági imaszövegekben olykor Szent Péter jelzője is ("abban látom *szűz* Szent Pétert").²⁴ Megfigyelhető, hogy a "szűz" és a "szép" jelző igen gyakran együtt, esetleg a "szent"-tel is társítva fordul elő.

A "szűz" az északi csángók archaikus imaváltozataiban világosan a "szent" szinonimája: "ki elmundza régvel e felkelésszinél, / ösztö lefekésszinél, / szűzzi válik mind e Szent Szűz", "ki el tudza mondani, / elszűzüljön [!], mind e Szűz" (Szabófalva).²⁵

Tehát az érintetlenség, a tisztaság ugyancsak szentnek minősül. Ez a képzet a moldvai népnyelv tanúsága szerint a paradicsomi meztelenséghez, tisztasághoz is kapcsolódik: Pusztinában a meztelen személyt "szűzcSORÉ"-nak nevezik. A szent paradicsomi aranykor tisztá, szűzies állapotában leledzők felett nincs hatalma az ördögnek, innen a motívum bajelhárító, defenzív funkciója. A szabófalvi imazáradékok szerint az ember imamondás, penitenciatartás révén elérheti a paradicsomi tisztaság állapotát.

Végezetül megjegyzem, hogy a *boldog*, *szép* és *szűz* szavak mellett az *áldott*, *édes*, *fényes*, *aranyos* szavak bizonyos vonatkozásban ugyancsak a *szent* szinonimáinak minősíthetők, de ezek előfordulásainak, jelentéstartalmainak bemutatására ezúttal nem vállalkozom.

Következtetések

A honfoglalás után a magyarság már a X. században találkozott a kereszténység Szent fogalmával, aminek meg kellett találnia a magyar meg-

felelőjét. Egy ilyen természetű probléma valós voltát jelzi Eliade is, amikor a Szent fogalmát nyelvileg kifejezhetetlennek mondja.²⁶

A nyelvi-teológiai természetű probléma nem egyik napról a másikra oldódott meg. A Szent fogalma körüli terminológiai bizonytalanság átível a magyar művelődéstörténet s különösképpen a népi vallásos tudat évszázadain: egy komplex és nyelvileg nehezen kifejezhető tartalom jelölésére egyfelől – a keresztény terminológia számos más elemével együtt – átvettük a szláv eredetű *szent* szót, másfelől bizonyos jelentés-összefüggésekben megőriztük a magyar nyelv már létező, hasonló jelentésű szavait is (*szép, boldog, áldott* stb.). A vallásos folklór tényei és a magyar népi hiedelemvilág alapján határozottan úgy tűnik, hogy a *boldog* és *szép* szavak már meglévő istenalakok, mitológiai lények állandó jelzői voltak. Minden bizonnyal felülről jövő egyházi kezdeményezésre történt a névátvitel, Máriát például – amint előbb már említettük – először Szent István és Szent Gellért nevezték *Boldogasszonynak*. A moldvai archaikus imaszövegekben fellelhető bizonyos megfogalmazások is mintha Máriát igyekeznének a legfőbb, egyetlen női istenséggént megjeleníteni ("Szépszüzmárja", "abba üle Szent Asszonyunk, Szent Urunk székibe", "Jézuskám, Krisztuskám, asszonyunk a Szizmárja" stb.).

A vizsgált műfaj vonatkozásában végső soron azt állítom tehát, hogy a népi körökben ismert imák anyanyelvűségük folytán alkalmasak voltak arra, hogy az egyház legfontosabb tanítéleit (pl. monoteizmus, szentháromságtan, Mária istenanyasága, a krisztusi megváltásról szóló tanítás stb.) a nép felé közvetítsék. Az archaikus népi imák is arról tanúskodnak, hogy az egyház bizonyos teológiai tartalmakat – így a Szentben foglalt teológiai tartalmat is – a néphez közelebb álló, eredeti magyar terminológiával igyekezett megfogalmazni, vagy legalábbis tolerálta a vallási fogalmak népnyelvi megfogalmazását. Úgy tűnik, hogy azok az imaszövegek, amelyekkel az egyház ma megtagad minden közösséget, a középkorban egyházi irányítás alatt állottak, sőt az egyház szellemi-ideológiai fegyvertárához tartoztak. A kijelentés további bizonyítéka, hogy a középkori eredetű, ma népi környezetben fellelhető (apokrif és liturgikus) imaszövegekben nemcsak egyházi dogmákat, hanem e tanítételekre vonatkozó elvont, teológiai-filozófiai fogalmakat is találunk (pl. "egy állottu istenség"), amelyek semmiképpen nem lehetnek népi eredetűek. Ilyen "felülről" jött elvont fogalom lehetett a Szent fogalma is.

Szakirodalom

- BÁLINT Sándor
1977 *Ünnepi kalendárium. I–II. Bp.*
1989 *Karácsony, húsvét, pünkösöd. Bp. (3. kiad.)*
- BOZÓKY Edina
1972 *A Grál-legenda eredete. Világosság 11. sz. 663–669.*
- DÖMÖTÖR Tekla
1983 *Naptári ünnepek – népi színházas. Bp. (1. kiad. 1964)*
- ELIADE, Mircea
1987 *A szent és a profán. A vallási lényegről. Bp.*
1994 *Imagini și simboluri. Eșeu despre simbolismul magico-religios. București.*
- ERDÉLYI Zsuzsanna
1976 *Hegyet hágék, lőtői lépék. Archaikus népi imádságok. Bp.*
1988 *Archaikus népi imádságok. In: Magyar Néprajz V. (főszerk. Vargyas Lajos) Bp. 692–748.*
- HOLL Béla
1971 *Hozzászólás Dobozyné Erdélyi Zsuzsanna "Archaikus és középkori elemek népi szövegekben" című előadásához. Ethnographia LXXXII. évf. 3. szám. 371–374.*
- HORVÁTH Pál
1994 *A Szent megnyilatkozásai – tárgyakban, viszonyokban, személyekben. Vallásfenomenológiai vázlat. Iskolakultúra IV. évf. 18. 19–29.*
- KÁLMÁNY Lajos
1885 *Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya. Bp.*
- MOHAY Tamás
1993 *"Megszenteltesség áldott szent neved...". Magyar imádságok Moldvából. Pannonthalmi Szemle 1/2. 53–66.*
- PAIS Dezső
1971 *Hozzászólás Erdélyi Zsuzsanna előadásához. Ethnographia LXXXII. évf. 3. sz. 364–367.*
1975 *A magyar ősvallás nyelvi emlékeiből. Bp.*
- SILLING István
1994 *Vajdasági archaikus népi imádságaink szereplői. In: Uő: Templomok, szentek, imádságok. Újvidék/Tóthfalu. 74–93.*
- TÁNCZOS Vilmos
1995 *Gyöngyökkel gyökerezél. Gyimesi és moldvai archaikus imádságok. Csikszereda.*
[1995] *Egy apokrif Szent Antal-ima és műfajkörnyezete (megjelenés alatt)*
- VÁRNAGY Antal
1993 *Liturgika. Szertartástan. Az egyház nyilvános istentisztelete. Abaliget.*

Jegyzetek

1. Várnagy 1993. 429.; Horváth 1994.
2. A részlet lészpedi szövegváltozatát, illetve Érdy Kódex-beli középkori előképszövegét közli Pais Dezső: „Dicsőség legyen Istennek, / Atya, Fiú, Szentléleknek, / *Egyenlő* mint három személnék, / *Egy állat* örök istenségnek Ament.” „Az Úr isten zemeelben három

[.] *allatban egy.*" (Pais 1971. 365.) Az *állat* szónak itt még elvont tartalma van, körülbelüli jelentése: 'a legfőbb lényeg'.

3. Lásd: Erdélyi 1976. 658–659.
4. Pais 1975. 264–271.
5. Erdélyi 1976. 723.
6. Kálmány 1885.; Erdélyi 1988. 722–723.
7. Erdélyi 1976. 116. szövb.
8. Bálint 1977. I. 22.
9. Lásd még: Tánczos 1995. 102, 103, 104, 140 és 154. szövb.
10. Holl 1971. 373.
11. Bozóky 1972. 665.
12. Erdélyi 1976. 20. szövb.
13. Tánczos 1995. 62. és 63. szövb.
14. Eliade 1994. 155–158.
15. Pais 1971. 366.; Silling 1994. 80.
16. Lásd: Tánczos 1995. 17. szövb.
17. Erdélyi 1976. 213. és 214. szövb.
18. Lásd: Mohay 1993 és Tánczos 1995. 64. és 180. szövb.
19. Az imatípusról bővebben: Tánczos [1995]. A szóban forgó Szent Antal-imának nemrég három újabb változatát találta meg Takács György a magyarszegi és kosteleki csángóknál. Lásd a szerző jelen kötetben található imaközlését. (20, 21. és 22. szövegek.)
20. Bálint 1989. I. 346–348.
21. Bálint, *uo.*
22. Pora Sándor, sz. 1922. rakottvási kántor közlése.
23. Lásd: Dömötör 1983. 166–177.; Erdélyi 1976. 217.
24. Silling 1994. 82.
25. Lásd: Tánczos 1995. 189. és 190. szövb.
26. Eliade 1987. 5–9.

Pozsony Ferenc

EGY MOLDAVI CSÁNGÓ CSALÁD VALLÁSOS TÁRGYAI

A tárgyi kutatások a magyar néprajztudomány legkimunkáltabb részét képezik. A történeti, összehasonlító és monografikus eszközutalások után a tárgye gyüttesek elemzése családok, közösségek és lokális társadalmak reálisabb megismerését tekinti céljának. A tárgypopulációk vizsgálata hozzásegít a lokális társadalmak szerkezetének, mentalitásának, intézményeinek, identitásának és értékrendjének objektívebb és árnyaltabb megismeréséhez.¹

Dolgozatomban egy moldvai csángó család vallásos, szakrális tárgyi környezetét szeretném felvázolni. A magyar kutatók közül ilyen jellegű kutatást eddig csak Barna Gábor végzett, aki egy alföldi helységben, Kunszentmártonban elemezte a település szakrális tárgye gyüttesét. Az ő tanulmányából nyert indítékkal a moldvai Külsőrekecsinben élő Szarka család vallásos tárgypopulációját mértem fel. Ez a faluközösség a csángók déli csoportjához tartozik és nyelvjárása székelyes jellegű. Viszonylag elzárt település: az Adjudot és Bákót összekötő főúttól 15 kilométerre balra fekszik egy szűk völgyben. Ebben a településben 1962-ben olyan ellenállásba ütköztek a kollektív gazdaság szervezői, hogy erőszakkal sem sikerült létrehozni a termelészövetkezetet. A falu lakosai még az utóbbi évtizedekben is egyéni, magángazdálkodóként dolgozhattak.

Ennek eredményeképpen a faluból kevés ember vándorolt el. A földműveléssel járó kötött életforma, a földrajzi és települési zártság hozzájárult ahhoz, hogy a helységben részleteiben archaikus magyar népi kultúra maradjon fenn. Külsőrekecsin homogén katolikus falu. Lakosai ragaszkodnak anyanyelvükhöz, s még az utóbbi évtizedek asszimilációs légkörében is a szülők kisgyermeküket megtanították magyar anyanyelvükre. Ebben a helységben az említett Szarka Márton juhászgazda családjának szakrális tárgykörnyezetét próbáltam megvizsgálni. A családfo két legnagyobb fiával 60 saját és 150 rábízott juhból álló nyájjal foglalkozik. Felesége pedig a többi 5 gyermekkel a család kéthektáros földterületét műveli meg. A nehezebb munkálatokban kiségití őket harmadik fia is, aki a család saját traktorát vezeti. Legnagyobb lányuk középiskolát végzett. Ő a család szellemi irányítója. Öntudatos magyarnak és katolikusnak vallja magát. A faluban táncsoportot irányít. A helység búcsús napján az utóbbi években kisebb fesztivált szervezett, ahová meghívta a lészpedi, a

pusztinai, a kalagori és a klézsei magyar csángó táncosokat és énekeseket. 1989 után több alkalommal Magyarországon léptek fel: pl. Jászberényben, Budapesten és a magyar televízió stúdiótermeiben.

Elsősorban Szarka Mária értékrendjét, mentalitását és ízlését tükrözi az a vallásos tárgyegyüttes, ami ezt a családot napjainkban körülveszi. Családjuk szakrális terének három színtere van.

A legtágasabb részt a falu, Külsőrekecsin alkotja. A helység határának külterületén több helyen is keresztet találunk. Ezeket legtöbbször olyan helyen állították, ahol valakit halálosan érintett a villámcsapás. Ez a szokás egységesen elterjedt a román közösségekben. Rekecsinben állítottak nagyobb méretű (2–3 m magas) keresztet a szőlődombok védelmére is. Hosszabb szárazság idején az asszonyok és a leányok imádkozva és énekelve meglátogatják mezítláb a határbeli keresztet, s ott esőért könyörögnek.

Mikor egy másik helységből, a főút melletti községközpontból (Rekecsinből) vagy a szomszédos Csíkból közeledünk a falu felé, határában három méter magas kereszt fogad, s jelzi, hogy szakrális területre léptünk. Miközben haladunk a falu központja felé, az út menti források, csorgók mellett kis építmények találhatók, melyekben Szent Ferenc vagy Szűz Mária szobrai vannak elhelyezve. Ezeket általában Bibliából vett idézetek díszítik és friss virágok ékesítik.

A falu és a vizsgált családi közösség szakrális központjában a templom áll. Annak kertjében egy nagy keresztet találunk, melyet a Szarka család készíttetett. Az oltáron és több szentképen olyan textíliák vannak, melyeket a család adományozott gyermekeik áldozásakor vagy bérmlásakor.

A templomtól nem messze van a család telke és háza. Mielőtt az utcakapun belépnénk, az úton rögtön szembetűnik a csorgónál felállított Szent Ferenc-szobor, melyet egy kisebb méretű építmény védelmez. Mivel szárazság Moldvát nyáron gyakran sújtja, a víz az itt élők lényeges, értékes életeleme, s éppen ezért isteni ajándéknak tartják. A családtagok viszonzásképpen (az egykor nagyobb tiszteletnek örvendő szenteknek) emléket állítottak a kapu előtti csorgónál. A legkisebb lányok feladatkörébe tartozik, hogy hetente egyszer ezt az emléket megtisztítsák a portól, a meleg hónapokban üvegvázában virágcsokrot helyezzenek el benne.

A család telkére két kapu vezet be. Az első (gyalogkapu) az embereké, míg a második az állatoké. Mind a gazdasági, mind a családtagok számára épített kaput kereszttel látták el. Szintén ez a jel került a gazdasági

Czompó Ignác és felesége
a házioltár előtt. Lujzikalagor 1988.
Fotó: Pozsony Ferenc
76. Szentképek díszítik a lakószoba
falait. Puszтина 1993.
Fotó: Gazda Enikő

épületekre és a lakóházra is. A család hajléka négy helyiségből áll: egy tisztaszobából, egy pitvarból, egy hálóból és egy killérszerűen épített konyhából.

A családi házban 1991-ben összesen 433 tárgyat számoltunk össze, ebből 103 (23%) szakrális jellegű. A legtöbb ilyen jellegű tárggyal a tisztaszobában találkoztunk, ahol 63-at számoltunk össze, az előszobaszerű pitvarban 5-öt, a hálószobában 28-at, a konyhában pedig 7-et. A házban talált tárgyak csoportonként a következőképpen oszlottak meg: 27 bútordarab, 104 darab textília, 55 db edény és evőeszköz, 117 db ruházati cikk, 103 db szakrális és 27 db egyéb jellegű tárgy.

Ha csak a család házában talált tárgyakat vizsgáljuk, akkor is szembe-tűnő a vallásos tárgyak nagy száma. Ezeknek egy része valóban megszentelt: többnyire búcsúk alkalmával vásárolt vagy ajándékba kapott emlék, tehát megszerzésük nem járt különösebb anyagi nehézséggel. Kivételt csak két darab 80 cm magas szobor képez. Azokat a szoba sarkában helyezték el még az 1980-as években, amikor áruk egy munkásember havi keresetét jelentette.

Az elemzett vallásos tárgykészlet 70%-a csak az utóbbi tizenöt évben került a család birtokába, a többit pedig a nagyszülőktől örökölték. A gyermekek az előző nemzedéktől kapott vallásos jellegű tárgyakat az utóbbi években lassan a konyhában helyezték el. A házban négy darab kereszt található. Ezek egyértelműen kifejezik a család katolikus egyházhoz való tartozását, szoros ragaszkodását és identitását. Három búcsúban vásároltak, a negyediket pedig a legnagyobb fiú faragta. Minden családtag nyakában láncon szintén keresztet visel. Amikor úton vannak vagy veszélybe kerülnek, ezt a kis keresztet testükhöz szorítják, s Isten segítségét kérve úgy imádkoznak. Meggyőződésük szerint viselésükkel az Atyaúristen megóvja és megvédelmezi őket mindenféle bajtól, szerencsétlenségtől, ártalmas rontástól. Ünnepnap a lányok a nyakukban olyan nyakékeket viselnek, amelyek érmekből állanak, s azok Szűz Máriát vagy a tövissel koronázott Krisztus fejét ábrázolják. Egy-egy ilyen viseleti darabon 15–25 érem is található, mivel a moldvai csángó lányok és asszonyok nagyon kedvelik a dús, gazdag és színes nyakékeket. A házbeli kereszték az ajtó fölötti falon, szegre akasztva helyezkednek el. A tisztaszobában és a hálószobában az udvar felőli sarokban egy-egy 80 cm magas, gipszből készült Lourdes-i Szűz Mária-szobor található, fején a koronával. Az egyik legény színes lámpákat helyezett a korona fölé, és azokkal esténként elektromos áram segítségével megvilágítják a szobrot és a szobát. A szobor köré egy nagy méretű olvasót, két oldalára pedig egy-egy gyertyát és

művirágokat helyeztek el. Ezek voltaképpen a család imádságoshelyei is. A gyermekek itt reggel felkelés után vagy este lefekvés előtt együtt szoktak a földön térdelve imádkozni. Ilyenkor az imádkozás végén rendre megcsókolták az olvasón lévő keresztet. Téli estéken imádkozás előtt mindig meggyújtották a gyertyákat is.

A szobrokat Franciaországból érkezett misszionáriusoktól vásárolták. A falakon több helyen is gipszből készült domborművek, reliefek találhatóak. Ezek a tövissel koronázott Krisztus fejét, Máriát a kiseddel, Jézus szívét ábrázolják. Az ilyen fehér színű gipsz és porcelán reliefeket a szomszédos falvakban rendezett búcsúk alkalmával vándor árusoktól vásárolták.

A szobák falán nagyon sok Máriát ábrázoló képet is találtunk. Ezek a színes nyomtatott képek a *Lourdes-i jelenést*, *Mária mennybemenetelét*, a *Fájdalmas Anyát*, a kiseddet ölében tartó anyát, a fatimai és a somlyói Máriát örökítik meg. Ezeket ajándékba kapták búcsúk alkalmával idegen lelkipásztoroktól. Nagyon gyakoriak a falakat díszítő Jézus-képek is. Legtöbbjük *Jézus Szívét*, *Jézust az Olajfák hegyén*, a galambokkal, tanítványainak körében, utolsó vacsorán és a kereszten ábrázolják. Szent Józsefet, a család védelmezőjét két kép örökíti meg. A többi „közvetítő” közül még megtaláltuk Szent Teréz, Szent Miklós, Szent Ferenc egy-egy képét is, valamint egy purgatóriumábrázolást is. Nagyon sok rózsafüzért, olvasót számoltunk meg a lakásban. Legtöbbjüket egy-egy kép, relief vagy szobor köré helyezték el. Közülük kettő nagyon régi példány, a többieket az 1989-es fordulat utáni utazásaik során kapták ajándékba Magyarországon, s inkább dekoratív funkciót töltenek be. Az imakönyveket a kultikus sarokban elhelyezett Mária-szobor mellett tartják. Több Bibliát és énekeskönyvet a tisztaszobában az asztalon találtunk. Ez is jelzi, hogy a család rendszeresen használja azokat. Az imakönyvek, a bibliák és az imádságoskönyvek egy része magyar nyelvű. Szarka Mária jól olvas magyarul, és kisebb testvéreit is megtanította anyanyelvükön olvasni. Édesanyjuk nem ismeri a román nyelvet, s ezért még a csak románul beszélő papnak is magyarul győnja meg bűneit. Az imakönyveket, Bibliát inkább az idősebb családtagok forgatják, a fiatalok már csak téli estéken olvassák.

Érdekes hiedelemre bukkantam Rekecsinben. A faluban úgy vélik, hogy ha a Biblia szövegét visszafelé olvassák, akkor ártani is lehet valakinek ezzel az eljárással. A helybeliek azzal indokolták az 1991. év nyarán bekövetkezett pusztító, tragikus áradást, árvizet, hogy a klézseiek „visszafelé csitíték a Bibliát”, mivel határuk egy részét a kollektivizálás-kor a külsőrekecsinieknak adták – egyes elvett síkvidéki területek helyett

s most a földreform után nem adták vissza egykori jogos tulajdonosaiknak.

A szenteltvizet szintén a kultikus sarokban tárolják porcelán- és üvegedényekben. Ugyanitt egy litresüvegben tartották a Trunkon merített rózsailatú vizet is, melynek gyógyító erejében meggyőződéssel hisznek. A szentelt vizet betegség, fejfájás idején használják. Megmártják benne ujjaikat, s keresztet vetnek a beteg homlokára, vagy megérintik vele a fájó testrészt, s közben egy imádságot vagy ráolvasást mondanak. A lakásban több szentelt gyertyát is elhelyeztek. Kettő-kettő díszíti a szentsarokban levő Mária-szobrokat, minden szobában a falon szegre akasztva egy-egy gyertya található. A gyertyákat rózsafüzérekkel, olvasókkal díszítik, és így emelik ki annak jelentőségét. Ezeket általában betegség gyógyítására használják. Egy meg nem gyújtott gyertyával a megijedt vagy megigézett gyermek homlokát megérintgetik, s közben egy ráolvasást vagy imát rebesgetnek. Haldokló beteg mellett szentelt gyertyát gyűjtnak, majd később a koporsóban fekvő halott kezébe adják olvasóval együtt. Felhasználhatják *erős üdő*, vagyis vihar idején is. Ilyenkor meggyűjtják, és halkan imádkoznak előtte. Hiedelmek szerint így eltávolíthatják a pusztító vihart, s megakadályozhatják a villám pusztító csapását.

A tisztaszoba asztalán lévő vázában szentelt búzakalászokat helyeztek el. A magvakat vetéskor belekeverik a többi gabonaszem közé, és úgy kerülnek a földbe, hogy jó termést idézzenek elő. A szentelmények sorában nyírfaágakat is őriznek a lakásban. Általában Csíksomlyón, búcsú alkalmával gyűjtik a Kálvária-hegyoldal tetején levő szent berekből, majd azokkal megérintik a Mária kegyszobrot, s ezáltal különleges erő birtokába jutnak. Beteg ember fejénél meggyűjtják a megszáritott ágacskákat, és megfustölik a szenvedőt. Különösen erős vihar és villámlás idején gyűjtnak meg belőle a természeti csapás elhárításáért. Szintén a szentsarokban álló Mária-szobor háta mögött őrzik a csíksomlyói Kálvária-hegyen gyűjtött *Jézus-tenyere* nevű zöld levelecskéket. Ezeket betegség esetén használják. Teát főznek belőle, s megitatják a beteggel. Hatóerejét imákl és ráolvasásokkal segítik.

A tisztaszobában levő falakon több bekeretezett áldozási emléklap található. A képkeretek sarkába egy-egy képeslap méretű, pápát ábrázoló, színes képet illesztettek. A falakon nagyon kevés családi kép található, de csángó házakban elég gyakori, hogy egy-egy családhoz tartozó, már régebb elhunyt páternek bekeretezett, gyászszalagos képét őrzik.

A Szarka család házfalait díszítő szakrális tárgyak nagy része külföldről származik. A legtöbb színes képet Olaszországban, Franciaországban

és Magyarországon nyomtatták. Sokat a helybéli plébános ajándékozott különböző ünnepnapok vagy áldozás, bérmálás alkalmával a gyermekeknek. Fiatal olasz és francia teológusok ajándékai a gipszből vagy porcelánból készült domborművek, reliefek egy része is. Más tárgyakat búcsúk alkalmával vásároltak a család tagjai. Mivel Erdélyből és Magyarországról sok vendéget fogadtak 1989 előtt is, azok általában vallásos tárgyakkal (pl. rózsafüzérrel, szentképekkel stb.) viszonyozták a család önzetlen vendégszeretétét.

A Szarka család vallásos tárgyi környezete nem különbözik szembetűnően a falubeli többi családnál tapasztalható állapotoktól. Az idősebb rekecsiniek vallomása szerint régebben jóval kevesebb színes kép, dombormű és szobor volt a házakban. Legtöbbször az úgynevezett szentsarokban volt egy kereszt, olvasó, két gyertya, két-három szentkép, szenteltvíz, nyírfaág, búzakalász, Biblia meg imádságoskönyv. Az 1970-es évektől a divatnak is nagy szerepe volt abban, hogy a falakat teljesen beborították a szakrális jellegű tárgyak. Ezek közül kevés rendelkezett interiorizált vallásos jelentéssel. Legtöbbjük csak díszítő funkciót töltött be.

A moldvai csángó családok lakáskultúráját egészen az 1960-as évekig a szigorú funkcionalizmus, visszafogott, mértéktartó díszítettség jellemezte. A falakat halványkékre meszelték, majd azokat néhány őszi, érett színű szőnyeggel, léccserrel vagy csergével díszítették, s az előbb említett módon teljesen funkcionális tárgyakkal alkották meg a szentsarkot is. Ez a kiegyensúlyozott lakáskultúra az utóbbi évtizedekben fokozatosan megbomlott, s uralkodóvá vált a túlszűfolt díszítettségre való törekvés. Ez a tendencia a textíliák formai változásában is megfigyelhető. A régi csíkzott, mértani díszítőmotívumok helyét napjainkban átvették a disszonáns színezésű, nagyméretű florális elemek. Itt kell jelezni azt is, hogy a színes, különböző méretű vallásos tematikájú képek nagyon csekély esztétikai értéket képviselnek. Legtöbbjük a szentimentalizmus, az érzelgőség és a giccs határát súrolja. Ez a tendencia megfigyelhető a moldvai románok lakáskultúrájában is.

Az 1970-es és '80-as években Moldvában a földtulajdon értéke megcsappant. Helyette a társadalmi hierarchia termelése szempontjából a díszes lakóháznak fokozottan megnőtt presztízshordozó és -szerző szerepe. Napjainkban valósággal tobzódnak a szobák díszítésében. Megjelentek az úgynevezett cseppkömennyezetek és a legtöbb családnál az ezüstözött, aranyozott mintás falfestés az uralkodó. Éppen ezért a szakrális tárgyakkal gazdagon zsűfolt lakásdíszítést divat jellegű folyamatnak érzem.

Másrészt a moldvai csángók házaiban megfigyelhető tény az is, hogy a legfiatalabbaknál sem szűnt meg a szentsarok, csak az még zsúfoltabb, színesebb, giccsesebb formákat nyert. Például az ott elhelyezett szobrok körül megjelentek a műanyagból készült színes virágok, elektromos árammal működtetett színes lampionfüzérék, másfél méter hosszú óriás rózsafüzérék stb.

A felsorolt tárgyegyüttesek vallásos funkciója napjainkban sem üreedett ki teljesen. A moldvai csángóknál még a legfiatalabb nemzedékeknel is mély, meggyőződésen alapuló, interiorizált vallásosság figyelhető meg. A katolikus egyházhoz való tartozásuk ma is identitásuknak alappillére. Az idősebbek magyaroknak tartják magukat, a középkorúak és a fiatalabbak pedig katolikusoknak. Sok esetben a csak románul beszélő katolikus fiatalok is élesen elhatárolják magukat a moldvai ortodox románoktól. Ezt a különbséget, felekezeti identitást fejezik ki a lakásukban található vallásos szimbólumok is, mikor saját helyüket keresik e megbomlott, változó, bizonytalan huszadik század végén.

Szakirodalom

- BARNA Gábor
1987 *A szakrális környezet tárgyai Kunszentmártonban.* In: *Vallási Néprajz* III. Budapest. 218–233.
- HOFER Tamás
1970 *A kalotaszegi kelegye.* Néprajzi Értesítő LI. 15–36.
1983 *A tárgyak elméletéhez. Felszerelések és tárgyegyüttesek néprajzi elemzése.* In: *Népi kultúra – népi társadalom.* XIII. Budapest. 39–64.
- KOSA László
1980 *Egy tanyai gazdaság 1974-ben. Eszköztár és életmód.* In: *A magyar tanyarendszer múltja.* Szerk. Pölszkei Ferenc és Szabad György. Budapest. 399–425.

Jegyzetek

1. Hofer 1983. 39–64., Uő.: 1970. 15–36.; Kosa 1980.
2. Barna 1987. 218–233.

Pozsony Ferenc

LÁTOMÁSOK A MOLDVAI CSÁNGÓ FALVAKBAN

A moldvai csángók identitását, világszemléletét alapvetően meghatározza a katolikus egyházhoz való tartozásuk. A Szeret menti falvak lakói a moldvai ortodox románok gyűrűjében már több száz éve nyelvi és felekezeti kisebbséget alkotnak. A polgárosodás eredményei hozzájuk csak nagyon későn és megszűrve érkeztek el. Körükben nem alakult ki az a saját középréteg, mely képes lett volna polgári életszemléletet, értékeket közvetíteni falusi közösségeik felé. A paraszti, földművelő életmódot folytató csángók számára az iskola, az oktatás mindig más nyelvűséget, olyan idegen kultúrát jelentett, mely alapjaiban sohasem tudta gyökeresen átstrukturálni világszemléletüket. Igaz, hogy a falvaikban dolgozó nagyon vékony réteget jelentő román anyanyelvű és öntudatú értelmiségiek (pl. tanítók, tanárok, mérnökök, orvosok stb.) nem is törekedtek e népcsoport reális szellemi felemelésére.

Egészen a második világháborút követő iparosításig nagyon kevesen léptek ki falujuk köréből. Ezt a viszonylag zárt életmódot csak az 1960-as években bekövetkező városra történő elvándorlás változtatta meg, elsősorban a fiatal generáció és a férfiak esetében. Az asszonyok életmódja továbbra is zárt maradt, csak ritkán (pl. búcsúk, vásárok) alkalmával lépték át falujuk határát. Érdekes arra is felfigyelnünk, hogy Moldvában erős volt a társadalmi kiszolgáltatottság, s a mindenkori hatalom feltétlen tisztelete jellemezte a moldvai román falvak lakóit is. Ez azonban hatványozottabban jelentkezett a moldvai csángók esetében. Környezetük, a szomszédos ortodox románság szintén nagyon fogékony volt a misztikára, valamint a csodára. A görögkeleti vallású moldvai román falvakban is gyakran találkozhattunk látó asszonyokkal, akik reális társadalmi igényeket elégítettek ki: pl. jóslással, álmofejtéssel, ördögűzéssel és gyógyítással is foglalkoztak. A moldvai románság életében a szerzetes papok, kalugyerek nagyon sok olyan funkciót is elláttak, amit magyar közösségekben szolgáló lelkészek esetében ma el sem tudunk képzelni. Megjegyezzük, hogy nagyon sok esetben az erdélyi magyarok is a Kárpátokon túli szerzetes papokhoz fordultak, s a tolvaj, haragos megbüntetésére moldvai kolostorokban pénzért misét mondtak. Az előbb említett szerzetesek rendszerint pénzbeli juttatásokért is tevékenykedtek: jósoltak, ördögöt űztek stb.

A felsorolt tényezők mind hozzájárultak ahhoz, hogy középkorias elemek maradhassanak fenn a moldvai csángók világszemléletében. Ezt a tényt tükrözik a keresztény vallásossággal kapcsolatos látomásaik is.

Említettük, hogy világszemléletüket, identitástudatukat a katolikus egyházhoz fűződő szoros ragaszkodásuk határozza meg. Nemcsak formálisan, hanem mélyen hívő katolikus emberek. Vallásosságukat napjainkban is nemcsak az intim, személyes vagy a családi szférában, hanem faluközösségi szinten élük meg. Számukra realitásként létezik az Isten törvényei szerint működő transzcendens világ. Természetesnek tűnik, hogy kivételes, kiválasztott személyek kapcsolatba léphetnek ezzel a hétköznapi emberek számára elérhetetlen, megközelíthetetlen világgal, s kommunikációt folytathatnak a „másik” világ lényeivel, melyek meghatározzák életüket, befolyásolják jövőjüket, sorsukat.

Szinte minden moldvai csángó faluban találkoztunk olyan személyekkel, elsősorban nőkkel, akikre egy magasabb fokú, intenzívebb lelki élet, szubjektívebben tagolt és értelmezett kultúra volt jellemző. Moldvában ilyen személynek vélték a Lészpeden élő Jánó Ilonát vagy a klézsei, immár néhai Lőrincz Györgynét. Ezek a személyek találkozásaink alkalmával elmesélték elragadtatott álmaikat, mennyei jelenéseiket, titokzatos bibliai személyek életükbe való beavatkozását. Beszélgetéseink idején felfigyelhettünk arra is, hogy az élményeikről szóló elbeszélések szövegei rendszerint az elolvasott bibliai részleteknek, legendai közhelyeknek interiorizált, adaptált változatai. Másodsorban ezeket a narrációkat az egyéniségükben rejlő, potenciális készségek megnyilatkozásaiként is felfoghatjuk. Különösen a lézpedi Jánó Ilonát jellemzi szokatlan, ritka érzékenység a transzcendens világ iránt, valamint egy különleges, misztikusnak nevezhető képi, vizuális jellegű képzelőerő. Ő mindig szinte középkorias otthonossággal mozgott az emberi lélek olyan szféráiban is, amelyek a modern kor embere előtt furcsák, idegenek vagy teljesen ismeretlenek. Egész gondolkodását, érzélemvilágát nagyfokú érzékenység hatja át az emberi lét lebegő szférái iránt. Míg a racionális, kételkedésre hajlamos, elidegenedett modern ember az élet váratlan, paradox fordulatai mellett általában közömbösen elhalad, addig a moldvai csángó parasztasszonyok napjainkban is ezekből a „jelekből” jelentést, égi sugallatot, utasítást, isteni üzenetet olvasnak ki.

Találón jegyezte meg Bálint Sándor, hogy „A paraszti lélek általában hallgatólag, alig beszél magáról. [...] A népi egyéniségek a keresztény lelki ismeret-vizsgálat követelményein túl általában nehezen érnek a személyes tudatosság, a tárgyilagos önszemlélet fokára.”¹ Itt kell elmondanunk, hogy

ezek a látó asszonyok valamiképpen messze kiemelkednek faluközösségeikből éppen magasabb fokú tudatosságukkal, elhivatottságukkal és érzékenységükkel. Olyan személyeknek lehetne vélni őket, akik a megszokottól eltérő, deviáns módon élnek, érznek és cselekednek. Igaz, hogy éppen különleges képességeik által jól meghatározott helyük van a falu társadalmában, jól körvonalazott és igényelt funkciókat látnak el, töltenek be.

A következő sorokban példaként Jánó Ilona látomásait mutatjuk be kronologikus rendben. Már családjában létezett egy olyan környezet, mely elősegítette érdeklődésének kibontakozását a transzcendens jelenségek iránt. Édesapját is kivételes érzékenység jellemezte. Vonzódott a vallásos élet iránt, szeretett imádkozni, Bibliát olvasni. Apja lelkész akart lenni, de szülei megakadályozták terveit, mivel többi fiúgyermekük kisgyermekkorban meghaltak. Jánó Ilonának apja házas, családos emberként is intenzív vallásos életet élt. Gyermekait vallásos értékrend alapján nevelte. Jánó Ilonának nagyon korán, már hároméves korában jelentkezett első látomása. Akkor több mint három hónapon át nagyrészt eszméletlen állapotban volt. Gonosz sátánok kínozták macskák, kutyák alakjában. Lábait, bőrét véresre mardosták, de csak ő érezte a fájdalmat, sebeit csak ő láthatta, mivel azokat más személyek nem látták. Végül apja egy bákói pátert hívott az önkívületi állapotában lévő lányának ágyához. A pap imát mondott a lány fejénél, így az rögtön megszabadult a gonosz lényektől. Ekkor látta első ízben a Szűzanya képét nagy fényességben, csillagokkal, rózsákkal körülövezve: *Nappal vót akkor, láttam, hogy az égen a csillagok mennek, mennek sorban. Elől a nagyobb csillagok, utánna a kicsike csillagok. És mentek, mentek az ég boltozatján, mintha az agyamat kerülgették lenne. S azután jöttek a rózsák, csipkerózsa virágok. Hamarébb a nagyobbak, s azután a küsebbeckék. Abba a sorba, há, a Szűz anya képje es megjelent. Kezde lassacskán leereszkedni, s megállapodott felette.*²

Hatéves korában újabb csodás helyzetbe került. Korán tavasszal kiment a kertjébe, s ahogy ránézett egy rügyre, az rögtön kivirágzott: *Bementem én a virágos kertünkbe. Kora tavasz vót. Hát a livádánkba virágoztak a fák. S hát ahogy ott forogtam, minden ágecska, bimbócska, ahogy néztem, nézésemmre nyiladozott, pattant ki.*³ Tizenéves lehetett, mikor előtte megjelent egy angyal és arra szólította, hogy neki meg kell maradnia érintetlen szűznek. Igaz, elmondta, hogy sohasem tudott feküdni a hátán, mert akkor a sátánok megkísértették barmok vagy férfiak alakjában. Azokat a gonosz lényeket rendszerint szentelt vízzel kergette el, távolította el magától: *Szóval én a hátamon nem tudok fekünni, mert akkor jő-*

nek a sátányok, s ülnek fel mind reám. Ők haragusznak szüzességem mián. Erőst haragusznak. Sokszor megcserkáltak. Olyankor a sátányok csóré ember módba vótak. Kényszergettek olyan barmok képibe es. De vótak nálam macska képibe, vótak medve képibe es. Táncolt rajtam a sátány medve képibe. [...] Megjelent énelőttem egy angyal. Megmondta, hogy nem lehet férjhez menjek, eladójam emberhez. Én szüzen kell maradjak. Tisztán.⁴

Rokonai nagyon haragudtak rá, mivel nem nézett a legények felé és nem akart férjhez menni. *Erőst haragudtak. Meghúzták a hajamat, megverték, de Jézuska így akarta, hogy tiszta életet éljek. Én mejek a szúzi élet útján.*⁵ Fokozatosan megérett benne az a gondolat, hogy ő Jézus Krisztus kiválasztott személye és meg kell maradnia élete végéig érintetlennek. Rokonai nehezelték, hogy nem ment férjhez, s konok elhatározása miatt fálubeli ismerősei szintén furcsán néztek rá, mivel a házaselet Lészpeden ma is az emberélet egyetlen megszokott, helyesnek vélt formája.

Látomások Jánó Ilona életében elég gyakran jelentkeztek. Ilyenkor különleges állapotba kerül: *Megérzem, hogy mikor van valami velem, hogy kell valakivel az égből beszélgessek. Megérzem. A fejem elnehezedik, s megérzem, hogy valakivel kell beszélgessek.*⁶ Megkérdeztük Jánó Ilonát, hogyan jelentkeznek látomásai. Véleménye szerint, mikor nappal látja, akkor szobáját nagy fényesség ragyogja be. Víziói jelenkeznek éjszaka álmában is. Szentmise idején szintén lát égi szózatot, mikor a lelkesz felmutatja az oltáriszentséget. Az is megtörtént vele, hogy lelke elhagyta a testét és az égi szférába ment „látogatóba”, s onnan visszatérve emlékezett az ott látottakra: *látomásim sokféle van. Van fényességben, van olyan es, hogy el kell menjek látogatóba a túlvilágba. Van álmomba es. De mindig tudom, hogy vissza kell jöjjenek. Azon küjjel van látomásom az ótári szentségben. Met ugye ez az Istennek az ajándeka.*⁷

Víziói leggyakrabban hajnalban és este jelenkeznek. Egy reggel a követezőt látta: *Mikor felkeltem, kinéztem a kertbe. Hát Jézus ott vót a kertbe, s a virágok helyett mind szüek vótak. S azt mondta nekem:*

– *Látod-e, mien virágos kertem van?*

– *Látom, Jézusom, feleltem. Virágok helett szüek vannak, de nem vernek.*

Azt mondta nekem:

– *Hát imádkozz!*

Esszetettem a két kezemet, s elkezdtem a Miatyánkot. Mikor odáértem, hogy Legyen meg a Te akaratom..., megálltam s – poroncsolt. S akkor kezdtek verni egyszerre, az egész szű, mint az órák.

– Ezt vártam, mondta Jézus, hogy az egész szű szeretetet verjen.'

Vallásos tudatosságának fontos állomásához ért tizennyolc éves korában. Akkor megjelent előtte a Szüzanya, s arra utasította, hogy apáca legyen, ha kedvét akarja teljesíteni. Sajnos a második világháborút követő években nem volt erre lehetősége. Elmesélte, hogy már 1989 augusztusában látomásaiban meglátta a diktátor házaspár bukását, és azt, hogy ez nagyon sok vérbe fog kerülni: *Az, mi történt Bukarestbe Csauseszkuval, meg vót jelentve négy hónappal azelőtt. Megjelentették augusztus hónapba, azután megjelentették három héttel azelőtt. A rózsafüzérem fel vót akadva a szőlőre. Így láttam, s meg es hótt azon a pénteken. Akkor elvótam megint a látomásba, úgy vótam én az őrző angyalomval. Mutította nekem: ez pokolba ment, ez pokolba ment. Kevesen mentek akkor a mennyországba. Verekedtek a kenyérért s a szabadságért, de nem vótak azok a bukurestiek az Isten szeretetibe. Nagyobb része azoknak a pokolba ment. Akkor az őrző angyalomval vótam látomásba. Ott Bukurestbe nincs még megcsendesedve, met a jó Istennek az ostora így akarta*

Az 1989-es fordulatot követően Mária újból megjelent előtte, és arra szólította, hogy Szent Ferenc tiszteletére alapítson egy kolostort a fiatal lányok vallásos nevelésére. *Megjelentették nekem, hogy zárdát kell csánjak. Még a helet es megmutították nekem. Hívásom vót Szent Ferencről, hogy menjek velik. S el kellett induljak utánik. Bementünk egy kertbe. Közepibe vót egy templom, egy szép templom. Ők bementek, s én es be kellett menjek. Ott benn vót egy szép asztal. Kalagorok vótak mellette. Közepibe vót egy szék, amelik nem vót elfoglalva. Én le kellett oda üljek. Dicséretet adtunk akkor az Istennek. Latinul mondtuk.*

Adatközlőnk elmesélte a pokolban tett látogatásait is. Különösen a magzatgyilkos anyák ottani szörnyű kinszenvedéseit, bűnhődését ecsetelte naturalisztikus részletességgel. Véleménye szerint a gyilkos anyáknak a pokolban óriási mennyiségű romlott gyermekhúst kellett elfogyasztaniuk: *Elvótam akkor es, s láttam, mikor ott vótam. A gyermek künn vót. S kérdeztem tőle, hogy minek hinak, kicsi buba. Nem tudott beszélni, met az anyja megölte, s a burjánval a száját bétömte. Láttam ott az asszonyt. Ágyon vót, a lepedő alatt. A bőre meg vót fonnyadva. Sok bűdös gyermekhúst eve meg. Nem lesz mentségem, mondta. Ki gyemeket teve el, az es, s a gyermek se lássa meg Mária színyit."*

Véleménye szerint a házasságtörést is szigorúan bünteti az Isten. Az ilyen emberek a pokol talpába jutnak: *Életrontás miatt a pokolba jut, aki belévegyül a másik életébe. Ha az ember meg van házasodva, s te belekötsz. Az veri az asszonyát, szenved az asszonya. Ezek mennek a pokol talpába. Ott az ördögök vas villákkal forgassák meg a vasgrotarokon [rácson], s úgy süll meg. Láttam, mutították. Azok úgy rikojtottak: Kati, Mari miatt vette a rosszat, s az ördögök csánták a helyet.*¹²

Említettük, hogy Jánó Ilona különleges lelkiállapotba kerül az oltári szentség felmutatásakor. Olyankor a templomban lévők között meg tudja különböztetni a tisztákat vagy a bűnösöket, s azokat a személyeket is, akik aznap tisztátalanul áldoztak: *Megmutították akkor, hogy a bűnös asszony hátán hogy ment a gonosz, met bűnösön gyónt. Mikor áldoznak, mind dicsérik Jézust, de sokan nem méltók arra. Én tuttam, hogy szentségtörést csánt.*¹²

Jánó Ilonának egy alkalommal megjelent Jézus, és arra szólította, hogy imádkozzon a bűnösökért. Ezt az üzenetet nagyon komolyan veszi, és mindennap több alkalommal imádkozik lelkükért: *Úrjézus eccer megjelent nekem, s mutította kiár [tényleg] a sebeit, met hogy sokaknak hiába vitte a vállán a keresztet. Met nem imádkoznak, met sokért csak hiába szenvedett. Arra intett, hogy imádkozzam a bűnösökért. Minden nap elmondom a rózsafüzért a Jézus sebeiért.*¹³

Jánó Ilona beszámolt a mennyországban tett látogatásairól is. Véleménye szerint elsősorban azok jutnak oda, akik megőrzik érintetlenségüket, szüzességüket: *Ha mennyországba akarsz jutni, a szüzességet kell megtartani. Ez erőst fontos. Olyan szép koszorúd van a mennyországba, ha szüz leányka vagy. Sokkal szebb, mint a nyirászának [mennyaszonynak]. Nekem ott megmutították, láttam a koronámat. Mikor a fehér liliomvirágot leteszed, met ez a szüzesség jele, akkor nem kerülsz a mennyországba. Én vótam abban a templomocskában, hol vannak a szüz lányok. Fehér a fala es, fehér a földje es. Megmutították a helyet, ahova én kell menjek. A szüz koronágot. A szüzeknek külön helye van. Imádság, szüzesség s a szeretet a legnagyobb ajándék az Istennek.*¹⁴

Adatközlőnk elmesélte, hogy őt gyakran felkeresik a halottaik iránt érdeklődők is. Ő ilyenkor imádkozni kezd és látja, hogy milyen állapotban van az elhunyt, látja, hogy mennyországba vagy pokolba került-e, s ott milyen sorsa van. Legtöbbször búcsú alkalomával mennek hozzá és kéri tanácsait. Egy búcsú alkalomával rendszerint 4–6–8 asszonynak mondja el égi látomásait, közvetít az élők és a holtak világa között. Legtöbbször olyanok keresik meg, akiket szörnyű látomások kínoznak, mert adósnak

érik valami okból önmagukat (pl. mert nem tartották be a halottakkal kapcsolatos hagyományos előírásokat). Egy világháborúban elesett katona özvegyének elmondta, hogy férje a túlvilágon meztelenül van, s ruhát kell neki küldeni. Erre a férfi néhány ruhadarabját szétosztották a szegényebb emberek között „istenébe”. Jánó Ilona elmondta azt is, hogy égi látomása volt, s Jézus azt üzenté neki, hogy ezután érintéssel betegeket is meggyógyíthat. 1992-ben még nem érkezett el az a pillanat, amikor megkapta volna ezt az égi ajándékot.

1985-től intenzívebben kezdtem gyűjteni a klézsei Lőrinc Györgynétől. Ő jól olvasott és írt magyarul, rendszeresen részt vett az erdélyi tánc-háztalálkozókon, sokat utazott és sokan keresték fel moldvai lakásában. A hatalom emberei többször házkutatást tartottak nála, nyilvánosan megszégyenítették. Hodorog Luca viszonylag „felvilágosult” asszony volt. Mikor közelebbi kapcsolatba kerültem vele, elmondta, hogy neki is vannak látomásai. Egyszer nagy bánata volt és öngyilkos akart lenni. Akkor megjelent mellette Szűz Mária, és elkezdett vele beszélgetni egészen reggelig és megakadályozta végzetes lépésében. Egy másik látomása akkor volt, amikor egy karácsony este úgy elaludt, hogy lekéste az esti misét. Nagy lelkiismeret-furdalása volt, s hát akkor megjelent előtte Jézus Krisztus: *Jézus úgy vót, hogy haja itt kétfelé le vót fésűlve. Itt éppen elválasztva szépen a haja. Éppen fehérbe, úgy a lábáig, s ő meztüláb úgy. S egy fekete bájérvál felöltözve, úgy, itt le addig. Hajdonfejt, meztüláb. A szép fehér ruhába.*¹³

Lőrinc Györgyné Hodorog Luca kiemelte, hogy látomásainak kezdetén nagy fényesség vette körül, teste elzsibbadt, erőtlennek érezte magát. A falubeli lányok meg asszonyok őt is felkeresték klézsei otthonában kínzó látomásaikkal, álmaikkal, s magyarázatot, értelmezést vártak tőle. Hodorog Luca 1990 szeptemberében meghalt Budapesten. Azokban a hetekben falujában azt mesélték, hogy Luca néni udvarán napfelkelte előtt Jézus megjelent, s majd onnan elindult, s lassan lesétált a Szeretre. Ott megállt annak a partján, s megmosta arcát a folyó vizében, majd eltűnt hirtelen nyomtalanul.

Egy Székelyföldön élő 18 éves csángó leányka 1988-ban öngyilkosságot akart elkövetni. Éhezett, munkahelyén fizetést nem kapott. Életének azért akart véget vetni, mert nem fogadhatta el a hozzá igazán ragaszkodó székely fiú közeledését, mivel ő „kiválasztott” volt. Őt már korábban elígérték Jézus Krisztusnak. *Beteg vót akkor ő, ugye, el vót betegedve. O a földieket nem is látta. Elibe állott egy angyalka. Egy ulyan fehér koronecska vót a fején, éppen fejtér őtözetbe, s hívta vele. S akkor azt mondta, hogy ő nem tud menni vele, de majd élményen későbbben. Egy*

második évben még megbetegült, még ulyan betegségben esett. S akkor es csak ez az angyalka jött oda melléje. Akkor igazán nyújtotta a kezit. Még csak egy pici kellett lennie, hogy elvigye a mennybe, hogy ő megfogja a kezit, hogy elvigye a mennybe Jézushoz. Azt mondta: még eccer nyojtom a kezemet, akkor vizlek el.⁶

Moldvában arra is figyelhetünk, hogy egész falu is interiorizálhatott egy-egy látomást kollektív élményként. Példaként egy forrófalvi esetet említhetnénk. A falu fiataljai 1987-ben Székelyföldre készültek őszi idénymunkára, krumplit szedni. Mivel akkor kevés benzin volt, s a túlterhelt autó vezetője nem mert a főutakon menni, egy rövidebb erdei úton haladtak Csik felé. Az Úz völgyében belezuhantak egy mély szakadékba és a gyerekekkel meg fiatalokkal telezsúfolt autó utasai mind meghaltak. A 23 tizenéves gyermek tragédiája után a forrófalviak azt mesélték, hogy ők már a tragédiát megelőzően érezték a veszedelmet, mivel augusztustól a falu fölötti égboltot fekete zászló, bakacsin borította be. A temetés után, véleményük szerint, a fekete zászlók rögtön eltűntek az égről.

1990 tavaszán az északi csángó gyermekeket egy égi jelenés hozta lázba. Úgy vélték, hogy hajnaltájban a Jugán-széli fák hegyén Szűz Mária megjelenik és „megmutitódik” az érintetlen, tiszta gyermekeknek. Élményeiket a kislányok úgy magyarázták, hogy az ott megjelenő Mária alakját erősen nagy fény vette körül, feje fölött csillagok voltak, fején pedig korona csillogott.

Moldvai kutatásaink idején úgy tapasztaltuk, hogy a látomások időben ciklikusan sűrűsödnek. Az utóbbi ötven év alatt is pár olyan időpontot meg tudunk jelölni, amikor a víziók jóval nagyobb számban jelentkeztek. Adatközlőim vallomásaiból azt következtettük ki, hogy a második világháború előtt, különösen az 1942-44-es években Jézus és Mária nagyon sok moldvai templom ablaküvegén megjelent s valami nagy veszedelem eljövételét jelezte. Hasonló víziókról beszéltek a kollektivizálást megelőző periódussal kapcsolatban is. Tehát vizsgált területünkön 1958–62 között újból megsokasodtak a látomások. Személyes tapasztalataink azt mutatták, hogy a Ceaușescu bukását megelőző két évben, 1988–89-ben számtalan faluban szárnyra kapott a hír, hogy újból megjelent Jézus s előre jelezte a gyűlölt diktátor bukását, uralmának végét. Érdekes módon az 1989-es változások után, 1990 tavaszán újból megsaporodtak az égi látások, jelenések.

Úgy véljük, hogy ezekben a felsorolt periódusokban a közösségek, tömegek különleges helyzetben, lelkiállapotban voltak. Tele voltak bi-

zonytalansággal, szorongással, félelmekkel, és e feszültségeket éppen látomások segítségével vezették le, oldották fel és értelmezték.

Itt csak érdekességként említjük, hogy az 1991-es nagy moldvai árvizeket a csángó falvakban általában azzal indokolták, hogy a fejedelem (Ceaușescu) meggyilkolásának büntetésére küldte az Isten házaikra az árvizet, ahogy azt Szent Ferenc megjelentette egy külsőrekecsini asszonynak.

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy a látomások a moldvai csángóknál az élet szerves részét képezik, realitásként fogják fel. A látomások, víziók bizonyos egyensúlyi állapot megteremtését teszik lehetővé nemcsak személyek, hanem közösségek életében is.

Moldvai csángó falvakban általában mindenkinek van látomása egy transzcendens világról, mégis minden helységben meg tudtak nevezni olyan egyéneket, akiknek gyakrabban jelentkeznek vízióik. Ezeket a személyeket felkeresik, s álmaikat, látomásaikat, kínzó gondjaikat megosztják velük, s egyfajta helyzetértékelést és létértelmezést várnak el tőlük. Ezekről a személyektől egy kicsit félnek, egy kicsit idegenkednek, de közösségi szinten elfogadják szolgáltatásaikat. Ebben az idegenkedésben a hatalomnak is szerepe volt. A rendőrök 1989 előtt például nemcsak Hodorog Lucát, hanem Jánó Ilonát is meghurcolták különleges szolgáltatásaiért, tevékenységéért, magyarországi kapcsolataiért.

Látomásaik rendszerét alapjaiban meghatározza identitásuk és világszemléletük lényegét alkotó katolikus vallásuk. Látomásaikat bibliai jelképek segítségével azonosítják, értelmezik és mesélik el. A látó asszonyok kivételesen jól ismerik a Szentírást meg a szentekhez fűződő történeteket, legendákat. A katolikus vallás emblémáit szervesen kiegészítik kivételes érzékenységükkel és intuíciójukkal.

A moldvai látomásszövegek más ikonográfiai hátteret mutatnak, mint a magyar nyelvterület többi részén gyűjtött szövegek.¹⁷ Feltételezzük, hogy a moldvai ortodox templomok, kolostorok falán található festmények, freskók is hatást gyakorolhattak a csángók pokolleírásaira. Azt azonban ki kell emelnünk, hogy a csángó látomásszövegek mindenképpen nagyfokú vizualitást sugallnak. Úgy véljük, hogy a katolikus falvakban elterjedt színes vallásos ábrázolásoknak, képeknek, nyomatoknak, szobroknak szintén nagy szerepe lehetett e víziók megkomponálásában. Érdekes jövőendő feladatnak ígérkezik egy-egy moldvai látóasszony szövegeinek komplex, monografikus vizsgálata is. Ezt bizonyára az egyéni életpálya, a pszichoszociális háttér kontextusában kell elvégezni. A szélesebben elterjedt, több csángó faluban felbukkanó látomásszövegek esetében sort

kellene keríteni a variálódás vizsgálatára is. Eddigi adataink azt mutatják, hogy az egyszer megszületett és szövegben formát öltő látomás viszonylag változás nélkül reprodukálódik a szomszédos vagy távolabbi csángó és román falvakban. Ezt a folyamatot példázta a trunki rózsaillesítű, csodarejű kúttal kapcsolatos látomásszöveg is.

Trunkon egy beteg asszony hiába fordult orvoshoz, mivel súlyos betegségét senki sem tudta meggyógyítani. Egy éjszaka látomása volt. Megjelent előtte egy égi személy, és azt az utasítást kapta tőle, hogy a nemrég elhunyt Benedek orvos kertjében ássanak egy kutat, mert annak vize kivételes gyógyító hatással fog rendelkezni. Így is tettek, kutat ástak a kertben, s a felbuggyanó víznek hiedelmeik szerint rózsaillesítű volt. Abból merítettek, s hatására az asszony meggyógyult. Égi látomását és a vele történeteket elméselte szomszédainak. A rózsaillesítű kút víz kivételes erejéről, hatásáról szóló, tudósító látomásszöveg Moldvában viszonylag gyorsan elterjedt az 1980-as évek második felében. Az 1989-et megelőző években szinte minden felkeresett Szeret menti faluban ismerték a kút vizének kivételes gyógyító hatását, és a róla szóló hiedelemtörténet, víziótörténet viszonylag azonos formában bukkant fel Bákó megye falvaiban. Híre egészen a fővárosig, Bukarestig elterjedt, sőt Trunkot a reménykedő betegek erdélyi falvakból is felkeresték.¹⁸

Szakirodalom

- BÁLINT Sándor
1991 *Egy magyar szentember*. Orosz István önéletrajza. Szolnok.
- GACSÁLYI Gábor
1985 *A látomások szerepe a mai gyülekezeti életben*. In: *Vallási néprajz* 1. Bp. 260–272.
- HARSÁNYI István
1985 *Adalékok látomás-irodalmunk történetéhez*. In: *Vallási néprajz* 2. Bp. 190–217.
- JÁKI Sándor Teodóz
1991 *Csángó földi hét igaz történet*. In: *A Duna menti népek hagyományos műveltsége*. Bp. 655–662.
- KATONA Lajos
1912 *Túlvilági látomások kódexeinkben*. Irodalmi tanulmányok II. Bp. 101–125.
- MOLDOVÁN Domokos
1993 *„Ha megyek látomásba...”* (filmforgatókönyv 1984–85.) In: *„Megfogtala apóm szokor kezemtől...”* Budapest. 131–146.
- POZSONY Ferenc
1991 *Látomások a vallásos közösségek életében*. In: *Népi vallásosság a Kárpát medencében* I. Veszprém. 184–193.

SZIGETI Jenő – MOLNÁR Ambrus

1984

Református népi látomásirodalom a XVIII. században. Theológiai tanulmányok (Új folyam). Bp. 19. kötet.

Jegyzetek

1. Bálint 1991. 9.
2. Lészped 1983, saját gyűjtés.
3. Lészped 1983, saját gyűjtés.
4. Lészped 1983, saját gyűjtés.
5. Lészped 1983, saját gyűjtés.
6. Lészped 1991, Páczkán Éva gyűjtése.
7. Lészped 1991, Páczkán Éva gyűjtése.
8. Lészped 1991, Páczkán Éva gyűjtése.
9. Lészped 1992, saját gyűjtés.
10. Lészped 1992, saját gyűjtés.
11. Lészped 1992, saját gyűjtés.
12. Lészped 1992, saját gyűjtés.
13. Lészped 1992, saját gyűjtés.
14. Lészped 1991, Páczkán Éva gyűjtése.
15. Klézse 1988, saját gyűjtés.
16. Klézse 1988, saját gyűjtés, adatközlő Lőrincz Györgyné Hodorog Luca.
17. lásd Katona 1912. 101–125.; Szigeti – Molnár 1984. 19.; Harsányi 1985. 190–217.; Gacsályi 1985. 260–272.; Pozsony 1991. 184–193.
18. A látomástörténet hátterét Jaki Sándor Teodóz közleménye segít megvilágítani (1991. 655–662.). Ebben az írásban Teodóz atya bemutatja, hogy az elbeszélésben szereplő Benedek orvos tényleg létező, valóságos ember volt és Onyesten dolgozott. Benedek Mártont 1986-ban titokban felszentelték papnak. Ezt megtudták a politikai rendőrség tagjai, és kegyetlen módon halálra kínozták. Kedves adatközlőnk, Lőrinc Györgyné Hodorog Luca Kézdivásárhelyre is hozott a trunki vízből, és azzal népes csoport előtt egy nyugtalan, síró kisbabát megcsendesített, miután homlokára keresztet rajzolt a rózsaillatú vízzel.

Gazda Enikő – Benedek H. Erika

PUSZTINAIK CSÍKSOMLYÓI BÚCSÚJÁRÁSA 1993-BAN

Pusztina Bákó megyében, a Tázló folyó mentén helyezkedik el. A madéfalvi veszedelemkor települtek ide csíki székelyek. Eredetük-ről Domokos Pál Péter szerint még a közelmúltban is tanúskodott egy olyan főködtípus, amely a csíkiak viseletében lelhető fel. Nyelvjárásukban, szokásaikban, népviseletükben és teljes névrendszerükben a lészpediekkal rokoníthatók. A forrásmunkák a XIX. század végén 300 családról írnak, ma mintegy 2000 lakosa van. A falu lakosai ma is katolikusok, mindenki ért magyarul. A helyi román értelmiség azonban a magyarok ellen bujtogatja a falu népét, és sikerült is megosztania a közvéleményt. A helybeliek erről úgy nyilatkoznak, hogy két párt van. A két párt-ra szakadás oka nem tisztázott, egyesek egy magyarországi autóbusz bejövetelekor kirobbanó konfliktusban látják a pártosodás okát: *Jöttek vajegy autóbusz jól megrakodval, hoztak zenészeket, mindent. Beengedték, s mikor oda értek, oda, oda, ott a papok úgy felültették, a világot úgy felültették, hogy készek voltak, megüssenek. Készek voltak megüssenek. Még nem mertünk menni el misére es ... Na, mind a papok ültették fel, mind a papok! Megtudtuk, há, megtudtuk, hogy mind a papok. Kerestek embereket az öveikből, s felültették mind. Hatsátok el! Hatsátok el! Hatsátok el! Nem kell! S el es hajtották, meg es mondta a menyem, hogy nem lehet itten elétartás. Bákó es akarta.* (D. P. I.)

Pusztinában, mint minden csángó faluban, a vallási kötődés bizonyosfajta identitást is jelent. Katolikus hitükön keresztül kötődnek a nemzeti kultúrához, és ezáltal határolják el magukat a számukra másságot jelentő környezetüktől. Vallásos hitük mély, olyannyira, hogy életük menetét és teljes időbeosztásukat ez határozza meg, ez tagolja. *Aki az Istenbe bízik, meg nem csalatkozik. Amíg az Istenbe bízol, az segít meg a legjobban. Ha a misére el tudol menni... Nálunk szoktunk... Minden reggel elmenünk misére. Minden reggel elmenünk, hétközbe is, nem csak vasárnap. Vasárnap nem eppog dolgozunk, nálunk nem szoktunk. En láttam, Csíkszeredába kimentem, a lányomnak ott vót a munkahely, iskolában vót ottan... Kimentem, vasárnap kapáltak, én úgy csodálkoztam. Nálunk olyan kollektív vót, hogy mondjuk, olyan gazdaság, mi úgy mondjuk kollektív románysosan. De minket vasárnap sose tettek ki munkára. Nem mentünk.*

Az év vallási ünnepek által tagolt, ez teremt egy belső, mindenki által ismert és alkalmazott időszámítási rendszert. Az ünnepek között tartják

számon a búcsúkat is. Pusztina a környék megbecsült búcsújáró helye, a szomszédos falvakból sokan látogatják meg a Szent István védelme alatt álló templomot. A templombúcsúknál nagyobb jelentőséget tulajdonítanak az olyan kegyhelyeknek, amelyek esetleg többnapi járásra helyezkednek el. Ezek közé tartozik Csíksomlyó is.

Moldva-szerzte elterjedt a legenda, amely szerint a csíksomlyói Mária-szobor Barátból, egy moldvai faluból származik, onnan menekítették el Csíksomlyóra: *A szobor Barátból való, aszonták, s onnét indították, hogy elvigyék. El akarták vinni messzébb valamerre, de csak eddig Csíksomlyóig kivitték, s többet onné előbb nem tudták vinni. Hat ökröt tettek, mer akkor nem vót ennyi mesina. Mi úgy mondjuk, mesina, de ennyi busz, ennyi vanat, ennyi nem vót semmi, sem autó, semmi. Há ökrökvel húzták. Négy ökröt tettek, s hat ökröt tettek, s onné nem tudták többet megmozdítani. Somlyótól mer errébb nem tudták vinni, s akkor ott el kellett hagyják. S akkor aszonták, ott valami szent hely kell lejen, azért az egyért, onné előbb a Máriát nem tudták vinni. Akarták messzébb vinni... Így hallottam én es...* (L. K.)

Ennek a búcsúnak már hagyománya van, az idősebb nemzedék még emlékszik a nagyszülei csoportos, gyalogos búcsújárására. Abban az időben a búcsú vezetője a *deák* volt. A deákság intézménye egy csak Moldvára jellemző intézményrendszer volt. A *deák* szerepköre nagyrészt a mai kántoréval azonos, ő vezeti a búcsús csoportot, szervezi meg a zarándoklatokat, amelyekben kezdi az énekeket és az imákat. Ő az, aki irányítja a halott melletti virrasztást. A deák volt a templomon kívüli vallásos élet megszervezője és irányítója, magyar imádságok és énekek gyűjtője és terjesztője.

A moldvai magyarság kulturális életének szempontjából tehát sorsdöntő szerep jutott a deákoknak. *Anyám tátája tizenkétszer járt gyalog. Mikor indultak el? Nem tudhatom, mert akkor én meg kicsi leán vótam, édesanyám emlegette. Elindultak iginesen, a havasokon keresztül közel van, most a buzval kerülnek, iginesen tudták az ösvényt és az utat, s úgy közel vót, jártak gyalog. Amikor gyalog mentek, mentek keresztvel, máskor keresztvel ismét a faluból, Pusztinából keresztvel mentek egész Csíksomlyóra. Akkor vezette, mer tudtak imádkozni, volt nálunk is egy öregember, vót egy pusztinai, tudta a magyar könyvet csitilni is, imádkozni is, Pál Józsi Józsi vót.* (L. K.)

Lévén hogy a deákokat Csíksomlyón képezték, így érthető, hogy a búcsúsok figyelmét is előszeretettel irányították Csíksomlyó felé. Becze József, az egykori magyar tanító tájékoztatott arról, hogy ő – még magyar

tanító korában – összegyűjtötte a faluban a régi magyar énekeskönyveket és több kézirásos dokumentumot, és ezeket beadta a bákói archívumba. Ezekről azóta sem lehet semmit tudni, de még az esetleg a faluban maradt példányokra sem sikerült rábukkannunk.

A román hatóságok sohasem nézték jó szemmel a somlyói búcsúra induló csoportokat. Az első engedélyezett csoportos búcsújárásra 1922-ben került sor, ez mind intenzívebbé vált a háborúk közötti időszakban. A legnagyobb búcsúra 1948-ban került sor, ekkor a csángók útiköltségének felét a Magyar Népi Szövetség állta. Ekkor Bákóból különvonatot indítottak a búcsúsoknak. 1949 után, miután Márton Áront letartóztatták, a moldvai csángók gyalogos búcsújárása is egyre lehetetlenebbé vált. A hegyen átjövöket a hatóságok igazoltatták, megverték, megfélemlítették, így akarták meggátolni a további zarándoklatokat. A szocializmus vallásellenessége a csángók kegyhelylátogatására is rányomta bélyegét, csak kis csoportokba verődve, lehetőleg minden feltűnést elkerülve szivárogtak be Csíksomlyóra. *Egyedül is összetaláltunk, mentek húsz-harminc-negyvenen; vót, hogy száz es vót a faluból. A másikkokhoz bévegyültünk és mentünk osztán.* (L. K.) *Ötön, haton, heten, tízen es vótunk. Nem mentünk innen ilyen ízével, keresztvel, hogy mondják ... Há nem mentünk, csak így buzval. Mentek buzval, mentek tréval. [...] Innet Moinestről osztán vetük a trént. Vezető nem volt senki, csak ő maga. Ő szegény ha látta, hogy megy a világ, ő es ment.* (T. E. és G. GY.)

Szervezett búcsújárásra hosszú szünet után csak két esztendeje került sor. *Én csak buzval jártam, vonatval, egyedül. Csoportval nem régen mentek Pusztinárol, most a tavaly buszt fogadtunk, mentünk csoportba.* (L. K.)

Előkészületek

Míg a más búcsúkra menéskor a pap áldását adja az indulókra, Csíksomlyóra a közelmúltig mindenki úgy ment el, ahogy tudott, szomszédainak, ismerőseinek sem szólva a készülődésről. Így a közvetlen előkészületekről csak mostanság lehet tudomást szerezni, amikor félig hivatalosan, tömegesen is szerveznek "kiruccanásokat". Somlyó messze van, így több napra kell felkészülni. Míg erdélyi falvakban az a legfontosabb előkészület, hogy elegendő ételmet, pénzt, kényelmes – utazásra vagy zarándoklásra is alkalmas – ruházatot teremtsenek elő, a pusztinaiaiknál nem ezek a szempontok a dominánsak. Somlyón kerülnek először olyan tudathasadásos állapotba, hogy nem tudnak saját anyanyelvükön énekelni, imádkozni.

Bár az idősebb korosztály még emlékszik olyan szövegekre és dal-
lamokra, amelyeket otthon a deáktól tanult, ezek nem mindig egyeznek
meg a mostani, kanonizált ima- és énekszövegekkel. Pontosan emiatt már
a búcsú előtti héten összegyűltek, hogy a legfontosabb énekeket együtt
megtanulják. Az összejövetelekre a szervezőnek is tekinthető Eröss József
bolthelyiségében került sor. Itt gyűlt össze hét-nyolc asszony, a tanító és a
bolt tulajdonosa. (Eröss Mátyásné, Szűcs Tinka, Bartos Katalin, Barta
Ilona, Mátyás Mária, Becze József – a tanító, Eröss József – a szervező.)
*Nálunk nem úgy van, mint a magyaroknál, hogy a férfiak is énekelnek,
nálunk a férfiak szégyellnek énekelni. Másoknál az imádkozás nem szé-
gyen, énekelnek a leányok es, legények es. A leányok nálunk is énekelnek.
Ott látom, ott kifele Csíksomlyón, ott mindenki énekel, úgy tudják, mint a
Miatyánkot ahogy tudják, mindent.* (L. K.)

A tanító és a bolttulajdonos főként a szervezői teendőket látják el, az
énektanulás is az ő segédeszközeikkel és irányításuk alatt folyik. Az
énektanuláshoz fénymásolt, nyomtatott szövegeket használnak, ezeket az
előző esztendőben szerezték be a csíksomlyói búcsúban. Másik segédeszkö-
zük a kazettás magnó, amelyről visszahallgatják és ellenőrzik az eléne-
kelt dallamok hitelességét. Az énektanulás szüneteiben róluk készült vi-
deofelvételeket néznek az Eröss József videóján. Közben söröspoharak
mellett a látottakat kommentálják szakértői szemmel. A látott személyek
kapcsán felidézik az eseményt, amelyről a film készült, és élménytörténe-
teket mesélnek a szereplőkről. Barta Ilona felidézi egyik régi emléket: Pál
Józsi Józsiival, a régi deákkal volt együtt a búcsún, ott megbeszélték, hogy
jövőre is együtt mennek. Az öreg még abban az évben meghalt, és az Ilo-
na néni álmában megjelent:

- *Há maga meg mit csinál?*
- *Ne azt mondd, azt mondd, hogy miért nem jöttél el Somlyóra, mikor
annak milyen nagy érdeme vagyon?*

Ezeknek az embereknek a tudatuk mélyéig hatnak, de talán még a tu-
datalattjukba is befészkelik magukat a vallásos képzetek, és ezek a legel-
lenőrizetlenebb pillanataikban törnek a felszínre. Itt az álomnak különle-
ges funkciója van, s ennek az álomnak annál is inkább, mivel a megjelenő
személy már halott, egy másik világ titkaiba beavatott, aki megerősítheti
az addigi elképzeléseiket a búcsú "érdemeiről".

A szervezési munkákat Eröss József végezte az elmúlt két esztendőben.
Az ő elmondása szerint a szervezés "sok bajjal jár, kell beszélges a néppel." Ez
ebben a faluban elég hálátlan feladat, hiszen a két pártra szakadt lakosságtól a
legváratlanabb reakciókra számíthat. Hosszú időn

keresztül két párhuzamos szervezés működött a faluban, a román párt külön készült a búcsúra. A szervezési munkában az első feladat a kocsi bérlése. Ez a feladat sem könnyű, hiszen a másik párt esetében is ezért fulladt kudarcba a vállalkozás. Végül is csak az Eröss József vezette magyar párt indulhatott útnak. *Beszélgettem a soferokkal, sefokkal, vezetőikkel, amelyek tudott még kocsit. Bákóban is beszéltem, itt Moinesten is. Aztán sofer is került, ennyi nép került, ennyi nép jött ki. Busz nem lett volna Bákóból, dupla árba került vóna. Mondtam, ennyi a pénz, kicsibe ennyi belefér. – Ha akartok, mentek kocsival! – Most nincsen kocsi, az a baj. Nincsen többet értéke a pénznek.* (E. J.)

A problémát nemcsak a kocsi megszerzése jelentette, hanem a pénz összegyűjtése is. A 2000 lejes összeget mindenki soknak tartotta. A pénz különböző termékek eladásából állították elő. Régebben ez az összeg jelképes volt, 20–30–40–50 lej, később 150, *nem volt drága akkor, mint most.* Olyanok is voltak, akik a szervezőt bírálták a magas összeg miatt, úgy tartották, hogy ő a pénz egy részét magának elveszi.

A pusztinai ember különleges gondot fordít a lelki tisztaságára (naponta misét hallgatnak, többször végigimádkozzák az olvasót). Csíksomlyóra szombat hajnalban indulnak, péntek az egész év folyamán böjt-nap, ekkor húst és zsíros ételt nem szabad fogyasztani. Az ehető ételek közé sorolták a ptyókát, paszulyt, tejet, tojást. A gyalogos búcsújárások idején az indulás napja péntek volt, ekkor csak indulás előtt étkeztek. A búcsúba indulás előtt szigorú kötelezettség a gyónás. *Ej, hát mikor elmennek, örökké igen. Akkor, amikor kimenünk, gyónunk, s akkor egy nap, két nap, amíg jöttünk, még megcsalattunk.* (L. K.) Akik nem tudnak elmenni, azok is valamilyen formában készültek a búcsúra, utánaérdeklődtek, hogy az ismerősök közül kik mennek, és rájuk bízták a Máriának szánt pénzt és a Mária-szobor megérintésére (*érintőzés*) szánt tárgyat. Ugyancsak a búcsút megelőzően került sor a viselkedésre vonatkozó útmutatások megbeszélésére. *Minket is tanítottak a régi fehérnépek, hogy nem jó visszaneéz es, csak előrefelé nézz, vissza ne tekintél. Akkor lenne érdemes, de nem tudod megállni, s ottan kimész, annak van érdeme, a Jézus hágója, amelyik egyenesen kivan, s a keresztfák ahol vannak; de nem tudod megállni, meg másszor visszatekintel, s akkor ottan kimész, annak van érdeme.* (L. K.)

Búcsúba indulás előtt igyekeztek a házat, az udvart stb. kitakarítani, rendbe tenni. A házat, a ház körüli teret, az állatokat a közvetlen szomszédságra hagyták. Sok esetben csak a szabadon engedett kutya volt az, ami a házra és a jószágra vigyázott. *Én semmi izét nem ismertem, hogy*

kicsid legyen valami. Másnak kicsid pisenjei voltak, csürkék... Itt hagy-tam mindent az Isten számára. Két nap nem vesz el semmi. (L. K.)

A sütés-főzéshez nem kapcsolódnak különleges szabályok, mindenki a számára leghozzáférhetőbbnek tűnő ételeket készítette el. Erre főként péntek este került sor. Ez természetesen az asszonyok feladata volt; a legtöbbet húst sütöttek (szárnyast), tojást főztek, zöldséget készítettek elő (retek, zöldhagyma), valamint különböző olajban sült keltszűcsakat sütöttek.

Pusztinában nem készítettek csak a búcsúban használatos ruhákat, a meglevő népviseletben mentek erre a zárandókútra is. A nők hímzett vállú és ujjú vászoninget vettek fel. A régebbi típusú *alarendes* és *nyekeszitos* (ferdén csikozott ingtípus) mellett egyre nagyobb szerep jut a *kovorosnak* (szőnyegszerűen dús összefüggő mintázatú ing), valamint a *buzsorosnak* (rózsás, illetve nagyobb virágos díszítésű). Az ingnek a legtöbb esetben *pendely* része is volt. A pendelyre fölül egy *katrincának* nevezett lepel-szoknyát borítottak, ez többnyire Moldva-szerre azonos, gyapjuszövetből készült, színvilága sötét tónusú. (Széles fekete és keskeny bordó, erős rózsaszín és fehér csíkok váltakoztak.) A fiatalabbakat többnyire *fótában* lehetett látni (ez vékonyabb anyagból készült, színvilága minden esetben fekete és erős rózsaszín; a katrincától abban is eltér, hogy csikozása víz-szintes és az alja rojtozott). Mind a katrincát, mind a fótát a derekukon többször körbetekert gyapjúból készült szövött övvel erősítették fel, ezt a csíkos övet *bernyócnak* nevezik. A fejükre kendőt tettek, mindenkinek amilyen volt. *Szabadon nem voltak, mint Krisztus nem.* (G. GY.) Voltak, akik *oláhosan*, polgári öltözékben mentek a búcsúba.

A férfiak már nem ragaszkodnak annyira a hagyományos csángó népviselethez, ők mindannyian polgári öltözékben indultak, csak a búcsú helyszínén öltözték fel néhányan a hosszú fehér szövetingből, testhez álló, fehér gyapjuszövetből készült nadrágból, az asszonyokénál vastagabb, de ahhoz hasonló szövött gyapjú övből, bolti cipőből és kis fekete kalapból álló népviseletet.

A búcsún a gyerekek közül csak a kislányok vettek részt, ők a méretüknek megfelelő népviseletben jelentek meg. Ajándékokat készítettek elő Máriának is. A legtöbbet pénzt vittek, de akadtak olyanok is, akik gyer-tyát és virágot. *Pénzt igen, vittünk; hogyne a Máriánál is, a Krisztusnál is. Az ótárt megkerültük, mennyit akarsz, annyit vetsz, amennyit vetsz, többet érsz vele. Mária tiszteletire, segélyekre, adjon egészséget, ezt adjon, azt adjon, amit gondolsz magadban.* (L. K.) Ezekon kívül már csak az

érintőzésre szánt tárgyakat készítették elő, ami bármilyen ruhadarab lehetett. Offereket, írott táblácskákat nem visznek magukkal.

Indulás

Az indulást szombatra, hajnali négy órára tervezték. Gyülekezőhelyül a templom előtti teret választották, akárcsak más búcsú esetében. Az áldásosztás elmaradt, mivel a papok most sem szorgalmazzák a somlyói búcsúra való menést. Az útszéli padon üldögélve várták az autó megérkezését. Ennek ellenére, hogy a sofőr helybéli volt, félórás késéssel sikerült csak elindulni. A gyalogos zarándokok idején a keresztet és a zászlókat a templomban tárolták, és az indulás előtt onnan vették magukhoz őket. Mióta ezek a zarándokok megszűntek, azóta ezeket a kellékeket a somlyói búcsúra való indulás előtt már nem veszik magukhoz. A templomot ilyenkor ki sem nyitják, hiszen a papok most sem szorgalmazzák az erdélyi búcsújárásokat. Fogadalomtételekről nincs tudomásunk, ők többnyire vallásos indokokból és a vallási élmény megéléséért mennek a kegyhelyre. Ugyanakkor ez a nemzeti kultúrához való kötődés egyetlen formája számukra.

Szombat reggel 4 óra 30 perckor megérkezett a munkásszállító autó. A búcsún főleg középkorú nők vettek részt, de kisebb arányban férfiak és fiatalok is képviseltették magukat. Csak néhány munkába induló kerékpáros férfi köszöntötte őket. A felszállás sorrendjében nem volt megfigyelhető semmilyen szabályosság. Az autóban sem érvényesült semmilyen különleges ülésrend. A búcsúsók közül szinte mindenkinek volt csomagja. Börtáskákban, különböző anyagokból készült szatyrokban és a népviseletet kiegészítő csángó tarisznában szállították a két napra szükséges élelmet, innivalót (vizet, alkoholt), ruhákat, pokrócokat, takarókat. Felszállás után a csomagokat mindenki a maga ülése alá tette, illetve a tarisznákat egyesek a fogózkodó rúdra kötötték vagy akasztották.

Út Csíksomlyóra

Közvetlenül az elinduláskor keresztet vetettek, és Mária segítségét kérték (*Segíts meg minket, Mária!*). Ezt követően rögtön olvasómondásba kezdtek. Az olvasót az egyik idős férfi magában kezdte imádkozni, ezután László Katalin kezdeményezésére és előimádkozására az egész csoport bekapcsolódott. A pünkösdi időben szokásos dicsőséges olvasót mondták magyarul. Az olvasómondás végén a Dicsőség szövege a következő volt:

Patriárkák, próféták, mártírok, apostolok s mind az egész szentek, nyérétek meg nekünk a mennyet, így dicsőségiben. A dicsőség az Atyának, a Fiúnak, a Szentlélek Úristennek a nevébe, miképpen kezdetben való most és mindörökkön örökké, Amen.

Az olvasó elmondása után kötetlen beszélgetésbe kezdtek. A kommunikáció öncélú volt, többnyire csupán azért beszélgettek, hogy a kínos hallgatást feloldják. Kezdetben inkább az eddigi somlyói búcsúkról mondtak élménybeszámolókat, utána pletykaszerű történetek következtek a falubeli emberekről, a gazdasági helyzet romlásáról (öngyilkosság, gyilkosság, a pénz elértéktelenedése).

Időközben megérkeztek Mojnestre, ahol felvettek egy pusztinai születésű asszonyt. Kesőbb a hangulat egyre oldottabbá vált, olyannyira, hogy egy üveg bor is előkerült és körbejárt. Kérdésünkre, hogy szabad-e alkoholt fogyasztani a búcsúban, a következő választ kaptuk: *Igen, igen, igen... Ha vittél egy kicsit, úgy egy pohárral, kettővel, há. Csak ne részegedj meg, tudjad, hogy mit csinálsz.* (L. K.)

Útközben volt még egy állomásunk, egy forrásnál, ahol vízzel töltötték meg az üvegeiket. Az utat még egy helyen megszakították, amikor a hegyen gyalog átjövő gyimesi búcsúsok átvágtak az útesten. Ekkor a kocsiból csak néhány férfi szállt ki, az asszonyok az ablakba tolulva követték és kommentálták az eseményeket.

Az olvasót útközben kétszer mondták el: egyszer közvetlenül indulás után, másodszer pedig amikor már egészen közel voltak az úticéljukhoz. Ezenkívül még gyakorolták az énekeket is (*Szűz Mária mennynek gyöngye, Angyaloknak királynéja, Édesanyám hozzád jöttünk, Van egy égi anyám nékem, Jöjj el, jöjj el*). Ezeket az énekeket a közös összejövetelen tanulták még Pusztinában. Mivel Dani Péter Ilona, a *Máriát dicsérni hívek jöjjetek* c. ének ismerője nem volt az autón, megkértek minket, hogy játsszuk nekik vissza a felvételt. Ami eltérésnek számít az előzőhöz képest, az az, hogy az előimádkozó asszony az olvasó elmondása után archaikus imákba kezdett: Mennyeknek örömanya, Koronámnak három ága.

Megérkezés Csobotfalvára

A pusztinaiak első megállója a Csíksomlyó közelében levő Csobotfalva volt. A Szent Péter-templom mellé május 29-én reggel 7 óra 37 perckor érkeztek meg. Megérkezéskor *imádkozunk, egyebet nem csi-*

nálunk. Mikor a templomot meglátjuk, s odaérünk, imádkozunk. Elmondunk egy Miatyánkot. Hálát adunk az Istennek:

– Edes Máriám, hála neked, hogy megsegítettél, hogy kiértünk, segélj meg vissza es!

Ennyit. Mindenki magába imádkozik. Ha lenne ki vezesse... Mindenki magának, ki mit tud, azt mondja. Vannak szép énekei a Máriának, fujták, hogy Nem vagyunk árvák, Mennynek gyöngye..., de nem tudom őkot, nem tudok írást, de mikor a többi énekl, én es tudom. (L. K.)

Miután elhagytuk az autót, mindenki letelepedett a földre leterített pokrócokra, hogy elfogyassa a reggelijét. Voltak, akik a kereszt tövébe ültek, mások a templom mögötti füves területet vették birtokba. A kb. negyven emberből álló csoport öt kisebb csoportra tagolódott. A terítékre kerülő ételek a következők voltak; kenyér (*kenyeret örökké vittünk. Nem vói olyan étel, amit nem szabadott vinni. Ki mit akart, azt vitt, abba nem vegyültek bele* – L. K.), túró, tojás, sült hús, retek, zöldhagyma, olajban sült kelt tészták. Ezekből meg-megkínálgatták egymást. Időközben a csoporthoz csatlakoztak a Csíkba, Brassóba kiszakadt pusztinai fiatalok. Csíksomlyó számukra nemcsak lelki megtisztulást jelentett, hanem egyben szeretteikkel való találkozási lehetőséget is. Olyanok is voltak, akik az erdélyi városokban tanuló gyermekeiket láthatták viszont. Az étkezés befejezése után a csomagokba visszakerültek az ételek, és kikerültek onnan az otthonról hozott ruhadarabok. A nők egy része felvonult az autóba, átöltözni, mások a férfiak és a gyermekek öltözködésében segédkeztek. A nők főként az ingeiket cserélték le. A legtöbben levették a kötött holmikat, hogy a különböző ingtípusok valamelyikét öltse magukra. A férfiak teljes öltözéke megváltozott. A nők és a kislányok nyakába több réteg különböző színű gyöngysor került. Az étkezés és az öltözködés befejezése után a csomagokat a kocsiba tették, a kocsit bezárták és sorba állva, énekszó mellett bevonultak a csobotfalvi templomba. A mise kilenckor kezdődött. A pap külön köszöntötte a *moldvai testvéreket*, közben különböző búcsús zászlókat hoztak be, köztük a moldvai magyarok háromágú lobogóját is. Ezt Eröss József, Becze József és még egy harmadik férfi hozta ki (a lobogó harmadik rúdját a búcsú egész ideje alatt felváltva vitték a férfiak). A mise befejeztével a pap felkérte a moldvai csángókat, hogy énekeljenek el egy szentes éneket. A *Van egy égi anyám nekem* címűt énekelték el. Végül a Csíkszeredában tanuló csángó gyermekek a Csángó himnusz el-énekelésével köszöntötték a moldvaiakat. Ezután a pap útmutatásai szerint menetbe szerveződtek; a somlyói és a csomortáni kereszt után sorakoztak fel a csángók. A moldvai kereszt után (melyet a kalagori lányok vittek), a

hármás lobogó következett. Ezt követték a férfiak, utánuk a Szűz Anya szobrát szállították, mögöttük a gyermekek és leghátul az asszonyok és lányok zárták a sort. Több pap kíséretében így érkeztek meg a csíksomlyói templom terére.

Jelenlét a kegyhelyen

A különböző kereszthalják érkezési sorrendben vonultak be a csíksomlyói templomba. Miután ott énekelve tettek egy kört, a templomot elhagyták és a többi kereszthaljához csatlakozva elindultak ki a Kis-Somlyó hegyén álló Salvator kápolna felé. A szembejövő keresztek a hármás lobogó egyszeri meghajtásával köszöntötték. A hegyoldalban a búcsús menetet nyirfaágárusok és rimánkodó koldusok fogadták. Amikor a Salvator kápolnához értek, háromszor meghajtották a hármás lobogót. Ez volt mind a templomok, mind a kápolnák köszöntésének módja. Ezután minden kereszthalja beállt a számára frott táblával kijelölt helyre. Voltak, akik itt letelepedve pihenték ki az út fáradalmait, mások a hegyoldalban kínálózó gyónási lehetőségeket használták ki. Többen ekkor mentek ol-tárt kerülni: *Térgyen megkerüljük, van egy ótáracska, csak a hátuknál és előtte, térgyen hátul mensz, de alig tudod megkerülni, akkoracska csak, s túl kijössz. S Krisztus ki van nyújtva ottan [...] Azt mondják, megbocsájt, amikor ki tudsz menni, a bűnjeidről.* (L. K.) *Azt mondták, hogy megbocsájtja Isten a bűnjeinket, háromszor ha keresztülmegyünk. Közben imádkoztunk, az Üdvözlégyet, Miatyánkot.* (M. M.)

Az egy órákor kezdődő, hagyományos déli nagymise után került sor a tulajdonképpeni körmenetre. A sorrend itt ismét a hagyományos volt: Gyergyóalfalu, Csíkszentdomokos, a papság, az alsíki falvak, Nyárádmente, Sóvidék, Udvarhely környéke, Marosmente, Háromszék, Brassó és környéke, gyimesi csángók, moldvai csángók. A körmenet hagyományos sorrendjéről semmit sem tudnak, s azt, hogy a csángók a legutolsó helyen állnak, igazságtalanságnak, sérelemnek tartják. Erről egy adatközlőnk így nyilatkozott: *Nem tesznek elől, mert nem akarnak ők elől tenni, mer örökké alább nyomtuk a földet mi. A románok mocskoltak, mer aszonták: esti bozgor (hazátlan vagy), úgy mondták, mer magyar vagy, a magyar meg mind csak izé, mer ezek az ottvaló magyarok jobban tudnak, ezek a somlyóiak, magyarul, mint mi, s akkor ők mind csak előbb vannak, közelebb vannak, s akkor münköt mind csak alább hagynak, örökké alább nyomjuk a földet, mint más...* (L. K.)

A csángó kereszt csak két esztendeje létezik, addig a búcsúra érkező moldvaiak olyan helyre álltak, ahol népviseletes sorstársaikat látták. Így látszik, hogy valamilyen rend kezd kialakulni a moldvai keresztlen belül is, mert a keresztet az elmúlt esztendőben is a kalagori lányok vitték, s a hármast lobogót a pusztinai férfiak. Ennek vivői közt akkor is ott volt Eröss József, társai Szék Demeter és a külföldre távozott Eröss Mátyás voltak. Ez utóbbi csak azért jött haza, hogy részt vehessen a csíksomlyói búcsún. A moldvai csángók csoportjában a pusztinaiak voltak a legtöbben. Pusztina mintegy 2000 fős lakosságából egy kb. 40-es létszámú csoport képviselte a falut. A kocsival érkezőkön kívül többen érkeztek vonattal és egyéb járművekkel, ezek is a moldvai csoporthoz csatlakoztak.

A körmenet után csoportosan kimentek a csobotfalvi templomnál levő kocsihoz, ott ismét étkeztek, majd később az este hét órakor kezdődő csángó miséig a fűbe lepihentek. Az évés körülményeiről a következőket mesélték még nekünk: *Ott ebédeltünk a templomba. Máccor osztán, mikor a nagymise kifogyott szombaton is így egy órakor, vagy vasárnap es, akkor mentünk oda a borvízre arra a piacra, letelepedtünk, s ettünk ottan. Máccor úgy este ha megéhesedtünk, ott a templomban és ettünk, nem mondom. Nálunk itthon mikor mondjuk, akkor kacagtak, hogy templomban esztek? Ettünk há, ott úgy van.* (L. K.) Az ételt soha nem szenteltették meg (csak a húsvéti tojás megszenteléséről tudnak). Az éjszaka egy részét a templomban töltötték, más részét pedig a szabadban, tűz mellett.

Vasárnap

A vasárnapot a hagyományos napbanézéssel kezdték. Ebben az évben is akadtak olyanok, akik látni vélték a Szentlelket, illetve olyanok, akik kételkedtek ebben. *Azt mondják mikor énekelik Somlyón, Jöjj el Szentlélek Isten, mert a Szentlélek eljő.* (G. GY.)

Nem a Hódba jelent meg, hanem az áldott Napba, abba jelent meg, abba. Olyan formába jelent meg hamarabb, úgy jelent meg, mint egy galambacska; mint galambacska elé es, vissza és benne, elé és vissza és benne, s aztán elváltozott, s elváltozott kékbe, sárigba, lilába, zödbbe, szép vót. Azt meglássa az, aki imádkozik és hisz a Jó Istenbe. Azért erőst kellett imádkozni, erőst, erőst, hogy az Úr aztat megadja, erőst kell imádkozni, hogy meglásd. A Jó Isten nem vesz el egyet és a kegyébe, aki őerte nem csinál. Vót nekem egy jó ismerős asszonyom, úgy hitták, Dani Istáné, ketten a fejünket összetettük, örökké mondta nekem:

– Magad látod-e?

– Én látom. Hát te látod-e?

– Látom én es.

Azért imádkoztunk, hogy meglássuk. [...] De milyen szép vót legutójára, jaj nem is lehet elmondani, erőst szép vót. (S. I.)

...azt mondták, de én azt nem hiszem, soha nem láttam, én is akkora bűnös nem lehetek, hogy kiár (éppen) ne lássam meg, de hát az nem az, amikor az áldott nap jön fel, akkor a sugárja tetszik és ott valami mozog, de nem lehetett a Szentlélek. Mán én is úgy teszek, mint azok a hitetlenyek. Eleget imádkozom, én a Rózsafüzért este, regvel elimádkozom, de én nem láttam soha. Hát hogyne, mikor az áldott Nap bújik fel, másszor köd van, másszor izé van, tetszik ottan, valamit látsz, azt mondták, olyan, mint egy galambacska, de én nem láttam sua. Huszonkétszer jártam ott. Mit mondjak? Hazudjam azt, hogy láttam? De én nem láttam. Sokan mondják, egyszer egy nálunk vót, vótak így az üvegszemek, az ablaknak a szemjei, mert az nem tiszta vót, sárgák, kékkel, zóddel. Ne a Boldogságos Szűz Mária tetszik, az üvegszemeken mutatódott. Én odamentem, semmit se láttam, csak nem vót tiszta az üveg. Mások más faluba mentek, Câmpeni-be, egy román faluba; jaj, ne, a boldogságos Szűz Mária megtetszett az ablakon!

– Menjetek el, hagyjatok békém!

– Ne, ne, ne, nem lássa?

Hát mit lássak, kékkel vót, sárgával, zóddel, lehet mer nem tiszta az üvegszem; az vót ott, nem a boldogságos Szűz Mária. Hát ez vót. Én nem láttam. (L. K.) Hát ahányszor eljártam, mindig láttam. Igen. (T. E.)

A napbanezés rituális mozzanatát egyesek a csángó nap- és holdkultusszal hozzák kapcsolatba.

Nemcsak a templom és a szobor bír különleges "varázserővel", hanem minden megszentelt hely, így a Kis-Somlyó oldala, ezen belül különösen a *Jézus hágója* is. Ide járnak ki a legtöbben gyógynövényeket gyűjteni. Az itt szedett *burjánok* megsokszorozódott gyógy- és mágikus erővel bírnak, egyrészt a bennük levő hatóanyagokból, másrészt az áldás gyógyító és bajelhárító hatásából adódóan. Csíksomlyó jótékony hatásáról főként ezek a növények, valamint más tárgyak (búcsúfia, érintőzött tárgyak stb.) a legkézzelfoghatóbb bizonyítékok. A gyógynövénygyűjtésre a napbanézést követően, a vasárnapi mise előtt kerül sor. A gyűjtött növények skálája széles, egyesek szerint minden növény jó valamire. *"Mindenből tettek, szedtek mindenből. Mondták, Jézusé a keresztfán. (G. Gy.)* A leggyakrabban gyűjtött növények a következők: gyertya gyökerű fű, tener burján, amely más megnevezések szerint ötujjú burján vagy Mária tenere,

reszponz, fenyőrügy, valamint a hagyományos nyírfa vagy mogyorófaág. Ezeket a növényeket a legkülönbözőbb célokra használják fel. Gyógyszerként emberek és állatok gyógyítására alkalmazzák. A hatóanyagok kivonására különböző eljárásokat használnak: főzetet készítenek (forrázással vagy főzéssel), alkoholos kivonatokat (esszenciákat), szirupot állítanak elő, valamint megszáritják, hogy megfűstölődjenek vele. A növények gyógyhatását használták valódi betegségek gyógyítására is ("sárgtság", májbetegségek, különböző fájdalmaik ellen), valamint betegségként felfogott pszichikai jelenségek megszüntetésére (ijedtség, félelem, szorongás). A növények gyógyszerként való felhasználásáról a következőket tudtuk meg: *Kimentünk ottan, Krisztusnak a hágóján, aztán megláttuk a izét, egyfajta izék vótak, gyükerek, úgy mondtuk, hogy gyertya gyükerek, sárigságtól valók, értettétek-e?*

A sárigságtól való, akinek a mejje alatt terü van. S akkor itten belétördeltük abba az üvegbe, abba a szenteltvízbe, amelyeket hoztunk Somolyóról. Hoztuk azt a gyükeret, beletördeltük, s azt ittuk meg, úgy, hogy egy kicsit megéledett, na egy kicsit megsárgította a levelet, akkor vettünk egy pohárt, csináltunk pohárt, s meggyógyultunk mik es. (Sz. K.) Szoktunk hozni virágokat, van az az öt ujjú burján, mi úgy mondjuk, öt levele van, s azt es szoktunk hozni. Aztat azt mondják, megfőződ, jó szűtől, s hoztam én is. Nyírfaágot hoztam még, olyan ágat, meg a Máriát megtörültük vele, haza hoztuk, mondták, hogy jó ijedtségtül. Berakjuk bent a házba egy tiszta helyre, oszt amikor vaj egyszer beteg vagy, megfűstölődöl vele, úgy szoktuk, há. S akkor más apró virágokat es, úgy mondjuk, onnan a kaszálóból is szedtük, a Máriát megtörültük, s hazahoztuk. S akár mindenki csinálja ezt, mások is, nem csak a pusztinaiak; megkenődünk vele. (L. K.)

Megfűstölni olyan ződ ágat, mindenhol elmentek. Ha ez a burján vót, s a másik es vót, mindenből. Minden burjánkából. Jézus keresztfájától mindenből. Azt mondták, ha vaj egy beteg szédül, vaj el van a feje izélve, akkor tettek a tüzet, s akkor a ruhát így, s akkor abból fűstöltek. (G. Gy.) Sárig gyükerü jó orvosságnak, becsinálod vízbe, pálinkába, borba is be lehet csinálni. Jó akármilyen egészségre, sárigságtól való, ha besárgul a szemed, mindened, akkor azt ha becsinálod, akkor az jó mindentül. Gyűjtögettünk, szedtünk fenyőt izének, mondja na, sziropnak. (E. J) Más alkalmazási módok is ismeretesek, nemcsak a gyógyszerként való felhasználás: a mágikus eljárások. Ezek között tartjuk számon a nem valódi betegségekre irányuló gyógymódokat, az időjárás-varázslásokat, valamint az állatok termékenységet elősegítő cselekvéseket. Nem valódi betegségnek nevezzük az általuk betegségként felfogott pszichikai tüneteket (ijedtség,

félelem, szorongás), valamint a hiedelmekre épülő elváltozásokat, mint például igézés, rontás. Ijedtség esetén a megszáritott növényekkel "megfüstölődnek". Az igézés már bonyolultabb gyógyítási rendszert igényel. Ebben a rendszerben a gyógynövényeken kívül más elemek is megjelennek: alkalmazzák a szenes vizet és ezzel párhuzamosan a különböző textémákat (ráolvasásokat, imákat). Ilyenkor a gyógyítási eljárás rituális színezetűvé válik, ebben a népi praktikában egymás mellé kerülnek valláson kívüli, valamint keresztény elemek (l. a függelék 18 sz. ráolvasása).

Vannak olyan esetek is, amikor valódi betegségek gyógyításához is textémák kötődnek, pl. egyfajta kelés, a "pokolszökés" esetében (l. 22 sz. ráolvasás). Mágikus eljárások az időjárás-varázslások is. Ezek általában a rossz idő (szélvész, "ziar", jégverés) elhárítására irányulnak. A rossz idő okozójának a sátánt, sárkányt, valamint az Erdély-szerte ismert, de a moldvai hiedelemtudásban ritkán előforduló "taraboncás deák"-ot tartják. Ezeket megfelelő ráolvasásokkal és tevékenységekkel (gyertyagyújtás, szentelt növények tűzbe dobása) sok esetben távol lehet tartani. A ráolvasások fontos szereplője Szent Margit asszony, aki azonban csak a keresztény legendák elemeinek segítségével képes úrrá lenni a gonoszon. A másik hiedelemként, a "taraboncás deák"-ot is keresztény vallási elemek emlegetésével lehet távol tartani, illetve elűzni. Visszatérő eleme ezeknek a ráolvasásoknak Mária fátyola és hét sing olvasója, Jézus vérének harminchárom cseppje, Szent Benedek úrnak szárnya, Szent Antalnak kötele, valamint a szent mise, a szentség és a kovász. Ezekben a ráolvasásokban átokformulák is gyakran megjelennek: ("váljál hetvenhét felé, váljál víz-zé"). *S akkor leszen belőle víz, s nem lesz többet jég. Ezeket szokták mondani. Szentelnek gyertyákat s ezeket az imádságokat mondják. Nálunk vót egy öregasszony, meg van halval az, öreg fehérenép, s az tanyítottá meg, s vannak olyan nyepotjaim (unokáim), akik megmondják, most nősültek meg, s mind tudják ezeket az imádságokat. A szentelt gyertyát meggyújtottuk, s az, ha akar megizélni, jön szél, jön szélvész, úgy mondjuk mi, hogy jön a ziar.* (G. GY.)

A növényekről ...*azt mondták, jó, jedtségtől való, nagy üdőtől. Nagy üdöre is jó vót. Tudják, régen tudták még, hogy hogy kellett, gyertyát szenteltek akkor, gyertyát gyújtottak akkor meg.* (Sz. T.)

A növényeket az állatok gyógyítására is alkalmazták. Erre a *reszponst* emlegették, ezt "a marhára teszik" (E. J.), valamint a nyírfá és mogyorófaágból készült ostort, amellyel "jó megverődni" az állatoknak. A nagyobb hatóerőért a gyógynövényeket a Mária-szoborhoz is hozzáértették.

A csíksomlyói búcsú másik kiemelkedő mozzanata az *érintőzés*. Erre vagy a körmenetet követően, vagy ritkábban a vasárnapi szentmise után kerül sor. A szoborhoz érintendő tárgy bármi lehet, de gyakoribb a fejkendő, zsebkendő, kalap, nyírfaág, érintőzni szokták a vásárolt búcsúfiát is. Régebben a szoborhoz annyi pénzt tett mindenki, amennyit jónak látott: *Pénzt igen, vittünk, hogyme, a Máriánál is, a Krisztusnál is. Az ótárt megkerültük, mennyit akarsz, annyit vetsz, amennyit vetsz, többet érsz vele; Mária tiszteletire, segélyekre, adjon egészséget, ezt adjon, azt adjon, amit gondolsz magadban.* (L. K.)

Ezzel szemben az idén az érintőzésért kijelölt összeget (100 lejt) kellett fizetni, minekutána két székelyruháslány az érintőzendő tárgyat Máriához érintette. Az érintőzés a búcsú fontos mozzanata, ilyenkor kerülhetnek a legközelebb a csodatevő Mária-szoborhoz.

Ha járunk, minden évben megtöröljük; aki nem tud menni, annak el lehet vinni, az ideadja, s én elviszem. (L. K.)

Mint minden évben, ebben az évben is küldtek érintőzendő tárgyat az otthon maradt betegek vagy idősek. Úgy vélik, hogy Mária csodatevő ereje a tárgyakba is behatol, s ezek ily módon fejtik ki hatásukat. Bármilyen betegség gyógyítására alkalmasak, csak meg kell vele "fenni" a beteg testrészt, ezenkívül az ilyen tárgy szerencsét hoz a házhoz. A Mária gyógyító erejéről érzékletes történeteket mesélnek: *Az egyik fülel nem hallott jól, nem hallott jól, s akkor a somlyói búcsúra elmentem; a búcsúra vittem ruhácskát, zsebkendőt, ahogy mondják (mi úgy mondjuk, ruhacska, mert mi csángóson beszélünk), s akkor törülők, kendezők is vannak, s megtöröltem a Máriát vele. Hazahoztam, kétszer megtörölte magát, s akkor csak egyszerre kipattant a füle s hallott. Ezt tudom mondani, mert kiár (éppen) az én lányommal vótam benne, vele. Nem hallotta jól, egy kis levegő érte, s bedugult a füle, és nem hallotta jól, azt mondta, csak zúg, cseng, zúgásokat hallott, nem hallott jól. S akkor mikor én azt visszahoztam a Máriától, mikor kétszer-háromszor megtörölte, s akkor egy pattanás hallatszott, kipattant, és akkor hallott.* (L. K.)

Az otthonról hozott tárgyakon kívül az itt vásárolt tárgyakat is érintőzték. A pusztinaiaiak nem vásároltak sok mindent, a többség kevés pénzt hozott magával, és legfeljebb egy tárgyat vitt haza búcsúfiaként. Főként funkcionális tárgyakat vásároltak (fejkendő, rózsafüzér, kulacs). Csak egy asszonynál láttunk dísznek minősíthető kerámiakacsát. Ezenkívül a hegyen osztogatott szentképekből is kaptak (a gyermekek többet, a felnőttek kevesebbet).

Csángók a csíksomlyói búcsúban. Fotó: Gazda Enikő

Összeáll a búcsús csoport. Csíksomlyó 1993. Fotó: Gazda Enikő

Az autóval megtett út végétől gyalog és népviseletbe öltözve haladnak tovább. Csíksomlyó 1993. Fotó: Gazda Enikő

Napbanzés a pünkösdi búcsún. Csíksomlyó 1994. Fotó: Tánzos Vilmos

Hazatérés

Közvetlenül a vasárnapi szentmisét követően a pusztinaiak csoportosan felvonultak a csobotfalvi templomhoz, ahol rövid falatozás után felszálltak a munkásszállító autóra. Hazafelé menet csatlakoztak hozzájuk olyan pusztinaiak is, akik erdélyi városokban dolgoztak és csak a búcsú kedvéért látogattak Csíksomlyóra. A náluk maradt ételmezt kéregető cigányoknak adták. Két óra körül a kocsni elindult.

A csíksomlyói búcsú funkciói

1. Részesedés a búcsú érdemeiből.
2. Anyanyelvi közegbe való integrálódás igénye.
Mentünk, hogy válajszunk az érdemből a miséknek, hogy vegyük el, lám mi es, használjuk na, ha búcsúkra mentünk, hogy halljuk meg, azt a sok prédikát. Annyi magyar prédika vót, azok mind magyarok vótak. (Zs. K.)
3. Gyógyulás céljából (érintőzés, gyógynövénygyűjtés).
4. Hálaadás céljából.
5. Kikapcsolódási lehetőség.
Nekem a búcsú nem egy kirándulás, de mondom, még egy kicsit megjáróm magamat én is.
6. Találkozás ismerősökkel, hozzátartozókkal.
Vannak gyerekeink itt fent iskolába, Szeredába, Brassóból jöttek meg, pusztinai születésűek. (E. J.)
7. Az először jövő gyerekek viselkedési modelleket sajátítanak el.

Függelék

A függelékben közöljük azokat a liturgikus és apokrif imaszövegeket, ráolvasásokat, melyeket a búcsú résztvevőitől jegyeztünk le. Amint erre a főszövegben is utaltunk, ezek az imaszövegek közvetlen vagy közvetett módon kapcsolatban vannak a búcsújárással.

1.

Mi Atyánk, Úristen, ki vagy a mennyekbe, szenteltessék meg a te neved. Jöjjön el a te országod, legyen meg a te akaratom, miképpen mennyben, azonképpen itt a földön es. Mindennapi kenyerünköt add meg nekünk ma es. És bocsásd meg Uram a mi vétkeinket, miképpen mi is

megbocsájtjuk az ellenünk vétkezőknek. Ne végy minket a kísértésbe, de szabadíts meg a gonosztól. Ámen. (L. K.)

2.

Mi Atyánk Úr Isten, ki vagy a mennyekbe, megszenteltesd a te neved. Jöjjön el a te országod, legyen meg szent akaratod, miképpen mennyben, azonképpen itt a földön es. Adjad Uram Isten mindennapi élő kenyerünket. És bocsáss meg a vétkezőknek és ne vigy Uram a gonosz kísértésben. De megszabadíts Uram a gonosztól, az életet meglátni. Ámen. (T. E.)

3.

Mi Atyánk, Úristen, ki vagy a mennyekben, megszenteltesd a te neved. Jöjjön el a te országod, leen meg a szent akaratod, miképpen a mennyben, itt a földön es. És add meg Uramisten a mindennapi zélő kenyerünket. És bocsásd meg Uram a vétkeinket, mi is megbocsájtunk ellenünk a vétetteknek. És nevünköt a kísértetbe, de megszabadíts a gonosztól és kárhozattól. Ámen. (Sz. K.)

4.

Üdvezlégy Mária, kegyelemmel teljes, az Úr van teveled. Áldott vagy te az asszonyok között, és áldott a te méhednek gyümölcse Jézus. Asszonyom Szűz Mária, Istennek Szent Anyja, imádkoznál érettünk a bűnösökért, most és halálunk oráján. Ámen. (L. K.)

5.

Üdvezlégy Mária, malasztal vagy teljes, Úr van teveled, Te vagy áldott az asszonyok között, áldott a te méhednek gyümölcse Jézus. Asszonyom Szűz Mária, Jézuskának szent anyja. Imádkoznál érettünk bűnösökért most és halálunknak oráján, életet meglátni. Ámen. (T. E.)

6.

Üdvezlégy Mária, malasztal vagy teljes, Úr vajon te veled. Te vagy áldott az asszonyok között, és áldott a te méhednek gyümölcse, Jézus. Asszonyunk Szűz Mária, Jó Istennek szent anyja. Imádkoznál érettünk bűnösökért, most és halálunk oráján. Ámen. (Sz. K.)

7.

Hiszek a Jó Istenbe, bízom a Jó Istenbe, a Jó Isten lakozzék lelkünkbe.
Názáretbeli Jédus légy szószólónk, égen váró csillag.
Sírni forduljatok,
Meg a Nap és a Hod és gyászba boruljatok,
Meg a mennyeiek es ne vigadjatok.
Menyországba csendikélnek az angyalok,
Elkészülének aranyos misékre.
Hónapjaim, hónapjaim, kik éntőlem gyónást nem tettél,
szálj be szüvemnek kebelibe.
Ott ugyan nyugudjál lelkemnek ágyába.
Menj el gonosz, ne sátráncs, vagyon nekem fejem.
A fejem megfelel az én képembe. Ámen. (T. E.)

8.

Hiszek egy Istenbe, bízom a Jó Istenbe.
A Jó Isten lakozzék az én lelkembe.
Jöjj el Jó Istenem, gyóntass meg engemet,
Hogy legyek én neked gyóntatott embered.
Menj el te gonosz sátán, ne kisírts engemet. (Sz. K.)

9.

Gyónom Uram Isten, meg is kérem mindenkoron szeplőtelen Szép Szűz Máriát, Szent Mihály arkangyal, Keresztelő Szent János, Szent Péter és Szent Pál apastalakat, a Jó Istennek minden dicső szentjét, hogy imádják a mi Urunkat, Istenünket. Mert felette vétkeztem gonosz gondolatomval, a szó szándékommal, a cselekedettyeimmel; én vétkem, én vétkem, én nagy vétkem. Meg es kérem én mindenkoron Szeplőtelen Szép Szűz Mária, Szent Mihály arkangyal, Keresztelő Szent János, Szent Péter és Szent Pál apastalakat, a Jó Istennek minden szentjeit, imádják a mi Urunkat Istenünket miérettünk. Ámen. (Sz. K.)

10.

[Hiszek] a mindenható Atyába, mennynek és földnek a teremtejibe. És a Jézus Krisztusba, ő egy fiába, Urunkba. Ki fogantaték Szentlélektől, születék Szűz Máriától, Kínzaték Pancius Pilátus alatta, megfeszítették, meghala és eltemetteté. Szála alá a poklokra, harmad napján halottaiból

feltámadott. Felment mennybe, ül az Atya Úristennek a jobbjára felől. Onnan leszen eljövendő ítélni eleveneket és a meghóttakat. Hiszek Uram Szentlélekben, közösséges keresztény anyaszentegyház. Szenteknek egyességét, bűneinknek bocsánatját, a lelkünknek feltámadását, testünknek. Hogy egészen hóttunk után az örök életet, hogy meglássuk. Ámen. (Sz. K.)

11.

Az én házam Szent Antal
négy szegibe a négy angyal
a közepibe az ótár
az ótáron a level
a levelen a zezér angyal
a zezér angyal között a Boldogságos Szép Szűz Mária.
Nyits kaput Máriám
Nyujts kezet Máriám
Hogy mehessek én is a Jézus társaság közé.
Ki ezt elmondja este lefektibe, regvel felkóttibe
legkisebb bűne nem marad a bűnbe. (Sz. K.)

12.

Koronának három ága, menyországnak magassága,
nyujts kezet angyal, nyits kaput Mária.
Ma szép piros hajnal van, kibe Mária nyuguvék,
Úr tőle születék, pokol tőle töreték!
Világosítsad Úristen,
neked adom testemet, lelkemet, életemet, halálomat,
Ezt az én kevés kis imádságomat.
Az én örző szent angyalom, szent pátrisom tiszteletükre
Ajánlja be a Bodogságos Szűz Mária
Szűz Mária szent fiának
Mennyei Szent Atyának miérettünk
és a meghótt híveink jussanak elejedbe. Ámen. (T. E.)

13.

Ma van szent péntek, úgy van annak a napja,
Krisztus ment kényyára, kényyán esett esettye,

öt mélységes nagy sebje.
Az én házam Szent Antal
a négy szegibe négy angyal
Közepibe egy ótár
Az ótáron van level
A levelen szent kereszt
Szent keresztben a bodogságos Szűz Mária
Szent haja leeresztvel
Szent feje felfüggesztvel
Kérdik, kérdik Szent Lukács evangyelistát:
Mért sírsz, mért sírsz Szűz Anyám, Máriám?
Hogyne sírjak, ha harmadnapra az én szent fiamat
nem láttam.
Menj ki térdig vérbe, könnyökig könnyübe, meg fogja
látni az ő áldott szent fiát.
Kiment térdig vérbe, könnyökig könnyübe, meg fogta
látni az ő áldott szent fiát.
Én áldott szent fiam, hol vótál?
O édesanyám, harmad napig a zsidók üdöztek, harmad
nap múlva megfogták,
Magas Kálváriára kivitték,
Magas keresztfára felfeszítették, a két kezemet
kétfele s a lábomat egy helyre,
Vas ostorval megostoroztak, bűdös nyálikval töpdöstek,
Vas kesztyűkvel csapkottak,
ecetvel itattak, epével etettek,
Suvickval döföttek,
Piros véremet kiontották
Feteke földvel felitatták
Véres kendőkvel megkendeztek,
És halálra es ítélték.
Ki ezt elmondja este lefektibe, reggel felkóttibe
Apját, anyját a purgatalan tűziből kiváltja,
És magának örök dicsőséget nyer az Úr Jédus által.
Ámen. (T. E.)

14.

Nyits kaput Mária, nyujts kezet angyal
Szép piros hajnal, hul a Mária nyugugyék
az Úr szellem születék, pokol köve töretteték.
Világosíts meg Úristen, neked ajánlom a testemet,
a lelkemet, életemet, halálomat, ezt a kicsike
vers imádságomat,
hogy ezt a kicsike vers imádságomat, hogy ajánlják
be a Boldogságos Szép Szűz Máriának,
Bölcsőségos Szép Szűz Mária ajánlja a szent fiának,
a mennyei Szent Atyának
A purgátélium lelkeknek megszabadulása képpen.
Adj Uram örök nyugodalmat a meghóttjainknak.
Pokol kapujától szabadíts meg az ő lelküket.
Az elenyészetetlen való örök világosság fényeskedjék nekik.
Nyugodjanak békességben az Úrnak szentséges szent nevébe.
A dicsőség az Atyának, a Fiúnak, a Szentlélek Úristennek a nevébe.
Ámen. (L. K.)

15.

Koronámnak három ága,
mennyországnak magassága.
Nyits kaput, Mária,
Nyujts kezet, angyal,
szép piros hajnal,
hol a Mária nyugudék,
az Úr tőle születék,
pokol tőle töreték.
Világosítsad, Úristen,
neked adom a testemet, a lelkemet,
életemet, halálomat,
ezt a kicsike vers imádságomat,
hogy ajánlják fel Boldogságos Szép Szűz Máriának,
Boldogságos Szép Szűz Mária ajánlja fel szép fiának,
mennyei Szent Atyának,
a purgatalani lelkek megszabadulásáért (az örök tűzből).
Adj Uram örök nyugodalmat halottainknak.

Pokol kapujából szabadítsd meg az ők lelküket,
hogy a rendíthetetlenből való világosság fényeskedjék nekik.
Nyugudjanak békességben,
a Zúrnak szentséges szent nevébe.

Dicsőség az Atyának, a Fiúnak, a Szentséges Úristennek a nevébe.
Ámen. (f. e. i.)

16.

O mennyeknek örömanya,
O Mária, ő szép rózsza,
Jézus pedig a bimbója.
Tedd kedvesem, ő Jézusom,
amit tiszta szívből nyújtok.
Engedd, ő kegyes Jézusom,
gyarapodjék társulatom.
Dicsértessék Atyaisten,
dicsértessék Fiúisten,
neked és Szentlélek Úristen,
Szentháromság egy Isten.
Minden lélek az Urat dicsérje,
én es azt dicsérem
este lefektembe, reggel felköttembe.
Elöttem van Szép Jézus,
hátam mellett a három Mária,
körülem van ezer angyal.
A zártson, vétsen, ki ezt tőlem elveszi. Ámen. (f. e. i.)

17.

Én felkelek szép piros hajnalba,
kimenek az ajtóm elejibe,
feltekintek napkeletre.
Hát ott vagyon fehér kőkápolna,
kűjjel angyal, bejül irgalmas,
abba üle Szent Asszonyunk, Szent Urunk székibe.
Ugy sír vala, úgy sír vala.
Odamene Szent Istán, Szent Lukács, Szent Védangyal Isten:
– Mít sírsz, mit sírsz asszonyunk Szűz Mária?
– Hogyne sírnék, Szent Istán, Szent Lukács,

Szent Védangyal Isten, a harmadik kegyes napja, az én kegyes szent fiamat nem láttam.

– Menj ki térdig vérbe, könyökig könyűbe, meglátod az áldott szent fiadat.

Kimene térdig vérbe, könyökig könyűbe,
meglátá az ő áldott szent fiát.

– Hol vótál, hol vótál én áldott szent fiam?

– Én a zsidók kezikbe vótam,
harmadik kegyes napja; hogy kergettek, üldöztek,
ameddig magas Kálváriára kikergettek,
magas keresztfára felfeszítettek,
két lábamat egyibe szegzették,
két kezemet kétféle feszítették,
vasszegekkel beszegzettek,
vas dardákkal ódalamat kinyitogatták,
piros vérem kiontották,
feteke fődnek szinyivel itatták,
vasnyársakval döfődtek,
vas ostorokval megostoroztak, бүдös nyálikval töpdöstek,
véres kendőkvel kendeztek.

Ki ezt elmondja este lefektibe, regvel felkötibe,
pokol ajtója beszámllatitak, mennyeknek ajtója
kinyittatódik. Ámen. (L. K.)

18.

Elindul a Boldogságos Szűz Mária, / Megtalálkozott három zsidó
leánnyal, / Kit akar megtalálkozott, Jédust vitte / Azt kérdi, halálra igizték
Jédust az a három zsidó leány / Egyik azt mondta, olyan szép mint a fel-
kelő fényesség / A másik azt mondja, mint a felkelő fényesség, / A harma-
dik, mint a felkelő fényességes csillag. / Halálra igizték az ő áldott szent
fiát. / Arra tanyitották, menjen el, merítsen a Jordán vizibül, / Csináljon
szenes vizet kevel, vízzel, vigasztaló Szent Lélek Úristen / Legyen meg,
vigasztalja, s Jédust avval vigasztalja. (T. E.)

19.

Elindul a szűz leány, Szent Margit asszony, / Hónya alatt viszi arany
mendicsét, Jézus Krisztusnak harminhárom csepp vérit, / Szép Szűz Má-
riának fátyolát, hét sing olvasóját, / Szent Benedek úrnak szárnyát, Szent

Antalnak kötelit, / Szélyes úton találkozik sárkányokkal, sátrányokkal. /
Kérdi: Merre mész te Szent Margit asszony? / Meek, viszem Szép Szűz
Máriának fátyolát, hét sing olvasóját, / Szent Benedek úrnak szárnyát,
Szent Antalnak kötelit. / Merre mész? / Vegyem el az élőknek a
kenyerüket. / Ne vedd el az élőknek a kenyerüket, / Menj el puszta hava-
sokra, vágjált kösziklába / szentséggel nem használnak, kovással nem
élnék. / Vájlál hetvenhét felé, vájlál vízzé. / (G. GY.)

20.

Elindul a szűz leány, Szent Margit asszony, / Hónya alatt viszi arany
mendicsét, Jédus Krisztusnak harminchárom csepp vérit, / Szép Szűz Má-
riának fátyolát, hét sing olvasóját, / Szent Benedek úrnak szárnyát, Szent
Antalnak kötelit, / Találkozott szélyes úton sárkányokkal, sátrányokkal. /
Kérdik: Mit visz szűz leány? / Viszem Szép Szűz Máriának fátyolát, hét
sing olvasóját, / Szent Benedek úrnak szárnyát, Szent Antalnak kötelit. /
Azt mondja a gonosz: Héjzám közel ne hozd, inkább tizenötöd napig arra
a helyre nem megyek, / Inkább a pokol fenekire veressenek. (T. E.)

21.

Kérdik, kérdik: Merre mész, te taraboncás deák?
Megyek, vegyem el az élőknek kenyerüket.
Ne menj el, ne vedd el az élőknek a kenyerüket.
Menj ki puszta havasokra vágjált kösziklába,
Szent misét nem áldoznak, szentséggel nem használnak.
Vájlál hetvenhét felé, vájlál vízzé. (T. E.)

22.

Elindul a Boldogságos Szűz Mária,
Kiment a nagy hegyre,
Megtalálkozott egy fehér lóval.
Azt mondja, a fehér lovat levágta,
asztalt terét belőle,
minden csomót odahítt,
csak a pokolszökést nem.
A pokolszökésnek egyet harsant, pattant a töve,
úgy elszlott mint a hó. (T. E.)

23.

Édes Máriám, őrizd meg a mezeinket jégtől, szélvészttől, alkalmatlan időtől, / dögtől pestestől, vadnak szájától, vadnak körmitől, rossz embernek szándékától / házunkat, marhánkat, magunkat édes Máriácskám. (T.E.)

Adatközlők

1. L. K. – László Katalin, sz. 1931
2. Sz. K. – Szócs Katalin, sz. 1914
3. D. P. I. – Dani Péter Ilona, idős asszony
4. T. E. – Timár Erzsébet, sz. 1905
5. G. GY. – Ghitu Györgyné, idős asszony
6. S. I. – Sebestyén Ilona, idős asszony
7. E. J. – Eröss József, középkorú férfi
8. E. J.-né – Eröss Józsefné, középkorú asszony
9. B. J. – Becze Józsefné, idős asszony
10. M. M. – Maties Mária, sz. 1956
11. Sz. T. – Szűcs Tinka, sz. 1950
12. f. e. i. – fiatal előimádkozó

ÚJÉV A MOLDVAI GYOSZÉNYBAN

A trianoni békeszerződés után a moldvai csángómagyarok első ízben kerültek egyazon országba egy magyar nemzetrésszel, az erdélyi magyarsággal, miáltal – legalábbis az erdélyi magyar néprajztudomány számára – a moldvai gyűjtés többé már nem egy határokon túli, külföldi, hanem egy látszólag sokkal egyszerűbb belföldi feladattá vált. Ezt a „közös hazát” azonban az erdélyi magyar néprajztudománynak a két világháború közötti Romániában két ok miatt sem sikerült kamatoztatnia. Egyrészt az erdélyi magyarságnak semmiféle olyan, hivatásos szakembereket foglalkoztató néprajzi, néptudományi intézete nem volt, amely a moldvai csángómagyarság kutatását tervébe iktathatta és rendszeresen folytathatta volna. Másrészt azoknak az önkéntes gyűjtőknek, akik ezt az áldozatos munkát minden intézményes keret, irányítás és védelem nélkül, élethivatásuk mellett túlórában, saját költségükön vállalták, egyre több nehézséggel, akadállyal, sőt kockázattal kellett megküzdeniük. Ekkoriban ugyanis már csúcspontjára jutott a Iași és Bukarest központú moldvai római katolikus egyházzal szövetkezett román nacionalista államhatalom részéről a csángómagyarok beolvasztásának hol nyíltan erőszakos, hol alattomosan fondorlatos aknamunkája, és minden magyar néprajzi gyűjtő, aki Moldvában megfordult, nem kívánatosan zavarta a később homogenizálásnak nevezett elrománosítási politikát. Néprajzos elődeink, akik a két világháború között Moldvában gyűjtöttek, haláluk után már nem tudják elmondani kalandjaikat, de emlékeztetőül elég két jeles példára hivatkoznom. Domokos Pál Péter, miként ismeretes, egyebek közt korondi fazekasnak álcázva járta a moldvai falvakat, a magyar állampolgárságú Veress Sándor pedig, aki 1930-ban Bukarestből központi engedélyekkel indult gyűjtőútjára, 57 év múltán így emlékezett vissza a klézsei csendőrőrsparancsnokra: „Bukarest a bakaörmesternek ugyanis túl messze esett Klézsetől, és a román belügyminisztérium menlevele meg kis- és nagypecsétes igazolványai, amelyek egész Moldva területére szabad mozgásomat biztosították (volna), édeskevés hatással voltak a »domnu șefre«. Ugyannyira, hogy állandóan tartanom kellett letartóztatásomtól. [...] De még így is arra kényszerültem, hogy kétszer is bemenjek Bákóba a megyei csendőrőrsparancsnokságra újabb »hiteles« papírokért. Ilyen vonatkozásban a lokális hivatalos szervek magyarokkal szembeni ellenséges magatartása folytán egyre romlott a helyzet, és ez volt az oka, hogy a következő

évben már le kellett mondanom arról a tervemről, hogy gyűjtőutamat megismételjem, ami pedig rendkívül fontos lett volna az anyag kiegészítése érdekében. Tapasztalatai alapján a később utánam ott járt Balla Péter is helyeselte utólag eme elhatározásomat.”¹

A nagy fordulat a második világháború befejezése után következett, amidőn az úgynevezett népi demokratikus rendszer egy emberarcú, igazságos szocializmus-kommunizmus reményét ígérte, ez az ígélet pedig mind a romániai magyar folklórgyűjtés állami megszervezésében, mind pedig a csángómagyarok nemzetiségi sorsának javulásában kezdett valósággá válni. Így 1949 márciusában megalakult a bukaresti központi Folklór Intézet Kolozsvári Osztálya (ma már mint önálló Folklór Archívum a Román Akadémia keretében) az erdélyi román és szász, valamint a romániai magyar folklór gyűjtésének és tanulmányozásának feladatával. Ugyanakkor a csángók körében a magyar iskolák tucatjai, valamint a faluról falura megalakuló Magyar Népi Szövetség szervezeti jelezték egy új korszak hajnalát és helyi magyar értelmiséget teremtettek. A hajnalt azonban nem a napfelkelte, hanem a sötét este és a még sötétebb éjszaka követte: a Magyar Népi Szövetséget országosan betiltották, a magyar iskolákat bezárták – de általánosságban szólva a Nicolae Ceaușescu nevével összeforrt, hírhedt homogenizálás nemcsak a csángóknak, hanem az egész romániai magyarságnak a mielőbbi erőszakos beolvasztását, megsemmisítését tűzte ki célul. Ilyen körülmények között a moldvai magyar folklórgyűjtés az 1960-as évektől hivatalos intézeti tervmunka helyett ismét a tiltott és ezért titokban folyó, kockázatos egyéni vállalkozások peremére szorult.

Utólag nehéz tárgyilagosan megítélni, hogy a kolozsvári Intézetnek miként sikerült kihasználnia azt a kedvező időszakot, amelynek végét nem sejtettük. Tény, hogy az Intézet belső tagjai, külső munkatársakkal, időnként nyelvészekkel és néprajzi-népművészeti kutatókkal együttműködve, 1950 szeptemberétől 1958-ig sorozatos kiszállásaikon 32 faluból részben hallás után, részben magnetofonnal 4145 beletárolt csángómagyar folklóralkotást gyűjtöttek.² Ezeknek túlnyomó többsége ma is kiadatlan, de értékéből mit sem veszített, mert napjainkban, négy-öt évtized múltán, lehetetlen volna összegyűjteni, történeti forrásként pedig támpontokat nyújthat, hogy azóta a csángó folklór mennyit és mit változott; erre nézve alább lesz is egy-két adalékunk.

Itt a helye sajnálatosan megjegyezni, hogy az Intézet mindenkori két-három magyar munkatársa csekély létszáma miatt csak a népköltészet meg a népzene gyűjtésére-kutatására szakosodhatott. (Jellemző, hogy

Szegő Júlia, majd Jagamas János után Almási István immár harmincöt év óta az egyetlen hivatásos romániai magyar népzene kutatónk.) Ezért a folklór olyan nagy tartományainak, mint a néptánc, a népszokások és a néphit, az Intézetben sohasem volt magyar szakembere, így ezek csak alkalmilag, mellékesen vonták magukra a gyűjtők érdeklődését. Ez a helyzet természetesen archívumunk anyagában, műfaji megoszlásában is negatívan tükröződik.

Magam 1952–1958 között, munkatársakkal vagy egymagamban, tizenegyszer jártam Moldvában, hosszabb-rövidebb kiszállások közt egyhavi gyűjtőúton is, valamint három alkalommal dolgoztam egy-egy Kolozsvárra hívott kitűnő mesemondóval. Gyoszenyiban' három ízben: 1957. augusztus 22–29, 1958. február 8–15. és szeptember 24–30. között jártam. Fő célom a pályám során megismert egyik legkiválóbb mesemondó, az akkor 64 éves Baka András repertoárjának lehető teljes összegyűjtése volt.⁴ Közben mind személyes részvétel, mind elbeszélés alapján a népszokások és a néphit köréből is vannak szerény, a moldvai kiszállások abbamaradása miatt részint hiányos gyűjtéseim. Ezek közül szándékszom most az ősztenődöt búcsúztató és az újévet köszöntő gyűjtésemet közzétenni.

Urálás

Az *urálás* a falu legényeinek legjelentősebb ünnepe. Elnevezését illetően az utolsó pillanatban, mielőtt nyelvünkéből végleg kiveszett volna, került elő az a néhány adat, amely szerint e szokásnak a moldvai magyar folklórban valaha *hejgetés* volt a neve. Ezeket az adatokat századunk első évtizedében Wichmann Györgyné közölte Szabófalváról,⁵ az 1950-es, majd az 1960-as évek végén Kallós Zoltán szintén Szabófalváról és Lujzikalagorból,⁶ napjainkban pedig Péterbencze Anikó idézte egy adatközlő alábbi mondatát Klézséből: *Hejgették el a régi esztendőt s örvendték, hogy elmentek bé egy új esztendőbe.*⁷ Szótári összefoglalására először az *Új Magyar Tájszótár* vállalkozott 1988-ban: *hejget, hejgetés és hejgető* címszó alatt Szabófalván és Lujzikalagoron kívül még Somoskáról a Dunántúlra telepedett csángóktól idéz egy adatot.⁸

Mindez azonban már nyelvtörténeti múlttá kezd válni, mert Pozsony Ferenc újabb lujzikalagori megfigyelése szerint „Az 1970-es évek előtt ebben a faluban a fiatalok is egységesen *hejgetés*nek nevezték a szokást. Azóta újabban román eredetű jövevényszóval *urálás*nak nevezik az újesztendőhöz kapcsolódó köszöntő jellegű szokást.”⁹ Valóban, az *urálás*

a román *urare* („jót kívánás”) magyar képzővel ellátott átvétele.¹⁰ Ez az új elnevezés csak első hírmondója az archaikus hejgetés helyét elfoglaló román szokás térhódításának.

Gyoszenyban az *urálóssak* vagy *dabassak*, *dabossak* 14 éves koruktól nősülésig járnak *urálni*. Ősztendő estéjén 8 óra tájban indulnak útnak, és újesztendő napján délben 11–12 felé fejezik be, amikor misére mennek. Egy-egy uráló csoportban mindig négyen vannak: a *dabass*, *daboss*, aki veri a *dobot*; a *dabtartó*, aki a dobos keze alá tartja a dobot; a *sültüs*, aki *sültül*, azaz furulyázik, és az *uráló* vagy *csengős*, aki *urál*, vagyis elmondja a köszöntőt, és amidőn köszöntés közben le-leereszti a hangot, meg-megrázza a csengőt (1–2 fénykép). A csoport e négy tagja lehetőleg nem változik: éveken át összeszoknak, és újesztendő előtt többszöri próbán készülnek a szereplésre.

Itt megint a szokások fejlődéséről, változásáról kell számot adnunk, ugyanis az új megfigyelések szerint a gyoszenyi csoport már korántsem csak négytagú. „Diószénben török, zsidó és cigány is jár a hejgetőkkel. Amikor a kecskebábu megtáncoltatására kerül a sor, a töröknek öltözött maszkos férfi kardjával együtt megtáncoltatja a kecskét. A kecske »eszmeletét veszi« a nagy táncolásban, s ezért a török eret vág a nyakán, »megereszti a vérit«. A kecskebábu ezután tovább folytatja a táncot. A török után a cigány következik, a **keldezar**¹¹ egy nagy fazékban hozza magával a szerszámait, ezeket kipakolja és különböző munkafolyamatokat mutat be. Ezután a zsidó adja elő táncát. Felfúj és kiszáritott disznóhólyagot kötöz föl botjára és ezzel táncol.”¹²

Mindezeket a szereplőket gyűjtésem idején senki sem említette. Talán utólag kerülhettek be – esetleg a farsangi játékokból – az urálásba? Ezt a kérdést csak a helyszínen lehetne tisztázni.

Az urálók az urálást a falu egyik végén kezdik, és minden házba bemennek, ahol a kaput nyitva találják. A zárt kapu azt jelenti, hogy a háziak nem kedvelik a szokást; gyakorlatilag inkább azt, hogy nincs mivel megkínálniuk az egymást érő csoportokat. Ha beteg van a háznál, attól az urálókat még fogadhatják, de a halottas házat maguk az urálók elkerülik.

Amíg egyik háztól a másikig mennek, addig a furulyás egy *marsot* fúj; ez nem állandó, hanem tetszés szerint valamilyen menetelésre alkalmas dallam.

A kapun bemenve az ablak alá állnak, és a csengős bekiált: *urályuk-e meg? A gazda kiszól: urályatok*, esetleg behívja őket: *hájtok bié, jertek bié*.¹³ A behívás általában az idősebb legényeknek jár, vagy ha a köszöntők között a háziak rokona, barátja, a házi leánynak udvarlója van. Be-

hívják azokat is, akikről úgy tartják, hogy szépen köszöntenek, vagyis furulyázásukban, dobolásukban és szövegmondásukban gyönyörködni lehet.

A házigazda belegezése után a csoport akár az ablak alatt, akár a házban rákezd a köszöntésre: a csengős erős hangon, tagoltan szavalja az *urálót* és meg-megrázza a csengőt; a furulyás fújja a sajátosan ehhez az alkalomhoz fűződő dallamot (amelyet magnetofon hiányában sajnálatos módon nem tudtam fölvenni), a dobos pedig ütemesen veri a dobtartó kezében tartott dobot. Ez a négyféle hang együttesen nagy hangerőt képvisel, és addig tart, amíg a csengős kimondja az utolsó szót; ekkor a furulyás és a dobos is elhallgat.

A gazda most is behívhatja a csoportot, s ilyenkor, ha idősebbek, borral is megkínálja őket. Egyébként némi pénzt (gyűjtésem idején 3–4 lejt) s egy félkilónyi búzalisztból, kenyértésztából sült *kalácsot* kapnak. Ezt máskor is szokták sütni, de ezúttal – az alkalomra való tekintettel – *dobosár-kalácsnak* mondják.¹⁴ Nevét a dobostól, pontosabban a dobtartótól nyerte, mert házról házra járva ő gyűjti a tarisznyájába. A háziasszony annyit süt, amennyi köszöntő csoport látogatására számít. A pénzt a furulyás őrzi, ő a *kászier*.¹⁵ Az adományokat 1-én délben, körútjuk befejezése után egyenlő arányban elosztják egymás között.

Távozáskor az adományokat megköszönik: *Isten fizesse*, majd amikor a házból kilépnek vagy az ablak alól továbbindulnak, így búcsúznak: *Adjon Isten egészséget*. A házigazda válaszol: *Adjon Isten nektek is*.

Gyoszenyban a köszöntő kizárólag román nyelvű és számos változatban ismeretes – más szóval tanúi lehetünk egy régi magyar népszokás teljes elrománosodásának.

A néhai hejgetés egy olyan magyar szövegű rituális köszöntővel, illetőleg köszöntőénekekkel járt (mert énekelték), amelynek ma mindössze három változata ismeretes Szabófalváról: az elsőt Wichmann Györgyné közölte 1907-ben,¹⁶ a másik kettőt Kallós Zoltán 1958-ban.¹⁷ Mind a három töredékes, és a magyar folklór legarchaikusabb „nyelvemlékei” közé tartozik. Mai ismereteink szerint mindössze három-négy talányos sora maradt még egy székely találós kérdésben¹⁸ és egy klézsei lakodalmi köszöntőben,¹⁹ de értelmezésükkel több kísérlet ellenére is adósok vagyunk.²⁰ Elemi kötelességünk volna Szabófalván – bizonyára a tizenkettedik óra után – valamennyi aggastyánt végigkérdezni felőle, mert minden kis szövegfoszlány támpontot nyújthatna a teljes szöveg visszaállításához, illetőleg szimbólumainak megfejtéséhez.

Wichmann-né a moldvai magyarokról már 1907-ben azt írta, hogy „Legtöbnyire oláh nyelvű vallásos ének a hejgetésük (kolinda)”,²¹ a szokás elrománosodása tehát minimálisan egy évszázaddal ezelőtt megkezdődött. Ez a folyamat napjainkra odáig jutott, hogy – Kallós fogalmazása szerint – „Moldvában [Lujzi]Kalagor az egyetlen falu, ahol még magyarul folyik a »hégetés«, »urálás«. Sajnos a többi csángó falvakban már csak románul tudják még az öregek is. [...] Lészpeden ketten tudják magyarul, de azok is kalagori származásúak. Kalagorban rengeteg változatát lehetne leírni. Ahányan tudják, annyiféleképpen.”²²

Miközben tehát a feledés végtelen óceánjában a hejgetés szövegének általunk ismert utolsó, ma már szintén alámerülő kis szigete Szabófalva volt, addig a magyar nyelvű urálás utolsó kis szigete Lujzikalagor lett. Kívánatos volna, hogy mielőtt ez az utolsó kis sziget a szemünk láttára szintén alámerülne, ne maradjon csak annyi emlék belőle, mint a három szabófalvi szövegtöredék.

A helyzet ugyanis valamivel, de nem sokkal jobb: Kallós hét változatát közölte,²³ ehhez adódik Seres András–Szabó Csaba nyolcadik változata,²⁴ mindenik ugyanazon szövegtípus szebbnél szebb változata. Témája a búza története a szántás-vetéstől az aratáson, az őrlésen és a sütésen át a kész kenyérig vagy kalácsig, amelyet az ünnepi asztalra téve, „a ház szépen kivilágosodik”. A munkafolyamatok költői leírása a szabófalvi 12, 13, illetőleg 15 sornyi verses töredékéhez képest még prózában is igen terjedelmes: jól eléri a félszáznál több sort. Ha vessorokba próbálnók tördelni, akkor ennek kétszeresét is számíthatnók. Kallós ugyanis mind a hét változatot prózában közölte, de már ő hangsúlyozta, hogy miközben „Az énekes változattal ma már senki sem él, az éneket hangosan tagolva szavalatszerűen mondják, szinte énekelve, ritmizálva”,²⁵ Demény István Pál pedig úgy vélte, „hogy a recitált prózában helyenként hangsúlyos tizenkettes vessorok látszanak lappangani, legalábbis a bevezető részben”.²⁶ Ezek után nem meglepő, hogy a nyolcadik változatot Seres–Szabó verses formában, 61 sorban közölte, 14 sorban hangjegyekkel jelölve a hanglejtést és a ritmust.

A köszöntő a vers és a próza határán mozgó szavalt-skandált-recitált jellege miatt nem ismeri az egyenlő szótagszámú (izometrikus) sorokat, sem az egyenlő sorszámú strófaszervezetet; ama ritkábbnál ritkább sztichikus folklórműfajunk egyike, amelyben a sorok megszakítás nélkül, csak hosszabb-rövidebb refrénnel tagolva követik egymást. Kikristályosodott versforma nélkül minden uráló másként fogalmazza meg, sőt minden valószínűség szerint részben talán rögtönzi a köszöntőt; ezért nincs sem

terjedelemben, sem szövegben két egyforma változat; ezért kellene közülük minél többet összegyűjteni, mert mindenkük önálló és egyedülálló költői műalkotás.

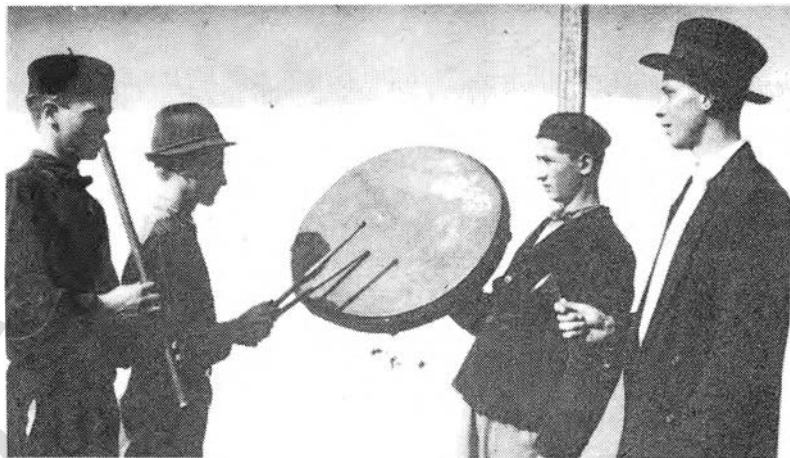
És most már tegyük ki a pontot az *i* betűre: az urálás nemcsak nevében, hanem egészében a moldvai román folklórból van átvéve. *Plugușor* („ekécske”) annak az általánosan ismert újévi agrárrítusnak a neve, amely részletekbe menően forrásául szolgált a moldvai magyar uralásnak. Vasile Adăscăliței írja szokásmonográfiájában, hogy „a plugușor Moldvában nem hiányzik még egyetlen havasi tanyán sem. Annyira meg van gyökerezve, hogy a Szeret völgyében, valamint Moldva Kárpátok menti övezetében még néhány csángó faluban is »magyarul uralnak«, s ugyanez a helyzet a dél-besszarábiai gagaucoknál és az ukránoknál Moldva különböző helységeiben – természetesen szabadon átdolgozva a szöveget azok nyelvére, akik élnek vele.”²⁷ A szerzőnek ez az utóbbi megjegyzése arra figyelmeztet, hogy a mi feladatunk volna a magyar urálásnak a romántól eltérő sajátosságait vizsgálni és megállapítani.

Lehetetlen, hogy a románsággal együtt élő csángók az átvétel tényéről ne tudnának, noha a szakirodalom nem említ ilyen adatokat. Erre nézve csak egy közvetett klézsei bizonyítékot találtam, az egyik adatközlő szerint ugyanis „A Prugusor mondja a szöveget” (Péterbencze 1994. 190.), vagyis ő az uráló, nevét azonban a gyűjtő tévesen „hej legény”-nek (talán hejgető legénynek?) magyarázza.

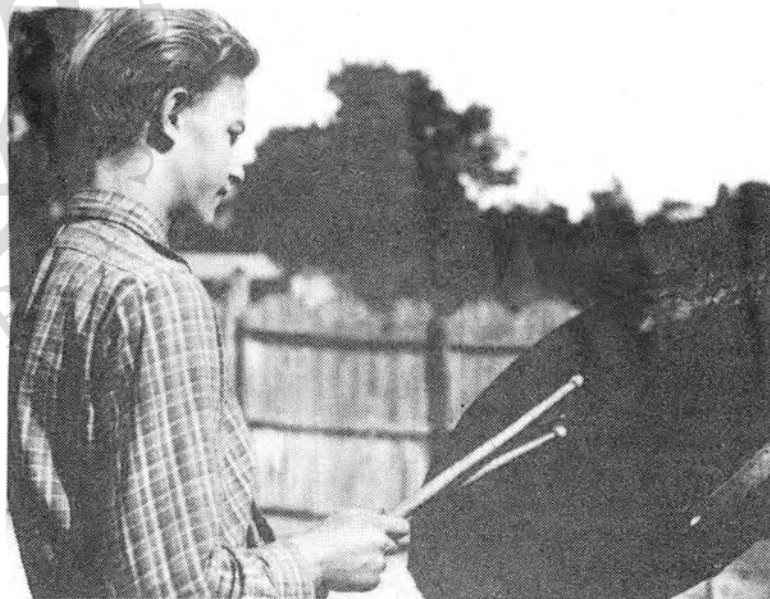
A szemünk előtt folyik a csángómagyar folklórból egy rituális román népszokás átvétele, átdolgozása, magyarítása. Itt érhető tetten az a tudatos költői alkotómunka, amely egy más nyelvű példa nyomán, egy más nyelvű nyersanyagból a XX. században anakronisztikusan egy archaikus népszokást teremt. Rajtunk múlik, hogy – remélhetőleg megszűnésének még a tizenkettedik órája előtt – e költői átdolgozó és alkotómunka titkait megismerjük.

Visszatérve gyoszényi gyűjtésekre, a Zsugár testvérek: a 19 éves Péter, a 18 éves István és a 15 éves Ferenc elmondták és bemutatták, hogy másfél-két hónappal előbb új *uráló dabjukat* hogyan készítették. Az ünnep közeledtével, újesztendő előtt két-három héttel szokás készíteni. Némelyiket csak egy újesztendőkör használhatják, mert a kávája elreped vagy a bőre elszakad, de akadnak tíz-tizenkét éves dobok is.

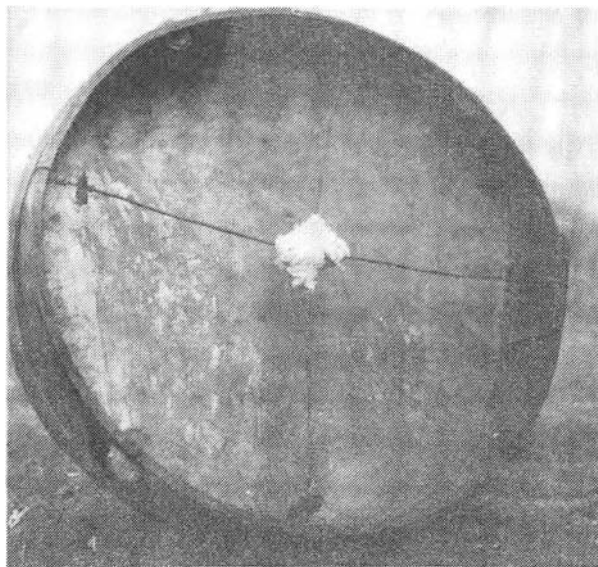
Az első feladat a *káva* elkészítése. Erre a célra egy kb. 2,5 m hosszúságú, jó két kisarasz kerületű egyenes szilfát vágnak. Fejszével hosszában lehetőleg pontosan kétfelé hasítják, hogy a *szüve*, vagyis a bele, a puha

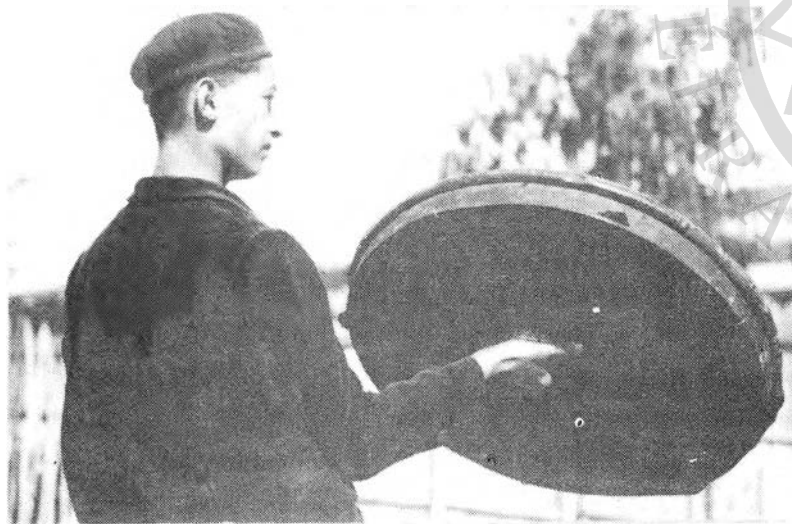
Az uraló csoport: sültüs (furulyás), Zsugár István (18 éves), daboss. dabass, Zsugár Ferenc (16), dabtartó, Benedek Ferenc (19), uráló vagy csengős, Zsugár Péter (19). Gyoszeny. Fotó: Faragó József

A dob verése, Zsugár Ferenc (16). Gyoszeny. Fotó: Faragó József

Az uráló dab alulnézetből Gyoszény. Fotó: Faragó József

A dob tartása, Benedek Ferenc (19). Fotó: Faragó József

közepe mindkettőből kivájható legyen. Előbb fejszével faragják le mind a domborúját, mind a közepét, amíg egyenes, lapos deszkát nem nyernek. Ezt a fejszével tovább-tovább vékonyítják, majd gyaluval simítják, amíg eléri a kívánt formát: vastagsága kb. 1 cm, szélessége 8–12 cm, hosszúsága pedig a bőr nagyságától függ, amelyet majd ráfeszítenek; ennek megfelelően a kész káva átmérője 50 cm-től 75–80 cm-ig változik.

Következik a káva kiszárítása. Valahol kinn tüzet gyújtanak s a kávét föléje tartva kb. negyed óráig mozgatják-forgatják, hogy nedvessége kiszáradjon és hajlítható legyen. Közben-közben egy szekerkeréken vagy valamilyen más kerek tárgyon hajlítgatják-szoktatják, majd ismét melegítik, amíg sikerül kereken körbehajlítani. Ekkor két végét 10–12 cm hosszúságban egymásra illesztik, majd kívülről szegekkel összeszegezik, a szegek végét pedig belül visszahajlítják.

Ezután a káva alsó szélén a *szármák*²⁸ számára egymással szembe két-két, összesen négy kis lyukat fűrnak; az első lyuk mindig oda kerül, ahol a káva két vége össze van szegezve, hogy a szegezést a drót is erősítse. Egy erős, vastag drótot átdugnak a két szemben lévő lyukon, két végét kívülről visszahajlítják és *lesírítik*, vagyis belül a dróthoz hozzácsavarva rögzítik. Ugyanígy dugnak drótot a másik két szemben lévő lyukba is, miáltal a két drót a dob közepén egymást keresztezi (3. fénykép).

A drótok rögzítése előtt pléhből kerek vagy négyszögű kis *zurgókat* (zörgőket) vágnak, közepüket kilyukasztják és a káván belül a drótokra húzzák. Egy-egy drót két végére 4–4, összesen 16 zurgó kerül. A drótok végén, a kávéhoz közel vékonyabb drótcsavarások szabályozzák, hogy a zurgók mozoghassanak, de középre ne csússzanak. A drótok számára fűrt lyukak egymástól való távolságának középpontjába, ugyancsak a káva alján négy 3–4 cm-nyi hosszúságú nyílást vésnek. Ezekbe egy-egy szeggel három-négy nagyobb, középen szintén kilyukasztott zurgót rögzítenek. A zurgók minden dobütésre összeverődnek és zörgő hangot adnak.

A két drót kereszteződésére valamilyen *foncot* (rongyot) csavarnak, és zsineggel összszereősítik, hogy a dob tartása közben tenyerüket ne sértse (3–4 fénykép).

A *sierk*²⁹ anyaga megfelelő hosszúságú, kétujjnyi vastagságú mogyorófapálca. Egyik oldalát addig faragják, amíg a bele kiesik; a másik oldala megmarad hajával együtt domborúnak. A kávéhoz hasonlóan melegítik és hajlítják, amíg kialakul belőle a kávéra illő szoros karika; domború felével kifele egymásra helyezett két végét előbb összedrótozzák, majd összeszegezik.

A kávéra feszítendő *bőr* lehet **borjú-, keske-, joha-** vagy **kusabőr**; sózott nem lehet, mert *lágy időben meglágyul*. Nyúzás után fölösleges részeit levagdadják, majd egy olyan fa- vagy fémedénybe helyezik, amelyet utóbb a szaga miatt eldobnak. Annyi *gyenge meleg* vizet öntenek rá, amennyi ellepi; a melegebb víztől *megégne*. Szitával addig szitálják rá a hamut, amíg *tapicskos* keverék lesz belőle. Az edényt három-öt napon át a házban, tehát meleg helyen tartják, a bőrt mindennap megforgatják benne, közben próbálgatják, hogy a szórét mikor lehet könnyen kitépni. Ekkor kivesszik, fölterítik, és vagy egy kés fokával, vagy valamilyen hasonló tárggyal, de nem élessel, a szórt borotváló mozdulatokkal letisztítják róla. Hideg vízben kiöblögetik, körbevágva megadják neki a szükséges méretet és formát, majd ismét fölterítik, hogy szikkadjon.

Szikkadás után a volt szőrös felével lefelé az asztalra terítik, ráhelyezik az abroncsot és az abroncson kívüli részeit az abroncs fölött körben visszahajtják, széleit meglyuggatják és a lyukakon átfűzött zsineggel erősen összehúzzák, hogy minél feszesebben álljon. Ezután az abroncsot a drótokkal ellentétes oldalon, az összehúzott bőrral befelé ráhelyezik a kávéra, és mint a kádárok a cseberre a ráfot, egy deszkavég beiktatásával, kalapáccsal körbe-körbe erőteljesen ráverik a kávéra, hogy a bőr minél jobban megfeszüljön. Ha elég feszes, apró szegekkel egymástól 5–8 cm távolságban az abroncsra rászegezik. Így készen akasztják a kályha fölé a melegbe, ahol egy-két nap alatt egészen kiszárad. Ezután fölfordítják, és belül mind a bőrvégeket összehúzó zsineget, mind a bőrvégeket a kávéig levagdadják.

Ha kipróbáláskor úgy találják, hogy nem *zúg* eléggé, egy-két napra langyos vizet töltenek belé, majd az abroncsot leveszik, körben a szegeket kihúzzák és a bőrt tovább húzva-feszítve ismét körbeszegezik.

Urálás előtt a dobot kissé a kályha fölött melegítik, hogy szikkadjon és feszüljön, mert akkor jobban szól.

A két dobverő eszköz neve *masuka* vagy *mäsuka*.³⁰ Hosszuk 30–35 cm juharfából, de még inkább *zadókfából* (hársfából) faragják vagy esztergályozzák, végükön kis bunkóval.

A gyoszényi urálás kissé figyelmesebb vizsgálata elvezetett egyik legarchaikusabb népszokásunkhoz: ahhoz a moldvai csángó hejgetéshez, amelynek emlékét mindössze neve őrizte meg négy faluban, szövegét pedig három töredék egyetlen faluból. Elvezetett továbbá az uráláshoz, amely magyarul ma már mindössze egyetlen faluban folyik, köszöntőjét pedig mindössze nyolc változatban jegyeztük le. A magyar folklórkutatás történetében bizonyára még sohasem adódott, hogy népi kultúránknak egy

olyan ritka emlékcsoportjára találunk, amelynek összeszámlálására kezünk ujjai részint túlságosan sokak, részint bőven elegendők. Egy ilyen példátlan helyzetben unalmas volna még egyszer feladatainkra utalnom, szólaljon hát meg ezúttal a költő Kányádi Sándor *Noé bárkája felé* című versével: „Be kell hordanunk, hajtunk mindent, / a szavakat is. Egyetlen szó, / egy tájszó se maradjon kint. / Semmi sem fölösleges.”

Őesztendei éneklés

Őesztendő estéjén, esti harangszó után a leányok 10–12 évtől férjhezmenetelig néha egyenként, de általában rokonság, szomszédság, barátság alapján kettőtől hatig terjedő csoportokban énekelni indulnak.

Az éneklőssek, zéneklőssek válogatás nélkül minden házba bemennek, ahol a fogadás jeléül a kaput nyitva találják. Az ablak alatt megállanak és megkérdezik: *Énekelyük-e meg?* Bentről válaszolnak: *Igen, énekelyetek.* Erre román vagy magyar nyelven, ritkán akordeonkísérettel eléneklik valamelyik egyházi, karácsonyi vagy újévi ének több versszakát, majd utána mondják akár románul: *Trăiți la mulți ani* („Sok évig éljenek”), akár magyarul: *Száll(j) le szikra.* A „szikra” itt szerintük csillagot jelent, de a szó-lás magyarázatát nem ismerik.

Folytatólag mindenik éneklő hangosan egy-egy mondókát mond. Ezek között vannak vallásos jellegűek:

Áldja meg az Isten a házigazdáját,
Gyermekeivel együtt házi gazdasszonyát,
Hogy vígan várhassuk újesztendő napját.
*

Áldja meg az Isten e háznak gazdáját,
Gyermekeivel együtt házi gazdasszonyát,
Hogy várhassuk vígan a kised Jézuskát,
Szent Józseppel együtt s a szép Szűz Máriát.
*

Újesztendőt adatt neked az egeknek ura,
Szerencsével, nagy bőséggel élted menjen jóra.
Sok búzád és borod legyen,
Szegénység hozzád ne térjen,
Istent dicsérjétek,
Áldását vegyétek.

További néhány versike adománygyűjtő jellegű:

Látom, asszonomnak pisojog a szeme,
Az innetső keze kutorász a zsebbe,
Talán Isten adja: pénz akad kezébe,
Hogy az éneklőköt kifizesse vélle.

*

Én kis féreg,
Hol betérek,
Kolbászt kérek.
Ha nem adnak:
Visszatérek.

*

Én nem ettem egyebet,
Csak vad erdei meggyet,
Bort sem ittam többet,
Csak két kupát, négyet,
Jaj de most bévágnék
Vaj kilencvennégyet.

*

Ha nem adnak perecet,
Felrontom az ereszet.

Végül egy tréfás mondóka:

Ideki a hegybe felnőtt komlókóró,
Tudom, a gádzából nem lesz királybíró.

A háziak megköszönik: *Nagyot nőjete!* – és az ajtón át az urálás kalácsnál kisebb kalácsot, ritkán némi pénzt nyújtanak ki nekik. Ők a kalácsokat tarisznyába gyűjtik, és a végén egyenlően elosztják. Némelykor behívják őket, s a nagyobbakat esetleg borral is megkínálják.

A leányok az ajándék átvétele után ismét egy román vagy magyar karácsonyi, újévi énekkel búcsúznak el a háztól.

Az éneklés éjfélig tart; akkor abbahagyják és hazamennek. Addig a falu mindenik sarkából hallani a cérnavékony leányhangokat.

Újlesztendei szerelmi jóslás

Éjfélkor a nagyleányok félkörben kilenc tükröt állítanak maguk elé az asztalra, egyet pedig a hátuk mögé. A félkör középpontjába egy égő

gyertyát helyeznek és sorban a tükrökbe nézve, valamelyikben meglátják jövődöbeliük arcát.

Ugyancsak éjfél után vagy hajnalban kimennek a disznópajtához, kezükkel megdöngetik a pajtát és ezt mondják:

Huj ebbe az esztendőbe,
Huj a másikba,
Huj a harmadikba! ...

Addig folytatják, amíg a disznó *hurrant*; amelyik esztendőnél hurrant, abban fognak férjhez menni.

Nincs újévhez kötve a férjtudakolás egy másik hagyománya. A nagyleány az esztendő bármelyik szombatján este elvégzi szokásos mosakodását és fésülködését, de ettől kezdve másnap reggelig egy szót sem szabad szólnia. Ami haja a fésű fogai közt marad, azt kiszedi és egy kis gombolyagot formál belőle. Kimegy a ház mögé, övét leoldja, a földre teríti, a hajgombolyagot meg a fésűt ráhelyezi, az övbe belecsavarja, majd kicsavarja. A be-kicsavarást egymás után háromszor ismétli, utána bemegy a házba és lefekszik.

Ugyanezt még három következő szombat este ismételve, a negyedik szombat éjszakája megálmodja jövődöbelijét.

Az ismerősök közül a 42 éves Patrás Jánosné próbálkozott annak idején ezzel, és megálmodta, hogy jövődö férje *egy virágos kerteskiébe kacagatt nekije*.

Azt tartják, hogy akit gyermekkorában seprűvel vernek meg, az nem megy férjhez, illetőleg nem házasodik meg.

Újesztendei hagymanaptár

Éjfélkor egy fej hagyma legkülső burkából tizenkét egyforma cikket vágnak, mindenikbe egyformán sót tesznek, és sorban a kemence tetejére, a melegbe rakják. Reggel a só megolvadásának mennyiségéből vélnek arra következtetni, hogy az év melyik hónapja milyen száraz vagy esős, nedves lesz.

Újesztendei búzahintés

Újesztendő reggelén, a délelőtti harangozásig, a fiú- és leánygyermek-
 kek vegyesen három-négy évtől tíz-tizenkettőig néha egymagukban, de
 inkább ötös-hatos csoportokban elindulnak *búzahinteni*. Ők a *búzahintők*.

Mindenüvé bemennek, ahol a kaput nyitva találják. A házba lépve
 dicsértessékkal köszönnek, majd a zsebükbe vagy egy kis zacskóba mar-
 kolva a gabonaszemeket (lehet tisztán búza, zab vagy kukorica, de lehet
 keverve is) széjjelszórják a ház földjén, miközben ezt mondják: *Adjan*
Isten büő búzát, büő áldást, szerencsiét e házikba, vagy: *Adjan Isten büő*
búzát, szerencsiét e házikba, áldást a mezejikre. A háziak megköszönik:
*Nagyat nőjete*k, majd a gyermekeknek az éneklő leányokénál is kisebb
 kalácsot, diót, aszalt szilvát adnak, amit ők tarisznyájukba gyűjtenek. Tá-
 vozáskor elköszönnek: *Istennek hagyjuk kijeteket*.

Azt tartják, hogy ha a búzahintők közt leány lép be elsőnek a házba, a
 gazdaság báránya tavasszal *nyőstény* lesz; ha fiú, akkor *berbécs* lesz.

Szakirodalom

- ADĂSCĂLIŢEI, Vasile
 1987 *Istoria unui obicei. Pluguşorul*. Iaşi.
- DEMÉNY István Pál
 1994 *A hejgetés meg a sámánének*. Néprajzi Látóhatár III. 1–2 sz. 135–150.
- FARAGÓ József
 1972 *A mai moldvai csángómagyar folklórgyűjtés*. Igaz Szó XX. 1. sz. 109–
 114.
- 1992 *A moldvai csángómagyar folklórgyűjtés – egykor és ma*. Forrás XXIV. 1.
 sz. 56–60.
- 1995 *Baka András legendameséiből*. In: (Barna Gábor szerk.) *Vallásos népelet*
a Kárpát-medencében. Budapest. 44–63.
- GÁLFFY Mózés – MÁRTON Gyula – SZABÓ T. Attila (szerk.)
 1991 *A moldvai csángó nyelvjárás atlasza I*. Budapest.
- KALLÓS Zoltán
 1958 *Hejgetés Moldvában*. Néprajzi Közlemények III. 1–2. sz. 40–50.
 1968 *Hejgetés Moldvában*. Művelődés XXI. 12. sz. 42–43.
- KRIZA János (szerk.)
 1863 *Vadrózsák*. Székely népköltési gyűjtemény I. Kolozsvár.
- B. LÓRINCZY Éva (főszerk.)
 1979 *Új Magyar Tájszótár I*. Budapest.
- MÁRTON Gyula
 1972 *A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai*. Bukarest.
- PÉTERBENCZE Anikó
 1994 *Közösségi alkalmak és táncok Bákó környékén*. Néprajzi Látóhatár III.
 1–2. sz. 189–203.

- POP, Dumitru
1989 *Obiceiuri agrare în tradiția populară românească*. Cluj-Napoca.
- POZSONY Ferenc
1994 *Moldvai magyar lakodalmi szokások*. Néprajzi látóhatár III. 1–2. sz. 151–166.
- SERES András
1994 *Moldvai magyar lakodalmi szokások*. Néprajzi látóhatár III. 1–2. sz. 89–114.
- SERES András – SZABÓ Csaba
é. n. *Csángómagyar daloskönyv*. Moldva 1972–1988. Budapest.
- VERESS Sándor
1989 *Moldvai gyűjtés*. Szerk. Berlász Melinda és Szalay Olga. MNGy XVI. Budapest.
- WICHMANN Györgyné
1907 *A moldvai csángók szokásaiból (Szabófalváról)*. Ethnographia XVIII. 289–294.

Jegyzetek

1. Veress 1989. 7–8. Bővebben helyszíni naplójegyzeteiben, uo. 297–320.
2. Helységekre és műfajokra bontva I. Faragó József 1972. Újabbban uo. 1992.
3. Néhány moldvai falu ingadozó magyar névváltozata közül a Szabó T. Attila nevével fémjelzett kolozsvári nyelvjáraskutató iskola névváltozatait használom: Gálffy–Márton–Szabó T. 1991. I. 8. Kívánatos volna egy minden helységnévre kiterjedő egységesítés, mert ahány gyűjtő és ahány helynévszótár, az mind más-más változatot használ.
4. Bővebben Faragó 1995.
5. Wichmann 1907. 289–290.
6. Kallós 1958. és 1968.
7. Péterbencze 1994. 190.
8. B. Lőrinczy 1988. II. 912.
9. Pozsony 1994. 151.
10. Szótári feldolgozása: Márton 1972. 573.
11. Román **căldărar**: üstfoltozó. Ebben a formában szótározatlan román kölcsönszó. Alapszavának: **căldare**: üst, csángómagyar változatairól és elterjedéséről Márton 1972. 350–351.
12. Péterbencze 1994. 191.
13. **Hájtok**: gyertek, román **hai**: gyere. Csángómagyar változatairól és elterjedéséről Márton 1972. 318.
14. **Dobozsár**: dobos, román **tobășar**. Szótározatlan román kölcsönszó.
15. Pénztáros, román **casier**. Moldvából csak alapszava **casă**: pénztár van szótározva: Márton 1972. 346.
16. Wichmann 1907. 289.
17. Kallós 1958. 49–50.
18. Kriza 1863. 384.
19. Seres 1994. 111.
20. Legutóbb I. Demény 1994, a további szakirodalommal.
21. Wichmann 1907. 289.

22. Kallós 1958. 41.
23. Kallós 1958. 41–48. és 1968.
24. Seres–Szabó é. n. 68–69.
25. Kallós 1968. 42.
26. Demény 1994. 137–138.
27. Adáscáliței 1987. 23. (A román szokás újabb monografikus összefoglalása: Pop 1989. 25–131.)
28. **Szârma**: drót, román **sârmă**. Csángómagyar változatairól és elterjedéséről Márton 1972. 532.
29. **Sierk**: abroncs, román **cerc**. Csángómagyar változatairól és elterjedéséről Márton 1972. 245.
30. **Masuka, mășuca**: bunkó, román **măciucă**. Csángómagyar változatairól és elterjedéséről Márton 1972. 402.

Pozsony Ferenc

ÚJESZTENDEI SZOKÁSOK A MOLDVAI CSÁNGÓKNÁL

Dolgozatomban azokat az újesztendőhöz fűződő moldvai szokásokat mutatom be, amelyeket az utóbbi tizenöt évben figyeltem meg moldvai csángó falvakban. A téma felvázolását azért is szükségesnek érzem, mivel a magyar kutatók eddig nem fordítottak elég nagy figyelmet az említett kérdéskörnek.

A gyűjtők figyelmét elsősorban az ünnepkörhöz kapcsolódó lujzikalagori *hejgetés*, urálás keltette fel.¹ Ebben a Bákó szomszédságában fekvő faluban egészen napjainkig fennmaradt a szilveszter estéjén és január elsején gyakorolt köszöntő jellegű szokás. Annak keretében a nagyleányok 7–8–10 fős csoportokban rendre felkeresik a nagyleányos portákat. Az 1970-es évek előtt ebben a faluban is a fiatalok egységesen *hejgetésnek* nevezték a szokást. Azóta újabban román eredetű jövevényszóval *uralásnak* nevezik az újesztendőhöz kapcsolódó köszöntő jellegű szokást.

A hejgetők csoportját egy ügyesebb, rátermettebb, beszédeesebb legény vezeti, aki a köszöntőversek szövegét előadja. Ő egészen az utóbbi évekig a hagyományos kalagori ünnepi férfiviseletben járta végig ilyenkor a falut. Fején gyöngyökből fűzött láncokkal ékesített kalap van. Hosszú kieresztett, térden alul érő fehér inget, fehér gatyát és oldalt gombolós, hímzett báránybőrmellényt, *keptárt* viselt. Legtöbbször szarvasmarha szarvából készített kürtöt fúj vagy csengőket ráz. Őt követik a *nyirásának* és *nyirelnek*, vagyis menyasszonynak és vőlegénynek beöltözött legények. A „menyasszony” fejére színes kendőt kötnek, hosszú pendelyes inget, katrincát, hímzett mellényt visel. A „vőlegényt” újabban lány alakítja, aki fehér gatyában, hosszú férfiingben, báránybőrből készült sapkában és sötét szövetkabátban van. Mellettük halad két ostoros legény, akik az urálókhoz hasonló ünnepi viseletben vannak. A csoporthoz tartozik egy medvealakoskodó, aki sötétbarna báránybőrből készült öltözetet visel, fején pedig szintén bőrből előállított medvefejet utánzó maszk található. Őt vezeti és kíséri a *gazda*, aki cigánynak öltözik be. Ruházata foltos, szakadozott, kezében botot tart. A kalagori hejgető csoporthoz még zenészek is társulnak: egy-egy akkordeonos, egy dobos és egy *bikát* megszólaltató legény. Az utóbbi hangszer fadézsából készül, melynek száját vékony báránybőrrel lekötik, középre pedig lyukat fúrnak. Azon át a dézsa

aljához erősített lószörköteget vezetnek ki. A játékos a hangszert a lábai között tartja a földön, s megnedvesített kezét végighúzogatja a szörnyalábon. Az erre dörmögő, morrogó, tehát bikát utánzó hangot ad.

A kalagori hejgetők hangos zajkeltéssel, ostorpattogatással, kürtöléssel, csengettyűszóval haladnak az úton. Mikor elérkeznek egy-egy lányos házhoz, akkor az uráló legény *berikoji* a kapuból, vagyis megkérdezi a háziakat: *Szabad-e, gazda, urálni dobval, csengettyűkvel s bikával?*

Rendszerint minden háznál fogadják a köszöntőket: *Szabad, szabad, hájtok bé!* Akkor a legények megállnak az udvaron, szemben a házba való bejáráttal, s az uráló jó hangosan elkezd recitálni a köszöntő szövegét. A refréneknél megrázza a csengettyűit, s a többieket is zajkeltésre biztatja, mire azok is nagy lármát csapnak ostoraikkal, a bikával, harangocskákkal, s közbe-közbe jó nagyokat kurjongatnak.

A kalagori hejgetés, urálás elsődleges célja hajdanán a gabona, a kenyér, tehát a termékenység mágikus, rituális úton történő biztosítása volt az elkövetkező esztendőre. A hejgetők szövegei valójában a búza életörténetét mesélik el a mag elvetésétől a kisarjazáson, aratáson, kicsépelésen, megörlésen át egészen a belőle történő kenyérsütésig. A szöveg arról szól, hogy elmentek tizenkét ökörrrel szántani, a barázdába tiszta búzát vetettek. Mikor az beérett, akkor sarlókat készítettek, s azokkal learatták, majd kévébe kötötték, kalangyába rakták, kicsépeltek. A gabonás zsákokat malomba szállították, ahol a molnár megörlte. Abból aztán a gazdasszony ropogós kalácsot süttött, s most megkínálja vele a köszöntőket. Az alábbiakban egy saját gyűjtéséből származó szöveget teszek közzé:

Jó estét kívánok a házigazdáknak és a gazda asszonyának, s együtt minden családjával. Jelen szaimnak küs üdöt adjanak. Jó testvéreim, erőt szépen kérjük, tessék meghallgassák, rebegő nyelvünköt a szárnyára eresztjük, s erős szemeinket az égre terjesszük. Ujat várunk, áldást a szép társaságra, s annak minden itt lévő tagjára. Hogy legyen csendesség az új esztendőbe. Mostan elérkezett minden jó gazdának üdeje, hogy küs gondot szerezzen ökörré, ekére, mert nagy tavasz vagyon. Vagyon és kell nagyon.

No csak, jó testvéreim, ide hallgassatok, mikor a gazda meglátta, hogy elérkezett a nagy szép tavasz, azt felelte a gazdasszonynak: kérjük az urat, hogy vegye le rólunk haragját. Kérjünk tőle áldást a mezeinkre, magiknak egészséget, hogy tudjanak munkálni, hogy legyen honnan adjanak kenyeret a jövetelőbe. Mikor eljövünk, jó testvéreim, kapjuk békességgel.

Jó testvéreim, mikor a gazda meglátta, hogy elérkezett a nagy szép tavasz, kezdte szerzeni elé az ekét. Mikor elészerzette, elindultunk szántani.

Mikor béértünk a darabhoz, az eketaligához ökrököt fogtunk, és szántani kezdtünk. S mikor elvégeztük szántani, kifogtuk az ökrököt, hogy nyugodjanak meg.

A gazda elévette a búzát, s el kezdte vetni. Mikor elvégzette vetni, azt felelte: Uristen, szenteld meg a mezeinket egy szép csendes esővel, adj áldást mezeinkre. A szolgák meghallák, nagy örömmel felkeltek, és befogták az ökrököt. Oda tették a bornához, s elbornálták a darabot. Mikor elbornáltuk, hazaindultunk. Mikor hazaérkezünk, bétettük az ökrököt az istállóba.

A gazda nem ült sokat otthon. Azt felelte a gazdasszony a gazdának: *el kéne menjünk, járjuk meg a búzát. A gazda elment és kihozott az istállóból egy szép fehér lovat. Felkötött két-három harangot riva, s odahozta az ajtó eleibe. A gazdasszony kihozott egy szép lepedőt, s felvették a ló hátára, s elkészítették szépen a lovat. A gazda felült a lóra, elment, hogy járja meg a búzát. Mikor odaért a darabhoz, leszállt a ló hátáról. Megkerülte a darabot, kitépett egy marokval. Erőst szép volt a búza, s meg vót érvel. A gazda felült a lóra, s hazaindult. A gazdasszony itthon megmosta szépen az asztalt, kitette a ház közepire, s várták haza a gazdát a búzával. A gazda, mikor hazajött, bétette a lovat az istállóba, béjött a házba, letette a búzát az asztalra. Olyan szép volt a búza, hogy az egész ház megvilágosodott. A gazdasszony felköt a térdről a gyermekeivel, s azt felelte a gazdának: szép a búza, meg van érvel, kell keressünk tizenkét napszámot aratni.*

Regvel eljöttek a napszamosok, s a gazda leültette. Odateve két pohár pálinkát nekik, s elvitte a darabhoz. Mikor odaértek a darabhoz, rendbe álltak, kezükbe vették a sollókat, s keresztet vetettek. És aratni kezdtek, s marokba tették, marokból kévüket csántak, kévéből feleket csántak és kicsépeltek.

A búzát őrölni kivittük. Indultunk előre, hogy a mónárt kapjuk felébredvel. Megtalálkoztunk a mónárval, s szóltunk nekik: jó napot, mónár úr! Hova lett e malom, hogy őröljön nekünk? De a mónár szerte tekintett, s lisztes kalapjával malmának intett: gyer ide, malom, őrölj rögtön lisztet ezen időseknek. De a malom érkezik nagy lélekszakadva. Azt feleli: öntsétek a búzát a nagy éles kasba. Változik ott búzalisztre, belőle sütnék kenyeret.

A füstölt disznólábakat adják nekünk ajándékba. De már a gazdasszonynak az jár szívébe, hogy néhány fránkot adjon nekünk. Nem mondjuk, való ne legyen, hanem való legyen. Az Isten áldása szálljon erre házra. Már búzagabona lészen elégséges, ha leszen mindenkinek. Vitétek

[szarvasmarháitok] legyenek betegségtől, kérjünk áldást mezeinkre, magiknak egészséget, hogy tudjanak munkálni, hogy legyen honnan adjának kenyeret a jövetelőbe. Mikor eljövünk, jó testvéreim, kapjuk egészségesen, szerencsében, s békességgel, víg örömmel s áldással. Tartsa meg az Isten a házigazdákat! -

Az urálás közben a *medve* is táncol egyet, ijesztgeti a háziakat, különösen a lányokat meg a fiatalabb menyecskéket és a gyermekeket provokálja.

A kalagori öregek emlékezete szerint századunk második felében a hejgetés szövege gyökeresen módosult. Egyesek még emlékeztek verses, énekelt változataira. A magyar nyelvű köszöntővers szövege napjainkra fokozatosan megkopott, elhomályosult, s eltűnőben van. Kalagorban is egyre inkább csak román nyelven hangzik fel az újesztendei köszöntőszöveg.

A magyar kutatók nagy része a kalagori hejgetést a dunántúli és székelyföldi regöléssel rokon szokásnak vélte. Elemzéseikben többen utaltak arra, hogy a moldvai szokás elnevezése, a *hejgetés* nevében hordozza a dunántúli regölés *Hej, regő, rejtem* refrénjének *hej* elemét. Mások pedig a kalagori hejgetés jellegzetes hangszerének, a *bikának* nevét kapcsolták össze a dunántúli vagy a székelyföldi regös szövegekben felbukkanó mitikus állattal.³

Véleményünk szerint, mikor a moldvai csángómagyarok ősei a Kárpátoktól keletre megtelepedtek, már akkor ismerhettek egy, a dunántúli vagy székelyföldi regöléshez hasonló köszöntő jellegű szokást (amit a moldvai csángó szokás elnevezése is megerősít), melyre később Moldvában fokozatosan ráépült előbb magyar fordításban a rituális ekehúzáshoz kapcsolódó, románságtól átvett, kölcsönzött szöveg. A búza élettörténetéről szóló, a rituális ekehúzáshoz, szántáshoz kapcsolódó szövegek az iskolahálózat hatására Moldvában napjainkban is egységesen és széles körben elterjedtek a románság körében. Az utóbbi évtizedekben gyűjtött kalagori uráló szövegek azoknak hű magyar változatai, fordításai. Századunk elejéig a moldvai katolikus falvakban olyan erőteljes magyar nyelvállapot élt, hogy a csángók a román nyelvű folklórelemeket nagyon sok esetben előbb lefordították a helyi nyelvjárásukra, s azután adaptálták és építették be szokásköltészetük rendszerébe.

A csángók által lakott régióban a románságnál ma is általánosan elterjedt a rituális ekehúzás és szántás. Különösen a Tázló menti falvakban gyakorolják a szokást. Újév reggelén az idősebb férfiak kendőkkel és fenyőfahegygel feldíszített eke elé egy pár ökröt fognak, s a felköszöntött

gazdák udvarán barázdát szántanak, abba pedig búzát vagy rizset hintenek.⁴

Századunk elején az északi csángó falvakban a fiúk és a nagyobb legények külön szerveződő csoportjai ősztendő estéjén jártak házról házra köszönteni. Wichmann Györgyné adatai szerint a fiatalabb fiúkból összeálló *hejgetők* a gazdák ablakai alatt, miután engedélyt kértek, román nyelven vallásos énekekkel köszöntötték a háziakat.⁵

Azokban az években Szabófalván még magyar nyelven hejgettek:

*Keljetek fel bojérek,
gyűjtsátok meg a gyortyákat,
nyisszátok ki ez ajtókat,
vesszétek meg e padakat,
adj Isztennek szent anyala!
Memből jöttünk, membe menünk,
lelketeket membe visszük,
testyetekeket földbe tesszük,
gyótfából koporszó,
leveliből borító,
z ágaiából legyező,
gyükeriből hangyázó.
Pusztá pajta fedetlen,
három veréb hat szemvel:
Ahó...!⁶*

Szabófalván a nagyobb legények csoportjai maszkosan jártak újévet köszönteni. Legtöbbjük maskarába volt öltözve, és tréfás hangszereket, zajkeltő szerszámokat tartott kezében. Ezeknek sorában szembetűnő volt egy kisebb vizes kártyából, faedényből készített *bika*, mely sajátos állatutánzó hangot adott. Wichmann-né gyűjtése idején a papok tiltása miatt már egyre ritkábban jártak a kecskemaszkosok. A szabófalvi kecskealakoskodó öltözetét igazi bőrből készítették. Az alakoskodó kezében egy fából faragott fejet tartott, s mozgatható alsó állkapcájával csatogtatott, mókázott. Miközben a lakásokban a kecskések komédiáztak, addig a csoport kint hagyott tagjai felosontak a padlásra, és onnan füstölt szalonnát, kolbászt és húst lopkodtak el. A hejgető fiúknak kalácsot, perccet és pénzt adtak ki, míg a behívott legényeket itallal és süteményekkel kínálták meg.⁷

Újesztendő napján egészen korán reggelig a szabófalvi iskoláskorú fiúk és lányok házról házra jártak, s az ajtón át egy-egy marék kukoricaszemet dobtak be a házba, miközben jó termést kívántak. A háziak pénzrel, kaláccsal, bélessel, perccel köszönték meg a tiszteletadást.⁸

Halász Péter az 1980-as években a Szabófalva környékén fekvő falvakban még rábukkant a kecskealakoskodásra, mely Balusesten, Jugánban, Kelgyesten és Buteán az újesztendőt köszöntő urálás szerves része.⁹

1987. december 31-én Klézsén is megfigyelhettem az urálást. Ebben a déli csángó nagyközségben elsősorban a fiatal, 17–25 éves legények indultak felköszönteni a nagyleányos házakat. Egy-egy csoportban rendszerint 10–15 legény vett részt. A klézsei urálásnak központi figurája szintén a *kecske*, vagyis a *capra volt*. A kecskemaszk fejét fából faragták ki, és egy bot végére rögzítették. Szarvait juh vagy kecske szarvából nyerték. Az állatot alakító legény mindig előrehajolt, hátára színes szőnyeget terítettek, a kecske fejét rendszerint gyöngyökkel, apró tükördarabkákkal ékesítették. Klézsén egy másik állatmaszk is él. A medvealakoskodó egy kifordított bundába öltözik, arra pedig általában apró rongydarabkákat varrtak. Fejét barna színű báránybőrből készítették el. Az uráló legények csoportját Klézsén mindig egy bátrabb, beszédesebb legény vezette. Kezében egy gyöngyökkel kirakott, miniatűr ekét tartott.¹⁰ A köszöntőszöveget a lányok ablakai alatt mutatták be, melynek refrénjeit a részt vevő legények hangos zajkeltéssel hangsúlyozták ki. A *medve* gazdája dobot tartott kezében, lábaira pedig csengőket erősített. A dobok, csengők, ostorok hangja mellett a *bikának* nevezett hangszer is megszólalt. A köszöntővers elhangzása után a legényeket rendszerint behívták a házba, de legtöbbször az udvaron kínálták meg őket itallal és étellel. A *kecske* meg a *medve* ilyenkor mutatta be kivételes tudományát, mivel a *dobos* meg a *szülüs* (furulyás) zenéjére mindkettő vidáman táncra perdült, közben agresszíven döfködték, provokálták a lányokat meg a fiatalabb menyecskéket.

Míg az újesztendőhöz fűződő medvealakoskodás a Szeret mentén fekvő falvakban csak szórványosan (pl. Kalagorban, Klézsén stb.) jelenik meg, addig a Keleti-Kárpátokból lefutó patakok, folyók (pl. Ojtoz, Tatros, Tázló stb.) mentén fekvő településekben általánosan elterjedt, s a *medve* tánca alkotja az urálás központi szokáselemét.¹¹

Uralas medvevel. Palánka 1972
Fotó: Hála József

Uralok csoportja. Palánka 1972.
Fotó: Hála József

Az urálók csoportja. Kostelek 1992. Fotó: Erdélyi Péter Zoltán

Az urálók csoportja. Lujzikalagor 1994. Fotó: Hegyeli Attila

Megérkeztek az urálok.
Lujzikalagor 1994.
Fotó: Hegyeli Attila

Az urálok csoportja esküvőre
emlékeztet. Gorzfalva 1988.
Fotó: Pozsony Ferenc

A medvealakoskodók öltözete
csergéből készült. Gorzafalva 1988.
Fotó: Pozsony Ferenc

Régi viseletbe beöltözötték kószálnak
az utcákon. Gorzafalva 1988.
Fotó: Pozsony Ferenc

A betyárjáték főszereplője Iancu Jianu. Gorzafalva 1993. Fotó: Pozsony Ferenc

Az urálók csoportja felvonul a főutcán. Gorzafalva 1993. Fotó: Pozsony Ferenc

Az uralok csoportját kísérő dobos. Gorzafalva 1993. Fotó: Pozsony Ferenc

Napjainkban a *medve* közkedvelt szereplő a moldvai falvakban is. Ovidiu Birlea román folklórkutató véleménye szerint a szilveszteri szokásokban előforduló medvejáték, medvetánc elsősorban csak a moldvai románságnál, ott is a hegyvidéki falvakban fordul elő.¹² Kutatásai szerint a medvejátékhoz mágikus hiedelmek társultak. A legtöbb moldvai román faluban úgy vélték, hogy játéka szerencsét hoz, s éppen ezért a cigány medvetáncoltatók gyógyítás céljából felléptették a reális állatot a beteg hátára. Terepgyűjtései szerint az újesztendőhöz fűződő medvealakoskodás mai formáját a cigányok által gyakorolt, élő medvével történő medvetáncoltatás hatására nyerte el.

A moldvai csángó falvak sorában a medvetáncoltató szokások archaikusabb formáival a Tatros mentén fekvő helységeekben találkoztunk. Például Gyimespalánkán január elsején járnak a *medvével*. A köszöntő csoportban rendszerint 8–10–12 fiatalabb legény vesz részt. A menet élén két kisebb legény haladt, kezükben színes szalagokkal feldíszített botot tartottak. Sapkájukon vagy kalapjukon színes szalagokat meg bojtokat láthattunk. Mellükre keresztben át egy-egy szélesebb szöttes övet kötöttek. Ők rendszerint a csoport élén járnak, és betérnek a lányos házakhoz, ahol

megkérdik, hogy fogadják-e az urálókat. Általában minden családnál szívesen látják a fiúkat. A bekérezők mögött két nagyobb gyapjúbojttal feldíszített 1,5 m hosszú botos következik. Szájukban sípot tartanak. Utánuk haladt a medvét alakító legény, akin egy valóságos medvebőr volt, azonban farkát színes gyapjúsálakból készítették. Gazdája csizmában, hosszú kabátban, fehér harisnyában és báránybőr sapkában volt. Kezében láncot tartott, s azzal vezette a *medvét*. A központi alakoskodó körül még 2–3 indiánnak beöltözött *dobos* haladt, de a csoportot elkíséri egy-két furulyás is. A palánkai urálók csoportjához tartozott még néhány rongyos öltözetű, kopott ruhában levő alakoskodó is.

A gyimespalánkai uráló csoport mindig táncolva, hangos zajjal közlítettette meg a lányos házat, ahol az udvaron az uráló legény rigmusos szövegben köszöntötte a háziakat, s utána a *medve* is bemutatta tudományát. A megszólaló zene dallamára hátsó két lábán állva táncolt, majd hirtelen megrohmozta a lányokat, és megölelte őket. Igyekezett lerántani azokat a földre és rájuk feküdni. Ha ez sikerült, akkor a medvék közöszülését utánozta. A köszöntés végén a háziak az urálókat borral, pálinkával, süteménnyel meg pénzzel kínálták meg.

A hegyek által körbezárt, eldugott Kostelegen szilveszter napján és január elsején járnak a *medvével* urálni. Általában 14–18 év közötti, ortodox és katolikus fiúk vesznek részt a szokásban. 1994-ben a játék szereposztása a következő volt: a *medvét* vezette a *cigánnak* nevezett gazda, majd utána annak két *purdjéja*, vagyis gyermeke, a *hammas*, *öreg*, *bába*, *dobos*, bekérező *katona* és a *zsidó* következett. A játékot rendszerint egy csűrben gyakorolják és tanulják. Viseletét minden játékos saját maga készíti el. Általában a maszkokat megőrzik a következő évre. A csoportot régi katonaruhába beöltözött legény vezeti. A bekérező és a gazda szövege már csak románul hangzik. A gazda rongyos, felszalagozott ruhába öltözik, hosszú apró szemű láncon vezeti állatát. Az alakoskodó igazi medvebőrből készített ruházatban van. Járása cammogó, s lépés közben nagyokat dörmög. Őket 2–3 *dobos* kíséri, akik sötét ruhában vannak. Vállukon át keresztben piros szalagokat kötnek a mellükre, báránybőr sapkájukon szintén piros szalagok láthatók. A *dobosok* viselete nagyon hasonlít a Gyimesközéplokon járó betlehemesek ruházatához. A *purdek* kezükben horgas botot tartanak, s azzal igyekeznek a lányokat levenni lábukról. A *hammas* botja végére fűrészporrall megrakott zsákot köt, s azzal "tisztítja" meg az emberek ruházatát vagy cipőjét. A *kosteleti* csoporthoz még egy *öregember* és egy *vénasszony* is társul. Ők rendszerint a hagyományos gyimesi csángó viseletbe öltöznek be. A férfi arcát báránybőr, az asszony

fejét pedig rongyálarc fűdi. Az öreg oldalán lógó tarisznyába gyűjti össze a házaknál kapott adományokat. Kezében egy ágas botot tart, annak végére pedig kisebb harangot erősítenek. Mindkettőt legény alakítja. A *bába* vagyis az öregasszony kezében guzsalyat tart, annak végén meszelő lóg, míg párja egy harangokkal feldíszített botot hordoz. A *zsidó* alakoskodó álarcát fehér posztóból készítik. Kezükben színes gyapjúsálakból készült bojtos rudakat tartanak. Mikor a csoport tagjai bevonulnak az udvarra, a dobosok, zsidó, purdék provokálják a fiatal lányokat, megkergetik, elakasztják és beleforgatják őket a hóba. Erdélyi Péter Zoltán megfigyelései szerint a meglátogatott házaknál rendszerint csak lányok meg asszonyok érdeklődnek a játék iránt. A férfiak pedig csak legyintéssel méltatják a szokást.

Az urálás legfontosabb eleme Kostelkén is a *medve* tánca. Ez rendszerint fülsiketítő zenére, óriási zajkeltés mellett történik. A dobok ritmusára himbálózó mozgásokkal táncol, gazdája parancsára lefekszik a földre, majd egy bottal felemelik, s a magasban megtáncoltatják. A medve tánca közben a gazda rigmusos, erotikus tartalmú szövegekkel fordul a medvéhez. Rendszerint elmondja neki, hogy amikor megtalálta őt az erdőben, akkora volt, mint egy kisebb malac, most pedig akkorára nevelte és hízlalta, mint egy borjút. Mivel az erdőből aranyszánon hozta be a faluba, arra kéri az állatot, hogy ne egye meg jószívű gazdáját. Közben az *öreg* meg a párja szintén táncra perdült. Mindkét gyimesi helységben (Kostelkén és Palánkán) az urálás szövege napjainkban már csak román nyelven hangzik fel.¹³

A Tatros alsóbb folyása mentén elterülő falvakban (pl. Dormányosban és környékén) a medvejáték színes eseménnyé, látványossággá fejlődött. A Tázló melletti falvakban szintén rábukkantunk a medvealakoskodásra, ahol rendszerint kecskével együtt jelent meg. 1988 január elsején Gajdáron az újesztendőt köszöntők csoportja több mint tíz legényből állott. A menetet az uráló vezette, mögötte egy menyasszónynak és egy vőlegénynek, vagyis *nyírásának* és *nyirelnek* öltözött alakoskodó haladt. A csoport mellett táncolt egy színes papírszalagokkal feldíszített *kecske* és egy báránybőrbe öltözött *medve*. A gajdári csoporthoz tartozott még négy-öt katonaruhába öltözött maszkos is. Öltözetükről számtalan csengő és bojt csüngött alá. A maszkosok akkordeon meg dob zenéjére táncoltak. A csoport tagjai nagyon agresszíven viselkedtek az arra járó utasokkal. Megállították a személygépkocsikat, a csúszós úton visszafelé fordították, meghimbálták, s csak pénzadomány ellenében engedték útjukra a megtré-

fált járókelőket. A gajdári csoportban két legény kezében egy-egy színes pántlikákkal dúsan feldíszített botot hordozott.

A fentebb említett időpontban Onyest városában is számtalan uráló csoporttal találkoztunk. Az egyes csoportok létszáma viszonylag nagy volt: általában 20–30 személy vett bennük részt. Az urálók csoportjai rendezetten, pontos sorrendben, hangos zenészővel és kurjongatásokkal, dobolással, csengő- és kürtszóval haladtak a város utcáin. Régebben az onyesti köszöntők csoportjához *nyírásza* és *nyirel*, vagyis *menyasszony* és *vőlegény*, valamint egy papírszalagos *capra*, vagyis *kecske* tartozott. Újabban a városba betelepedett oláhcsigányok vették át az urálás gyakorlatát.

Az Ojtoz folyó völgyében fekvő Gorzafalván az utóbbi tíz évben többször is alkalmunk volt élő módon megfigyelni az újesztendőhöz kapcsolódó maszkos alakoskodást, játékokat, szokásokat. Ebben a helységben a nagyobb köszöntő, uráló csoportok általában falurészenként szerveződnek. A maszkos csoportok tagjai december 31-én, vagyis ősztendő utolsó napján délutáni órákban a falu főutcáján rendre felvonulnak. Ilyenkor pontos névsort készítenek a résztvevőkről, és személyazonossági igazolványaikat leadják a helybéli rendőrségen, hogy megelőzzék a durvább kihágásokat, bűncselekményeket.

Gorzafalván többretegű maszkos játékokat figyelhettünk meg. A faluban még élnek a Tatros és a Tázló völgyében megfigyelt archaikus medvés és kecskés alakoskodáshoz hasonló változatok. Ezek mellett az első világháborút követő jelentős román lakosság betelepítése nyomán drámatikus betyárjátékok is meghonosodtak. Újabban a közeli háromszéki farsangi felvonuló játékok hatására karneváli hangulatot árasztó egyéni és kiscsoportos alakoskodók is tömegesen ellepték az utcákat. Az uráló csoportok tagjai január elsején délben a főmise után rendre bemutatják játékaikat a katolikus plébános és a hívek százai előtt. A pap ilyenkor pénzzel ajándékozza meg az alakoskodókat. A kapott pénzüsszeget hangosan kikiabálják és megköszönik a lelkésznek. Utána nagy zenével és kurjongatásokkal elvonulnak a templom elől, s rendre meglátogatják a leányos házakat. A gorzafalvi urálók hagyományos csoportját egy szószóló vezette, mely két-két *lovasból*, *menyasszonyból*, *vőlegényből*, négy darab *medvéből*, egy-két *kecskéből*, két-két szalagos *botosból* meg zenészekből állt. Az utcákon rendezetten, hangos zenészővel, zajkeltéssel haladtak. Azok a leányos gazdák, akik fogadni óhajtják az urálókat, kapukat már eleve nyitva hagyják. Azokon a maszkosok táncolva bevonulnak, s ott az udvaron szédítő ritmusú körtáncot járnak. A tánc után a csoport vezetője ro-

mán nyelven köszönti a háziakat, akik pénzzel, étellel-itallal kínálják meg a legényeket. A csoport tagjai megköszönik az adományokat, majd újból fergeteges ritmusú körtáncba kezdenek. A kecskét alakító legény színes papírszalagokból készített mezt viselt. A *medvék* rendszerint fehér vagy szürke gyapjúcsérgéből készítették ruházatukat. Fejükön az álarcot sűrűn beborítják a gyöngyök. A *nyírásza* meg a *nyirel*, vagyis az új pár a régebben használt gorzafalvi ünnepi viselet darabjait ölti magára. Mindkettőt legény alakítja. A lóalakoskodók katonasapkában és kabátban vannak. Derekra farámát függesztenek. Annak elejére fából faragott lófejet illesztenek. A farámát fehér lepedővel borítják. A ló farkát eredeti lószőrből készítik.¹⁴

A gorzafalvi csoportokban egy-egy dobos is megjelent. Régebben asztrális motívumokat láthattunk rajtuk, újabban tréfás feliratokat, rajzokat. A gorzafalvi urálók között újabban betyárjátékosokat is megfigyelhettünk.¹⁵ A szokás központi alakja egy hírneves román betyár, Iancu Jianu.¹⁶ Az őt alakító legény ünnepi román viseletben van. Mellén, sapkáján számtalan nemzetiszínű (piros-sárga-kék) szalagot visel. Sapkája fekete színű, mely alól lószőrből készített befonott hajtincsek lógnak alá vállaira. Övében pisztolyokat láthattunk. A betyárjáték keretében Iancu Jianut elfogják a pandúrok és nehéz láncokkal megkötözik kezét és lábát. Jianu vagy egy más személy, rendszerint a babája, addig kérleli a rendőreket, míg azok szabadon engedik; legtöbbször ők is beállnak a betyárok közé. Ennek öröme hangos zene- és énekszóval elvonulnak, éltetvén a bátor hőst.

Gorzafalván az utóbbi évtizedben megfigyelhettük, hogy szinte a szemünk előtt honosodtak meg háromszéki eredetű farsangos elemek a moldvai falu újesztendőhöz kapcsolódó szokásrendszerében. Különösen az 1989-et követő években, amikor Kézdivásárhelyen nagy tömegek előtt szervezték meg fesztiválszerűen a környékbeli falvak farsangi szokásainak bemutatóját. Hatásukra 1992 decemberében Gorzafalva utcáin is egy szekéren álhalottat kísérték végig. Egy reális koporsóban fekvő „halott” kezében pálinkás üveget tartott, s közbe-közbe jó nagyokat húzott annak tartalmából. A halottas szekér előtt egy papnak öltözött legény haladt, mellette pedig két ministráns vonult. A szekér után következtek a rongyos ruhákba öltözött rokonok, nyámok, akik nagy jajveszékeléssel kísérték az elhunytat. Gorzafalván január elsején és másodikán egyéni és kiscsoportos alakoskodók is benépesítik az utcákat. A hagyományos kecskealakoskodó csoportok mellett az utóbbi évtizedben indiánnak, gépembernek, táncosnak, katonának, cigánynak, négernek beöltözöttek bolondoztak, tréfál-

koztak az utcákon. Megállították a járókelőket, az autókat, s csak pénzádomány után engedték szabadon. Közben bekormozták, szilvaízzel és tollal bemázolták a gyanútlan embereket. A maszkos játékok Gorzafalván január másodikán zárulnak. Estefelé a csoportok felvonulnak a *Kecskéshegyre*, ahol hatalmas lobogó tüzeket raknak, tüzes csóvákat forgatnak, hangosan lármáznak, ujjonganak. Éjfél előtt tüzes kerekeket gurítanak le a meredek domboldalokról az Ojtoz folyó felé. Éjfél táján kialszanak a fények, és a fáradt legények rendre hazatérnek.

A kecskejátékokkal kapcsolatban Dorinel Ichim megjegyzi, hogy azok elterjedtek a Tatros völgyében és a Bákótól délre fekvő falvakban is.¹⁷ Véleménye szerint a Berzuncban előforduló, álló testhelyzetű kecsketánc és játék voltaképpen egy parasztlakodalom paródiája. Berzuncban a kecskét egyfelől a szépek (pl. menyasszony, vőlegény, kapitány, pandúr, orvos) kísérik, másfelől a csúfak (pl. róka, farkas, borz, berbécs) veszik körül.¹⁸ A Bákótól délre fekvő falvakban egy kisebb kecskével járnak, amit egy furulyás legény, az óesztendőt jelképező *öreg* és az újesztendőt szimbolizáló fiatal *lány* kísér. Nagypatakon a kecske szintén álló testtartású.¹⁹

Halász Péter figyelt fel arra a jelenségre, hogy a XVIII. század végén keletkezett székelyes csángó falvakban (pl. Pusztinán, Frumószán és Lészpeden) nem ismerik a kecskemaszkos játékokat.²⁰ Lészpeden például csak a legutóbbi évtizedekben honosodott meg az újesztendőhöz kapcsolódó urálás. A lészpedi fiatalok még az 1980-as évek elején is inkább a többségében románok által lakott szomszédos Gerlénbe mentek át urálni, mivel ott szívesebben látták őket. 1988 január elsején az említett Gerlénben a kecskét négy kardos tiszt, egy kapitány és körülbelül tíz tollas fejdíszekkel rendelkező maszkos alakoskodó követte.²¹ Halász Péter gyűjtései szerint a Szeret bal partján fekvő székelyes csángó falvak közül Gajcsána-Magyarfaluban szintén nem él a kecskemaszk, s az urálás is csak újabban terjedt el.²² Ezzel szemben Lányikon az 1930-as években még élt a kecskejáték, mely azonban nem tartozott az urálók csoportjához. A lányiki kecskét egy-egy katonaruhában és asszonyöltözetben lévő legény kísérte végig a falun. A csoport tagjai betértek a házakhoz, és ott előadták játékukat. Eljátszották, hogy a férfiember most tért vissza a katonaságból, s nincs pénze az esküvőre, ezért vagy el akarja adni kecskéjét, vagy pénzt akar kérni annak mókás játékáért, táncáért.²³ Az állat gazdája felmagasztalta jószágá tulajdonságait, miközben az nagyokat ugrált, megdöfkölte, provokálta az asszonyokat meg a lányokat, s az utcákon megszalasztotta a gyermekeket. Külsőrekecsinben is leírták az uráláshoz kapcsolódó kecskejátékot, melynek keretében vőlegénynek és menyasszony-

nak beöltözött legények kísérik és táncoltatják a kecskét; ez az elem halványan az előbb említett lányiki formára emlékeztet.²⁴

A bemutatott moldvai csángó újesztendei alakoskodó szokások napjainkban már kevés szállal kapcsolódnak az erdélyi magyar hagyományokhoz. Több mint valószínű, hogy a Moldvába betelepedett magyarság magával hozhatott zajkeltéssel, alakoskodással kapcsolatos, köszöntő jellegű télközépi szokásokat. Erre a rétegre azonban új szülőföldjükön, a román többségű Moldvában olyan új szokások épültek, amelyeket a csángók már a szomszédos románságtól vettek át. Jeleztük előbb, hogy a rituális szántás, betyárjáték, a medve- meg a kecskealakoskodás itteni csángó formái a moldvai románságnál egységesebben és szélesebb körben elterjedtek. Érdekes tény az, hogy a nyelvi, kulturális asszimilálódás folyamán megismert és adaptált szokásokat, szokásformákat és -elemeket nagyon sok esetben a csángók tovább éltették, mint az átadó fél, vagyis a moldvai ortodox románság. Erdély felől a farsangi játékok újkori formái behatoltak, beszivárogtak: pl. a gorzafalvi parodisztikus halott-temetés. A később betelepedett székelyes csángók (úgy tűnik, a lányiki példa alapján) Erdélyből farsangi elemeket is magukkal hoztak: pl. az urálástól független kecskejátékot.

A moldvai csángók által éltetett újesztendei alakoskodó, színjátékszerű szokások elsődleges célja az volt, hogy a kimondott szó erejébe vetett hit alapján egy új esztendő küszöbén jókívánságokat, egészséget, bőséget, termékenységet, szerencsét idézzenek elő a meglátogatott gazdáknak.

A moldvai csángómagyarok nagyon sok archaikus európai szokáselmet megőriztek napjainkig. A rituális szántás és vetés, a párzást utánzó medvejátékok, tűzgyújtás, tüzeskerék gurítása, állatmaszkok voltaképpen mind a termékenység elérésére irányultak és a gonosz meg ártó erőket akarták távol tartani. Másodsorban ezek a maszkos alakoskodó szokások az erdélyi farsangi játékokhoz, szokásformákhoz hasonló funkcióval rendelkeznek. Igaz, hogy a moldvai románságnál a magyar vagy az európai farsangi ünnepkörhöz hasonló globális ünnepkör nem él.²⁵ A moldvai románoknál és a csángó falvak nagy részében minden évben az újesztendőhöz kapcsolódott a megszokott rend rituális fölforgatása, a szabályok és tabuk ideiglenes feloldása, felfüggesztése, ruhacsere, alakoskodás, a gonosz erők zajkeltéssel való távol tartása stb. Ezek az újesztendei szokások a mágikus vagy köszöntő funkciók mellett napjainkban biztonsági szelepként is működnek. Levezetik a faluközösségekben fölhalmozódott feszültségeket és konfliktusokat.

Újesztendő első napján Gorzafalván a templom előtti szent téren profán cselekvéseket engedélyeztek: világi dalokat énekeltek, zenéltek, táncoltak, vagyis kivetköztek megszokott énjükből, életrendjükből. Így olyan szimbolikus tökét és lelki élményt halmoztak fel, amire lehetett emlékezni, amit újból lehet várni és megszervezni.

Szakirodalom

- BIRLEA, Ovidiu
1981 *Folclorul românesc* I. Bukarest.
- DEMÉNY István Pál
1994 *A hejgetés meg a sámánének.* Néprajzi Látóhatár III. évf. 1–2. sz. 135–150.
- DÖMÖTÖR Tekla
1972 *Hejgetés.* In: *Magyar népszokások.* Bp.
1979 *Naptári ünnepek – népi színjátszás.* Bp.
- ERDÉLYI Péter Zoltán
1994 *A bundás nagy állat ünnepei.* Művelődés XLVI. évf. 2. sz. 46–48.
- FARAGÓ József
1996a *A hejgetéstől az urálásig.* Egy archaikus moldvai csángómagyar népszokás elrománosodása és eltűnése. Honismeret XXIV. évf. 6. sz. 53–64.
1996b *A szabófalvi hejgetés emlékei.* Erdélyi Múzeum LVIII. évf. 1–2. sz. 94–103.
- HALÁSZ Péter
1992 *Adatok a moldvai magyarok kecskemaszkos játékához.* In: *Kultúra és tradíció* I. Tanulmányok Ujváry Zoltán tiszteletére. Miskolc. 173–179.
- ICHIM, Dorinel
1983 *Zona etnografică Trotuş.* Bukarest.
1987 *Zona etnografică Bacău.* Bukarest.
- KALLÓS Zoltán
1958 *Hejgetés Moldvában.* Néprajzi Közlemények III. évf. 1–2. 40–50.
1968 *Hejgetés Moldvában.* Művelődés XXI. 12. sz. 42–43.
- POP, Mihai
1976 *Obiceiuri tradiționale românești.* Bukarest.
- POZSONY Ferenc
1992 *Egy gyimesvölgyi köszöntővers szövegelemzése.* In: *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 1. Kolozsvár. 148–163.
- WICHMANN Györgyné
1907 *A moldvai csángók szokásaiból.* Ethnographia. XVIII. 287–294.

Jegyzetek

1. Kallós 1968. 42.
2. Elmondta Jankó András 68 éves, Lujzikalagor 1987. Saját gyűjtés. Lásd Pozsony 1992. 160–161.

3. Dömötör 1972.; Faragó 1996a. 53–55.; Uő. 1996b. 94–95.; Pozsony 1992. 154.; Demény 1994. 135–150.
4. Ichim 1983. 138.
5. Wichmann 1907. 287–94. Kallós Zoltánnak 1956-ban még két töredéket sikerült összegyűjtenie:

*Keljetek fel, bojérok,
Sánjátok ki ez ajtukat.
Gyűjtsátok meg a fákylukat,
Tössétek meg pohárokat,
Vesszétek meg e padakat.
Elyűttek e hejgetők,
Adjanak, mit akarnak!
Inkább kérünk csuk minkát,
Sz a zutaján nagy kalácst.
Sze műk köszöntjük szjépen,
Ledzszik honnét adzsanak!
Mász időre gyét elyövünk,
Adjon Ziszten egisszéget!*

6. A második szövegtöredék minden sora megismétlődik:

*Kelyetek fel, bojérok,
Gyűsszátok meg gyortyákat,
Nyisszátok ki zajtukat,
Vesszétek meg padakat,
Tösszétek pohárokat!
Gyiófából koporszó,
Leveliből borító,
Zágaiból legyező,
Gyükeriből hangyázó.
Pusza pajta fedetlen,
Három beréb hat szemvel,
Arva Bori anyátlan.*

7. Lásd Kallós 1958.
8. Wichmann 1907. 289.
9. Wichmann 1907. 290.
10. Wichmann 1907. 290.
11. Halász Péter 1992. 174.
12. Pop 1976. 76–7. Írásában a román folklorista arról tudósít, hogy az 1970-es években a román nyelvterületen is, elsősorban a gyermekek körében, egyre inkább elterjedt a kézen vihető, miniatűr ekével történő köszöntés.
13. Ichim 1983. 138.; Uő. 1987. 99.
14. Birlea 1981. 272–3.
15. Erdélyi 1994.
16. Dorinel Ichim szerint a lovasmaszk elterjedt az Ojtoz és a Szeret menti falvakban is. Rendszerint páros számú csoportban: négyen, hatan, nyolcan táncolnak nagyon virtuóz

- ritmusban. Mozgásaikat katonás vezényszóra végzik. Lásd Ichim 1983. 139.; Uő. 1987. 99.
17. Ichim a moldvai dramatikusan betyárjátékokat újkeletű szokásoknak véli. Véleménye szerint csak az 1920-as években terjedtek el tárgyalt vidékünkön (Ichim 1983. 140.).
 18. Lásd 1974. 156.
 19. Ichim 1983. 138–9.; Uő. 1987. 99.
 20. Ichim 1983. 138–9.
 21. Ichim 1987. 99.
 22. Halász 1992. 176.
 23. Ichim 1987. 99.
 24. Halász 1992. 176.
 25. Halász Péter figyelmeztetett arra, hogy a lányiki kecske jellegzetes dallamra táncolt. Ehhez a dallamhoz szöveges ének társult, mely székelyes nyelvi elemeket is megőrzött (pl. kukoricacsutika), s amelynek Háromszéken erotikus jelentést tulajdonítanak. (Halász 1992. 177–178.)
 26. Halász 1992. 178.
 27. Pár csángó faluban (pl. Szabófalván, Klézsén stb.) ma is ismerik a húshagyókeddi táncmulatság keretében történő tréfás alakoskodást. Szabófalván nemcsak a század elején, hanem egészen a közelmúltig a szabadtéri tánchelyen matahalának nevezett játékosok csirkecsontokkal aggatták körül foltos, rongyos ruházatukat. Kezükben ostort tartottak. Igyekeztek verekedést színelni, tréfás játékokat kezdeményezni. A gyermekeket és a bábéskodókat egy döglött madárral ijesztgették, amit aztán ott egy tűzön megsütöttek, majd a végén széttéptek. Egy meztelen legényt egy hordóban bundák közé elrejtettek, az onnan egyszer csak kiugrott hirtelen a háza. A tapasztalatlanabb fiatal lányokat jól megijesztette, provokálta, pázásra emlékeztető mozdulatokat végzett, majd visszabújt a báránybőrök közé. (Wichmann 1907. 288–289.)

Fazakas M. Izabella

AZ EGYHÁZI ÉV ÜNNEPEI BOGDÁNFALVÁBAN

Bogdánfalva a három Szeret menti csángó falucsoport közül a középsőben helyezkedik el, 12 km-re Bákó várostól. A *déli csángók* falucsoportjának egyik legrégebb és legnépesebb, több településből egybeolvadt faluja, mely ma a belőle kirajzott Újfalú (N. Bălcescu) községhez tartozik közigazgatásilag. Bogdánfalvában az ún. sziszegő (s helyett sz hangot ejtő) nyelvjárást beszélik, de napjainkban fokozódó mértékben felgyorsult az elrománosodásuk. A falu idősebb korosztálya még jól beszéli a magyar nyelvet, de a fiatalok egymás között már csak románul szólnak, bár ők is ismerik még a magyar szavakban fogyatkozó, ódon illatú és szépségű csángó nyelvjárást, melyet kitiltottak az iskolából, a hivatalokból és a templomból. Bogdánfalva túlnyomó része katolikus vallású (814 család, 2811 lélek), csupán a Moldovány nevű falurészben élnek ortodoxok (80 család).

Advent

A karácsony előtti négyhetes előkészület, a várakozás és reménység idejét Bogdánfalvában régen szigorú böjttel is megszentelték: *Ezelőtt, régebben megtartották. Mikor gyermek vótam, kértem, hól a húsz? Elvitte a kántor. De hogy még emlékszem apókáimtól, hogy a tejet szem akarták, csak vasárnap, de húszt nem. Vasárnap megették a tojászt, tejet, de tovafele nem egy nap isz. Moszt, már idefele, megtarcsuk mű szeredát, pénteket. Máccor isz talál, hogy nincsen ki húsz, ezeken, ha van isz, nem esszük meg.* (A. J.)

Advent idején nem tartanak zajos multságokat, csak a disznótorok hoznak némi vidámságot. *Nem lehetett csánni lakadalmat, azt mondták, hogy az advenba kéne többet imádkozni, sz el kellett menni régvél, úgy mondták, hajnali miszére. Mentek a zasszonyok, mentek a férfiak, mentek a liányok, mentek a gyermekek, mentek mind, melliknek vót inkább üdeje, mellik nem kellett menjen a gyárba munkázni. Adventot úgy mondják, az készülő üdő, hogy készüljünk Krisztusz Jézusznak születészire.* (E. P.)

Az adventhez kötődő betlehemezés szokása Bogdánfalvában már nem él, de mostanában az adventi idő alatt a fiatalok előkészítik Jézus születésének karácsonyi előadását a templomban. Karácsony előtt 9–10 nappal régebb *navernákat* (vecsernyefélét) is tartottak. *Karácsony előtt kilenc vaj*

tíz nappal volt a naverna, amelliket karácsonyra mondták. Nagy innapokra csántak örökké, de moszt el fogták hagyni, eccer csánnak, máccor nem. (A. J.-né)

Szeplőtelen fogantatás (december 8.)

Fontos ünnepnek tartották Bogdánfalvában: *Nálunk nagy innap. Misze isz van, három, örökké.* Ezen a napon mindenki igyekszik elmenni valamelyik misére és nem végezni nagy munkát.

Szent Lúcia (december 13.)

Szent Lucakor, aszongyák, hogy akkor nem lehet varrani, akkornap nem járnak tüvel. Szent Luca napján a moly megeszi gyapjút, ha fonnak. Nem lehet dógozni. Moszni sze, csak valamicskét, így csántak ezelőtt a liányok zgårdát a legényeknek. Jöttek az innapok, sz akkor teték fel azt a legényeknek a kalapjikkba. Fűzték a zolvaszót, sz osztán csántak kocinákat, legény tette fel innapon a kalapjába. Csánták Szent Luca napján, Szent Balázs napján, mikor nem ollan nagy innap, édesznapok, úgy modják. (E. P.-né)

Az édesznapokon is a templomban ünnepel a közösség, szentmisét hallgatnak, a harangnak a hívó hangja figyelmezteti a híveket az ünnep megülésére.

Karácsony ünnepe (december 25.)

A karácsony *szenvedejin* tartott éjféli szentmisén és a karácsonyi nagymisén a fiatalok megjelenítik Jézus születésének történetét. *Nálunk csántak a templomba betlehemet, a ziffúszág. Templomba erősztt szép vót, a Szűz Máris ki vót csánva, Szent Józef, gyermek Jézusz, imitálták jányok, ezek. Osztán elmondták, hogy jöttek királlók, három, hogy jöttek a pásztorok. Elrendezték.* (E. P.)

A katolikusoknak karácsonykor kötelező áldozni, előtte természetesen gyónni kell és bűnbánatot tartani.

A hajdani karácsonyokra így emlékezett vissza Erdei Péter: *Csántuk karácsonyfákat, a fenyőfát felkészítettük szépen, sz tettük Krisztusznak képit oda, erősen szerették a gyermekek. Osztán elváltuk dísznót karácsony előtt, vót pecsenye, minden, ettünk sz ittunk. Szüttünk kenyért, kozonákat, diósz kozonákat, kereket sz hosszút isz. Osztán kozonákon kiül*

vagyon bélesz, melliket csánnyuk túrószan. Pászkát sz kókenyát isz szütiünk, megtóccsúk rizvel. (E. P.)

Szokás karácsonyra a tisztaszobát, főleg a szentképek és a feszület körüli falrészt fenyőágakkal, birs- vagy más almával, olvasókkal feldíszíteni. Ilyenkor az újabban beszerzett szentképek és kegytárgyak kerülnek előtérbe, ezeket a láthatóbb, feltűnőbb helyekre helyezik. A közös családi imádkozás is ünnepélyesebb, gyertyát gyújtanak, s a kezükben tartják a Jézus Krisztust, a világ világosságát jelképező égő gyertyát.

A kórinthi szokása él még Bogdánfalvában. Mostanában csak a gyerekek, régen felnőttek csoportjai is járták a falut, *szentesz énekeket* énekelve és különféle jókívánásokat mondva. A Jézus születéséről szóló énekek között akadnak még *magyarosak* is, ezeket többnyire csak az idősebbek tudják, a fiatalok inkább *oláhosan* énekelnek. *Karácsony szenvedejin a gyermekek mentek, énekeltek, sz vettek az emberek kozonákot, bonboanát, parát isz valamicskét, ha szok vót a gazdának. Másnap osztán mentek a nagyleányok, legények, a zasszonyok, a zemberek. Énekeltek az Örvendezzél, Szűz Máriát, Bethlen városzát. Moszt mász módulag énekelnek. (E. P.-né)*

Nálam, mikor gyermekek vótak ezek a zén gyermekeim, akkor csántam karácsonyfát, met ők kellett nézzék. Osztán kicsántam mind a két kaput, sz bějöttek az ekével, megszirültek a zográdába, ullan mászkáltak vótak, a zegész táncolt. Ökrökvel vótak. Ők bějöttek, hányszor mondiák: Ho, ho, ho, coppi ši fraji! Ura! még léptek hármat, sz osztán még mondiak, sz még léptek hármat, sz szirültek vissza. Nálam itt a zograda kicsike, de édeszapámnál nagy vót, ott jöttek bé, az egész nép, sz örökké mutálódtak, mikor mondtak egy verszet ki, akkor mind mondták: Ho, ho, ho! Uraji! Még léptek, meddig meddig megkerülték az ográdát, sz mentek ki. Akkor édeszapám kártya borval sz pénzvel, ién isz, megfizette. (E. P.)

A templom az ünneplés középpontja karácsonykor is. A szentmisét 24-én éjjel 12 órakor kezdik, a falu minden katolikusa igyekszik részt venni ezen a megszokottnál hosszabb időtartamú és ünnepélyesebb misén. A templomi harangok zúgása bensőségebbé teszi az ünnepet.

Szent István napja (december 26.)

Karácsony másodnapja az egyház első vértanújának ünnepe is. Szent István vértanúról Bogdánfalvában is megemlékeznek. Az István nevű embereket régebben megénekléssel tisztelték meg. Mostanában is megteszik ezt, de ma csak kevesen ismerik a régi énekeket. *Szen István napján el-*

mentünk sz énekelünk az Isztvánoknál, mindcsak karácsonyi énekvel, sz az Isztván királt isz énekeltek. Ők vettek egy kalácst, hoztuk haza, de még náluk ettünk sz ittunk. (E. P.) Három szentmisét mond a pap a szentegyházban ezen az ünnepen.

Szent János napja (december 27.)

Szent János apostol és evangélista ünnepléséhez hozzátartozik a szentmisén való részvétel mellett a János névre keresztelt emberek felköszöntése is: *Énekeltek karácsonyi énekeket, Szent János énekít, mindent elénekeltek. Szok írász vót tovafelé, magyar írászok, akkor inkább tudtak magyar éneket. (E. P.)* Régebb bort és eledelt szenteltek mind Szent István, mind Szent János napján. *Megszentelték a bort ezelőtt, melleik közelebb vótak a templomhoz, elvitték. Nálunk csánnak ótottat, azt felvitték egy neány tángyérval, a pap megszentelte a zelső miszén, adicã Szent Isztván napján isz, Szent Jánosz napján isz. (P. E.)*

Aprószentek (december 28.)

A faluban él még a vesszőzés szokása: *Aprószentek napján gyermekek sz osztán a zifjúság régveltől esztig, meddig beszürkült, mentek. Régvél jártak a gyermekek, osztán a zifjúság egész nap. A zegész leán hon kellett üljön, hogy várja a legént. A legények jöttek egy-egy vesszővel, almaveszszővel verték meg a leánt. Azt a vesszőt úgy kereszték, hogy legyen két ág, sz azt összefonták, sz köttek rea cigájét, vereszet. Még mondjak egyebet. Nálunk, akkor mikor vótam ién isz legén, csizmákba jártunk. A vesszőt bétették a csizma szárába, odaérnek, nincs szemmi náluk. Á, ezek nem vernek meg, mondták a leányok. Akkor kivették, sz verték, de nem üttek erősz meg. Ezt mondták: Aprószentek, Szent Dávid, / Viszeld egészségvel, békeszégvel, / Szok jó szerencsével, léleküdvesszégvel! A leányok csántak kalácst. Mikor odajöttek legények, akkor ők annak tettek enne, hoztak bort, mivel csak megbirták táplálni. Az vót a legjobb leán, amellik inkább megtáplálta. Aprószentek napján egy misze vót régvél, sz egy eszte, hogy az ifjúság bírjon menni. (E. P.)*

Szilveszter napja (december 31.)

A polgári év utolsó napján év végi hálaadásra gyűlnek össze a templomban a bogdánfalviak. Az esti órákban tartják ezt a szentmisét, s a páter

beszámol az elmúlt év fontosabb egyházi eseményeiről, elszámol az egyházközség pénzével, felolvassa az esküvők, kereszttelések és temetések számát.

Akkor a zutolsó nap, mikor immá jó az új esztendő, akkor csánnak egy misztét, hogy megmondják, hány hótt meg ebben a zesztendőbe, hány házassodott meg, hány született. Az a misze azt jelenti, hogy gondolkozatok, me több hótt meg, mint született. Nezzetek oda, me közeledik. Ebbe a zévbe, azt mondja a plebánosz, micsa rossz vót, de ne add legyen még rosszabb a jövőbe. Sz akkor a zember még gondolkozik, hej, csánnunk jót, me ha nem, a zúj évbe, ebbe lehet meghalunk. Azon éjen mindcsak esszegyűlnek a zemberek, esznek, isznak, osztán járnak plugusorval a románok. Legények azon eszte mennek leányokhoz, sz énekelik Oszépjézuszt. Román Oszépjézusz nincsen, románok nem énekelik. (E. P.)

A harangoknak fontos szerep jut ezen az ünnepen, harangszó jelzi az óév végét, és köszönti az új évet.

Újév (január 1.)

A katolikus egyházban parancsolt ünnep, melynek tárgya Jézus körülmetélkedésének és névadásának emléke. Bogdánfalva népe szentmisével, a munka szüneteltetésével és kórin্দálással ünnepel. *Búzahintész régvél van. Nálunk úgy mondják, mennek kórin্দálni. Ha idén menek valakihez, úgy mondom, menek kórin্দáljam meg komámat. Mikor odamenünk komámhoz, ők adnak egy kalácst, melliket tesszük bé, sz hozzuk haza. Mikor hintik a búzát, mondják: Adjon az Iszten bé bort, bé búzát, teli pince-kamarát, sz egy tarka farkú borjúcskát (E. P.)* Ez az archaikus szokás az új esztendőre bőséget akar idézni, ezért kell a kórin্দalókat megjutalmazni kaláccsal és *megtisztelni* borral vagy pálinkával.

Vízkereszt ünnepe (január 6.)

A liturgikus vízszentelést végzik ezen a napon. Bogdánfalvában régen hordókban állt a víz, amit a pap a templom udvarán szentelt meg. Mostanában a templomhoz legközelebb lévő kutat szenteli meg, olyan nagy a falubeliek igénye a szenteltvízre. *Mosztanig megszenteltek csak egy kutat, de moszt meg kellett szenteljenek kettőt, sz úgy szem ért. Nálunk nincs víz, meg kell szenteljenek kettőt isz. Mikor a pap ezt megszenetelet, mertük esztig, mikor fele ment, nem vót víz, sz akkor a pap még kijött, ő kiment egy darabecskát, csak kifelé egy keveszkét a templom mellett, ott vót egy*

mász kút, azt isz megszenteltele. Abból a kútból addig vesznek, míg a nap leszentül. Másnap nem vesznek, csak aznap. (P. E.)

Vízkeresztkor mikor hazajövünk mü, sz hozunk egy csepp vizet, egy ivegecske vizet, akkor megszenteljük a teheneknél, megszenteljük minde-nüütt, sz elhagyjuk annak felit, bétesszük abba a pócba, sz mikor vajeccer kell, elévesszük, mikor beteg valaki, megiszik egy keveszkét, sz azt tarcsuk egy évig. (E. P.-né)

Nem tudjuk, mi történik. Örökké – azt mondják – kell szenteltvíz, mi-kor jőnek a nagy furtunák, mikor durrog, mikor jég ver, akkor legyen, sz akkor gyúccsuk meg gyortyát, amellik szentel. A szenteltvizet mikor ha-zahozzuk, iszunk belőle egyet, vetünk keresztet, sz tesszük el. Mikor jön a vad üdő, vesszük ki, sz még iszunk, sz még vetünk keresztet. (P. E.)

A bogdánfalviak emlékeznek, hogy csillagok járták a falut vízkeresz-t táján, kezükben vitték a csillagot, és köszöntőt mondtak. Csillagot vitte, cu steaua jártak háztól házig. Nálunk többet rományul mondták ezeket: Steaua de răsărit / După semne a călătorit... (Magyar fordítása: A napke-leti csillag, a jelek után jött...) Mondtak szokat ott, inkább olául. Kelltt adni parát. (E. P.)

A házszentelés a vízkereszthez kapcsolódó egyházi szokás: Mikor a pap jó bé a kapun, akkor mü ki vagyunk állva gyortyával, meggyújtva, a zelszo ajtó elejibe. Hol vannak, család nagyobb, kiáll a zegész. Kicsánom a zajtót mindensfelé. Valamit mond a pap, mikor jó bé: Ez a ház legyen megszentelve. Ő mond, osztán szentel túl isz, ide isz, ide isz, mü letérde-lünk ide gyortyával, meggyújtva, megycsókoljuk a keresztet, sz akkor ke-lünk fel. Ezelőtt avval a gyortyával, mellikvel mü bėjöttünk, azt nem futtuk el, ők felirták oda a zajtóra: Gáspár, Menyhárt sz Baltazár. Moszt nem írják. Mü abba az üdőbe, teszük erre a zasztalra egy tányér babot, egy tángyér kukuruzát, ide közibe teszünk egy tángyért, szóval, abba a szóba teszünk parát. A parát elveszi az, amellik tarcsa azt, amellikvel a pap szenteli házat, teszi belé szenteltvízbe. Elveszik a babot isz, a kukuruzát isz, sz viszik. Széket teszünk páternek, sz nézi meg a pénzet. Mü annak úgy mondjuk csiszla. A pap nezi pénzt itt, de nem ő gyűjti, egy papszolga. Me-gyebíró veszi el a pénzt kalendárra, ő ad kalendárt. Oszán a pap még megkérdez: – Magik csak ketten maradtak? – Csak ketten. – Há hol a gyermek? – Itt, itt, sz itt. Kinél vagyon több gyermek – vannak olyanok, hogy egy házban van három család – ott megkérdi: – Hogy éltek? Ad gyermekeknek bomboánet isz. Ez a pap, a miénk, nem olyan, hogy elve-gyen. (E. P.)

Gyertyaszentelő Boldogasszony (február 2.)

Szűz Mária tisztulásának, a kis Jézus templomi bemutatásának és a gyertya megszentelésének ünnepe. A szentelt gyertya Bogdánfalvában nagyra tartott és gyakran használt szentelmény, talán nincs egy olyan ház a faluban, ahol ne volna. Házszentelésnél, vihar idején, a haldokló mellett szentelt gyertyát gyújtanak.

Az egész nép menen templomba, sz viszen gyortyát, szenteli meg a pap, misze utaján kimenen szentelészvel végig. Akkor mikor szentelik a gyortyát, akkor a zegész ember, mikor kerülük a templomot, akkor vesz egy gyortyaszálat, meggyújcsa, sz adja Iszten nevibe másznak. Azok a zemberek, mellikek gyútik pénzt a templomnak, azok annyira mentek ez-előtt, egy ölvel gyújtettek gyortyát. (E. P.)

A szentelt gyortyákkot feltesszük a pócba, sz ott tarcsuk. Mikor durrog, jó a nagy eső, akkor azt meggyújcsuk, sz imádkozunk. Mikor a zember beteg, még meggyújcsák, gyútnak többet. (E. P.-né) Ezelőt szokot csántak, de rendre-rendre vesz el, me nem igen hisznek. Nálunk ezelőtt, mikor élt édeszapám sz édeszanyám, ök nem így vitték a gyortyát, mint viszik moszt. Felfonták, úgy mondták annak, tőke. Tudja miből vágták azt, mellikre feltekerik, azt a darab fát? Mikor leány sz legény eladódott, abból a virágospálcából kivágtak egy ekkorecskát, hogy legyen tőkének. A menekező előtt összegyúltek a zegész leán sz az egész legén. A legények megcsánták azt a pácát, osztán jöttek a leányok, sz addig fonták riva a virágot, amíg telefonták szépen, arra gyortyát tettek a zalszó végitől a felszó végiig. Akkor a gyortya nem vót illen kurta, hosszú, hosszú. Sziríték a gyortyát cernára a kezükkel iúzból, sz osztán azt feltették a virágospálca tetejire, mikor mentek nyireászért, az kellett éjgen. Egyet csántak a nyirelnél, sz egyet a nyireászánál. (E. P.)

Gyertyaszentelőkor minden asszonnak vót tőke, mire a gyortyák fel vótak fonva. De az a gyortya, amellik fel vót téve virágospácára, arról kezdték a fonászt, sz osztán a zújasszon örökké vett, mikor Gyertyaszentelő jött, örökké még vett egy kilócskát. Nagypatakon, csak a túlszó falu, abból a tőkéből a zegésznek kivágnak egy-egy ekkorát, azoknak, amelliknek bemennek a templomba, mikor temetik el a halottat, abból a tőkéből, mellik a zövé, a zasszoné. Náluk tarcsak moszt isz, de nálunk nem. (E. P.-né)

Adták az Iszten nevibe, sz mondták, hogy az Iszten bocsásszon meg neki. (P. E.)

Szent Balázs (február 3.)

A Balázs-áldás kiszolgáltatásának szokása Bogdánfalvában is él. Szent Balázst a nép a torokbajok orvosaként tiszteli. *Balázskor a pap örökké megmondja, hogy a zember, mellik akar sz elbír menni, jőjjön ki a szent-egyházba. Az áldász erőszot szokat használ nyakszér ellen. Tesznek így két gyortyát, vasztagabbat, keresztbe, felteszik ide a nyakra, a pap ott mond neány szót, áldászt, sz az használ. Szentmisze van, mindcsak kettő.* (E. P.)

Böjtelő

Azt, hogy a húsvét előtti böjt nem a húshagyóvasárnapot követő hét elején kezdődik, hanem csak hamvazószerdán, a bogdánfalviak a következő mondával magyarázzák: *Mert azt mondják, hogy elment egy király verekedésbe, magyar király vót. Tudja, minek hitták azt a királyt? Alljon, mondjam meg! Mellik bévött a háborúba tatárokval, Szent László király. Ő tartotta ezt, húshagyatot, mikor hatták el húsz, sz többet nem ettek, sz azt mondta: – Hájtok, szabjunk még három napot, mellikbe mennünk haza! – Met addig elé vaszárnap csánták, akkor hatták el húsz, de ő ha nem vót hon, sz haza kellett jőjjön Magyarországra? Akkor azt mondták: – Tódjunk még két napot, a hétfőt sz a keddet.* (E. P.)

Atyám, adj nekem isz két napot – aszongya –, ién isz vigadjak ezen a két napon! Sz azóta van még hétfő sz kedd. (E. P.-né)

A farsang végi mulatságot Szent István napjaként is emlegetik a csángók, ugyanis egy másik magyarázat szerint Szent István nyújtotta meg a farsangot. Nagy tiszteletnek örvend az első magyar királyunk a moldvai csángók körében, ezt így indokolják: Szent Isztván királ, Magyarországnak a királya, mét ő szent? Azért, hogy a zegész magyar népet ő húzta a katolikusszágra. (E. P.)

Hamvazószerda

Hamvazószerda a nagyböjt kezdete, ezen a napon a bogdánfalvi katolikusok szigorú böjtöt tartanak. *Elhattuk a húsz, immá ki kell moszni csiprokat hamuval, sz nem lehet megenni szemmit. Akkor nem tartunk böjtöt a hústól, akkor tartunk absztinencia, nem eszünk szemmit, szemmit. Ha kell csak egy hirinka kenyeret sz egy pohár vizet. Úgy kellene legyen.* (E. P.)

Ezen az ünnepen van a hamvazkodás, a pap kereszt alakban megjelöli a hamuval a hívek homlokát, miközben az elmúlásra figyelmezteti az embereket. Mise előtt van a templomban a hamuszentelés, melyet a múlt évi szentelt pimpóból és az elégetett szőlőtőkéből nyernek. *Az a hamu, mondjam meg ién, honnat jó. Az a hamu, melliket ők felkenik, sz az mikor téméneznak füstölővel, az a témén, az a szén, tudja-e, millen fából van? Szőlőfából, szőlőcsutakból. Abból a hamuból, mellik marad abból a szénből, azt gyútik meg, sz megszentelik. Az a legjobb fa, mellik a zembernek adta a bort isz.* (E. P.)

Nagyböjt

A nagyböjtben Bogdánfalva lakosai tartózkodnak a multságoktól, kedden, szerdán és pénteken keresztúti ájtatosságokat tartanak a templomban. Egy előimádkozó szokta vezetni ezeket az ájtatosságokat, aki végigjárja a templomban lévő stációképeket, az ájtatoskodók a helyükön vannak, s az imáknál letérdelnek.

A régebbi szigorú böjt, mely megkövetelte a húsról, zsírról és egyéb állati termékről való lemondást, ma sokkal enyhébb, csupán szerdán és pénteken kell betartani a böjtre vonatkozó egyházi rendelkezéseket.

Virágvasárnap

Virágvasárnap Jézusnak szamáron való diadalmas jeruzsálemi bevonulását ünnepli az egyház, annak emlékére, hogy az ujjongó tömeg pálmákkal köszöntötte a próféták által megjövendölt Messiást. A bevonulás emlékére az ünnepi szertartások közé a pálmás vagy barkás körmenet is bekerült. Bogdánfalvában is szentelnek barkát, szokás a templom háromszori megkerülése, az emberek szentelt pimpókkal a kezükben vonulnak a körmenetben.

Virágvasárnap a zegész viszen pimpót, me nem igen van zódszég egyéb, sz a pap a templomban, mikor felemeli a zegész a pimpót, megszenteli szenteltvízzel, sz jó kandellával, megfűsztöli a zegészet, megmondja, mit jelent, sz prédikál: mikor Jézusz ment bé Jeruszálimbe, akkor a zegész világ levették a rongyaikot a fűdre, sz Krisztusz ment által ritta. (E. P.)

Búcsú isz vagyon. Nálunk úgy vót, Naumann pap idein, mentünk kereken, szépen ki, megkerültük háromcor, mikor odaértünk harmadikcor, ütte keresztvel a zajtót háromcor, sz akkor a zajtó kicsánódott. Moszt nem

verik. Szép vót. Azok inkább tartották, a régik. Ezek a zújak nem beszéltek vót a régikvel, sz má elfelejtették, sz kurtisszák. (E. P.-né)

De akkor szép vót. Elől mentek a legények, osztán jöttek a házaszott emberek, osztán jöttek a leánok, sz a zasszonyok hátul. Meg kellett kerülni, sz osztán jöttünk bé templomba, a zejtót kicsánták, doár nem vót békulcsolva, sz mentünk bé. A szép vót, ién szerettem. Keresztet vitték elől, lobogókat sz zászlókat, a zegészet kivették, sz minden módú vót: fehér isz, pirosz isz, fekete isz. De vót még egy ullan, mellik a pap ment alatta, négyen vitték (baldachin). (E. P.)

A Pray-kódex a barkaszentelés középkori monasztikus szertartásairól is tájékoztat. Archaizmusai közül említésre méltó, hogy a falut járó körmenetben a papot barkaágakkal megverték. Bogdánfalvában is él egy hasonló archaikus szokás: a barkaszentelésről hazatérők megveregetik állataikat a szentelt pimpóval, hogy a betegségekől megvédjék.

A szentelt pimpót vihar, égiháború és jégeső idején is meggyújtják, hogy eloszlassa a rossz fellegeket.

Nagyhét

A nagyhét a húsvéti előkészületek hete Bogdánfalvában is. A gazdák rendbe szedik a portájukat, a gazdasszonyok is takarítanak, sütnek-főznek. A bűnöktől való megtisztulás is hozzátartozik e hagyománytartó közösség húsvéti magatartásformájához: *Immá moszt még muszáj gyónni, adicá nem hogy muszáj, a zember úgy kéne, hogy gyónjon meg.* (E. P.)

A bogdánfalviak a nagyhéten családtagjaik, szomszédaik, rokonaik és ismerőseik bocsánatát is kérik esetleges vétkeikért, ha találkoznak. *Így moszt, ha elmennek a szomszédba, ide a zöreghez, megjáróm, sz mondom: megbocsásszon. Úgy mondjuk, bocsásszon meg, de nem vótunk haragoszok.* (E. P.-né)

Nagycsütörtök

Az ünnep tárgya az Oltáriszentségnek az utolsó vacsorán történt alapítása. A templomban az utolsó vacsora emlékére mondják az esti szentmisét, ezen a pap az evangéliumi indíttatású liturgikus szokás szerint elvégzi a lábmosás szertartását. Bogdánfalvában csupán a maga lábát mossa meg a misén a pap.

Nagycsütörtökön elhallgatnak a harangok és a csengők. Ezután a harangozás helyett *tokálnak*, vagyis *van egy donga, sz azt verik* (E. P.) *Azt*

mondják, hogy nagypénteken délkor, mikor Krisztusz meghótt, nap elveszett, sz a harangok isz elhallgattak eppen szombaton délig. Szombaton délbe nálunk húzták a harangokat, de moszt elmutálták éjfélkorra. (E. P.-né)

Akkor a templomba, mikor a harangok elálltak, essze van dűtöktetve minden az ótáron, essze van húzva minden. Akkor megrengett a föld, sz szötét maradt. (E. P.) Ez a nagycsütörtöki oltárfosztás hagyományának felel meg.

A szentsírt a bogdánfalvi asszonyok már nagycsütörtökön elkészítik, s egész éjjel virrasztva imádkoznak mellette. *Nagycsütörtökön hozzák visz-sza Jézuszt, csánnak mormintot, szépen felkészítik, Jézuszt le van téve oda a mormintba a keresztvel, a muhuba. (E. P.-né)*

Nagypéntek

Jézus kereszthalálának emléknapja a legnagyobb gyász és böjt ideje. Sok bogdánfalvi ember semmit sem eszik ezen a napon, mások csak egyszerű esznek, de a hústól és egyéb állati eredetű élelmiszerektől mindenki tartózkodik.

Nagypénteken a falubeliek meglátogatják a szentsírt, térden közelednek hozzá, megcsókolják Jézuszt, tojást és pénzt tesznek a sír mellé. *Nagypénteken jőnek térgyen szentegyháznak a hátuljából, sz tesznek pénzt oda sz tyúkmonit, sz akkor csókolják meg Jézuszt. Me a tyúkmonkát azért gyűtik, hogy legyen még a tisztelendőnek isz. (E. P.)*

Bálint Sándor szerint a középkorban szokás volt a papnak pénzt át-nyújtani a húsvéti gyónás alkalmával. Mivel a zsinatok ezt tilalmazták a szent dolgokkal való üzérkedés látszata miatt, helyette alakult ki a szent-sírhoz hozott tojás és pénz közvetett gyakorlata. (*Karácsony, húsvét, pün-kösöd, 1989. 195.*)

Dobogószvecsernyének nevezik a bogdánfalviakat azt a nagypénteki szentmisét, amikor a templom padlójának megverésével az egyház Pilátus elleni haragját juttatják kifejezésre a hívek. *Nagypénteken, mikor végez-nek, a zegész megveri a padlót. Dobogószvecsernye, úgy mondják ennek. (E. P.)*

Nagypénteken délután elmondják a szentkeresztútját, sz mondják, hogy gátá, Krisztosz meghótt. Krisztoszt akkor feszíték. (E. P.-né)

Nagyszombat

Nagyszombaton este tartják a feltámadási körmenet látványos szertartását. A szentmise előtt tüzet és vizet szentelnek a templom előtt. Az új tűzzel gyújtják meg a feltámadás ünnepére a Krisztus halálának emlékeztére eloltott gyertyákat. Másik fontos nagyszombati szertartás a templom keresztelővizének megszentelése.

A szentmise egykor telik ki, megindul maj tízkor, sz osztán elmenen egykorig, me hosszún tart. Kimennek a templomból, sz énekelik Alleluját: feltámadt Úr Krisztosz, alleluja. Gyortyákat visz a zegész, lebegőket, feszületet, sz amellik alatt menen a pap (baldachint). Sztatuját, Jézuszt vízzi négy leán, megkerülik templomot mindcsak háromcor. A harangok újra megszólalnak.

A szentelés előtti tűz- és vízszentelés van: *Tüzet csánnak künn, sz vizet szentelnek. A tüzet nem gyufával, hanem szikrával. Taplót gyútnak, abból csánnnyák a tüzet. A pap abból veszen sz megszenteli azt sz a vizet ott, sz akkor onnét még vesznek egy kicsi vizet, szentelnek még vizet. Azt a vizet, melliket szentelik azon nap, az kell legyen templomba egy évig. (E. P.)*

Hoznak haza szenet, hogy Iszten őrizzen meg valami nyekáztól. Azt mincsak megtörük, megisszák, megmosszák magikat, me felöntik vízzel, mü isz tesszük barmoknak. (E. P.-né)

Húsvét

Jézus feltámadása a kereszténység legnagyobb ünnepe, mert Jézus a feltámadásával bizonyította be, hogy valóban Isten. Az első szentmisén a hívek *páskát*, piros tojást, esetleg egyéb eledelt szenteltetnek, de ez a szokás Bogdánfalvában eltűnni látszik, kevesen tartják, mondták a falubeliek.

A húsvéti szokásokról így számol be Erdei Péter és felesége, Ilona:

- *Húsvétra a zegész fel kellet készüljön fejer rongyába, național.*
- *Boilunk tyúkmont húsvétra. Azt, mikor felkelünk, bétesszük kancsóba sz vizet, húsvét régvélin megmoszduk vele.*
- *Az azt jelenti, hogy Krisztusznak vére folyt le.*
- *Valaki, amikor Krisztuszt keresztre tették fel, odajött, sz tojászval vót, mikor Krisztusznak a vére lefolyt, sz felcsepegett riva, arról jött ez a szokász, hogy mi húsvétba örökké csánunk veresz tyúkmont.*

– *Húsvétba visznek templomba veresz tyúkmont, sz azt megszenteltetik.*

– *Nálunk ételeket visznek a szegényeknek isz.*

– *Osztán adnak a gyermekeknek isz veresz tyúkmont. Járnak a gyermekek húsvét régvélin, jönnek ide, mondják: Dicsértesszék Jézusz Krisztusz. Mű adunk kalácst, pénzt, tyúkmont.*

A bogdánfalvi csángók nem ismerik a húsvéti locsolkodás szokását. Húsvét napján a fiatalok a templomban az utóbbi időben passiójátékszerű előadást is tartanak. Ez egy teljesen újkeletű szokás, aminek nincsenek a régi hagyományokba visszanyúló gyökerei.

A húsvéti ünneplés legfontosabb színhelye a templom, de a vallásgyakorlási alkalmakat jelző templomi harangoknak is fontos szerep jut ezen az ünnepen. Ünnepi díszítést kapnak még a falubeli keresztek és szobrok is: *Felkészítik a keresztek, sztátujókat, tesznek koronákat sz virágot.* (E. P.)

Fehérvasárnap

Ezt a napot a moldvai csángók, köztük a bogdánfalviak is, *mátkázó, mátkaváltó* vasárnapként emlegetik.

A mátkálás szokásának lényege, hogy nem vérrokon legények vagy leányok a lelki rokonság alapján testvérekül fogadják egymást. *Erre mátkázó vasárnapra még csánnak veresz tyúkmont, sz akkor vátnak, te adsz nekem egy tojászt, én adok neked egy tojászt, de onnat elé nem mondjuk nénike vaj bácsi, hanem mátká, keresztké. Többet nem mondod a nevin, bár egy hétig mondod, mátkám.* (E. P.)

Pünkösöd vasárnapja

A húsvét utáni ötvenedik napon a kereszténység a Szentlélek eljövételét ünnepli. A régebbi időkben Bogdánfalvában a *hadszergesz*eknek nevezett vallásos társulat tagjai napfelkelte előtt kis csoportban kizárándokoltak a kálváriakápolnák valamelyikéhez: *Itt jártak ki a kápolnához. Mikor édeszapám élt, akkor ők kimentek régvél, mikor a nap nem vót feljőve. Akkor formáltak búcsút, a papok nem. Vótak a hadszergeszek, melliknek minden pénteken esszegyültek, sz imádkoztak, sz ezeknek vót egy csoport. Azok kimentek búcsúval, sz mind azt imitálták, Szentlélek mikor jött le.*(E. P.)

A moldvai csángók hite szerint a felkelő napban a Szentlélek képét látják röpködni. A csíksomlyói búcsúra ellátogató csángók a Kis-Somlyón lévő Salvator-kápolnánál is énekelve és imádkozva várják pünkösöd hajnalán a nap feljöttét, várják a Szentlélek megjelenését.

Búcsúszok, kik mentek a földön, elindultak három-négy napval hamarabb, me messze vót. Tőlünk, innet, lenne vaj 180 km. Sz mentek itt ki, hol vótak katolikusz faluk, csángó faluk. Úgy mentek, hogy érjenek oda egy ullan faluhoz. Azok tudták, hogy kell jőjjenek, várták, sz velik indultak ők isz. Palánkától úgy ment a zegisz földön, a tavaly isz, zászlóval, papokkal, csengetőkvel. Sz mondják vala, hogy minden faluba, hol csángók vótak, ott megtáplálták őket, megháltak, sz még mentek elé, míg kiértek Szomolóra. (E. P.)

Régen voltak búcsúvezetők is, olyan emberek akik sokféle imádságot és éneket ismertek, akiket a közösség is tisztelt és hallgattak rájuk. *Vót örökké egy ullan, hogy mondjam, kántor. A kiár nem vót első kántor, de küsszebb kántor, mellik énekelt. Akkor nálunk magyarul mondták a miszét isz, mindent, a zegész magyarul énekelt. A vót kiár a mosulom a zenyém, Erdei János, osztán Pap Antal, neki írászai vótak, ő mikor kellett, énekelt magyarul. Zászlót vittek, egy-egy-két zászlót, fészületet vitték. Kinn énekeltek, akkor a zegész tudott. (E. P.)*

A zarándokokat, akik a keresztaljával érkeztek, harangszó köszöntötte Somlyón. A keresztalja érkezéskor bevonult a Mária-szoborhoz és köszöntötte azt. A zászlókat meghajtották háromszor, énekeltek és imádkoztak. A búcsúsok gyóntak és áldoztak, hogy a kegyelem állapotába juthassanak és teljes búcsút nyerhessenek.

A moldvai csángók a templomalvás szokását is megőrizték. Ennek a szokásnak kultikus gyökere az a hiedelem, hogy ha a csodatévő szobor közelében imádkoznak és alszanak, hamarabb megtörténik lelki és testi bajak gyógyulása. *Kiértünk a tavaly pénteken éjjel, azon éjen bémentünk a templomba, foglaltunk mü isz egy helet, feljártunk Szűz Máriához, metörültük a lábait, tettünk még pénzt, lejöttünk, imádkoztunk egész éjen. (E. P.)*

Az ünnepi nagymisére felsorakozó keresztalják felvonulásakor a záró keresztalját a moldvai magyarok alkotják.

A csángók magukkal hozott kendezőt vagy törülközőt, zöld ágakat és virágokat érintenek a Mária-szobor lábához. A törülközővel betegség idején megtörülköznek, az ágakat a szentképek mellé teszik, a virágokból teát főznek maguknak vagy az állatoknak. Vannak, akik a búcsúból hozott

ágakat a veteményeskertben szűrik el, a hiedelmük szerint ez elűzi a kártevőket.

Emléktárgyakat is visznek haza a búcsúról: keresztet, szentképet, olvasót, *parecskát*; mindezt megszenteltetve, bajelhárító erőt tulajdonítanak nekik.

Úrnapja

A Szentháromság vasárnapját, a pünkösd utáni első vasárnapot követő csütörtök. Munkatilalom kötődik ehhez az ünnephez. A szentmise után körmenetet tartanak, és kislányok virágszirmokat hintenek. *Úrnapján csánnak bordékot zöld levélből, négyet a templom elé ótárokval. Felöltöztetik lepedőkvel, kovórokval szépen, tesznek képeket, szobrokat isz. Templomból indulnak, megkerülik, az ótároknál imádkoznak, leánkák hintik a virágot, sz még mennek vissza a templomba. Elöl menen a feszület, osztán a legények, a férfiak, osztán a leányok sz a végin a zasszonyok. Azok a leánkák, mellikek hintik virágot, fel vannak öltözve csak fehérbe, korona a fejiken. Szentelnek virágokat isz, hozzuk haza, mindennek jó, úgy hisszük műk. Betegszégre csánnak csájt.* (E. P.)

Szent Antal napja (június 13.)

Páduai Szent Antal az a szent, akihez a bogdánfalvi katolikusok Szűz Mária után a legtöbbet imádkoznak, a közbenjárását kérve. Közkeletűségről tanúskodik a sok Szent Antal-szobor a faluban meg az ő tiszteletére állított nagyszámú kereszt. Alamizsnát adnak a szegényeknek ezen a napon, mert Szent Antal a szegények pártfogója. A faluban élő román, ortodox vallású emberek is tisztelik, ők is imádkoznak hozzá. *Ő csudát csán. Neki erősz szokan imádkoznak, kiár a románok isz, pedig nem a zők szentik, Antal nincs náluk, de úgy isz tarcsák, met ő szent vót, csudát isz csánt, minden módút. Né, ién isz Szent Antalnak imádkozok.* (E. P.)

Ezen a napon búcsút tartanak a közeli Forrófalván (Kákován), melyre Bogdánfalvából is sokan ellátogatnak. A templomban két szentmisét mond a pap, melyek befejezőképpen a Szent Antal-litániát is elmondják.

Szent Ilona ünnepe (augusztus 18.)

Az ünneplő megemlékezés színhelye ezen a napon a Szent Ilona-kápolna a hozzá tartozó kálváriával. A kápolnának nincs harangja, de a búcsú napjára kivisznek egy kisebb harangot oda, és azzal jelzik a szentmise kezdetét, az áldozást és a végét. Régebben sokan eljöttek erre az ünnepségre más falvakból is, mostanában az idegen résztvevők száma csökkent. A misekezdés előtt a búcsúsok végigjárják a keresztutat, és elmondják a keresztúti ájtatosság imádságait a stációknál, két stáció között haladva pedig énekelnek.

Kisasszony (szeptember 8.)

Szűz Mária születésének emléknapján van Bogdánfalva templombúcsúja: *Szervedejín, vaj még hamarább készítik fel a templomot szépen. Vayon nálunk isz ott egy grota künn, ott mondják a miszét isz. Csánnak kórt, akik énekelnek. Jó a világ, szok világ van. Jőnek a papok, jó tizenöt pap vaj húsz, adică hova menen miénk, el jőnek azok isz. Osztán van misze. Mische után a zegész menne, sz esznek sz isznak. A zifűszág menen kaminhoz, táncolnak. Mük osztán esztig illogatunk. Doar való, kimenünk a miszére, imádkozunk, szépet prédikál a pap. Elrendíti a pap Mária honnat származik, kezdi Dávidtól.*

Régebb Bogdánfalvába is csoportosan, kereszttel, zászlókkal és lobogókkal, imádkozva és énekelve érkeztek a keresztaljákba tömörült búcsúsok, ma már ez nem szokás. A falubeliek meghívják és vendégül látják az idegenből érkezetteket, megtáplálják őket.

A búcsú napján vásár van a templom előtti téren, ahol emléktárgyakat, szentképeket, olvasókat, érmeket és kereszteteket is vásárolhatnak a zarándokok.

Szent Mihály napja (szeptember 29.)

Szent Mihálynak, az angyali seregek vezérének ünnepén a szomszéd falu, Nagypatak templombúcsújára mennek a bogdánfalviak.

Mindenszentek (november 1.)

Valamennyi szent együttes ünnepe, de a halottakról való megemlékezés napja is. Meglátogatják a temetőt, az elhunytak feldíszített sírján

gyertyát gyújtanak. Az ünnepet sajátosan színező szokásokat is találunk Bogdánfalvában: *Minden családban csánnak ételeket, s elviszik a szegényeknek pománába. Mász ad Iszten nevibe, mász ad, hogy imádkozzanak. Azon a nap a papok a temetőben vannak, két-három pap, sz ők fizetész által mondanak, nálunk úgy mondják, prohod. Mint mondom, adnak Iszten nevibe ételt isz, bort isz, ki mit akar, a hóttakér. A temetőben adnak kalácst, tőtnek pálinkát, visznek galuszkát isz. Sz osztán addig isznak a hóttak, hogy a zemberek bérugnak. Égetnek gyortyát. A halottak esztéjin, adicā egy napval hamarább, egész éjen harangoznak, sz mászik éjen isz. Osztán azoknak, mellikek harangoznak, me nem csak egy harangoz, visznek bort, pálinkát, ételt. Jó dolog.* (E. P.)

Tájszójegyzék

(Az adatközlőktől idézett szövegrészekben előforduló tájszavak és román kölcsön-szavak magyarázatát tartalmazza.)

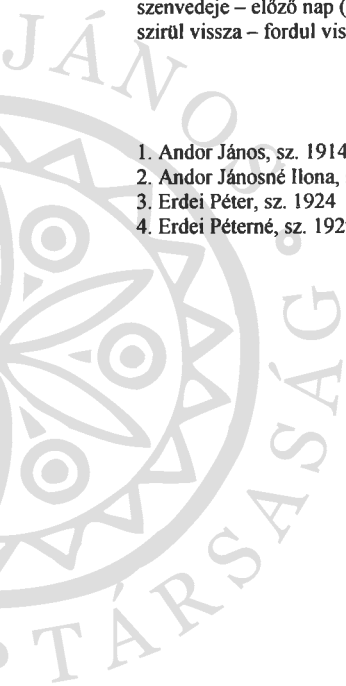
absztinencia – önmegtartóztatás
 adicā – vagyis
 boil – fest
 bomboane – cukorka
 bordé – sátor
 cigáje – finom gyapjúfonal
 csáj – tea
 csán – csinál
 csipor – főzőfazék
 doar való – így van rendjén, így illik
 durrog – mennydörög
 dütöktet – dönt
 elmutál – elköltöztet
 elrendít – elmond
 édesznep – kisebb ünnep
 erósz – nagyon
 furtuna – vihar
 galuszka – töltöttkáposztához hasonló étel
 gátá – kész
 grotá – barlang
 hájtok – gyertek
 ién – én
 imítál – utána
 iveg – üveg
 kamin – művelődési ház
 kandella – füstölő
 kiár – éppen

kócina – gyöngyös fejdísz
 kór – kórus
 kórinđál – kántál
 kókenya – kalácsféle
 kovór – szőnyeg
 kozonák – kalács
 kukurúza – kukorica
 kurtisszák – rővidítik
 kűsszebb – kisebb
 mászkáltak – álarcosok
 megjár (valakit) – meglátogat
 minden módú – mindenféle
 mormint – sír
 mosulom – nagybátyám
 muhu – moha
 mutálódik – költözik
 naverna – vecsernyeféle adventben
 nálík – náluk
 nařional – népviseletben
 neány – néhány
 nyakszér – nyakbetegség, torokfájás
 nyekáz – baj
 nyirel – vőlegény
 nyírásza – menyasszony
 ográda – udvar
 ótott – kocsonya
 pecsenye – hús
 para – pénz, garas

parecska – érem, éremből készült	szüve – szíve
nyakbavaló	sztatuja – szobor
pászka – kalácsféle	tokál – dongát ver
páter – pap	toke – fára csavart vékony gyertya
pimpó – barka	tyúkmon – tojás
plugusor – újévi román népszokás	ullan – olyan
pomána – ajándék	üdő – idő
ritta – rajta	vátnak – cserélnek
riva – rea	verekedész – háború
rongya – ruha	vet – ad
szentegyház – templom	világ – nép, emberek
szenvedeje – előző nap (ünnepe)	zárda – ékitmény az ünnepi viseletben
szirtül vissza – fordul vissza	

Adatközlők

1. Andor János, sz. 1914
2. Andor Jánosné Ilona, sz. 1916
3. Erdei Péter, sz. 1924
4. Erdei Péterné, sz. 1929

Sumar

Pozsony Ferenc: Către cititor	5
Halász Péter: Noi aspecte ale grupării etno-geografice ale maghiarilor din Moldova.....	7
Olosz Katalin: Date din secolele XVIII–XIX. despre obiceiurile și denumirea maghiarilor din Moldova.....	27
Kotics József: Sistemul moral și controlul social în câteva așezări ceangăiești	36
Benedek H. Erika: Trecutul și prezentul tradițiilor legate de sarcină, naștere și îngrijirea sugarului în localitatea Ciucani	56
Dr. Kós Károly: Nunta ceangăiească (1949).....	73
Mohay Tamás: Înmormantarea în Frumoasa (Bacău)	96
Nyisztor Tinka: Înmormântări "obișnuite" în Pustiana.....	106
Nyisztor Tinka: Folosirea luminarului de ziua morților (1. noiembrie) în Pustiana	113
Pálfalvi Pál: Despre vegetația cimitirului din Pustiana.....	123
Benedek H. Erika: Cunoașterea plantelor într-un sat (Ciucani) ceangăiesc din Moldova	150
Zakariás Erzsébet: Gastronomia populară a ceangăilor din Moldova .	169
Nagy Balázs: Valorificarea izvoarelor sărate în Oituz-Bacău.....	190
Benedek H. János: Problemele gospodărești în satele ceangăiești.....	195
Benedek H. János: Gospodăria unei familii maghiare din Moldova....	210
Tánczos Vilmos: Sacrul în rugăciunile populare apocrife din Moldova și Valea Ghimeșului.....	224
Pozsony Ferenc: Obiecte sacre în casa unei familii catolice din Moldova.....	240
Pozsony Ferenc: Viziuni creștine în satele ceangăilor din Moldova	248
Gazda Enikő – Benedek H. Erika: Credințioșii din Pustiana la hreamul din Șumuleu-Ciuc (1993).....	259
Faragó József: Obiceiurile de Anul Nou în localitatea Geoseni-Bacău.....	286
Pozsony Ferenc: Obiceiurile ceangăilor din Moldova legate de Anul Nou.....	303
Fazekas M. Izabella: Obiceiurile populare ale calendarului creștin catolic din Valea Seacă (Bacău)	327

